

VE
RI
TAS

IRODALOM- ÉS MÍVELTSÉGTÖRTÉNETI

TANULMÁNYOK A

RÁKÓCZI-KORBÓL

IRTA

THALY KÁLMÁN.

TOLDALÉKÚL

KURUCZVILÁGI

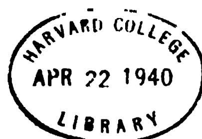
KIADATLAN KÖLTEMÉNYEK TÁRA.

ÚJ KIADÁS.

BUDAPEST.

KIADJA RÁTH MÓR.

1889.

HARVARD COLLEGE
APR 22 1940
LIBRARY

ELŐSZÓ.

Korunk egyik legkedveltebb tudománya az emberi nem, vagy egyes nemzetek — illetőleg korszakok — mívelődésének, a szellemi fejlődésnek, culturai haladásnak története; mely a mai kor magasabb míveltségű, emelkedettebben gondolkozó olvasóit, méltán, sokkal inkább érdekli és hasonlíthatatlanúl több tanulságot nyújt, mint a dynastiák népfogyasztó, országpusztító versenygéseinek, vagy egymást kölcsönösen elámítni törekvő diplomatáik szövevényes machinatióinak krónikaszerű történetei. A hadtörténetet szándékosan nem állítjuk föl példaként; mert ez, — mai felfogás szerint tárgyalva: vagyis nem a puszta eseményeket a magok nyersességökben, hanem a hadműködések vezetésében nyilvánúló szellemet s tényezőik állapotát kutatva és bírálva, — szintén a mívelődéstörténet egyik ágát képezi; s éppen e tudományszak jelentékeny fejlődését mutatja, hogy azt képezi. Ugyanis a felfogás és tárgyalás módja e téren teljesen elüt a régitől; a mai hadtörténetíró egészen más rugókat keres, más szempontokat követ, más viszonyokat mérlegel, mint például a 30—40 év előttiek tették volt.

Legszorosabb értelemben vett tárgya azonban a culturhistoriának az irodalom, iskolaügy, képzőművészetek, iparágak, közlekedés, kereskedelem, találmányok, továbbá a társadalmi állapotok és intézmények, erkölcsök, szokások, viseletek, babonaságok, stb. története, — egy szóval az emberi szellem fejlődése fokozatainak s mind e különböző téreken nyilvánúló tüneteinek gondos megfigyelése és observatióinknak rendszerbe öntése. Bámúlatos a mi e tudományszakban a nagy nemzetek: angolok, németek, francziák irodalmában a legutóbbi évtizedek alatt történt; bámúlatos az összehordott új anyag kábító gazdagsága, s méginkább azon magasratörő szellem által, a melylyel némely világhírűvé vált lángeszű íróik ez anyagot uralják és életet lehelnek belé. Alig képzelhető nagyobb bíztatás, nagyobb bíztosíték az emberiség jövőjére nézve, mint az ő műveik.

E szellemóriások korszakalkotó munkáihoz képest a magyar irodalom e téren fölmutatható termékei még nagyon hátra állanak ugyan: mindazáltal tagadhatatlan, hogy kivált a legújabb évtizedekben, — nevezetesen a családi és hatósági levéltárak megnyílta óta, — örvendetes munkásság fejlett ki nálunk is, főként az anyaggyűjtést s czéltudatos kiválasztást tekintve. Sőt már egyes kitűnő feldolgozásokkal is dicsekedhetünk.

Alólirott e törekvésekhez — habár csekély erejéhez képest csak némi szerény adalékokkal is — járulandó: már szinte egy negyedszázad óta folytatott történelmi búvárlataiban folytonosan kiváló figyelemmel volt az irodalom-, művészet- s míveltségtörténeti mozzanatokat tartalmazó adatokra, s ezeket nemcsak a legnagyobb szorgalommal igyekezett gyűjteni, — de immár kötetszámra közzé is tett s kisebb-nagyobb műveiben, tanúlmányaiban, értekezéseiben föl is dolgozott ilyeneket.

Természetesen, leginkább a sajátlagos tanúlmányaink tárgyát képező Rákóczi- és Thököly-korból. Engedtessék meg e helyütt példa gyanánt csak az „Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalomtörténetéhez“ czímű két kötetes kiadványunkra utalni, (Budapest, 1872. Ráth Mórnál,) s hivatkozni a halhatatlan Toldy Ferenczre és újabb irodalomtörténészeinkre, kik ama kiadványunk megjelenése óta irodalomtörténeteikben a „kurucz költészet“-nek önálló szakaszokat szenteltek és szentelnek. E nem reménylett szép siker, önként érthetően csak buzdítólag hathatott további kutatásainkra e téren.

A Rákóczi-kor míveltségi viszonyairól több, kisebb-nagyobb tanúlmányt írtunk; melyek közűl a terjedelmesebbeket s önállókat — nem éppen teljes számban — itt összegyűjtve veszi az olvasó. E tanúlmányok első kidolgozásai megjelentek ugyan már itt-ott, — többnyire számos év előtt, — de jobbadán oly szűkkörű szakközlönyökben, melyeket csak igen kevés olvasó ismer; pl. az I. alatti tanúlmány a pozsonyi Toldy-kör évkönyvében, a III. alatti a néhai „Athenaeum“-ban, s az V. alatti a Ludovika Akadémia közlönyében, hol ma már nehezen hozzáférhetők. Ezen fölűl mindenik tanúlmányhoz, azóta a mióta irattak és közzétettek, az utóbbi években folytatott búvárlataink annyi új adatot tártak vala elénk, hogy azok keretébe ez adatokat beillesztendők, — némely tanúlmányt egészen át kellett dolgoznunk, nemcsak lényegesen kibővítenünk. Így pl. a Rákóczi-kor társadalmi, mívelődési és művészeti viszonyait ismertető (s a kötethez mintegy bevezetésűl szolgáló) I. alatti tanúlmányt annyira átdolgoztuk, hogy alig maradt tán egy sora változatlanúl. A II. és III. alatt közlöttekhez

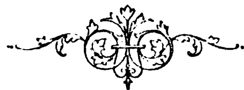
is tetemes bővítések, kiegészítések járúltak; az V-ikhez pedig apróbb változtatások mellett egész új fejezet, (a végrész). Aránylag legkevesebb változást szenvedett a IV. alatti tanúlmány, (gr. Forgách Simonról szóló); ez lévén a legújabb.

Végre különösen meg kell emlékeznünk a VI-ik fejezetről. Ez a kuruczvilágból származó ama költői ereklyéket tartalmazza, melyeket az 1872-ben szintén a jelen mű kiadójánál megjelent Thököly- és Rákóczi-kori irodalomtörténeti köteteink közzététele óta sikerűlt gyűjtenünk; melyek tehát ez idézett régebbi gyűjtemény kiegészítéséűl szolgálnak. Azt hiszszük, hogy a nemzeti költészet és irodalomtörténet minden barátja, a ki az említett köteteket bírja, — örömmel fogadandja e mostani pótlékot is. Van benne nehány örökszépségű bujdosó ének és ballada, s több történelmileg nagybecsű, a kort élénken jellemző versezet. Összesen 18 darab; találtunk ugyan ezeknél többre is, — de a selejtessét elhagyjuk. A forrásokat, mit honnan merítének? minden darabnál külön jeleztük; valamint történelmi tájékoztató jegyzeteket is csatoltunk oda, a hol szükségét láttuk. —

Budapesten, 1884. őszszel.

THALY KÁLMÁN m. k.,
a magy. tudom. Akadémia r. tagja.

TARTALOM.

I.

TÁRSADALMI, MÍVELŐDÉSI ÉS MŰVÉSZETI VISZONYOK HAZANKBAN II. RÁKÓCZI FERENCZ FEJEDELEMSÉGE ALATT.

E tanulmányt a szerző élőszóbeli előadásokként tartotta a pozsonyi „Toldy-kör"-ben; gyorsírói jegyzések után itt, számos új adalékkal megbővítve, közöltetik.

BEVEZETÉS.

A régi magyar társadalomról átalában. Annak újabb fellobbanása II. Rákóczi Ferenczczel.

Mielőtt kitűzött tárgyamhoz fognék, szükségesnek tartom, némi bevezető szavakat a középkori műveltségről és társadalomról előrebocsátani.

Általában el van fogadva a cultur-történelmi íróknál, hogy a középkorban európaszerte minden államban, tehát hazánkban is, az uralkodók udvarai képezték a társadalmi műveltség legfőbb gyűlhelyeit. Ugyanis az udvar körül gyűltek össze az ország legjelesebb férfiai, a főnemesség, a lovagság és nemesség virága. Magáról a népről azon korban műveltségi szempontból nagyon kevéssé lehet szó. A régi magyar társadalmat s műveltséget is (melynek magvait őseink az írás ismeretével már Ázsiából magokkal hozták, a minthogy

a pusztaszeri gyűlésen csakugyan a művelődés jelentős fejlettségéről tanúskodó alkotmányt szerveztek), főkép nemzeti királyaink udvarában találjuk összpontosúlva. Kétségtelen, hogy Szt.-István — ki országunkat államilag szervezte s a keresztyén vallásnak és polgárosodásnak megnyeré — társadalmi, mívelődési és művészeti viszonyainkat is tetemesen emelte. Tette pedig ezt főképen neje, Gizella királyné s az ennek révén nyert bajor culturtényezők által. Valamint Szt.-István korában nem tagadhatjuk a bajor míveltség befolyását hazánkra: úgy későbbi Árpád-királyaink, nevezetesen III. Béla alatt a byzanti cultura hatását észleljük. Ismét tovább, az Anjou- és vegyes házbeli királyok, nevezetesen Róbert-Károly és Nagy-Lajos, valamint még későbben Mátyás király uralkodása alatt, — az utóbbbinak második neje Beatrix királyné által, — a középkorban és a kezdődő renaissance idején uralkodott olasz cultura, finom műizlés élénk hatását ismerjük föl. Magyar társadalmunk oly szerencsésnek mondható, hogy a külföldi, névszerint úgy a bajor, mint a byzanti és olasz befolyásokat magához assimilálta, a nélkűl, hogy nemzeti jellemző sajátságait ez által elvesztette volna. Ez idegen hatások által a magyar társadalom csak finomodott, de eredetiségéből ki nem vetkőzött. — Minthogy a nemesség és lovagság a királyi udvarokat környezte: a hol a király tudomány- és műpártoló volt, igyekeztek őt az egyházi és világi főurak s nemesek a tudományok és művészetek támogatásában utánozni; s így az udvar tudományos és mívelő hatása nagyobb mértékben kiterjedt az ország legtávolabb vidékeire is.

A magyar társadalom Mátyással tetőpontját elérve, II. Ulászló és II. Lajos gyönge kormánya idejében tagadhatatlanúl kissé hanyatlott, de ezen hanyatlás még

sem volt oly fokú, hogy annak megsemmisültétől lehetett volna tartani. Sőt I. János nemzeti szellemű udvarában s idejében a magyar társadalom és mívelődés, a mennyire a háborgó viszonyok engedik vala, újra megerősödött, s ezen uralkodó halála után a birodalom két részre szakadván, II. Jánossal az erdélyi fejedelmek udvarába költözött és ott virágzott tovább. Valamint egykor Mátyás királyt: úgy János-Zsigmondot, Bethlen Gábort és a Rákóczi Györgyöket európai hírű tudósok környezték; Blandrata, Basire, Bisterfeld, Altstedius, Comenus Amos stb. nevei eléggé tanúskodnak erről. Egyébiránt Szalárdy, Cserey és Apor Péter műveiben az erdélyi fejedelmek udvara és a birodalmuk alatt kifejlett társadalmi élet elég bőven van jellemezve. A mívelődés azon fényét, mely nemzeti királyaink idejében a budai várból sugárzott szét: a tanulni vágyó ifjúság később az erdélyi fejedelmek, továbbá némely magyarországi főurak (pl. a Homonnai gr. Drugethek, gr. Zrínyi Miklós a költő, gr. Esterházy Miklós nádor, a Batthyányiak és Nádasdyak) udvaraiból meríté és terjesztette. — Rákóczi fölkelése előtt az utolsó, valódi magyar szellemű nagyobb udvartartást Wesselényi nádor és neje gróf Széchy Mária murányi várában találjuk, honnét az udvari költő: a „Murányi Vénus“ és „Keményiász“ halhatatlan szerzője, Gyöngyösi István sem hiányzott.

Azonban I. Lipót rémuralma alatt a magyar társadalomra gyászos idők következének be. A török ellen vivott szerencsés harczok elkábították a fejedelem idegen tanácsosait, kik a magyarok iránt ellenséges indulattal viselkedvén, ekkor elérkezettnek vélték az időt nemzetünk leigázására. Wesselényi nádor, a nemzeti ellenhatás vezére, természetes halállal múlt ugyan ki:

de miután az összeesküvés napfényre jött, az az erőszakos kéz, mely Zrínyi Péter, Nádasdy és Frangepán fejeit hóhérbárd alá hajtá, — az özvegy nádornét, Széchy Máriát is fogságba hurczolta ősei várából; és így a murányi, magyar szellemű udvar is megsemmisüle. Nem sokkal ezután történt a másik, — rövid ideig szintén szépen virágzott felsőmagyarországi udvar, — Thököly Imre fejedelem udvarának enyészete is, ezen, a hanyatló török erővel szövetkezett szabadsághős bukása és számkivetése után. Sőt a Leopoldi Diplomával s majd rá az öreg Apaffy halálával az erdélyi fejedelemség önállása is megszűnvén, az ifjú Apaffyt Bécsbe költöztették, s így a keleti részeken is megszűnt a magyar nemesség egyetlen gyűlhelye, az erdélyi udvar. Hasonló történt a Zrínyi Ilonát környezett munkácsi udvarral, ezen várnak capitulátiójakor (1688.), midőn ama dicső nőt (kit még az ostrom idejében is, a bombák dörgései közt tartott nemzeti jellegű társadalmi ünnepély közepette, ékes magyar versekkel üdvözöltek névnapján szeretett gyermekei a Rákóczi-árvák) szintén Bécsbe költöztették. Itt fiát az utolsó Rákóczit kiragadván anyai karjai közűl, Csehországba, jezsuiták keze alá küldé a bécsi udvar, — német nevelésre.

Munkács capitulatióját követték Caraffa mészárlásai Eperjesen, hol a nemzeti érzűletben legerősebb felsőmagyarországi nemesség virága elhullott; az eperjesi vérpadot pedig nyomban kíséré az ennek rémhatása alatt tartott pozsonyi országgyűlésen az örökös királyság elfogadtatása és II. Endre király aranybullája legfontosabb szabadalmának, az ellenállási jognak eltörlése. És ezzel a bécsi udvar elérkezettnek hitte az időt, hogy az álarczot elvesse, s az országgal mint meghódított tartománynyal bánjék. Lipót császár többé

nem is tartott országgyűlést, hanem a helyett életbe léptette törvényellenes rendszerét a hírhedett Kollonich cardinálnak, kinek ismeretes jelszava volt: „Magyarországot előbb koldússá, azután németté, végre katholikussá tenni!“ S e czélra csakugyan mindent elkövettek. Az úgynevezett „új-szerzeményi bizottság“ (Neoacquistica Commissio) a nemességet ősi jogon bírt javaiból és igazaiból vagy kiforgatta, vagy tetemesen megadóztatta („jure armorum“); a német zsoldos had pedig leirhatatlanúl garázdálkodott országszerte, úr, nemes és paraszt fölött egyaránt. S hogy az ifjúsághoz a szabad szellem ne férkőzhessék, az iskolák jezsuita tanárok kezeire bizattak; a protestánsok üldözése napi rendre kerűlt, ifjaik külföldi egyetemekre csak nagyfokú nehézségek legyőzése után mehettek, s iskoláik közűl a főbbeket (ú. m. a patakit és eperjesit) egyenesen bezárták és katonai éléstárakúl használták. A haza jobbjainak az alkotmány fölforgatása ellen nemhogy panaszt emelniök lehetett volna: sőt a nemzeti érdekek megmentése fölötti eszmecsere is lehetetlenné volt téve közöttük, — minthogy országgyűlések nem tartattak, az oly nagyobb szabású udvarok pedig, melyekben legalább társadalmilag összegyűlekezhettek, s közös, bár passív ellenállásra szövetkezhettek volna, — immár mind rég meg valának semmisítve.

Ekként a magyar nemzeti életre és társadalomra rá volt mérve a halálos csapás. A főurak közűl azok, kik az udvar körűl nevelkedtek (köztük a nádor: hg. Esterházy Pál, kinek hivatásánál fogva a király és nemzet között a közvetítés szerepét kell vala vinnie), megkísérlették ugyan e szerepöket, de midőn látták, hogy felszólalásaik a befolyásos német tanácsosok szava mellett nyomtalanúl enyésznek el, — elég gyöngék

voltak megadni magokat a kényszerűségnek; bécsi palotáikba költözködtek, s ott családi köreikben meghonosúlt a német szó és franczia viselet. Így az Esterházyak legtöbbje, a gr. Pálffyak, Batthyányiak, Illésházyak, Koháryak, Erdődyek, Czoborok, Kéryek, Draskovichok, stb. A németesítést különben a kormány nyiltan is megkezdé. Ki volt mondva, hogy a magyar udvari kamara s az alatta álló összes hatóságok, ú. m. az akkoriban tömérdek kincstári jószágok kezelőségei és a harminczadok országszerte a német hivatalos nyelvet használják. Hasonlókép hivatalos nyelvvé lőn a német a felső- és nyúgot-magyarországi kir. városokban. A megyék pedig a cancelláriával, úgy a katonai hatóságokkal csak is latinúl közlekedhettek. Így a magyar nyelvet, mely a XVI- és XVII-ik században az erdélyi fejedelmi és magyar főúri udvarokban már oly szép társadalmi és irodalmi fejlettségre emelkedett, — egyszerre, rendszeresen mindenünnen kiszorították.

Ily körűlmények között az uraknak és nemességnek kegyvadászó része már a nemzeti öltözetet is leveté; a mint erre élénk példákúl szolgálnak b. Sennyey Ferencz, b. Vécsey Sándor és több urak esetei, kiket az 1697-iki Tokaj-vidéki zendülés alkalmával, idegen ruháik miatt németeknek vélvén, a fellázadt pórok megtámadtak, megsebeztek s csaknem agyon vertek.

Az idegen katonaságnak hatalmaskodásai és mértéktelen zsarlásai ezen időben tetőpontjukat érték. A vármegyék mind sűrűebben emelt ebbeli panaszainak megvizsgálására, továbbá az adóügy tárgyában Lipót, Kollonich és a nádor tanácsára, Bécsben és Pozsonyban értekezleteket hívott össze. Minthogy itt a hazafias érzelmű kalocsai érsek Széchenyi Pál felszólalását a

német pártiak túlbuzgalma és Kollonich hatalmas szózata túlharsogták, a többiek elnémulának; csak Székesi gróf Bercsényi Miklós vala elég bátor a veszedelmes szerepet elvállalni, t. i. a magyar nemzet sértett jogainak védelmét a mindenható, idegen soldatesca örökös zaklatásai ellen. Bercsényi (kir. tábornoknak és a német [de elmagyarosodott] Rechberg grófnőnek fia, kiben ezen anyai származása daczára, a magyar szellem ideálja, annak minden erényeivel s hibáival megtestesűlve volt) az értekezlet fölhívására elvállalá a felsőmagyarországi tartományi biztosságot, míg Alsó-Magyarországban ugyan e tisztre a lefejezett országbíró fiát, gr. Nádasdy Tamást választották, (1696). A katonai parancsnokok azonban mindjárt eleinte annyi akadályt gördítettek ezen általok gyűlölt, mert önkénykedéseiket korlátozni törekvő, közöttük és a vármegyék közt közvetítőűl hivatott állás létezése elé, hogy Nádasdy az őt netalán még atyja végzetes sorsával is fenyegető veszélytől megrettenve, mindjárt kezdetben visszavonult hivatalától. De Bercsényi tovább küzdött; állhatatos jellem volt, és még nem csüggedt el. A hol az ok és rábeszélés fegyvere nem használt: ő ott rangjára és állására hivatkozva, külső fénynyel akart imponálni a jöttment soldatescának. Atyai ágon a hódmezővásárhelyi, temetvényi, brunóczi, — első neje, gr. Homonnai Krisztina után pedig a roppant terjedelmű unghvári uradalom és vár ura lévén: országos biztosi működésében is nagy pompával lépett föl. Grófi diplomájára támaszkodva, zászlóval, banderiummal és udvari zenészekkel utazott az országban; s míg Kassán őt a szelidebb szellemű gróf Nigrelli, cs. főparancsnok, illő tisztességgel fogadta, — addig az eperjesi, sokkal kihívóbb természetű német tábornok, gr. Corbelli, minden módon keresé az alkal-

mat, az önkénykedő zsarlásait egész erélylyel gátolni igyekezett Bercsényinek megalázására. Így, midőn a gróf Felső-Magyarország legelső mágnásaival és más előkelő barátival Unghvár felől érkező neje elé kivonúlva, ennek hintaját ünnepélyesen, zeneszó mellett akarták Eperjesre bekísérni: Corbelli karhatalommal fenyegetődzve, önkényüleg megtiltá az ünnepélyes bevonulást. Bercsényi a nyers erőnek engedett, de kemény felszólalásban elégtételt követelve, terjeszté az ügyet az udvari cancellária elé. Azonban az udvarnál olyas volt a szellem, s oly gyönge volt a magyar cancellária befolyása, — hogy hiába hivatkozott ez a törvényesen bevett szokásokra s Bercsényinek grófi diplomáján alapuló jogaira, — a hatalmas katonai párttal szemben elégtételt csak nem szerezhetett. Ekként volt ez a megyék panaszai tárgyában is; és Bercsényi, miután két évnél tovább hasztalanúl küzködött a soldatesca sokfejű hydrájával: elvégre, látván fáradalmainak sikertelenségét, meggyőződött arról, hogy az akkori viszonyok között a magyarnak úgy nemzeti, mint társadalmi létét többé nem a közvetítés, hanem egyedűl a kard mentheti meg; visszavonúlt tehát nehéz hivatalától (1698.), és elzárkózott unghvári várába.

Ennek szomszédságában, Munkácson tartá ekkor udvarát az ifjú II. Rákóczi Ferencz fejedelem, ki Hesseni Charlotte-Amelie herczegnővel az imént házasságra lépvén, nagyterjedelmű birtokait nem rég vette át. E fiatal fejedelmet a bécsi udvar és jezsuiták német szellemben nevelték ugyan: de nem lett volna a Rákócziak ivadéka, s a legdicsőbb magyar hölgy Zrínyi Ilona fia, — ha lelkéből a magyar szellem végszikrája is kihalhatott volna! A lánglelkű gróf Bercsényié az érdem, hogy e lappangó szikrát lángra lobbantotta. A gróf az ifjú

Rákóczi barátságát megnyervén, hazájok sorsán búslakodva, csakhamar együtt szőtték terveiket, s együtt léptek összeköttetésbe XIV. Lajos franczia királylyal, az elnyomott magyar nemzet fölszabadítása érdekében. És megkezdődött II. Rákóczi F. fölkelése, kinek szabadságháborúja s uralma alatt a magyar társadalom is régi fényében tündöklött még egyszer; sőt e fejedelem udvarában és megnyerő egyéniségének, lovagias, nemes jellemének buzdító hatása alatt, szerte az országban, a tudományos és nemzeti művelődésnek is oly örvendetes felújulási tüneményeit látjuk, melyekről kissé tüzetesebben értekezni leend föladatom a következő szakaszokban.

I.

II. Rákóczi Ferencz udvartartása. — Az udvar magyar szelleme nyelvben, szokásokban és öltözékben. — Országos és társadalmi ünnepélyek. — Fényüzés. Bercsényi unghvári palotája és a többi országnagyok házai.

Az ifjú Rákóczi fejedelemnek hazáját lángolón szeretni soha meg nem szűnt szellemét tűzlelkű barátja, gr. Bercsényi Miklós egészen magyarrá varázsolta. A jezsuita nevelésből Rákóczi csak a vallásosság érzetét tartá meg; de az ő vallásossága valódi, igaz, mély hitérzet volt, a nélkűl, hogy bárkit is honfitársai közűl a maga lelkiismereti szabadságában korlátozni akart vagy engedett volna. Az ifjú fejedelem fennkölt lelkét egészen hazája szabadságának visszaszerzése s az elhagyatott magyar nemzet megmentése, társadalmi és művelődési elmaradottságából való kiemelése tölté be. Ezen czélokból kiindúlva a fejedelem, a mint a háború

kezdetének nehézségein túl volt s az ország lakosainak nagy része diadalmas zászlói alá esküdött, elhatárzá mennél nagyobb, fényesebb és népesebb udvart tartani, hogy így a nemzet fiatalságát maga köré gyűjtve, a tudományokban, a társadalmi műveltség minden ágában gyarapíthassa és saját szemei előtt képeztethesse. Ugyanis az ezen időtájtt szerepelni kezdett ifjúság nagy részt a Kollonich-regime idejében nevelkedvén föl, nélkülözte mind a szabadabb és magyarabb szellemet, úgy szintén e mellett a magasabb társadalmi műveltséget is. A jezsuita iskolák az ifjúságot szolgailag nevelték volt; azon nemes szülők fiai pedig, a kiket atyáik épen ez ok miatt az iskoláktól visszatartóztatva, otthon marasztának, itt alig tanultak egyebet, mint: inni, inni és ismét csak — inni! Rákóczi a magyar fiatalságot e szánandó állapotából kiemelendő: az ország első családainak ifjait maga köré gyűjté, részint lovagrenddé alkotni tervezett nemes testőrségébe, részint pedig tömérdek udvari hivatalai- és szolgálataira alkalmazva. A fejedelem udvara oly népes volt, hogy az udvari hadakon kívűl csak a szolgálattevő személyzet száma 4—500 főre ment, kiknek évi fizetése 64,654 frt 85 dénárra rúgott, a mi mostani nyolcz—tízszeres értéknek felel meg.

Rákóczi és udvara tudománykedvelő, művelt szelleméről alább lészen szó. Itt főkép az udvar átalános magyar jellegét hangsúlyozzuk. Maga a nagyműveltségű fejedelem ugyan hat nyelvet (magyart, latint, francziát, németet, olaszt és lengyelt) ritka tökélylyel bírt, írt és beszélt: mindazáltal, erős nemzeti érzületét követve, udvarában és mindkét cancelláriáján magyar volt a hivatalos és tanácskozási, valamint a társalgási nyelv, (kivévén természetesen a franczia tiszteket).

Nemcsak, hogy az udvari, országos és kormánytanácsi végzemények s katonai szabályzatok szóltak magyar nyelven, sőt számos esetet tudunk reá, midőn Rákóczi fejedelem, a hozzá benyújtott némely latin nyelvű magán-kérvényekre is magyarúl iratta a hátirati resolutiót. Mily ritka volt a német szó még akkor hazánkban s kivált ennek keleti részeiben, élénken jellemzi egy 1706-iki példa. Midőn t. i. a Károlyi Sándor parancsnoksága alatt álló, akkor 25—30 ezernyi tiszántúli hadtest egyik csapata az erdélyi cs. tábornok egy németűl írt levelét fölfogá: nem találkozott az egész hadtestben egyetlen egy ember, ki a levelet megérteni képes volt volna; sem maga Károlyi, sem mágnásfőtisztjei: a gr. Csákyak, b. Perényiek, b. Sennyeyek, b. Palocsayak stb. meg nem értették azt.

Az udvar szelleme kiválólag magyar lévén: meg nem tagadhatá a fajunkat annyira jellemző keleti fényüzést sem. Erre magának a fiatal s daliás fejedelemnek is nagy hajlama volt; szintúgy nemzetének. A kurucz-világgal a legszebb magyar öltözékek divata még egyszer fölmerült, a harczias nemzeti pompa újra fölvirágzott. A fejedelem, valamint a tábornokok, főurak és egyéb főtisztek, arany és ezüst, művészi készületű, zománczozott mentelánczokkal, övekkel, gombokkal stb. díszített színes öltözékekben jártak; nyusztos kalpagjaikon drágaköves forgókban kócsag-, sas- és kerecsenytollak vagy sólyomszárnyak lebegtek. Vállaikat párducz-, tigris- vagy podolyai farkasbőr-kaczagány, derekukat gazdag zsinórzatú kurta dolmány övezte, s szintén gazdagon kivarrott sárga vagy piros csizmákat hordottak, ezüstsarkantyúkra, ezüstpatkóra; sőt példa van rá, hogy ünnepélyesebb alkalmakra a fejedelemnek még paripáit is ezüstre patkolták.

A drágaköves, zománczozott kardok, buzogányok, forgók, menteкötők, medályok, övek, kapcsok stb. általános viseletté válván, ezek készítése által a műötvösség hazánkban (Selmecz, Beszterczebánya, Lőcse, Eperjes, Kassa, Nagy-Szombat, Nagybánya, Debreczen, Kolozsvár stb.) tetemesen emelkedett, úgy hogy ezen időkből az ötvösmunka remekjeit lehet felmutatni. Hasonló fényüzés volt az öltözetek kelméjére nézve is; a színes bársony, aranynyal szőtt velenczei vagy franczia nehéz-selyem (brokát), valamint az angol és páduai selyemposztók és a keleti virágos szövetek egyaránt bőven valának láthatók. Uralkodó színek általában mégis a vörös és kék voltak. A skófium- és aranyhímzés úgyszólván virágkorát érte; pl. a fejedelem Munkácson saját udvari skófiumgyártókat és műhímzőket tartott, kik az udvari festő által tervelt s az udvarmester által megküldött rajzok szerint készítették Rákóczi díszöltözeteire a pompás arany-, ezüst- és gyöngyhímzeteket.

Rákóczi példáját követték a fényüzésre nézve az országnagyok, a nemesség és főbb hadi tisztek; kiki a maga erszénye szerint, sőt még azonfölűl, egész a túlságig. A luxus kiterjedt a köz hadirend ruházatára is; így pl. gróf Esterházy Antal ezredében minden közembernek kurta dolmányára 16 rőf zsinórt adtak ki, s a főtisztek általában „angliai selyemposztót“, s még az altisztek is „remek“-posztót kaptak egyenruháik anyagáúl. A zászlókkal is nagy pompát űzének, szellemes tartalmú föliratokkal,[1]) ékes czímerekkel, jelvények-

[1]) A fejedelemnek tiszta fejér, dúsan aranyozott udvari kornétáján pl. e sokat jelentő két szó volt fölirva: PRESSA. RESVRGO. Az udvari karabélyos ezred egyik zászlaján: IOVA. IVVAT. MARTEM. A másikon: POST. ASPERA. PROSPERA. SPERA. A harmadikon: MILLE. NECES. QVAM. FERRE.

kel, képekkel, dús aranyozással. Úgy, hogy a zászlófestészet mint önálló művészeti iparág fejlett ki.

Jellemző az öltözékbeli fényüzésre nézve Bercsényi és a hollandi követ esete. Midőn ugyanis Bercsényi elnöklete alatt a magyar biztosok Nagy-Szombatban a császáriakkal a béke-előzményeket, Anglia és Hollandia követeinek mint közbenjáróknak közvetítésével tárgyalnák s a magyarok „utolsó resolutiójá"-ból Hamel-Bruyninx, a hollandi követ még valamit lealkudni akarna, a heves Bercsényi fölpattanva, gúnyosan mondá: „Nem alkuszunk tovább, hollandus uram, mert mi szabadságot, nem sajtot keresünk!" Mire a hollandi hideg vérrel felelé: „Ha szabadságot kerestek, ne értéktelen rézpénzzel fizessétek hadaitokat, hanem vágjátok le a sok arany-, ezüstgombot, lánczot mentéitekről, veressétek pénzzé s azzal fizessétek a katonát, — majd jobb kedvvel harczol! Lám, Hollandia nem ezüst-, hanem ólomgombos kabátokban vívta ki szabadságát."

S a hollandi szavaiban sok igazság rejlett. De hiába, magyar fajunk keleti jellege a pompakedvelést nem vetkőzhette le; s ehhez csatlakozott még a fényüzéssel együtt járó szertartások s czímzések kedvelése, melyhez a magyarnak szintén mindenha nagy hajlama volt. Különben is, azon korban érte XIV. Lajos fényes udvarában tetőpontját a spanyol és franczia etiquette s kihatott egész Európa udvaraira. Rákóczi udvaránál is számos franczia tartózkodott, kiknek jelenléte és hiúsága a szertartásokon való kapdosást természetesen még inkább fokozá. Előkelő, magas rangú egyének voltak köztük, pl. Des Alleurs őrgróf, Lajos király követe,

IVGVM. A negyediken: LIBER. AVT. NIHIL. VNVM. EST. Az ötödiken: TANDEM. CONSTANTIA. VINCIT. A hatodikon: ITE. QVO. FATA. VOCANT. — És így tovább.

Fierville d' Herissy lovag, gr. D' Absac, b. Vissenacque, Rákóczi egyik főlovászmestere; Damoiseau, Le Maire, Chassant, dandárnokok; De la Motte, De Riviére, Bonefous, Charrière, Norwall, ezredesek; Barsonville, Saint-Just, gr. Stampa, hadmérnöktisztek; Du Rhen, Du Près, s Bechon Lajos, Rákóczi franczia titkára, stb. Ezek közűl csak Vauban maréchal jeles tanítványa s Érsek-Újvár kitűnő erődítője: a hugenotta De Riviére tudott magyarrá válni, a ki magyar nőt vett, nyelvünket megtanúlta, s szelid modoráért a nemzet közszeretetét vívta ki. A többiek azonban, habár jeles katonák vagy diplomaták voltak légyen is: a magyarétól egészen különböző szokásaiknál s hevülékeny franczia természetöknél fogva, sehogysem tudták magukat nemzetünkkel megkedveltetni, és bár a fejedelem műveltségök miatt sokat és szívesen társalgott velök: a tábornokok és főtisztek örökösen újjat húztak s össze nem barátkozhattak e „finnyás, kényes" francziákkal. Ekkép a francziák jelenléte Rákóczi udvaránál nem hagyott maga után mélyebb nyomot a nemzetben, kivévén hogy az etiquette-t és ceremoniákat még inkább öregbíté. — Példája az etiquette- és czímszeretetnek, hogy midőn gróf Seilern cs. minister Bercsényinek az „excellentiás" czímet megadni eleinte vonakodnék: e miatt a megkezdett béketárgyalások csaknem félbeszakadtak. Hiába; XIV. Lajos szertartásos korát élte akkor Európa! Más példái a ceremoniáknak a katonai életből Des Alleurs és Forgách versengése Zsibónál, hogy a jobb-szárny vezénylése melyiköket illeti? Továbbá Forgách és Bercsényi esete Érsek-Ujvárnál, a hol is Bercsényi gróf Forgách csapatai fölött szemlét tartva, midőn a tisztelgő tábornokkal kardját hüvelyébe tétetni elfelejté, (a mit előbb vele a mindenre kiterjedő figyelmű fejedelem udvarias-

ságból megtett volt), Forgách ebben megaláztatását látván, kardját Rákóczi lábaihoz veté s tovább szolgálni nem akara. Alig sikerült a lovagias fejedelemnek a két büszke főurat egymással összebékíteni.

Az azon korbeli országos gyűlekezeteket és társadalmi ünnepélyeket is a föntebb jelzett fényűzés jellemzi. A szécsényi, marosvásárhelyi, ónodi országgyűléseket egyaránt nagy pompával ülték meg. A nagy összegekbe került óriási, díszes sátrakról s az ezek, valamint a fejedelem szállóhelyeinek egyéb alkalmakkor is fölékesítésére („házöltözetek") szolgáló, pompás franczia és brüsseli gobelinekről, aranyozott hollandi bőrkárpitokról, virágos perzsa szőnyegekről, iratos spanyol falspalierekről nem szólván, — csak a dúsan aranyozott, hímzett és festett udvari selyemzászlók alatt történt ünnepélyes bevonulásokat emeljük ki. A fejedelem ily alkalmakkor legdrágább öltözékeit, aranygyapjas rendjét, s őseitől öröklött vagy londoni aranyművesekkel mesés áron készíttetett gyémántos, drágaköves ékszereit viselé.[1]) Pl. az ónodi gyűlés megnyitásánál használt ékszereit 400,000 livre-re becsülték. Ilyenkor párduczbőr-kaczagánya alatt királyszín (bíbor) öltözet fedte tagjait és kalpagját fekete kócsagtoll diszíté.

A bevonulások lóháton történtek, midőn a fejedelmet a gr. Bercsényiek, Forgáchok, Esterházyak, Barkóczyak, Kéryek, Csákyak, Zichyek, Telekyek, Bethlenek, Mikesek, Pekryek, Guadagniak, a b. Károlyiak, Andrássyak, Révayak, Hallerok, Petheők, Hellenbachok, Sennyeyek, Klobusiczkyak, Palocsayak, Perényiek, Petrőczyek, Ghyllányiak, Rádayak, Gyürkyek, Zayak,

[1]) Ugyanaz az aranygyapjas rendjelvény és lánez, mely V. Filep király adományából akkor Rákóczié volt, — jelenleg Mac Mahon franczia maréchal és a respublica volt elnökének mellét diszíti.

Vayak, Lónyayak, Czirákyak, Berényiek, Balassák, Vécseyek, Bánffyak, Keményék, Jósikák, Rhédeyek, Lázárok, Thoroczkayak, Petkyek, Barcsayak, — szóval a két ország legelőkelőbb nemzetségeinek tagjai, megfelelő díszben követték válogatott csapataikkal, melyeknek fényét csak Rákóczi udvari hadainak pompája múlja vala fölül. A megyék nemessége is mind saját zászlói alatt, külön bandériumokban, lehető díszszel vonult föl.

Az öltözetbeli fényüzéshez járult az ételben és italban való pazar élés is. A fejedelem általában igen fényes és népes asztalt tartott, melynél udvari nemes ifjak (étekfogók) és egy sereg egyenruhás udvari inas szolgáltak. A főasztalnál, hol a fejedelem személyesen elnökölt, az első mágnások, a kalocsai érsek és egri püspök, a tábornokok, a kormánytanácsosok s a külföldi hatalmasságok követei ülének; míg a második asztalnál — hol a fejedelmet Vay Ádám udvari maréchal helyettesíté — jutott hely a kisebb mágnásoknak, ezredeseknek s a törvényhatóságok követeinek; végre az Ottlyk György főudvarmester elnöklete alatti harmadik asztalnál az alsóbbrendű udvari népek, nemes ifjak s a főasztalnál ülő méltóságok segédszemélyzete foglaltak helyet.

Az étkekben ily ünnepélyes alkalmakkor oly nagy pazarlást fejtettek ki, hogy pl. midőn Szécsénynél 1705-ben a fejedelem az ország rendeit megvendéglé: a főasztalra 366 tál étket hordottak föl. Hasonló pazarlás folyt az italban is. Rákóczi az'egész Tokaj-Hegyaljának örökös földesura lévén, pinczéi a legnemesebb borokban bővelkedtek. A felköszöntésekkor az ebédlőpalota (illetőleg sátor) előtt fölállított udvari granátos-osztály vagy dísz-század, sorlövéseket tett. És hogy a nép is

vígadjon ilyenkor, arról is bőségesen gondoskodva volt. Így pl. 1707-ben Maros-Vásárhelytt Rákóczinak erdélyi fejedelemmé beiktatásakor a város piaczán a nép számára ősi szokás szerint ökröket sütöttek, s a szomszéd magaslaton fölállított kifogyhatatlan hordókból hosszú csatornákon vezették le a bort a piacz közepén álló óriási kádakba, melyekből azután a székelyek kupákkal, kannákkal és süvegekkel ittak. Ez a borvezeték Ottlyk találmánya.

Az országos ünnepélyeknél nem sokkal kevesebb fénynyel, de tán még virágosabb kedvvel folytak le a társadalmi ünnepélyek. Ezek között fordultak elő megható jelenetek is. Így, midőn Rákóczi fejedelem egyetlen szeretett nővérét Juliánát a németújhelyi elfogatása előtti időtől egész 1706-ig, tehát több mint öt éven át nem látta volna: a bécsi udvar, hogy a fejedelmet a békére hajlandóbbá tegye, az 1706-iki fegyverszünet alatt Rákóczinak előbb nejét, majd nővérét bocsátá Bécsből látogatására. Mindkét herczegnő fogadtatása rendkívűl fényes volt, csakhogy a nővéré kedélyesebb. Pozsony alatt Ocskay László várá ezt, nagyszámú és pompás kíséretet képezett lovasdandárával. Gr. Forgách Bazínban, Bercsényi pedig Nagy-Szombatnál fogadá Rákóczi Juliánát, itt azt adván tudtára, hogy fejedelmi fivére a nyitrai várban dobogó szívvel várja őt. Erre Aspremont marquisné Bercsényi grófot maga mellé ülteté hatlovas hintajába, s úgy mentek át a szeredi hídon, hol az eddigi kíséret a terv szerint felváltandó volt. Föl volt már állítva a hídon túl egy udvari karabélyos-század, melynek élén, karabélyos kapitánynak öltözve, maga Rákóczi fejedelem állt, Bercsényi tudtával. A kapitány a hintóhoz nyargalva, szabályszerűleg tisztelgett Bercsényi tábornoknak,

s míg katonai jelentését tette: könnyektől ragyogó szemekkel folyton a herczegnőre nézett. De a büszke Rákóczi-ház leányát mit érdekelhette egy karabélyos-kapitány?! — Azonban a karabélyos tiszt el nem távozott a hintó mellől, ott nyargalt folyvást, a herczegnőt szemlélve, úgy hogy végre ennek is föltűnvén: a szemügyre vett különös viseletű tisztben csak kételkedve s alig ismerhetett oly rég nem látott, azóta megférfiasodott s a táborozás fáradalmaiban megizmosodott saját — testvérére. Ekkor a hintó Bercsényi intésére egyszerre megáll, a karabélyos-kapitány leszökik lováról, a hintóhoz rohan, s az egymástól oly rég elszakadt két testvér zokogva ölelé át egymást.

A kik e megható jelenetet látták, egynek szeme sem maradt szárazon. Íme, ily nemesen meglepő fogadtatást szerzett Rákóczi gyöngédsége szeretett nővérének!

Majdnem hasonló testvéri vonzalommal viseltetett a fejedelem egy előkelő lengyel úrnőhöz, a Báthoryak ágán vérrokonához, a ki neki és Bercsényi grófnak lengyelországi bujdosásuk alkalmával nemeslelkű pártfogójuk vala. E hölgy a lengyel korona-maréchal hg. Sieniawski neje, szül. Lubomirska herczegnő volt, a szomszéd Gácsországban több gazdag uradalom tulajdonosa. A fejedelem e lelkes barátnője többször bejött Munkácsra fényes kísérettel Rákóczi látogatására; s ilyenkor a fejedelem Vereczkéig, az ország határáig küldött s ő maga a szentmiklósi kastélyig ment volt az érkező főúri hölgy elé, kinek tiszteletére a munkácsi palotákat a legszebb gobelinekkel ékesíttette föl. Munkácson tölté pl. Sieniawska Ilona-Erzsébet asszony az 1709-iki farsangot, melyet fényes udvari ünnepélyek tettek érdekessé. S midőn a herczegnő Bercsényiné látogatását viszonzandó, Munkácsról Unghvárra átrándult

volna: tiszteletére a fejedelem helytartója, Bercsényi gróf személyesen hajtá a gyönyörűen földiszített szán fogatát, mely a herczegnőt s a mellette ülő Rákóczi fejedelmet villámgyorsan röpíté. Követte őket a mágnások és főnemesség párducz- és medvebőrös szánkáinak hosszú sora, a pompás nemesi testőrséggel és udvari seregekkel. Ekkor Munkácson és Unghvártt fényes tánczvigalmakat is tartottak, melyeken Rákóczi Sieniawskával kezdé meg a tánczot, s úgy követték őket a magyar és lengyel urak és úrhölgyek. Hasonló díszes ünnepélyei voltak az 1708-iki farsangnak Kassán, hol is a fejedelem Bercsényinével, mint legelső úrnővel, nyitá meg a tánczmulatságot, melyet megelőzőleg magyar színi előadás rendeztetett Rákóczi és udvarának tiszteletére, „Régi magyar Mátyás király dicsőségéről.“

Megemlítendők még az udvari mulatságok mellett Bercsényiné bajmóczi fényes báljai, melyeken a fogoly gr. Starhemberg Miksa cs. tábornokot is résztvenni készteté a házi úrnő vendégszeretete; továbbá kitűntek Bercsényi Miklós-napi névestélyei, valamint a gr. Esterházy Antal, mint dunántúli kormányzó-tábornok által a sümegi várban (1708.) és szombathelyi főhadiszállásán (1709.) rendezett zajos és népes farsangi múlatságok.

Mindezen alkalmakkor, természetesen a dús magyar asztal sem hiányzott; az itallal pedig a fejedelem és Bercsényi vendégszerető udvaraiban, kivált a Sieniawskiné kíséretét képezett lengyel nemesek és hadi tisztek (mint a tokaji bornak különös kedvelői) épenséggel pazarúl bántak. De még feltűnőbb volt Rákóczi orosz vendégeinek a magyar borokban való telhetetlensége; Péter czár követe Corbey 1708-ban Egerben a tüzes vörös bor és dinnye mértéktelen élvezetétől meghalt. Sőt maga Nagy-Péter czár is (Rákóczinak személyes

barátja és szövetségese), midőn fejedelmi barátja őt lengyelországi, jaraszlói (Jaroslaw) uradalmában Dolgoroucky, Golowkin, Radziwill stb. herczegekkel és ministerekkel meghíván, viszocskai kastélyában pompásan megvendégelné (1711.), — a lakoma végeztével a legfinomabb tokaji asszúbortól elázott czárt két magyar úrnak kellett hintójába emelni. Ugyanez történt ministereivel s majdnem egész kíséretével; mert — mint az egykorú magyar szemtanú, Szathmári Király Ádám naplója följegyezte, — akkor „csak az közrendű muszka vitézek is sisakkal iszszák vala a jó tokaji bort.“

A fejedelem udvartartását, munkácsi, pataki, sárosi tündöklő várpalotáinak és szerencsi kastélyának pompáját követték, vagyonukhoz vagy fényüzési hajlamukhoz képest kisebb-nagyobb mértékben, a többi országnagyok. Szolgáljon ezek háztartásainak megitélésére gr. Bercsényi Miklós unghvári palotájának ismerete, melyet a legközvetlenebb forrásból: azon kir. kamarai bizottság által fölvett eredeti lajstromokból merítünk, mely bizottság Bercsényinek Lengyelországba menekülte után a fiscus számára az unghvári uradalmat és várat lefoglalván, az utóbbit szobáról szobára bejárta, s azott lelt bútorokat stb. tüzetesen összeírá. Nagyon érdekes bepillantást enged vetnünk ezen lajstrom egy XVII-ik századi magyar főúr háztartásába, belső életébe. Állítsunk össze adatai nyomán némi képet!

Az unghvári palota termeiben fölhalmozott roppant mennyiségű drágaköves, gyöngyös, arany- és ezüstmíveket, ékszereket, a legbecsesebb és legritkább, skófiummal, aranyvirágokkal szőtt, vagy hímzett keleti szövetekből, franczia brokátokból s angol selyemposztókból készült mindenféle férfi- és női díszöltözeteket nem

említjük, — mivel ezek kisebb-nagyobb mértékben minden nagyobb főúri háztartásban föltalálhatók voltak azon időkben. Hanem, igenis, különös említést érdemel cultúr-történelmi tekintetben a sok szép festmény és a dús rézmetszetgyűjtemény, a termek finom műízlésre mutató bútorzata s fölszerelése, a gazdag könyvtár, a vegyészeti műterem, a fegyver- és régiségtár, a díszes kert, stb. Úgy, hogy Unghvár, tudomány- és művészetkedvelő ura alatt valóságos múzeum vala, hogy meglepi az embert, XVII—XVIII-ik századi magyar főúr udvarában annyi műkincsre, ily válaszékos ízlésre akadhatni.

Kivált a festészetnek nagy pártolója lehetett gróf Bercsényi. Az unghvári paloták és termek mind tele valának válogatott képekkel, oly annyira, hogy nemcsak a várúr s neje lakosztályai ékeskedtek becses olaj- és vízfestményekkel, — de még a várnagy lakására és a kerti pavillonokba is nevezetes olajfestmények jutottak; úgy, hogy az Ungvárott létezett olaj- s vízfestményű képek és rézmetszetek száma, az említett lajstrom tanúsága szerint 6—700-ra tehető.

Mindjárt a nagy ebédlő-palotát (hol a gróf udvari zenészei szokták Cedron Imre karmester vezetése alatt ünnepélyek s lakomák alkalmával a fényes társaságot zenéjökkel gyönyörködtetni) Bercsényi és első neje Homonnai Krisztina életnagyságú arczképei mellett, harminczhat régi magyar vezér és király nagyszabású álló képei, továbbá négy nagyobb és két kisebb, eleven hollandi kép diszíté. A padlatot egyetlen darab roppant nagyságú, virágos keleti szőnyeg, a falakat selyemkárpitok födték. A kristályos pohárszékeket, asztalokat s az asztali székeket a gr. Bercsényi, gr. Drugeth, gr. Rechberg-Rothenlöwen és Csáky-czímerek, művészi

faragványokkal ékesítették. A kétfelé nyiló szárnyas ajtók az egész várban tölgyfából készültek, szép faragott munkával, és nemcsak a kőpárkányzatokba vágott ablakokat, hanem a gróf és grófné lakosztályaiban az ajtókat is tafota-selyem, vagy finom angol szövetű függönyök diszíték.

A tükörsíma márványból vagy ében- és palizanderfából készült, aranyozott lábú asztalokat nehéz bársony, vagy egyéb drága kelméjű takarók boríták, dús aranyhímzésekkel és középütt a gr. Bercsényi s gr. Rechberg, a gr. Forgách és gr. Rechberg, gr. Bercsényi és gr. Homonnay, vagy a gr. Bercsényi és gr. Csákyczímerekkel. Mindenütt fény és eleganczia. A grófné termeiben férjének és némely kedves rokonának, péld. gr. Erdődy Erzsébet képei, továbbá mythologiai képek: Acteon Diánával, Orpheus a múzsákkal; ismét egy más Diána; a bibliából: a kis Mózes, Pharao leányával; Mária s a gyermek Jézus és Szt.-József képei együtt; Szt.-István király, Szt.-Miklós, Szt.-Krisztina, Szt.-Móricz képei; továbbá I. József, akkori király és Amália királyné, úgy a négy évszakot ábrázoló négy művészi festmény. A pompás asztalok mellett aranyozott ékszertartók, csillárok, kargyertyatartók, aranykeretű velenczei tükrök, selyemkárpitok és függönyök. Elefánt-csonttal kirakott ébenfa-almáriumok florenczi mozaik-képekkel s dús aranyozással; kis kerek játékasztalok, ismét elefántcsont és ébenfával kirakott sakk- és ostáblákkal, koczkavetőkkel, stb.

Míg a gróf szobája úgy van leírva, hogy abban 10—12 pompás hollandi tájfestmény függött, továbbá saját és második neje arczképei; Szűz-Mária, Salamon ítélete, Herodes gyermekek öletése, Zsuzsánna; egy Syrén, Priamus és Thisbe, — mind olajfestményekben.

Egy művészi szerkezetű falióra, havi naptárral. Egy pompás, aranyozott, új francziа ágy, zöld selyem függönyzettel, melynek mennyezetét a gróf czímere dús aranyhímzésben diszíté. Virágos selyemszövettel bevont zsöllyeszékek, drága portai szőnyegek, és a mi fő: egy remekűl aranyozott vörös mahóni-íróasztal, fölötte hasonló kiállítású kézi könyvtárral. Ennek könyvei közt ott találjuk említve a Bercsényi gróf államférfiúi magas képzettségéről tanúskodó következő fontos műveket: Richelieu és Mazarin bíbornokok és híres franczia ministerek, továbbá Turenne maréchal, a nagy hadvezér életiratait; Grammond Francziaország történetét 18 kötetben; Bonfini, Istvánfi és Ranzani Magyarország történetét; Pluviel állam- és Billo hadtudományát; Weber Ádám uralkodástanát; Efferen Vilmos politikai kézikönyvét; Prioli Benjamin Francziaország viszonyairól írt 12 kötetét; a magyar és horvátországi erősségek rajzait; a franczia és török birodalom, továbbá Dánia leírását; számos történelmi, politikai had- és természettudományi, nemkülönben orvosi, vegytani és építészeti könyveket; Le Grand „Természet titkai“-t; a classicusokból: Senecát, Corneliust, s a középkor szellemdús latin költőjét Ovenust. Végre a magyar nyelvű könyvek közűl: Magyarország írott történelmét, és szintén kéziratban magyar színműveket, melyeket bizonyára Unghvárott szoktak volt fényes ünnepélyek alkalmával előadni; Gyöngyösi híres Kemény iászát és Murányi Vénusát; Beniczky Péter verseit, Lippay „Pozsonyi kert“-jét; Pázmány „Kempis Tamás“-át és imakönyvét. Más szobában, és a vár alatti zárdában is voltak még féles könyvei, térképei, földgömbje, és a grófnénak is több magyar imakönyve, sajátkezűleg írt magyar gyógyászati könyve, kertészeti és szakácskönyvei.

Bizonyára itt létezett egykor a most Varsó egyik legelső könyvtárában (gr. Krasinski) feltalált ama magyar verseskönyv is, melyet Kőszeghy Pál, Bercsényi grófnak második nejével, gróf Csáky Krisztinával való egybekelése alkalmával (1695.) tiszteletökre szerzett és nekik ajánlott volt.

A gróf lakó szobájából nyilt a fegyvertár, mindenféle díszes, ó és új, vágó és lőfegyverekkel, aranyozott aczélsisakok-, vértek- és karvasakkal. Volt ezenkívűl még a várban az ú. n. „Régi tárház“, melyben a néhai Homonnai Drugethek gyászlobogóit, címereit, pajzsait és ódon fegyvereit kegyeletesen őrizték. Itt tartattak egykoron és mentettek meg Bercsényi szakértő buzgalma által a leleszi convent levelei is.

Minthogy pedig a vegyészettel Bercsényi különösen szeretett foglalkozni: mindjárt saját termei mellett egy vegyészeti műtermet rendezett be, melyben 356 üvegben és szelenczében mindenféle sav, szesz, gyógy- és vegyszer volt. Ezen laboratoriumban feküdt több orvosi és vegytani könyv, köztük a grófné magyar gyógykönyve is, a ki mint kegyes főúri nő, környezete[1]) és a vidék betegeit itt készíttetett gyógyszerekkel gyógyítgatta. Útigyógyszertára is vala e czélra.

Az ifjú gróf (Bercsényi László[2]) nevelőjével külön osztályban lakott. A vár alatt kies „vadkert“ terűlt, ékes filagoriákkal, továbbá virágos és gyümölcsös kertek. A vár pinczéiben saját termésű kitűnő tokaji, tarczali, erdőbényei, szerednyei és unghvári borok. A színekben díszhintók, mindenféle csézák és kocsik; az ólakban sok vadászeb, mert a vadászatot (noha nem

[1]) Komornái között egy német báróné is volt.

[2]) Később híres franczia maréchal és a francziák által ma is emlegetett „Houssards du Berchinyi“-ezred tulajdonosa.

oly mértékben, mint Rákóczi), Bercsényi is űzé. Az istállókban pedig a gróf hintós lovai és paripái; ez utóbbiak egyikét „Bujdosó"-nak hitták. Az összeíró lajstrom keltekor már gazdája: a vár ura is — bujdosó vala!

Íme, ilyen volt egy tudomány- és művészetkedvelő magyar főúr háza Rákóczi korában.

S habár a gr. Bercsényiéhez képest más főúri udvarokban ily válogatott könyvtárt, annyi szép festményt és rézmetszetet, s általában annyi gazdag műkincset alig találhattunk volna is föl: mindazáltal péld. gr. Forgách Simon galgóczi s gr. Csáky Mihály szepesi várai nem sokkal állnak vala hátrább; úgy a gr. Esterházyak, Barkóczyak, Andrássyak, Koháryak, Károlyiak, Hédervàry-Viczayak stb. illető családi törzslakóhelyei.

De, joggal kérdezhetjük most már: honnan került elő s mily forrásokból táplálkozott ama nagy fényüzés, mely úgy a fejedelem, mint az egyes főurak háztartásait, az országos ünnepélyeket és társadalmi múlatságokat egyaránt jellemzé?

E kérdésre értekezésünknek a nemzetgazdasági, kereskedelmi és iparügyi részletekkel foglalkozó II-ik fejezetében találandja meg a választ az olvasó.

II.

Gazdasági, kereskedelmi, pénz- és iparügyek.

A mi a földmívelés állapotát illeti, hazánk úgynevezett éléskamarája, a temesi vidék, még akkor török uralom alatt volt; továbbá az ország egyéb legtermékenyebb részei, ú. m. Arad, Békés, Csanád, Csongrád,

Bács, Baranya vármegyék, valamint Somogy, Tolna és Fejér egy része is, a lezajlott, hosszas török háborúk pusztításai következtében igen néptelen és elhagyatott állapotban sínylettek. Az ország általános termékenységénél fogva azonban — tekintve különösen a felső Tiszavidék, a kárpáti és a dunántúli megyék aránylag sűrű népességét és kedvező gazdászati viszonyait — mindig elegendő gabona termeltetett arra, hogy a lakosság szükségletén kívűl a hadseregek is élelmeztethessenek és a várak fölszereléséhez szükséges élés kéznél legyen.

A mezei gazdasági viszonyok fejlesztése czéljából a fejedelem két közgazdasági tanácsot állított föl; az egyik, az úgynevezett „Oeconomicum Consilium,“ báró Klobusiczky elnöklete alatt a kamarai jószágok felügyeletét vezette és a harminczadok jövedelmei fölött rendelkezett; míg a másik, az udvari gazdasági tanács, Ottlyk György főudvarmester elnöklete alatt, Rákóczi saját roppant birtokait (melyek több mint 120 □mértföldre terjedének), tartotta példás rendben. Erdélyben pedig gr. Teleky Mihály és Barcsay állott a gazdasági ügyek élén.

Az állami és fejedelmi jószágok aránylag meglehetős jövedelmet hoztak, melyekből a gabnatermelés a hadak tartására fordíttatott; a pénzbevétel leginkább a bortermelésből meríttetvén. Minthogy ugyanis Rákóczi az egész Tokaj-Hegyaljának földesura volt s a tokaji borok az akkor még fennállott Lengyelországban kitűnő keletnek örvendettek: innét a magyar borkereskedés virágzó korát élte ez időben, s az aránylag igen magas borárak (40—60 frt sőt tallér egy gönczi hordó tokaji borért) az országnak és fejedelemnek tetemes jövedelmet biztosítottak.

A főbevételt azonban ezen időkben a baromtenyésztésből meríté hazánk, mely akkor még sokkal inkább állattenyésztő, mint földmívelő ország volt. A kamarának, a fejedelemnek, Bercsényinek, Károlyinak, Bottyánnak s más főurak- s tábornokoknak uradalmait nagyszámú czímeres gulyák lepték el, s a hízott gőbölyökkel Németországba, Szilézián, mint neutrális tartományon át, folytatott kereskedés roppant összegeket hozott az országba s felgazdagodási forrását képezé egynémely ma is virágzó családnak.[1]) Az ország azonban és a fejedelem, a mennyi pénzt a külföldről marhákból, borokból és a szintén nagyrészt Lengyelországban eladott nagymennyiségű nyers rézből bevett is: még többet kellett kiadni, elkölteni a külföldről a hadseregek fölszerelésére szükséges posztó, fegyverek, lőpor, kén, ón, salétrom stb. bevásárlására.

A mi a lótenyésztést illeti, ez meglehetős virágzásnak örvendett. Magának Rákóczinak, továbbá Bercsényinek, Bottyánnak és Dunántúl a Tóthi Lengyel családnak igen híres ménesei voltak. A magyar lófaj akkor még általában jobban volt elegyítve török és tatár race-szal, mint ma, s igen szívós és győzős lovaink valának; úgy, hogy a fejedelemnek voltak lovas ezredei, a melyek (mint pl. Bezerédyé és Esterházy Antalé) 24 óra alatt húsz magyar mérföldnél többet benyargaltak. Rákóczi, ki a jó és szép lovaknak nagy kedvelője volt, sokat tőn a hazai faj nemesbítésére. Míg díszfogatai és parádés paripái többnyire spanyol fajból voltak: addig ő minél több harczi lovat szerzendő, Pogány Ádám, Ghiczey Zsigmond és Orbán Elek

[1]) **Érdekes tudni, hogy már ekkor, a magyar fajú szarvasmarhák mellett svájczi tehenészetek is valának az országban, pl. Ocskay Lászlóé a sztropkói uradalomban.**

lovászmestereit többször elküldé Moldvába, Bessarábiába, sőt a krími félszigetre is, valódi tatár lovakat vásárolni, melyeket aztán tábornokainak s főtiszteinek, vitézi tetteikért jutalmúl kiosztogatott. Konstantinápolyi követei által pedig egyenesen Arábiában vásorolt kitűnő fajméneket hozatott saját ménese nemesbítésére ő is, Bercsényi is. Míg azon időben egy közönséges katona-ló ára 25—30 frt volt, addig egy-egy jól idomított nemes fajú harczi paripáért 2—300 aranyat is megadtak a főfő-hadi tisztek.

Rákóczi a háború első három évében semmi pénzadót nem vetett ki a már előbb a németek által kiszivattyúzott országra; a megyék lakosai a hadak tartásához csak mérsékelten kivetett gabona-, vágó marha- és egyéb élelmi szereckbeli adóval járúltak, a városi lakosok pedig többnyire iparkészítményekkel rótták le tartozásaikat. Azonban az akkor még igen áldásos bányaművelésből jelentékeny pénzbeli jövedelem folyt be. Selmecz, Körmöcz, Szomolnok, Dobsina, Rozsnyó, Nagy- és Felső-Bánya, valamint Abrudbánya és vidékének nemes érctermelése több pénzverdét élénken foglalkoztatott. Rákóczinak ugyanis Körmöczön, Kassán, Kolozsvárott és Nagy-Bányán voltak pénzverő-házai, mely utóbbi később a munkácsi várba helyeztetett át. Az ezekben vert arany- és ezüstpénz részint diplomatiai költségekre, részint pedig a már említett külföldi bevásárlásokra (fegyverek, posztók, stb.) fordíttatott. Az arany- és ezüstpénzek eleintén a magyar czímerre verettek; miután azonban a bécsi udvar a külföldi kereskedők körében azon álhírt hintegette, hogy e pénzek a réginél selejtesebb anyagúak volnának, azoknak kelete megcsökkent. A fejedelem e bajon úgy segített, hogy (a bányavárosokkal a régi matrice-ok is kezébe

kerülvén) ismét a régi mód szerint Szt.-László képére verette az aranyat és Leopold császáréra a tallért és ezüstforintosokat, melyek aztán teljes keletnek örvendettek.

De a háború fősegédeszköze a „Pro Libertate“ feliratáról „Libertás“-nak nevezett rézpénz volt; ezzel fizettettek az ezredek, s a Libertás és polturarézpénz, melyeknek az első években az egész országban általános forgalma vala, négy egész öt millió forintnyi mennyiségben veretett. Utóbb azonban, kivált a lengyel határszéleken, nagyon elszaporodtak a hamis pénzverők: leginkább zsidók, elcsapott német tisztek, czigányok. Az ilyenekre szigorú büntetés szabatott ugyan, ha felfödöztettek,[1]) azonban a rézpénz nagy mennyisége s a hamisítványok elszaporúltsága mégis maga után vonta a rézpénz értékének csökkenését. A kereskedők, bár élelmi szereiket itthon rézpénzért vásárolhatták is, azt állítván, hogy árúikért a külföldön ezüstöt kénytelenek fizetni, nem akarák tovább Libertásért adni portékáikat, vagy sokkal drágábban, mint ezüstpénzért. Ezt követte természetesen, hogy viszont a termelő pórnép is ezüstértékre szabta a piaczokon terményeinek árát; így aztán a rézpénzzel fizetett katonaság mitsem vásárolhatott volna. A fejedelem a kormánytanács elé terjeszté ez ügyet; mely a rézpénz csökkent forgalmát helyreállítandó, országszerte kötelezett árszabásokat (limitatio)

[1]) Így pl. Selmeczbánya város törvényszéke 1706. tavaszán Gotten Zsigmond és János nevű hamis-pénzverőket halálra ítélé; Rákóczi azonban megkegyelmezett életöknek, s a halálos büntetést számkivetésre változtatván, 1706. május 7. Nyitrán költ levelével utasítja a selmeczi tanácsot, hogy a nevezett pénzhamisítókat, „Hűségtek ezen parancsolatunkat vévén, a megnevezett condemnáltakat az országból csapattassa ki.“ — (Eredeti levél Selmecz v. ltárában.)

czímet, bárói rangot, és tetemes jószágadományt kapott. Rákóczi fejedelem, neje és elsőszülöttének gyógyíttatása alkalmából ismerkedvén meg Hellenbachchal, magára vonta figyelmét a jeles bányavárosi tudornak nemcsak orvosi, hanem vegyészeti képzettsége is, különös jártassága a bányaigazgatás terén és pénzügyi capacitása. Rákóczi tehát; a mint a bányavárosokat elfoglalta s a hűségesküt báró Hellenbach kezéből átvevé: azonnal teljhatalmú bányagróffá nevezé ki őt, és Hellenbach igazolta fejedelmének választását. Csakhamar rendkívűli lendűletet adott az egész bányaügynek, az érczermelést megkétszerezte, a pénzveretést megtízszerezte, vegybontási tudományával még a félrevetett ércz-salakból is ezüstöt olvasztott ki; a megmerűlő, alanti tárnákból saját szerkezetű gépekkel emelteté ki a vizeket;[1]) az országos főhadi, pénztár, a diplomatia, az összes hadak fizetését magában foglaló számadásokat vezetett, sőt még jó részben a szarvasmarha-kivitel közvetítését is átvette az ország hadai számára; lehet mondani, hogy ő volt Rákóczinak úgy pénzügy-, mint kereskedelmi ministere. Valódi forradalmi ember, rendkívűli munkaerővel és erélylyel, ki vészes pillanatokban még a rombolás és vérontás munkájától sem riadt vissza. Így, midőn 1707-ben a rézpénz kelletlensége miatt a bányamunkások fellázadtak: a kemény bányagróf katonai karhatalmat requirált ellenök, személyesen lóra ült, s a lázongó és bányászcsákányaikkal fenyegetődző hevéreknek kegyetlenűl közikbe lövetett, hogy 40 ember maradt halva és a többit szuronyokkal vereté az aknákba további munkára.

[1]) Egyébiránt Bercsényi is talált föl egy saját rendszerű vízemelő-gépet, valamint a selmeczi bányamérnök Cornelius.

Bercsényi gróf szokott keserű húmorával jegyzé meg ez esetről, a bibliából idézve: „Mégsem jól van az, midőn benedictio auri in sangvinem vertatur!" (Az arany áldása vérré változik át.) Azonban az idők parancsoló kényszerénél fogva utoljára is helyeselnie kellett Hellenbach szigorú eljárását.

Midőn pedig a végzetes trencsényi harcz utáni őszszel a bányavárosokat az előnyomúló császári seregek előtt megvédeni többé nem lehetett: Hellenbach összerontatta emelő gépeit, hogy a tárnákat a víz egészen elborítá; ne vehessék hasznukat a császáriak! És csakugyan, Hellenbach gépeit helyreállítani, az aknák vizét kiemelni semmi túdós német bányainspector és bécsi mechanicus, sem commissió nem bírta; ott hevertek a drága ércztermelő bányák használhatlanúl majdnem négy évig, mígnem Károly császár 1711-ben kérve kérette a Rákóczival Lengyelországba menekűlt báró Hellenbachot: térjen vissza hazájába, ő is kinevezi bányagróffá, csak emeltesse ki az aknák vizét!

Majdnem hasonló ügyességgel vezette a rézipart Szomolnokon Berthóti László, s a vasipart Gömörben és Szepesben Lányi Pál. A Sajó, Hernád, Rima, Göllnicz és Murány völgyeit mintegy százra menő, többnyire újon épített ércz-zúzó malmok, öntődék és vasműgyárak lepték el. Beszterczebányán és Kassán hadszergyárak és ágyúöntődék működének; Rozsnyón és a bányavárosokon az ügyes iparosok puskákat készítének; Csetneken és ugyancsak Rozsnyón verték a híres fringiakardokat;[1]) Beszterczén és Bajmóczon készültek franczia mintára az első szuronyok, a kuruczok által tréfásan

[1]) Ezek feliratából a következő anagrammát csinálták: Franciscus Rákóczi In Nomine Gentis Insurgit Armis.

„Szent-Péter késé"-nek neveztetve; Tiszolczon és Dobsinán bombákat és ágyúgolyókat öntöttek, s továbbá ugyan a bombák, gránátok, kartácsok készítését a kassai és beszterczei hadszergyárak művesei szakértőleg teljesítették.

Hogy lőporért, salétromért az ezüstpénz külföldre ne menjen: a fejedelem portörő-malmokat működtetett Kassán, Egerben, Beszterczén, Rózsahegyen, Nagybányán, Munkácson stb., melyekhez a salétromot a Nagy-Kállóban, Tokajon, Munkácson, Erdélyben, Máramarosban és Szepesben fölállított salétromgyárak szolgáltatták. Rákóczi egyik tábornoka, gr. Forgách Simon a lőportöretést Erdélyben is, Háromszéken stb., Bottyán pedig Dunántúl Simontornyán és Vár-Palotán megkezdette. Forgách 1705. május 16-ikán Medgyes alúl költ levelében „puskacsév- s kardvas-csináló mesteremberek" beküldését kéri Rákóczitól Erdélybe, hol a fegyvergyártatást is el akará kezdeni; sőt, mint június 1-jéről jelenti, kardművesekre akadván, a kardvasakat immár vereti is. — A fejedelem a bányaiparnak további lendületet adandó: az erdélyi higanybányászatot Abrudbánya vidékén sikerrel föléleszté; a Thoroczkón, Vajda-Hunyadon és Munkács mellett ma is nagy haszonnal működő vasgyárakat felállíttatta, Telkibányán a rég felhagyott aknákat újra műveltetni kezdé; továbbá nemes érczeket kutattatott a szalánczi és a honti berzsenyi hegyekben, a Vértesekben, és kénbányákat Máramarosban. Erdélybe Selmeczről küldött szakképzett bányászokat. A máramarosi és erdélyi, valamint a az Eperjes melletti sóvári sóbányászat is nagyban műveltetett s egyik főjövedelmi ágát képezé Rákóczi kormányának. A sókereskedés a Tiszán és Maroson le Törökországgal űzetett, valamint a Dunán nyúgatra

Németország felé. A mi pedig az általános kereskedelmet illeti: ennek emelésére Rákóczinak szintén volt gondja, és e czélból 1705. május 13-án Egerből kelt körrendeleteivel június 11-ikére az egri táborban Jánoky Zsigmond alcancellár elnöklete alatt tartandó értekezletre hívta össze a birodalma alatt levő összes kir. és bányavárosok kereskedőinek képviselőit, két-két személyt egy-egy városból;[1]) 1707-ben pedig Berthóti Ferencz kassai vice-generális elnöklete alatt a felső-magyarországi kereskedőkből hivatott össze hasonló szaktanácskozmányt, melynek statutumait bírjuk is. — A kuruczok a külföldről szükségelt árúikat leginkább Lengyelországból, nevezetesen Danczka (Danzig) tengeri kikötő-városból Krakkón át, — vagy pedig Sziléziából Boroszlóból (Breslau) a Jablunkán át nyerték. E kereskedelem főpontjai hazánkban Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kassa városok valának; míg a nyúgati kereskedést Németországgal a hadakozó felek által e végből pár évre neutrálisnak nyilvánított Nagy-Szombat és Kőszeg közvetíté. Pozsony, Sopron, mint császári helyőrséggel bírók, a kuruczok által folytonos ostromzár alatt tartattak. Végre a keleti kereskedelem közvetítői, leginkább görög és örmény kereskedők útján, főkép Debreczen és Kecskemét valának, továbbá Kolozsvár, Szathmár, Eger, Szólnok, stb. E török kereskedelem tárgyait legkivált a hadak számára szükségelt abaposztó, bagazia, rása és más keleti szövetek, skófium, aranyfonál, portai szőnyegek és csótárok, színes kordován- és szattyánbőr, finom patyolat, török gyolcs s egyéb keleti árúk képezék. S mivelhogy az akkoriban nálunk általán viselt sárga és piros csizmákért sok pénzt kivittek a török

[1]) A fejedelem idézett meghívó levele a selmeczbányai levéltárban.

kereskedők: a fejedelem ezt meggátolandó, Konstantinápolyból a színes bőrgyártás titkait értő törököket hozatott az országba, és kordovángyárt állított Huszton. Munkácson viszont a posztógyártást kezdé nagyobb mérvben űzetni; Dunántúl Lékán papírmalmot állíttatott, s Erdélybe is külde a papírgyártáshoz értő műveseket Felső-Magyarországból. Üveghuták működtek Stomfán, Kurimán, az unghvári uradalom erdőségeiben, s másutt is több helyütt. Az agyagipar mindenfelé virágzott.

Végre, hogy a hazai kis iparosoknak keresetmódot nyújtson: a Lengyel- és Törökországból hozatott posztót Lónyay Ferencz főruhabiztos által Debreczen, Kassa, Miskolcz, Eger, Rima-Szombat, Losoncz, Gyöngyös, Szathmár, Nagy-Bánya, stb. városok iparosai közt osztatá ki feldolgozás végett, a hadak ruházatára. Ugyane czélból a vágó-marhák bőrei hazai tímárok által csereztettek, s szintén hazai szíjgyártók és vargák által dolgoztattak fel. A kőmívesek, pallérok, ácsok stb. pedig folytonos munkát leltek az Érsek-Újvártt, Kassán, Munkácson, Unghvártt, Veszprémben, Simontornyán, Egerben, Szólnokon és Ecseden teljesített nagyobb mérvű erődítési munkálatoknál. A szintén Érsek-Újvárnál, nemkülönben Duna-Földvártt és Bottyánváránál, Esztergom felett Karvánál, a Sióvonalon s egyebütt felhányt nagyobb mérvű földerődítmények készítéséhez, úgy az utász- és aknász-csapatok számára kívántató töméntelen ásó, kapa, csákány s egyéb vaseszközök gyártása a gömöri és szepesi vasiparosoknak elég munkát adott.

Ekkép, a folyton dühöngő háború daczára, a társadalom minden osztályának mód és keresetforrás nyújtatott saját megélhetésére s az országos terhek leróhatására. Ugyanis a hadakozás szükségletei folyton fönnlévén, a rézpénznek forgalomból kimente után, a

fejedelem és rendek gyűlése kénytelen volt az országra pénzadót is kivetni; azonban, hogy a szegény nép terhe könnyebbíttessék, a fejedelem és státusok ritka áldozatkészséggel saját magokat: az egyházi, úri és nemesi rendet is hadi adóval rótták vala meg. Rákóczi nemes példával előljárva, saját uradalmait rovatta meg legsúlyosabban a haza szükségére; és midőn a circumspectus Sárosvármegye a fejedelemnek (ki örökös-főispánja volt) azzal kívánt volna kedveskedni, hogy annak makoviczai és nagysárosi uradalmait az adókivetésnél aránylag csak csekély mérvben terhelé: az önzetlen és mindenekfölött hazaszerető fejedelem kemény haraggal írt e vármegyére, hogy rójja meg uradalmait erősebben, ne a szegény pórnépet terhelje, hanem vesse ki az adót nagyobb mérvben az urak birtokaira! Ugyan ő, hogy csak a háború szerencsés menetét elősegíthesse: saját jobbágyait (Tarpa, Medgyaszó, Ónod, Szerencs, Hernád-Németi, stb.) tömegesen szabadítá föl jobbágyi szolgálmányaik alól a háború tartamára, azon kikötéssel, hogy a fegyverfogható emberek a császáriak ellen katonáskodjanak. Rákóczi nemes példájára Heves vármegye önmaga helyezte vád alá főjegyzőjét, hogy a megye adóalapját hamisan, kicsinyítve vallá be, és adóemelést kívánt. (1707.)

Ily buzgalom, ily erőfeszítések, s a föntebbiekben vázolt sokféle jövedelmi források megnyitása és fönntartása által lehetett csak a magára hagyatott nemzetnek létéért és alkotmányáért folytatott háborúját nyolcz éven át viselni; melyben a társadalom minden osztályának kijutott a közvetve vagy közvetlenűl működő szerep.

De elég erről. Befejezésűl lássuk még az iskolai, irodalmi, tudományos és művészeti állapotokat, történelmünk ama harczias korszakában.

III.

Iskolai, tudományos, közmivelődési és müvészeti állapotok.

A nagyszombati egyetem a Kollonich-rendszer idejében jezsuita-, és pedig nagyobbrészt idegen: osztrák, cseh, morva, sziléziai születésű jezsuita-tanárok vezetése alatt állott. Ezek reactionárius szellemben nevelték, latin nyelven oktatták s német köntösben járatták az ifjúságot. 1704 elején azután, mikor a kurucz hadak fővezére gr. Bercsényi Miklós (ki maga is ezen egyetem növendéke volt egykor) Nagy-Szombatba érkezett: a magyar katonaság a jezsuitáknak Austriába űzetését követelte, az ifjúság pedig föllázadt tanárai ellen, s külön légiót képezendő, tömegestűl a fölkelők zászlai alá akart állani. Azonban Bercsényi, mint művelt lelkű ember jól tudá, hogy a hazának inkább volt szüksége képzett ifjakra, mint más elemekből is bőven találkozó durva hadfiakra; másrészről ő buzgó katholicus is lévén, a jezsuitákat általában számkivetni nem akará. Akként egyenlíté ki tehát a dolgot, hogy míg az ifjakat tanpályájuk folytatására késztetve, az egyetemen hagyá: addig tanáraikat magyar szellemben való tanításra s az ifjaknak külsőleg is magyar öltözékben való járatására kötelezé. Végre a jezsuiták kiűzetését követelő táborát azzal elégíté ki, hogy a nem magyar születésű szerzeteseket az országból csakugyan azonnal kikísértette, és így az egyetem további vezetését kizárólag magyar tanárokra bízván, annak szellemét megtisztítá. Ugyanakkor Kassán is létezett a Balassa Zsuzsána és Lósy érsek által alapított, két facultással bíró, egyetemszerű felsőbb tanintézet, az ú. n. „nemes ifjak convictusa.“ Bercsényi egyetlen fia, a később mint franczia

maréchal oly híressé vált gr. Bercsényi László is itt nevelkedett. Rákóczi fejedelem e tanintézetet különös gonddal pártfogolá, meghagyta a forrói uradalom s egyéb haszonélvezetek birtoklásában, s a bár szintén jezsuita, de itt már tisztán magyar s nemzeti szellemű tanárokat, az ónodi ismeretes végzést is aláírt Thelekessy István egri püspök s Petthes András, ottani nagyprépost felügyelete alá helyezé. Ezek valának a Kassa- és Egervidéki kath. kisebb tanintézetek fővezetői is, és így azok hazafias szellemére folyton felügyeltek. A kegyesrendi tanító szerzet iskolái szintén pártfogásnak örvendettek a fejedelem és vezérei részéről; így maga Rákóczi a piaristáknak különösen podolíni házát gyámolítá, míg Bottyán tábornok ugyanazok nyitrai gymnasiumára tőn gazdag alapítványt, s Károlyi Sándor a kegyesrend nagykárolyi gymnasiumának lőn fundátora. Bercsényiről igen jellemző, hogy Bártfa városát, midőn ez a fejedelem által iskoláúl ajándékozott házba katonaságot szállásolt volna be: intő levelében e miatt keményen megdorgálá, miután, — úgymond, — azon épűletet a fejedelem iskolának, — nem kaszárnyának szánta! És ezt a kurucz főhadvezér írá, még pedig a háborúnak már hanyatlásakor, az oly szorongatott 1710-ik évben. Holott a cs. fővezér gr. Heister, 1704-ben a nagyszombati harcz után, épen az egyetem termeit alakíttatá át katonai kórházzá.

A protestánsok tanügyét Rákóczi igen melegen támogatta. A külföldi egyetemeknek Leopold által megszorított látogatását nemcsak megengedé, sőt lényegesen előmozdítá. A reformátusoktól elfoglalt sárospataki főiskolát, az ősei által tett dús alapítványokkal együtt, — úgyszintén az evangelicusoktól még Caraffa által elvett s a császáriaktól egész 1704-ig katonai

éléstárúl használt eperjesi collegiumot visszaadatá a jogos tulajdonosoknak; sőt Patakon olykor maga is megjelent a vizsgálatokon, s a túdós tanárokat magához hivatva, velük gyakran órákig vitatkozott mathematicai, phisicai és történelmi kérdések fölött. A debreczeni collegiumnak a szentimrei dézmákat visszaadatá; a kolozsvári ref. főiskolát a dézsi aknákról sójövedelemmel segíté; a nagyenyedi Bethlen-főtanoda tanárait és ifjúságát pedig, midőn Erdélyből Rabutin hadai elűl kibujdosni kényteleníttettek, Szathmárban, majd Máramaros-Szigeten helyezé el, kegyesen gondoskodva róluk. E tanárok közt vala a sokoldalúlag képzett, nagytudományú, híres dr. Páriz-Pápay Ferencz.

Az orvosi tudományokról megjegyezzük, hogy ezeknek Páriz-Pápayn kívűl is számos jeles képviselője volt akkor hazánkban. Így Rákóczi udvari főorvosa, a nürnbergi patricius Langenthali dr. Langh Ambrús, a kit, midőn urát a külföldön is híven kísérné: nagy tudományáért Párisban a Bourbon herczegek, sőt maga XIV. Lajos király is méltán megkedvelt. Kitűnő orvos vala továbbá Rákóczi bányagrófja b. Hellenbach János-Godofréd, a kiről már szóltunk. Nagyhírű volt dr. Spiellenberger Szaniszló lőcsei orvos is, kinek gyógykezelése alá a legelőkelőbb osztályú betegek vitették magukat az egész országból. A fejedelemnek volt még egy Henczidаy Mátyás és egy Lischovíni Ferencz nevű túdós tábori orvosa, ki egyszersmind latin poéta is, és egy Dupont nevű franczia sebésze. Kassán működött egy Parízi nevű olasz doctor, gyakorlott vegyelemző. Jeles orvos vala még a külföldi egyetemeken végzett Vizaknai Briccius György, kolozsvári doctor, majd b. Károlyi Sándornak tábori főorvosa. — A fejedelem a

gyógyszereket dr. Langh specificatiója szerint évenként tömegesen hozatta Danczkából, Krakkóból, a tábori gyógyszertárak számára, s a rationabilis orvosi tudomány emelése körül mindent elkövetett; ám a köznép inkább ragaszkodék a megszokott babonás gyógymódok-, kuruzslások-, ráolvasásokhoz. — A mi az ásványvizek, fürdők használatát illeti: az előkelők közt divat volt „májusi cúrára“ valamelyik hévvízhez, vagy hírneves orvoshoz rándulni. Maga a fejedelem, midőn 1704. nyarán Szeged ostrománál veszedelmes hideglelést kapott: Vichnyére viteté magát, és ott őszszel több hétig fürdőzik vala; 1708. júliusban is meglátogatta Vichnyét. Ugyanezen év őszén pedig, midőn Szathmártt s Nagy-Károlyban rosszúl lett: szolyvai ásványvizet hordatott magának gyógyitalra, Bereghből. A tábori élet miatt sokan szenvedvén köszvényes bántalmakban: legfőbb keletjök volt a pőstyéni (akkor „bánkai forrás“-nak is nevezték) és stubnyai hévvizeknek. 1706. nyarán Bercsényi is fürdőzött Pőstyénben. Bottyán tábornok pedig 1707. őszszel a bakony-szent-lászlói fürdőt használta. Gr. Esterházy Antal tábori könyvében a balaton-füredi „savanyú-kút“ is említtetik már.

De térjünk vissza az iskolák ügyéhez. — Szép vonása Rákóczi jellemének, hogy harczokon elesett főtiszteinek árváit pártúl fogván, a katholicusokat Kassán a nemes ifjak convictusában, a reformátusokat Patakon ingyenes alapítványi helyeken, vagy önköltségén taníttatta. De legnagyobb hatású vala az ifjúság képeztetésére nézve saját udvara és az ebben általa felállított nemes testőrség intézménye, („Nemesi Társaság,“ „Nemes Compánia,“ „Cavallérok Compániája“). Itt csoporsúltak össze az ország legelőkelőbb családainak

tehetségesebb ifjai, — úgyszólván folyton a fejedelem oldala mellett, kinek szeretetteljes főfelügyelete alatt képeztettek a világi és hadi tudományokban, jó erkölcsökben és finom, udvari modorban. Ez intézmény adott oly magasröptű szárnyakat Bercsényi Lászlónak; s a nagyműveltségű, elragadó modorú fejedelem egyéniségének fölemelő, buzdító hatása nevelé a magyar irodalomnak — Mikes Kelement. Szívrázó jelenet volt az, midőn ezen nagyreményű intézményt, — melynek ifjú tagjai rajongásig szeretett urokat bujdosásába is követték, — a fejedelem Lengyelországban 1712. májusban, a szigorú kényszerűség miatt föloszlatta. „Sok temetésen voltam már jelen, — írja Vay Ádám udvari marsall, a kinek e szomorú feladat jutott, — de még ilyen sírást sohasem láttam.“ A harczedzett ifjak, kik a csaták tüzében „úgy állották a lövést, mint a kőfal,“ — most, a búcsú pillanatában, heves zokogásban törtek ki; kérték Vayt, könyörögjön a fejedelemnél: ne űzze el őket magától! S kijelenték, hogy ők készek a fejedelmet minden zsold nélkűl szolgálni, elbocsátják szolgáikat, eladják paripáikat s azok árából elélnek még ők jó darabig. — A legtöbben közűlök nem is tértek haza: elmenének Rákóczival vagy Rákóczi után Francziaországba, s lőnek belőlök a Bercsényi-, Ráttky-, Esterházy-, Pollereczky-(franczia-magyar) huszárezredek tisztei. Mások orosz, lengyel, porosz katonai szolgálatba állának. Szétzüllöttek, elvesztek a nagy világban. — De legyen elég e nemes ifjakról.

A fejedelem az iskoláztatás körén kívűl is kedvelé és előmozdítá a tudományokat; különös előszeretettel a történelem, csillagászat és mechanica iránt viseltetett, a melyekben maga is igen szép jártassággal bír vala. A könyveket külföldről láda-számra hozatta magának,

s úgy ő, valamint Bercsényi, még társzekereikben a táborokba is vitettek magokkal könyveket, térképeket, stb. Rákóczi, mint a hazai történelem kedvelője, szabad óráiban Bonfinit, Istvánffyt, Bethlen Farkast gyakran olvastatta maga előtt; háborúja eseményeiről évenként annaleseket írt magyar nyelven, s a később diplomatiai téren alkalmazott Brenner Domokos szepesi prépostot hazai történelmi mű írásával bízta meg. Könyvek és versek ajánlatát szívesen fogadván s a szerzőket bőkezűen támogatván, „Princeps poëtarum“ czímmel is megtiszteltetett. Az akkor az országban nagyon elterjedt Brewer-féle lőcsei naptárak történelmi rovatát nemzeti irányba tereltteté, s legjobb stylistái: Ráday Pál (a későbbi költő) és Vay Ádám (álneve: Veracius Constantius) által politikai, közjogi és irodalmi becscsel bíró, nagyterjedelmű védiratokat készíttetett. Kidolgoztatá hazai nyelvünkön s kötelező erőre emelve kinyomatta (1707.) az általános katonai szabályzatot (Reglement) s hadi törvényeket. Sőt Rákóczi éles szeme már, a még akkor ugyan csirájában levő journalistica súlyát is felismeré; a császári „Wienerisches Diarium“ ellensúlyozására megindítá 1705. első felében a legelső magyar hetilapot: „Mercurius Veridicus ex Hungaria,“ mely ugyan később csak havonként jelent meg, Lőcsén, Bártfán, majd Kassán nyomatva. — A kuruczok irodalma a lőcsein kívűl még leginkább a kassai, debreczeni, kolozsvári és nagyszombati nyomdákat foglalkoztatá; melyek közűl Kassán (1707. chez François Lancelot) még franczia mű is jelent meg: „Histoire du Prince Ragotzi.“

S a fejedelem buzdító példáját követték tábornokai; így pl. gr. Forgách Simon 1705-ben kinyomatta s lelkes előbeszéddel kísérve Rákóczinak ajánlá Zrínyi

híres „Ne bántsd a magyart"-ját, és maga is különféle tárgyú irodalmi munkákat írt.

Mily gazdag volt Rákóczi korának magyar költészete: arról „Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalomtörténetéhez" czímű kiadványunk (Pest, 1872. Ráth Mórnál), valamint a jelen kötet végéhez csatolt Toldalék tanúskodik. Arról tehát e helyütt nem szólunk; hanem kiemeljük a szónoklatot, melynek azon korban az egyházi téren Thelekessy püspök, s a világi téren maga a fejedelem, de főként Bercsényi, továbbá Ráday Pál s az erdélyiek közűl gr. Pekry Lőrincz és Bartha András ítélőmester, kitűnő képviselői valának. Rákóczinak a gyömrei mezőn hadaihoz tartott remek beszéde Szalay László VI-ik kötetében szó szerint olvasható; s mily iszonyú következménye lőn ónodi elkeseredett szózatának: a történelem lapjai véresen hirdetik. Ugyanitt az osztrák ház dethronizálását Bercsényi indokolá, hosszas, tüzes beszéddel, — ki ha kellett, magyar vagy latín nyelven, 3—4 óra hosszatt is tudott szónokolni, s még az angol és hollandi követek szemeibe is könnyeket csaltak mély meggyőződésű lángszavai.

Rákóczi a harcz viharai között még a régészetről sem feledkezett meg. Egész szenvedélylyel tanúlmányozá az ecsedi vár XIV. századi czölöpépítészetét; emlékezik családi régiségtáráról s ebben Bátor Opos hagyományos buzogányáról; s tudományos érdeklődéssel ásatta ki Karvánál franczia mérnökeivel Marc Aurelián császár hídfőtelepeit. Régi érmeket s nevezetes fegyvereket is gyűjtöttek számára; pl. Berthóti Ferencz kassai vicegenerális Báthory István király egyik kardját szerezte meg neki Lengyelországból.

De szóljunk a művészetekről is. A zenét a mi illeti: Rákóczinak saját udvari zenészei valának, kik

harsány fúvó-hangszereikkel jelezték ablakai alatt, vagy tábori sátránál május elsejének reggelén a „hadi esztendő“ beköszöntését. E leginkább trombitás-, dobos- és tárogató-síposokból álló hadi zenészek mellett a hagyomány két czigány-zenekart is tulajdonít Rákóczinak; az egyik a Barna Mihályé volt, ki állítólag a kesergő Rákóczi-nótát szerzette, melyből azután későbben alakítá a híres Bihari a hatalmas Rákóczi-indulót. E Barna Mihály mondá 1711-ben Rákóczinak, Lengyelországba indulásakor, magát keserves sírás közt lábai elé vetve: „Mégysz, mégysz, Fölséges Fejedelem, — itt hagyod a vagyont, keresed a nincsent!“ A másik czigány-banda, a Czinka Sándoré, állítólag még Rodostóban is mellette volt Rákóczinak.

A zeneművészetnek gr. Bercsényi is kedvelője volt; László fiát Deplume Jakab nevű franczia zenemesterrel képezteté, s magának énekest és 8 tagú udvari zenebandát tartott Cedron Imre nevű képzett karmester vezetése alatt. Később Cedront Rákóczinak engedte át. A vonó hangszerek mellett volt e zenekarban két hauboix-ista és egy czimbalmos. E zenészekről írá egyszer gr. Forgách: „Bercsényi bátyám is szereti, ha muzsikásai a „tehénhús-nóta“ mellett el tudják vonni a „Rajta kurucz!“ tánczot. Maga Bercsényi pedig tréfásan említi egy asztalánál ülő német úr megjegyzését a magyar nótáról: „Ich weiss nicht, es hat kein Takt, klingt aber doch wohl!“ Ugyancsak Bercsényi emlékezik egy Ádámy nevű tüzér-tisztről, hogy kitűnő lantos volt a táborokban. Gr. Esterházy Antal tábornok is bírt saját zenekarral. Bottyánnak két udvari síposa említtetik.

Az érem- és czímervésés kitűnő fejlettségéről legjobban tanúskodnak Rákóczinak gyönyörű metszetű pecsétei, s ama remek vésetű három nagy díszérme,

melyek szépségükről a nummismaticusok előtt ma is híresek. Ezek szellemdús feliratait a fejedelem maga állapítá meg; az ideát a jelképekre szintén maga adá meg a vésnöknek, s a rajzokat magának a vésés előtt jóváhagyás végett még a rendes forgó-pénzeknél is bemutattatá. Fölemlítjük, hogy az érintett három nagy emlékérem mestere Varró (Varou) Dániel egy-egy ily érem matrice-ának véséséért a fejedelemtől 200 frt tiszteletdíjat nyert. Rajta kívűl még kiemelendő két más jeles magyar éremvéső: Debreczeni Ötvös András és Ocsovay Dániel, ki a nagybányai pénzverdénél volt alkalmazva, s kinek fizetését 1705. végén Rákóczi 100 rhénes frttal öregbíté. E matrice-vésőket „példametszőknek“ nevezék. — A fejedelem a finomúl vésett díszkövekben, cameákban is gyönyörét lelé.

Rákóczi ifjúkorában hosszan tartózkodván Olaszországban: itt lőn a festészetnek nemcsak kedvelőjévé, de sőt avatott műbírálójává. A túlbuzgó katholicus Forgách ugyanis szemére hányja: „A fejedelem nem jó pápista, mert ha templomba megy, a helyett hogy a szent képeket áhítattal imádná: kritizálja, hogy hogyan vannak írva?“ (festve). Az európai hírű Kupeczky a fejedelem atyjának volt udvari festője; Rákóczi a háború alatt Mányoky Ádámot, a szintén európai jelességűvé vált művészt tartá maga mellett udvari képíróúl, teljes ellátáson kívűl 900 frt. évi fizetéssel. Ugyanőt kiküldé magasb képeztetés végett külföldre is, és midőn maga is Lengyelországba menekűlt: kedvelt képíróját Ágost király kegyeibe ajánlá. Ekkép kerűlt a szász udvarhoz Drezdába Mányoky, kit a a németek Manucki-nak híttak. A fejedelem Bogdán Gottlieb-Jakab, jeles kassai festészt egy tokaji szőlővel jutalmazá meg; s Mindszenti Mihály nevű egri és

Mediczky László belényesi lengyel festővel szintén dolgoztatott. A czímer- és zászló-festészetben pedig ez években egy névtelen kis-szebeni festő tűnt ki.

* * *

Az eddig elmondottakból némi képet alkothat magának az azon kori társadalmi, mívelődési és művészeti viszonyokról a figyelmes olvasó; s egyszersmind átláthatja: mily sokfelé kiterjedt, a fejlődésnek, haladásnak, mívelődésnek mennyi ágazatát felölelte, támogatta, buzdította Rákóczinak figyelme, s minden jó, szép és nemesért buzgó szeretete. Mi mindenre rá érkezett s mennyit bírt ő tenni, a háború folytonos zaja, az öldöklő és pusztító fegyverek csattogásai között is! Bizonyára elmondhatjuk, hogy ha e művelt és magyarlelkű fejedelem békés időkben uralkodhatik vala, — nemzetünk a mívelődésben ma jóval előbbre állana.

Így is azonban az ő általa gyújtott csillagok világítottak még a hazából kibujdosását követett ama szomorú időkben is, melyeket koszorús Toldynk az általános hanyatlás korának nevez. Az ő igaz magyar szelleme, magasztos idealizmusa, nagy műveltsége, holtukig éreztevé hatását mindazokra, kik valaha ifjúkorukban a nagylelkű, nemesszívű szabadsághőssel közelebbről érintkezének. Ráday Pál, Mikes Kelemen, Beniczky Gáspár, Szathmári Király Ádám hátrahagyott munkáik, s gróf Bercsényi Lászlónak a magyar névnek külföldön is dicsőséget szerzett fényes pályája és Rákóczi emlékén hálával csüngő kegyelete élénken tanúskodnak erről. „Énnekem semmi okom nem volt hazámból kibujdosni, — csak az, hogy n a g y o n s z e r e t t e m a f e j e d e l m e t!" Hangzik a bús-édes szó a számkivetett Mikes ajakán. S ugyanezt elmondhatták magokról annyi

százan, sőt egynehány ezeren, kik földönfutókká lőnek Rákóczival, nem másért, csak — Rákócziért. Személyéhez való forró ragaszkodásuk hagyatta velök el az édes hazát. Imádott fejedelmök lelki nagysága, mely bámulattal tölté el szíveiket, ellenállhatlanúl vonzá őket. Sokan haltak el így és nyúgosznak idegen földben, mint martyrjai a Rákóczi-szeretetnek.

Rendkívűli férfiúnak kellett annak lenni, kit övéi ennyire szerettek! Jellemző, hogy még a ki elárúlta is őt, még Károlyi Sándor is — csak Bercsényi ellen önté ki epéje egész mérgét: Rákóczi, a véghetetlen nemes Rákóczi ellen — nincs egy bántó, nincs egy kárhoztató szava. A szánakozás bizonyos nemével vegyűlt tisztelettel tekint reá bukása után, mint valami, az ő önző lelke előtt érthetetlen, fényes, dicső, porba omlott bálványra. Megtagadni hűségét, elárúlni ügyét, — azt bírta; de a nemes alakot rágalmazni, elkárhoztatni: ahhoz nem volt lelke — még árulójának sem.

II.

JÓSLATOK

ÉS

BABONÁS HIEDELMEK

A RÁKÓCZI-KORBAN.

— CULTÚRTÖRTÉNETI TANÚLMÁNY. —

A babonás hiedelemeknek, szokásoknak, (úgymint sejtelmekben, álomlátásokban, jóslatok- és varázslatokban, szerencsés vagy szerencsétlen napokban, csodákban, gyógyhatású ráolvasásokban való hitnek, táltosok és boszorkányok, phantomok látásának s meghivésének), és az ezekről található egykorú följegyzéseknek, fönnmaradt hagyományoknak összegyűjtése, tanúlmányozása, s az azon kor műveltségi állapotához és az akkor élt és szerepelt történelmi egyéniségek lelkűletéhez, jelleméhez viszonyítása, épen nem utólsó tárgyai közé tartozik a mívelődés-történelemnek. Mert csak, ha mindezeket kellően átvizsgáljuk s hatásaikat — melyeket egyesekre és társadalomra bizonyos fokig tagadhatlanúl gyakoroltak — kikutatjuk és mérlegeljük: csak úgy és akkor foghatunk magunknak helyes képet alkotni korról és egyénekről, ezek felvilágosúltságát, jellemöket, tetteik rúgóit s a nyomást, mely alatt állottak, tekintve.

E jelzett szempontokból indulván ki, lássuk: minő babonás hiedelmek s szokások uralkodtak hazánkban a Rákóczi-korban? különösen, a főbb szereplők-

nek volt-e ezekben részök? és ha igen, mily fokban? s ehhez képest, tulajdonítható-e ama hiedelmeknek komolyabb történelmi hatás?

Vegyük sorra a szereplőket, a mennyiben ily eszmékkel vagy szokásokkal egyikök-másikok, a fönnmaradt följegyzések szerint, egyáltalán kapcsolatba hozható. — Arra nézve, vajjon valaki bír-e babonás hajlamokkal? még bizonyos fokig ma is, de annál inkább az elmúlt századokban, melyek a mienknél sokkal vallásosabb színezettel bírtanak, különös tekintetbe veendő a nevelés és a hitfelekezet, a melyikben t. i. több a mysticizmus.

II. Rákóczi Ferencz, — kinek atyja, buzgó kath. anyjának Báthory Zsófiának hatása alatt, ősei Zsigmond és György fejedelmek hitéből még serdülő ifjú korában kitért, — már kath. vallásban született s tudvalevőleg Kollonics érsek jezsuitái által neveltetett. Innét ered vallási buzgalma, de a mely túlbuzgalommá, vagyis olyanná, hogy ő fejedelmi állásánál fogva más felekezetű alattvalóinak vallását nyomta volna — soha sem fajúlt. Ellenkezően, Rákóczi, a magánegyéniségére nézve buzgó katholicus Rákóczi, a protestánsok vallásszabadságáért is harczola; maga írja: azért, mert a protestáns vallás szabadságai, az őse (I. György) által kivívott linczi békekötéssel törvénybe iktattattak, és ő egyáltalában a nemzetnek lábbal tiprott jogai helyreállításáért fogván fegyvert, — törvény és törvény között különbséget nem tehet vala, s tenni nem is akart.

Udvara leginkább protestánsokból állott (udvari marsallja Vay Ádám, ennek helyettese Szendrői Török András és cancellára Ráday Pál ref., alcancellára Jánoky Zsigmond s udvarmestere Ottlyk György evang. hitűek valának), és ő, a ki mindennap híven végzé

imáit és misét hallgatott, ő, a ki az öreg egri püspököt Thelekessy Istvánt majdnem atyjaként szerette, — a protestánsoktól jogtalanúl elvett templomokat, iskolákat nekik visszaadatá, a jezsuitákat pedig az országból kiűzette: mivelhogy a nemzet többsége így határozá.

Mert Rákóczi, egyéni vallásos érzűletét mindig alárendelé hőn szeretett nemzete általános jogérzetének és törvényesen nyilatkozó akaratának. Sőt midőn az országból kitiltott jezsuiták egy részének kiköltöztetésével megbízott egyik bizottság tagjai, névszerint gr. Szent-Iványi László, Orosz Tamás és Úsz Ferencz, a rájok bízott feladatban kissé habozva jártak volna el: Rákóczi szigorú neheztelését érezteté velök, nemcsak, hanem büntetéssel fenyegette a késlekedőket, szó szerint ezeket válaszolván nekik:

Replica, 20. Januarij 1707. Rozsnyó. Kassán, 15-ikén irott levelét Kglmeteknek vettük, melyben való szükségtelen kérdésekkel, úgy látjuk, csak az időt vontatja inkább, mintsem instructióját véghez vinné, — holott már egynehány ízben tudtokra adtuk Kglteknek, hogy az jesuiták kikísérése végett az Districtualis Generálishoz fordúljon, s parancsoltunk is kassai Distr. Vice-Generális Berthóthy Ferencz hívünknek, hogy azon páter jesuiták kikísértetésében assistáljon, kiben — tudjuk bizonyossan — nem is lesz semmi hátramaradás. Kgltek pedig mindenekben viselje úgy magát, hogy hűséges volta nem az említett szerzethez, hanèm az hazához tessék meg. Többször pedig ily szükségtelen késedelmeket előnkbe ne terjeszszen: hanem járjon el az reá bízott dologban nagy serénységgel; másként, tudtára légyen Kglteknek: ha ugyan csak az időt vontatja s azzal az Nemes Státusok elvégezett akaratjának executióját különb különbféle praetextusok alatt halogatja, — megmutatjuk vezérlő-fejedelmi authoritásunkbúl csakhamar ezentúl: miként kellessék Kgltek ellen véghez vitetnünk az executiót!"[1])

[1]) Szent-Iványiék Kassán 1707. jan. 15-ikén kelt eredeti fölterjesztése és az erre rájegyzett fejedelmi válaszfogalmazat a kir. kamarai levéltárban.

Íme, ez az eljárás jellemzi Rákóczit, a nagy nemzeti hőst. Előtte a nemzet akarata minden; a többi — még saját egyéni vallásos meggyőződése is — határozottan alá van rendelve az alkotmányosság szabványainak, a nemzeti akarat követelményeinek, a mely ha úgy kívánja: ő, saját nevelő szerzetét is, mint állam- és alkotmányellenest, — kiűzi az országból.

Ily elfogulatlan, ily pártatlan fejedelem épenséggel nem mondható túlbuzgónak,[1]) és alig képzelhető, hogy ily felvilágosodott lélekben valami babonaság lakhatott volna. Valóban, Rákóczinak egész nyolcz évi háborújában való szereplése, működése bent és kifelé, minden-minden, a legelfogulatlanabb főt, tiszta, világos és világias gondolkozásmódot árúl el. Semmi hajlam nála a babonáskodásra, rajongásra; sőt egyik előkelő tábornagya, a bigott gr. Forgách Simon, egyenesen azzal vádolja őt (s ez teljességgel nem áll), hogy „ő Fölsége nem jó pápista, mert a szentegyházban a képeket kritizálja, s megcsúfolja, ha rosszúl vannak írva“ (festve). A mi azonban csak azt bizonyítja, hogy a fejedelem, — ki ifjúságában sokat tartózkodott olaszországi, különösen római képtárakban, — műértő és műcriticus vala.

„Jó pápista“ volt bizony Rákóczi: de nem volt, legalább francziaországi tartózkodása előtt nem volt túlbuzgó rajongó, és legkevésbbé babonás. A mint is bármi babonás hiedelmet, vagy szokást róla följegyezve alig találunk; rendkívűli körűlményt is, — melynek titkát fölfejteni nem tudá, — csak egyet lelünk, azt is maga említi, más senki. Ugyanis Emlékirataiban

[1]) Öregségében, Rodostón nyilatkozott vallási rajongása későbbi, francziaországi eredetű, s grosboisi remete-életére vihető vissza. (L. Rákóczi Vallomásait.)

(melyeket már franczia és török földön szerzett), Érsek-Újvár ostroma- és elfoglalásának (1704. november) elbeszélésénél, ezt veti utána:

„Míg e vár alatt táborozánk, igen csodálatosnak tetszett előttünk, hogy napnyugtakor mindennap öreg-ágyúk dörgését hallottuk, egyenlő időközönként, nagy távolságban, — a nélkül, hogy ezen tünemény okát meg bírtuk volna fejteni. Annyi bizonyos, hogy az ellenséges várakban, melyek mind körül voltak táborolva, nem lőttek; az pedig, a mit általánosan beszélének, nagyon meseszerű volt, s nehezen hihetnék el azok, kik csak azt hiszik, mit érzékeikkel megfoghatnak."

Mi volt légyen tulajdonképen ezen „meseszerű," a mire a babonaságra minden időben hajlandó köznép által, — mely Rákóczi rajongásig szeretett személyében a magyar nemzet számára Istentől küldött szabadítót látott, a kinek tehát személyes jelenlétét szívesen hozta kapcsolatba valami rendkívülivel, — mi volt légyen, mondjuk, ama „meseszerű" tünemény, a mire a távoli ágyúzás, avagy tán földrengési moraj a köznép által magyaráztatott?... A fejedelem bővebben kifejteni átallja, és a titkot sírba vivé magával; pedig a néphangulat megértése tekintetéből érdekes volna a mysticus magyarázatot ismernünk.

Még csak azt jegyezzük föl itt Rákócziról, hogy mint a mathematicai és természet-tudományoknak barátja, ki a csillagászat iránt már gyermekkorában a neuhausi növeldében hajlamot tanusít vala, — Mátyás király, Rudolf császár és annyi más régibb századokbeli és akkori uralkodók s tudósok (pl. egy Ticho, egy Amos Comenus) példája szerint ő is űzé — ámbár nem valami különös szenvedélylyel s inkább csak múlatságból, — a kor divatáúl tekinthető s még a nagy gondolkodó Descartes által is védett csillagjóslást. Erre vonatkozó adatot találunk legalább

gr. Bercsényi Miklósnak Érsek-Újvárból 1707. május 2-ikán a fejedelemhez intézett válaszában, ekképen:

„Az astrologica prognosticumit Fölségednek Neapolitanus uram (Magica Neapolitana) sem tudná jobban magyarázni nálomnál; és igen akarnám, hogy magam is azon aspectusokra nézve fenyegettem az publica inquisitiót (a túróczi pártolás ügyében) s nem praecipitáltam, ut sint inter spem et metum inter se timentes.“ [1])

Ezen idézetből látható, hogy a csillagjóslati mutatkozó jelenségek fölfejtésével Bercsényi is foglalkozék, — a minthogy unghvári derék könyvtárában csakugyan ott találjuk számos jeles államtani, történelmi, földrajzi és természettudományi munka mellett a híres magicus könyvet; „Secreta Johannis Baptistae Portae Neapolitanae Magia Naturalis;“ nemkülönben Ildebrandt „Magia Naturalis“-át, úgy egy német csillagászati könyvet; Legrand Antal művét: „Discursus de Secretis Naturae“, és Schott Gáspár „Physica Curiosá“-ját.

Nyilván ezekből, különösen az elsőből, a melyre hivatkozik is, meríté a magyar fővezér csillagfejtési ismereteit.

De mielőtt Bercsényiről tüzetesebben szólanánk: meg kell még emlékeznünk Rákóczi nejéről, a híres szőke szépség, Sarolta-Amália hesseni herczegnőről. Ezen, leányágon Árpád véréből, II. Endre király leányától Szent-Erzsébettől egyenes vonalban leszármazó fejedelmi hölgy, — a ki különben rendkívül erélyes, és mint diplomatiai működései is Nagy-Péter czárral, I. Frigyes porosz királylyal és Szász Ágosttal mutatják, igen éleseszű volt,[2]) — mind e kiváló tulaj-

[1]) Archivum Rákóczianum, V. köt., 419 l. Bercsényi alább idézendő levelei mind e gyűjtemény köteteiben olvashatók. Többé tehát nem hivatkozandunk a forrásra.

[2]) Unokatestvére Elisabeth-Charlotte orléansi herczegnő is, —

donai mellett épen nem vala ment a babonától; szellemek jelenének meg előtte álmaiban, s ez utóbbiak jósjelentőségére ő sokat adott.

És ez Charlotte-Ameliénél nem volt csoda; neveltetésétől, atyjától, nagyatyjától, véreitől: a hessencasseli, illetőleg a hessen-rheinfelsi uralkodóház herczegeitől örökölte e hajlamokat. A hesseni ház fejedelmei a XVII. században élénk tudományos, vagy tudománypártoló és spiritista hajlamaik által váltak ki általában. Móricz fejedelem, a Rákóczi ipjának nagyatyja, már kortársaitól kiérdemlé a „túdós" melléknevet, melylyel őt a történet-irodalom ma is megkülönbözteti. Ennek ifjabb fia, az 1652-ben katholizált Ernő, — Rákócziné nagyatyja, — szintén tág ismeretkörű túdós és nagy könyvgyűjtő, könyvbúvár vala. A világhírű encyclopedista bölcsészszel Leibnitz-al hosszú éveken át sűrű levelezésben állott, melynek tárgyait leginkább az örök béke miként elérhetése, a keresztyén vallásfelekezetek reuniója, s más, theologico-philosophiai kérdések képezik. Ezen Ernő fejedelemről, ki ifjúkorában számos évet töltött Velenczében, írta Schiller „Der Geisterseher" regényét.

Ernő unokaöcscse I. Károly (1677—1730. között hessen-casseli uralkodó) szenvedélyes mechanicus vala, az örök mozdony, repülő gépek stb. feltalálásával, geometriával, astronomiával sokat vesződött, s a legkülönösebb fajta gépeket construálta, melyeknek gazdag múzeuma Casselben most is látható. Egyébként hitt a szellemekben, melyeket gyakran látni vélt. Ez a ba-

a ki pedig éles itélőtehetséggel bírt, — ismételve megjegyzi róla: „Meine Base die Fürstin Ragotzi spricht polie undt de bon sens." És: „Sie spricht woll undt sehr polie." (Elisabeth-Charlotte levelei, az 1721-ik évnél.)

bona átragadt udvarára, melyről szellemdús nagynénje az orléansi herczegnő írja: „An Oertern, wo man die Geister glaubt, wie am Casselischen Hof, sieht man sie allezeit. . . . Solche Sachen begegnen mehr den hessischen fürstlichen Personen, als allen andern Leuten,“ stb.[1])

Ily „szellemlátó“ volt Ernő fejedelem ifjabb fia, a Jobert jezsuita-atya által nevelt Károly hessen-rheinfelsi, vagy lakóhelyéről nevezve, hessen-wannfriedi herczeg is, Rákóczi apósa, — ki egyik nagynénjének a dán királynénak szellemét látta megjelenni s állítólag leveleket vett tőle.[2]) És az apa babonás spiritizmusa átszállott leányára, a bájos Sarolta-Amália fejedelemasszonyra. Rákócziné kivált álomlátásainak tulajdonított nagy jelentőséget, s e tekintetben különös végzetességű volt halála.

Midőn Rákóczi fejedelemné 1708—1712-ben Lengyelországon tartózkodnék, egy éjjel Varsóban ily álmot lát vala: Egy kis szobában, melyet azelőtt sohsem látott, előtte ismeretlen férfi lépett be hozzá, s billikomot tartva eléje, kínálta, hogy igyék. Ő vonakodott, nem lévén szomjas; de ama férfiú csak nem tágított: Igyál, úgymond, mert ez az utólsó ital, melyet életedben inni fogsz! . . . A fejedelemnő erre elborzadt és fölébredt, az álomkép eltűnék, — de emlékezetéből soha többé el nem enyészett.

Az 1721-ik év nyarát és őszét Rákócziné Saint-Cloudban tölté, unokatestvére az orléansi herczegnő közelében, kivel gyakran látogatták egymást. Október

---

[1]) L. az orléansi herczegnő correspondentiáit, Stuttgartban számos kötetben, 1843—1881. kiadva.

[2]) U. o. és Vehse: Geschichte d. Hessischen Höfe, továbbá Rommel: Leibnitz und Landgraf Ernst von Hessen-Rheinfels.

folytán Sarolta-Amália megbetegedék, — még pedig igen komolyan; „nach allen Apparence wirdt Sie wassersüchtig werden," írja róla nov. 1-jén Elisabeth-Charlotte az orléansi, a rokonnak kórágya mellől. De egy heves lázroham után, — melytől már-már halálát várták, — nov. 5-ére váratlanúl jobban lőn. Nov. 13-án már visszalátogathatta unokatestvérét, ki e hó 27-én már azt újságolja róla, hogy „die Fürstin Ragotzi ist wieder gesundt", s tegnap nála ebédelt. December elején pedig beköltözött Párisba, hol a tél folyamára a chesmidy-i kolostorban béreltetett ki maga s udvara számára egy lakosztályt, udvarmestere gr. Schlieben által, melyet azonban míg kellőképen fölszerelnének, egyelőre hôtelbe szállott. Itt egyszer rosszúl érezvén magát, orvost kíván vala. Elhívták Páris egyik legelső tekintélyét, a király és a régens-herczeg udvari orvosát dr. Helvetiust. Mikor ez a beteghez belépett: a fejedelemasszony egyszerre halálra sápad és aggódva tekintget körűl a teremben. Gr. Schlieben megkérdezé: mi baja van? mi érte? „Ah! Istenem, — válaszolá töredezve Rákócziné, — ez az a férfiú, — jól megjegyeztem arczát, — a ki nekem Varsóban álmomban megjelent és a halálos italt ajkaimhoz tartotta . . ." De csakhamar összeszedvén magát, mosolyogva folytatá: „Nem, mégsem halok meg e mostani betegségemben; mert ez nem az a szoba, melyet amaz álmomban láttam!"

És csakugyan fölépűlt; 1722. januárban s február elején gyakran látogatta az orléansi herczegnőt, kinél utóljára e hó 12-ike táján volt. Ekkor már szállásán, a chesmidy-i kolostorban lakik vala, — hol azonban első belépte ismét azt a fatális varsói álmot juttatá eszébe. Miután ugyanis e szállás már berendeztetvén,

odaköltözék és gr. Schlieben a termeket mutogatta neki: a hálószobába lépve, a fejedelemasszony egyszerre csak felsikolt és ijedten mondja: „Hieraus werde ich nicht lebendig kommen, — denn dies ist die Kammer, so ich in Polen im Traum gesehen, wo ich den letzten Trunk gethan!“ — Ez volt tehát a végzetes szoba. Sarolta-Amália mindazáltal, erélyes jellemű nő lévén, legyőzni iparkodott félelmét, s elfoglalta hálószobáját.

Február 18-án este Rákócziné udvari tisztei megrémülve értesítették az orléansi herczegnőt, hogy úrnőjük, nehány napi betegség után, ez nap esti 7 órakor, ugyanazon szobában s ugyancsak dr. Helvetius cúrája alatt — hirtelenül elhúnyt. Az euthanasiai csészét tehát csakugyan Helvetius kezei nyújtották ajakához.... „Etwas so gar wunderliches!“ ... rebegé megdöbbenve az unokanővér, és beszélt a hesseni házbeli fejedelmi személyek szellemjelenéseiről, végzetes álomlátásairól. „Wo es herkommt? mag Gott wissen; wir Pfälzer hören und sehen weder Geister, noch Träume.“ [1])

Ez volt a szegény bujdosó fejedelemasszony tragicus vége. Az a régi, varsói szomorú álom — Párisban ölte meg. A nemesszívű orléansi herczegnő, ki gyászt öltött érette, a megrendítő haláleset mélyen átérzett hatása alatt még több levelében megemlékezik róla; mígnem az 1722. mart. 21-ikiben mintegy erőltetve nyomja el borús gondolatait: „Von der armen Fürstin von Ragotzi werde ich nichts mehr sagen, — ich lasse sie in ihrer ewigen Ruhe!“ ... Ezzel veszünk tőle mi is búcsút. —

---

[1]) U. o., az 1722. febr. 19- és 21-iki levélben.

A mi a szabadságháború második főszemélyét, gróf Bercsényi Miklóst illeti: ő már, valamint vallásfelekezetileg elfogúltabb, úgy babonaságra is hajlandóbb vala Rákóczinál; és ámbár komolyan ő sem hitt semmi csodában és babonában: mindazonáltal azt nem mondhatni, hogy épen nem adott volna rájok valamit. Így pl. a szerda napot hetenként állhatatosan megbőjtölé, abbeli fogadalma következtében, hogy őt Isten (és saját bátorsága!) lengyelországi első bujdosása idejében egy szerdai napon a mohilewi erdőkben reá tört osztrák bérgyilkosok tőreitől szerencsésen megmenté. Különben, a cs. fővezér gr. Heister Sigbert viszont meg a péntek napra tartott igen sokat, elannyira, hogy minden jelentősebb vállalatához pénteken kezd vala; mit a kuruczok már jól tudván: a császári tábor mozdúlatait különösen pénteki napokon igen éber figyelemmel vizsgálták.

Bercsényi, a ki maga is szeretett profetizálni, tartott valamit a jóslatokra is, de csak úgy félig-meddig, inkább csak tréfálkozva; húmoros, élénk szelleme ugyanis gyönyörködék s szakadatlan komoly foglalkozásai közepette mintegy felfrissítő játékot lelt az ilyenekben. Ha saját jóslatai beteljesedének: sohsem múlasztja el Rákóczihoz vagy Károlyihoz írott bizalmas leveleiben tréfálódva odatenni a „lám mondám"-ot, mely szójárással sokszor enyeleg; pl. „Lám mondám, mondám, — ha mondám: sem mindenkor rosszat mondám, legalább mindenkor jobbnak úgy gondolám!" Míg, ha jövendölései csúfot vallottak, ezt írja: Már én is ellene mondok, vagy búcsút mondok a lám mondám-nak, stb. A lőcsei kalendárium egyes napokhoz odanyomatott V. C. és S. S. betűire pedig ráfogta, hogy az előbbi Vincit Curucz-ot,

az utóbbi ellenben Superat Soldat-ot jelent, és így a V. C. betűs napok a kuruczokra, s az S. S. betűsök a németekre hoznak szerencsét.

Így 1704. sept. 8-án Vedrődről kelt jó húmorú levelében e tárgyról ekként enyeleg: „Pro finali írhatom Ngodnak (Rákóczi), Ocskay levelét veszem: megijedtek az németek; és mivel az lőcsei kalendáriom föl szokta tenni minden jó és rossz progressusinkat, úgymint, az mikor S. S. van: „Superat Soldat," az mikor V. C. „Vincit Curucz," — azt megtudta Ocskay. 1-ma Septembris, V. C. Oda van goszpodin khorvát! 10. Septembris ismét V. C., csak elhitette magával: ő veri meg a németet, — csak reá akar per omnipotentiam tartani![1]) Már ugyan Soldat uramnak nincs divatja (sic; tehát a „divat" nem új szó!) ez idén, mind csak V. C. Szegény, eddig bizony jól találta mindenkor, — méltóztassék Ngod revideálni!"

Máskor is csak ily félig szánón s félig tréfálkozva beszél a lőcsei naptár mysticus betűiről; így pl. 1706. aug. 5-én Semptéről írott levelében, midőn a pőstyéni fürdőkben gyógyítgatott köszvényes lábaival először próbált újból lovagolni: „Ma kimentem vala Galántháig, az lábomat nyargalódzva próbálni; úgy látom, hogy ha V. C. volna, — nem félteném magamat: de S. S., — nem jó lesz, nem bíztatnám magamat, ha megállanom akkor nem lehetne, az mikor akarnám; de semmi!"[2])

---

[1]) E hivatkozás világosan mutatja, hogy a lőcsei naptár jóslataira s a szerencsés vagy szerencsétlen napokra a rettenthetlen bátorságú és szilajvérű Ocskay László is tartott; nemkülönben gr. Forgách Simon, kiről alább.

[2]) A naptárjóslatokról táplált véleményére nézve Bercsényinek jellemzők Rákóczihoz Brežan várából 1712. febr. 12-ikén,

Magára nézve folyvást csak ilyformán, féltréfásan, félkomolyan emlékezik meg Bercsényi egyik jóslókrúl is: de hangsúlyozza azok jövendöléseinek fontosságát azért, mert a köznép és közvitézlő rend hisz szavaiknak, és így, ha jót jósolnak: nagyobb reménynyel, lelkesebben indúl a harczra. Jellemzően írja p. o. Érsek-Újvárról 1705. január 1-jén a fejedelemnek:

„Sok jövendőmondó támadott imitt is, amott is; mindenik megegyezik abban: mind idevész az német, — de abban külömböznek, ki azt mondja: általgyün (a Vágon) Léváig; ki mondja: nem gyün, s nem ki Pozson vármegyébűl, mind ott vész el. Kire nézve, ez illyeneknek hitelt adva az község, szörnyű bátorsággal vagyon, csak biztatja magát az új esztendővel. Engedje is az irgalmas Isten hogy az ecclésiával mondhassuk: hoc in anno gratulemur!"

Míg tehát az ilyen jóakaratú parlagi jósokat Bercsényi a néphangulat fokozása szempontjából szívesen látta: addig az arrogáns, csélcsap szédelgőkkel ugyancsak kurtán és csípősen bánt el. Mit tőn pl. egy maga nagyzó, tudálékos csodadoctor-féle német szökevény svihákkal? 1705. május 24-ikén Nyitráról megírja Rákóczinak:

„Mást is küldtem, (egy Baron Bärenhausen nevű gyanús német vadásztiszt mellett), egy alchýmista széleseszű hivet; az is maga szökött ki (Bécsből), azt mondja: Ngodnak sincs nagyobb praetensiója Magyarországhoz, — de senkinek meg nem mondja, csak magának Ngodnak. Azt mondja: ollyan orvosságot tud: az egész tábornak ha kenyere nem lesz is ott, nem szomjazik, sem éhezik. Két nap koplaltattam, — enni kért; megüzentem neki: vegye bé az orvosságot, hadd bizonyítsa magán hasznát! Igen morgott."

---

tehát már az emigratió idejében irott levele ezen szavai is: „Nemcsak Drabecius, de még a mostani calendaristák sem akarják elhinni az békességet, mivel lengyel, német, magyar (t. i. naptár) egyiránt czéloz, a mint is pro curiositate accludálni akartam Fölségednek az német és magyar praedictiókat."

Volt azonban 1704-től 1706-ig Bercsényi grófnak egy saját udvari, vagy inkább tábori jövendőmondója: valami rajongó, túlfeszített képzelmű, de a maga mély, benső meggyőződéseért s hazafias, feláldozó lelkűletéért, — mely őt utóljára is vértanúságra vitte, — mégis becsűlésünkre méltó, egyszerű molnármesterember. Ott őrölgetett Koncz Márton uram — mert így hítták a bibliás prófétát — a csendes folyású Dudvág vizén, Tallós nevű, mátyusföldi község határában lapátoló malmon, hosszú éveken át. És az egyhangú malomzúgás, vízlocsogás halk zenéje mellett elég ideje volt a Szent-Írást, a próféták könyveit, Jeremiás siralmait, János evangelista csodás Jelenéseit olvasgatni, s azok titkos jelentményei, az „idők teljessége“ az „Írás“ igéinek értelme, továbbá saját lenyűgözött árva magyar nemzetének szomorú sorsa fölött hosszas tűnődésekbe és mély contemplatiókba merűlni. . . . Mikor aztán ütött a szabadság és szabadúlás órája, s az Úrtól küldött ifjú fejedelem diadalmas zászlói fellobognak és a tüzes gróf Bercsényinek szilaj csapatai mindinkább közelednek vala győzelemittasan a megréműlve futó császáriak nyomában az ország véghatárai, Pozsony és a Morva vize felé, — akkor a szegény molnárt is elragadá a lelkesedés heve, s szent áhítatba merűlve, elkezdett bibliás jóslatokat mondani a magyar nemzet fényes diadalmairól, Rákóczinak királyi székéről, Bécs falainak leomlásáról, stb. stb.

A nép álmélkodva hallgatta a szent embert, és hitt szavainak. A csakhamar nagy hírre kapott mátyusföldi próféta jövendőmondásai szájról-szájra jártak. A Szered táján táborozó Bercsényi maga elé hivatá a jámbor életű molnárt; és Koncz Márton uram, ott a büszke főúr, a hatalmas hadvezér előtt is rajongó lel-

kesedéssel, mély meggyőződéssel mondá el a magyar nemzet dicsőségéről bibliai rejtelmes képekbe burkolt jóslatait, hogy „az sasfészek elhányattatik...."

Bercsényinek megtetszett ez a lelke legbensejéből beszélő ábrándos ember; tréfásan elnevezé őt Habakuk prófétának („... az én tallósi Habakuk molnárom"), gyakorta magához rendelé, és mivel tapasztalta, hogy Koncz uram a Mátyusföldét, Csallóközt s a Fejérhegyek vidékét be egész Austriáig, Morváig kitűnő helyrajzi jártassággal ismeri s e tekintetben a seregeknek igen hasznos kalaúzi szolgálatokat tesz, — utóbb majdnem állandóúl maga mellett marasztá Habakukját. Koncz Márton ugyanis nemcsak jósolgatott, hanem a nemzeti ügy iránti határtalan lelkesedésében, a legvakmerőbb dologra reászáná magát: mert talán még molnárlegény korában szerzett helyismereti tapasztalatait érvényesítve, a nagyon hasznos, de nagyon veszélyes kémszolgálatra vállalkozék a németek ellen.

Ily minőségben a magyar hadak fővezére utóbb teljes bizalmára méltatta őt: sátorába éjfélkor is szabad bejárása volt; hintajába ültette, vagy maga mellett lovagoltatta, s úgy magyaráztatá vele a tájékokat, és nem egyszer egész hadi expeditiókat szervezett a tallósi Habakuk molnárnak csillaglátásai, kikémlelt adatai s helyrajzi útmutatásai szerint. Viszont szegény hív Koncz Márton is éjjeli-nappali fáradságát nem száná, maga járt s bizalmas embereit jártatta a németek táboraiban, mindennap ezer veszély koczkájára vetve árva fejét.

Bercsényi először 1704. sept. 1-jén említi őt („Koncz Márton nem tudom mit konczoz? — de az én jövendölésem bétölt sokban, s most is alkalmasint elláttam sokat, — adja Isten, minden

jóra!") az Érsek-Újvártól nem messze fekvő Kérről Rákóczihoz irott levelében, s nevét óvatossággal ekkor is titkos jegyekkel írja ki; utóbb pedig legtöbbnyire csak M. betű alatt, vagy — ritkábban Márton néven — emlékezik róla, nehogy, ha a levelet a császáriak valamikép felfognák, a szegény Habakukot baj érje miatta. Sept. 8-án ismét kérdi: „Nem tudom, ehhez Márton uram mit konczol?"

Ugyanez év november havában, a Fejérhegyekben és a Morva síkján Heister ellen folytatott csatározásokban már Bercsényi oldala mellett vala Koncz Márton, mint tábori jós, kém és kalaúz. Jablonczáról 1704. nov. 30-án írja a fővezér a fejedelemnek: „Éppen most hozá, reggeli Jézus-kiáltáskor, az Ngod levelét Körösкényi. Jól beszél M., — úgy engedje Isten!"

Ezután beállott éjtszaka táborostól a fenyveserdőkbe, s a Habakuk kalaúzkodása alatt megindított Ebeczky István dandárnokkal kiriasztá Búr-Szent-Györgyből a zavarba hozott császáriakat. Mikor ezt a kalandos éji harczot Bercsényi dec. 2-án leírja, féltréfásan utánaveti levelének: „Mi haszna írtam ennyit Ngodnak? . . . hiszem, ott volt M., — ő ijesztette ki őket!"

Dec. 7-én viszont Sasvártól írja Bercsényi: „Nem kis gondolkodást okozott, hogy M. mondja: Pozson felűl vigyázzak. . . . Bárcsak azt mondaná meg M., ha Heister csap-é ismét által erre, vagy sem? avagy, ha az Dunán Hainburgnál vagy Bécsnél ismét általmegyen?" S másnap dec. 8-án Szobotistról, midőn Márton a fejedelem táborában Lipótvárnál időzött: „Mire magyarázzam, hogy M. felűl semmit sem ír Ngod? Hiszem az tudhatja eddig: megoszlott-é

Heister? s mint van, s merre czéloz?" És ismét: „Alázatosan kérem Ngodat, hadd tudhassam: M. mit mond? Ha elgyütt volna velem, — megvertük volna most Heistert!" Dec. 9-én pedig Szeniczéről egy beszédes német foglyot küld, kit is: „jól meg kell examinálni fundamentumit beszédjinek, és M. uram ezekhez mit fog mondani?" Tovább: M. jó hírinek, hogy megverte valami földnépe az németet, nincs sohonnan híre; talám csak az égen verték azt!" . . .

Ez utóbbi kételyes mondatból az következtethető, hogy Márton égi jelekből, csillagokból is szokott jósolni. Különben ekkor szegény Habakukot, — ki úgy látszik, sorvadásos ember volt, — súlyos betegség gyötré; mert Bercsényi ugyancsak Szeniczéről dec. 9-én kelt második levelében sajnálkozik fölötte: „Szánom szegény M.-t, hogy vért hány; de akármit hányjon: csak jól viselje magát, még két hétig néki baja s néküink harczunk (ütközetünk) ne légyen, s ha Leopold (Lipótvár) meglesz, ellenség nélkűl mehet Ngod. Quomodo haec conveniunt: mintha még Leopold alúl kellene harczolnunk? (pedig úgy lőn: Nagy-Szombat!) Elmúlnék úgy az csütörtökrűl! Ut-ut sit, — fiat voluntas Domini."

Aligha tévedünk, azt állítva, hogy itt a közelgő ütközet napjára nézve ismét a tallósi próféta valami jóslatáról van szó. A levél végén még egyszer utal reá Bercsényi, a németeknek Pozsony felől várt kicsapására vonatkozólag mondván, hogy „tudja M., — most szóljon!" S másnap, dec. 10-én megint: „Ha gyün-é több hada Heisternek? tudja M., — nincs az 70 mértföld az honnan gyün, ha gyün."

Tehát a kurucz Habakuk bűvhatalma, jóslási

képessége, 70 mértföldnyi körre terjed vala ki. De mi haszna? jós tudománya iránti hitelét Bercsényi olykor mégis megingatva érzé. Ugyanis már harmadnapra, dec. 12-én Szeniczéről világosan ezt írja róla: „M. jól beszél, de az mint látom, el is múlik olykor beszédiben; ki rajtunk, ki máson, ki az időn múlik; úgy látom, ott is alii sunt aspectus, et alii actus.“

December közepén Bercsényi a maga haderejével, Heisternek mozdúlataihoz képest, a fejedelem táborának födözése végett a Fejérhegyeken át Nagy-Szombat felé közeledék. Ekkor már ismét mellette volt a vérhányásból felgyógyúlt próféta. Dec. 17-én, a nádasi szoroson általérkeztekor, Szomolyánról írja a magyar fővezér:

„Isten kegyelmébűl, hóval, essővel ide jókor érkeztem, úgy, hogy ma napvilággal még helyben lehettem volna, — de M. koczogását megszánván, megkinálám az csézámmal, s csak előmben toppana; csak magam lévén az csézán, eleget beszéllett, engem tovább bocsátani nem akara, hogy ma csak nem köll tovább menni. Azonban szintén itt az kapuban ére Sennyey és Buday uraméknak ezen accludált levelei; kire nézve szóllék M.-al sokat, de azt mondja: hanemha az (a német hadosztály) fordúlt volna Pozsonnak, az kit ő mond, hogy megverünk holnapután, — de nem hiszi: mert, az mint ő magyarázgatja, úgy látszik, mintha az Dévénnél gyünne által az Dunán, és Dévéntűl Pozsonnak s onnan gyünne fel s által az hegyen Stomfa felé, — és az gajári tekerűletben Malaczkátúl lenne az harcz. Na, úgymond, semmi; tudom én: az holnap nem gyün, maradjunk itt ma! Azok az hadak vigyázzanak ott; még ez éjjel vagy megjárom (t. i. a német táborát), vagy gyün emberem, — de azt meg kell vernünk, mert már megvót az én vitám vélek; hiszem, elérünk még hajnalban is oda; osztán, tudom én, hogy meglesz holnap, csak szavát fogadjam. Kire nézve megmaradtam és írtam sietve ordereket az tisztekre: ki mitevő legyen, és hogy oly készen legyenek: mihelyt megyek, lóra űlhessenek. Azt is mondja M., ha megfordúlt az esze, s az hegynek innenső felére akarna gyünni: megmondja még az éjjel. Rationabiliter ugyan ember gondolhatná: talám két-három felűl akar ütni. Isten az oltalmunk, bízzunk benne!“

Látszik e jellemző sorokbúl: mennyit adott mégis, előbbi kétkedései daczára, Bercsényi az egyszersmind

kéműl szolgáló jós nézeteire, midőn annak javallásából megtartja elhagyni készült hadállását. s rendeleteket küld a főtisztekre. És valóban, a szegény beteges Habakuk a következő este s éjjel odajárt a kemény havas időben Heister táborát kikémlelni; éjfél után tért vissza Szomolyánhoz s betoppant Bercsényi szobájába, a ki is dec. 18-án „2 órakor reggel“ tudósítja Rákóczit:

„Most éjfél után csakhamar jőve hozzám M.: mondja, hogy mindgyárt estve egy órával elgyütt az ő embere, maga is odajárt véle, csak nem rég gyütt meg. Elnézte őket: de bizonyos, hogy háromfelé van most. Pozsontúl is akar gyünni — már által is gyütt vagy 300 benne. — azzal az győri, komáromi labanczok is vannak, — lesznek azok is 3—4000-en, de rossz nép. Merre akar ütni? ha túl-é az hegyen? vagy innen. Pozsontúl? még nem tudhatja, de úgy látja: mind öszve akarna az menni Heisterrel; oda akarnának ők menni a hídhoz, az hol mi általgyüttünk, Sentéhez, s mind azon volnának: bennünköt följűl szorítanának, az ő országok felűl, — de (nem) érkezik ő bizony arra! Heister még nincs az hadak között, bizonyosan mondja, addig nem is gyün által az dereka, nem is gyühet hertelen: mert gyalogja sok van, ágyú-eszköze: hanem először (az mint magyarázza) Déventűl fog más csapat gyünni vagy ma, vagy holnap, az ki az mi hadunkra akar ütni az falukon, — arra kell vigyázni, azt verjük meg elsőben, ott fog ő is rabot. Ama derék harczunk még nem most lesz: mert talám még majd egy hétre lesz;[1]) hanem csak mind öszveszedjük az hadat, mind lovast s gyalogot; Nagyságodnak is irjak: nem kell ott az vártúl tartani, jobb, ideküldje Nagyságod az segítséget, de az német elmaradjon az vár (Lipótvár) alatt.[2]) Mondottam neki, Nagyságod mikint nem küldhet igen hadat: mert ha Pozsontúl is erre tanál menni valahogy, — reá nem érünk. Azt mondja: bárcsak ennek az hadnak küldene Nagyságod segítséget, az ki innen van az hegyen; hiszem, ha ez

---

[1]) E „derék harcz,“ mint tudjuk, december 26-án lőn Nagy-Szombatnál: tehát csakugyan épen egy hét múlva; Koncz Márton ezt, mint látjuk, ugyancsak jól kicombinálta.

[2]) Tudva van, hogy Nagy-Szombatnál csakugyan a német-kurucok állottak át a harcz tüzében árúlóúl a császáriakhoz, és főként e váratlan körűlmény okozá az úgy szólván már megnyert ütközet közben beállott zavart; K. M. tehát ezt is mintegy előre óva sejté, midőn ama kétes hűségű szökevény-had hátrahagyását tanácsolta.

ott az hegyek közt akar általmenni felénk: utánamehetne az onnan is, úgy értem, Bazíntúl. Az ki had Trencsén felé volt is, felment — azt mondja — az is Heisterhez. Csak megírjam ám mindenfelé: vigyázzanak, mert már elment az híre, hogy falukon vannak az hadaink, mind tudják: ki hol van? egyenként akarja fölverni őköt; mert már, valahol valami hada lehetett, öszveszedi most, s csak meg akar már velünk verekedni. Mondom neki: ha mind öszveveheti magát, — megver az, vagy elnyom bennünköt! Azt mondja nevetve: nem bizony az, hacsak az Isten nem akarja őtet (Mártont) épen megvakítani vagy megverni; még soha nem esett őrajta ollyan, az kit nem tudott volna: de bizony, nem látja most kárunkat, mert még — úgy lehet — hírmondó sem sok megyen el benne, csak jók legyünk, hacsak víznek nem szorúl,[1]) mert nem akar ám könnyen elgyünni az víz mellől: hanem mind az víz mellett akar elgyünni, mint ezelűtt, és megpróbálgat elsőben bennünket egy darabjával, ha megbízik osztán, úgy gyün el, — de ne engedjük ám! Csak ő láthatná meg az mi hadunkot, mert bizony, bár volna 9—10,000 is, mert itt kell ám most (Nagy-Szombat körűl), nem ott Urunknál (Galgócz, Lipótvár táján), nem bántja ott senki! — Nem látom rossz kedvét (t. i. Mártonnak); légyen Isten akaratja! Én majd általmegyek virradtig.“ Végűl még hozzáteszi Bercsényi, hogy ő Heister előnyomúlásával a földnépe megriadásától s ebből eredő zavaroktól tart, s hitetlenűl és fanyar gúnynyal mondja: „Az én rationabilitásom nem ér M. eszivel; nehéz is kitanúlni beszédjit, s úgy látom: multa mutantur in tempora. De, csak Isten jól adja, s mind jó lesz. Ő ugyan bíztat, s nálánál is inkább Isten kegyelme, igaz ügyünkhöz képest.“

Ez a fönnmaradt legtüzetesebb leírás Koncz Márton beszédeiről, s a „próféta“ egyéniségére s míveltségi fokára annál jellemzőbb, minthogy Bercsényi több helyütt szó szerint visszaadja a dudvági molnárnak egyszerű, naiv szólamait („de ne engedjük ám!“ „mert itt kell ám most,“ stb.) valamint megismerteti annak csalhatatlansági erős öntudatát. („Még soha nem esett őrajta ollyan, az kit nem tudott volna.“)

[1]) Heister Nagy-Szombatnál tudvalevőleg a Parna patak mély, partos vízárkával födözé seregének hátát a kurucz lovasság támadásai ellen; és így ennyiben is talál Koncz Márton jóslata.

De bár, — mint kísérő jegyzeteinkben kimutattuk, — több körülményre nézve tagadhatatlanúl helyesen számított, és számításai alapján, a következmények bizonysága szerint találóan jövendölt is Koncz Márton: mindazáltal Bercsényi, ha bízott is Habakukjának szavaiban bizonyos fokig, mégis levele végének tanúságához képest épen nem adott föltétlen hitelt jóslatainak, mert „multa mutantur in tempora," — sokat megváltoztat az idő.

Még ugyan dec. 18-án reggel a fővezér lóra ülvén, fölnyargalt tájékozni a Fejérhegyekre, s széjjelnézé Lieszkótól a környéket. Mártont is magával vivé, a kiről ezt írja:

„Már M.-ra térek. Midőn ma az hegyek teteire értem, meglátá az országot: Itt jártam ám én, né! ahun, az ám az a falu, templom van benne! (Penig mindenütt van; arrúl mit ösmerhetnénk?[1]) Csak kimutatá, hogy holnap hajnalban fel akarják verni amott egy faluban való hadunkot, küldjek reá, bizonyosan megverik, — ha holnap nem: holnapután. Az pozsonit tudja ő, van háromezer közel, de az még sohová sem csap. Csak erőltet: küldjek ide, mert ennek kell megesni előbb. Azért most expediálom Ebeczkyt; Isten mit ad? elválik.

Heistert már, azt mondja hittel is, hogy nem gyün által: hanem Pozsonnak megyen, de még egy hét is belételik; de nem Heister ez — azt mondja többül. Az jó Isten tudja, vagy igen változnak az dolgok, vagy nem értek s érek eszivel; mert azt mondja egy szavában: Itt köll ám az ember; más szavában, kiváltképen ma, csak azt mondja: Pozsonnak megyen Heister, túl akar járni ezeken az hegyeken. Ollyat is beszíl, mintha Csalóköznek csapna most valami által, de azt sem érthetem; Csalóközre, vagy Szent-Györgyre mondja, — de ott is az mieink nyernek. Elég, hogy csak el kell küldenem Ebeczkyt."[2])

---

[1]) Bercsényi saját közbeszúrása.

[2]) Utóiratban még utánaveti: „Ihon hozák ezen inclusát. Mondám Mártonnak, megmondta mindgyárt: Az kik Trencsénnél égettek, azok közűl voltak ám azok; no jó az már előnek!" (előzménynek.)

Látjuk, hogy Bercsényi igen habozva indúl Márton beszédjein, kétkedik benne, sőt itt-ott gúnyolja is őt, — mindazáltal az Ebeczky-dandárt csak elindítja, mert a jós úgy kívánta.[1]) Azonban még azon nap éjjelén újabban megemlékezik Mártonjáról, kit e criticus napokban folyvást oldala mellett tart vala:

„Épen midőn ezt írnám, éjfélkor tájban, veszem ezen Bokros (Pál, ezredes) levelét, kit ma írt délben. Addig mondá M., hogy Pozsonnak megyen, nem gyün erre Heister,[2]) most már azt mondja: Nem gyün az ide sem ma, sem holnap, mert sok népe van, ágyúja is van; de nem hiszi még egészen, hogy általgyütt volna (a Morva vizén), majd megtudja; de az való: oda gyün, valahol az minap volt, (Gajáron?) és csak öszveakadunk ám azzal (ez is meglett 26-ikán), azért megírjam Ngodnak, hogy vagy gyalogot, vagy lovast segítséget küldjön Ngod, mert ott nem kell az vár alatt. Én megmondám: Pozson felűl is kell Ngodnak vigyázni. — Ebeczkyt sem hagyja visszahivatnom. Már virradtig mi hírem lesz? nem tudom; de csak elhiszem: nem hálnak ez éjjel Malaczkán és Lévárdon az mieink.“

Márton pedig azonnal éjfél után neki indúlt ismét kémjáratának, s dec. 19-én reggelre meghozá a más oldalról — Ebeczkytől, kinek Heister elé való indúlása csakugyan jó volt, és Bokroséktúl is — megerősített hírt Lieszkóra Bercsényinek, hogy Heister tábora „bizonyosan általgyütt a Morván, de nem mind még.“ A dunántúli labancz ellenben visszament Győr felé; Pozsonyban egyéb német nincs a helyőrségnél. Hogy Heister Gajártól merre forduland? soha nem tudhatja: „mert úgy is van igyekezeti, megint erre gyűjjön Szent-György (Búr) felé, az mint azelűtt volt. Segítséget oda

[1]) Az nap este ismétli Bercsényi: „Már estve van az faluban, mégis semmi hírem ma sohonnan. Ebeczky elment M. szavára, ki még nem hiszi Heistert az (császári) hadak közt lenni, és csak azt mondja: egy hét is belételik míg megindúl Heister, noha kell ugyan vigyázás túl amonnan is.“

[2]) Úgy is lőn; mert Heister Gajártól nem Szenicze és Szomolyán felé: hanem Mária-Talnak és Récsének, szóval Pozsony felé tartva kanyarúlt Nagy-Szombatnak.

(Malaczka tájára) küldeni javallott: de vaktában belé ne kapjanak. Ha ők nem kaptak eddig az mieinkben, nagynak tartom; de azt mondja M., nem. Az mely németre küldte Ebeczkyt, azt mondja: elment, még tegnap megegyezett ezekkel, (Herberstein?) oda hiába küldte. Csak azt vallja: megverjük, de nem tudja: ha túl esik-é meg az (Fejér-) hegyen, vagy innen? csak látja, hogy víz mellett lesz. Úgy engedje Isten! Úgy látom, sok megváltozik az látott dolgokban is."

Íme, megint tamáskodik a hitetlen fővezér, hű prófétája jóslataiban. Utóiratában mégis megjegyzi:

„Már írásom után üzeni M., hogy az ő embere (valami kém), kinek vesztét hitte, meggyütt. Annak az németnek egyik része elment Pozson felé, másik része helyben van, — igen vannak rajta az mieink, hogy megcsapják. Az már mintha erre felé akarna gyünni, — úgy mondja, — de hadd gyünne kiljebb, reáérnénk csak virradtig is, ha az vizek közül kigyünne. De azt nem akarja, hogy több hadat küldjek, vagy menjek, mert nagyobb része elment (táborhelyéből) az németnek. Ezzel bizony — mondja — bírnánk, ha kimozdúl. — Az parasztkatonák is hozták ilyen hirit, hogy egy része Pozson felé ment, más része visszaindúlt. Már Isten tudhatja!"

Ez nap, dec. 19-én, Bercsényi gróf háromszor is értekezett Koncz Mártonnal, mint 5 órakor estve költ levelében említi, — de a Mátyusföld prófétája ezúttal valami újabb derekas dolgot nem jelenthetett. „Most M. semmi bizonyosat nem tud mondani; ma háromszor is beszéltem véle: csak azt látta meg az elmúlt éjjel, hogy hol van az német, — de soha szándékát bizonyosan föl nem vehette, mert Pozson felé is van s erre is; hanemha két felé csapna. Meghagyta: megírjam az hadaknak is, kik ott vannak előttünk, ne is igen agyarkodjanak: hadd gyűjjön kiljebb az mezőre; mert úgy látszik neki: erre gyün valami, az kit megverünk holnap vagy holnapután, — de csak

itt várjam, míg kimozdúl. Valamely nyavalyás emberit hagyta volt itt vigyázónak, meghagyta: ma délre hírt hozzon neki, — de semmi sem lett belőle, búsúl rajta; ha vacsora-korig nem gyün, majd maga megyen. — Azt csak váltig javallja Márton, hogy, ha szintén ide nem is: az hegyeken túl Pozson felé hadat küldjön Ngod. Mondom ott lenni Sennyeyt, s írtam is már Ngodnak."

Dec. 20-án hajnalban Ebeczkynek, Bokrosnak újabb levelei érkeznek, — a fővezér megint hivatja Mártont, és csudálá, „hogy M. semmit sem tud mondani; csak azt mondja, meglátta az németet akkor, de fel nem vehette: merre ment vagy megyen? Hanem ott hagyta volt emberét, annak meg kellett volna gyünni az hagyott időre, azt tartja, — odaveszett. Maga csak azt mondja: ő bizony nem megyen utána az németnek, hadd menjen, — reákerűl; azt akarnám: túl menne."

Márton emberét nem fogták el, d. u. 5 óra tájban Lieszkóra megérkezék az, s a tőle hallottak után M., ki „eddig kedvetlen volt," — „most majd kibújik az bőribűl, — írja Bercsényi, — erősen bíztat, nagyon javallja (helyesli) rendelésimet. Már Isten kegyelmében vagyon, mint áld meg bennünket!"

Erre a fővezér megindúlt éjjel a holdvilágnál Stomfa felé Heister ellen próbára. Vele járt a tallósi göthös Habakuk is; a ki midőn — dec. 21-én a stomfamária-tali szorosokban húzódó császári seregre az erdőkből és hegyekből a fegyverre kelt hegylakók s hajdúk hangyamódra reátámadának, s a sok ezer puska ugyan ropogott, — „Márton megnézé őket, s csak felszóllala nagyon: Csak körűlvegyük! Mi? fele is csak parasztember ennek; csak menjünk rajta

mindenfelűl! Mondják neki, most bizony nem lehet megkerűlni, sem körűlvenni; nem láttad, uram, azt? Hohó, nem láttam? De meglátjátok majd két-három óra múlva mi lesz itt! Mind elvész az; az hajdú bocskora is majd megmerűl az vérben, — csak érkezném az hajdú! . . . Azzal felmene egy hegynek, lovon; azt tudom: néz valamit, — s most is oda van; hihető bizony, ott prédikál.“ Írja Bercsényi Pernekről dec. 21-én esti 6 órakor, még a csata folyama alatt.

Koncz Márton uram tehát, hectikás létére lóra ült, s hegynek-völgynek nyargalva, részt mert venni a harczokban is, bíztatva, lelkesítve a küzdő népet. Elszánt lélek lakott kétségtelenűl e nyomorúlt testű, köhögős emberben. Másnap, 22-én délután megint visszakerűlt a fővezérhez Hosszúfalura, honnét esti 5 órakor tudósítja a fejedelmet Bercsényi: „Még semmi hírét ma nem hallhattam az németnek, hanem azt mint üzeném Beniczkytűl. M. mondja: ma is eleget lekonczoltak benne.“ Tehát a jós e napon is ott forgolódék valahol a csatázók közelében. Dec. 24-én 3 órakor virradat előtt Korompáról kelt levelében is emlékezik Mártonról Bercsényi: „Buday uram írta hírét nem hiszem, M. sem hiszi, (teszi hozzá mintegy nyomatékúl,) megindúlok azért virradtakor.“

E szerint Márton ekkor is vele volt; vajjon oldala mellett részt vőn-e a nagy-szombati ütközetben? — nem tudjuk, de úgy látszik, igen. Annyi bizonyos, hogy dec. 27-én még nem kerűlt elő. Ugyanis Bercsényi, a harcz utáni ezen napon írja róla Séllyéről a fejedelemnek: „M. nem tudom, hová lett; de ismét támadt itt egy molnár, (tehát új próféta!) alkalmas ideje mind mondja: Nagy-Szombat-

nál rettenetes vérontás lesz, az kurucz igen keményen fogja viselni magát, — de ugyan megszalasztják az Vágig; nem sok megyen által benne, itt maradnak az Vág mellékin, azután soha bizony semmi ellenség meg nem veri azokat többűl." Mely kedvező próféecziára a fővezér röviden csak ennyit jegyez meg: „Az első már van híremmel, — az utólsóra lesz gondom."

Másnap, dec. 28-án már Séllyén volt Márton is, sőt híreket is hozott. „Ezt gondolom igazabbnak lenni — írja Bercsényi — M. szavaihoz is képpest, hogy tegnap ment oda Leopoldhoz az német. Még az parasztok harczának is az lesz az híre, az mint M. mondja: az hegyen küldtek vala által (a németek) vagy 300 embert, — azokat verték agyon." De Márton, úgy látszik, megint csakhamar elosont kémkedni; mert B. már ugyan e levelének végén említi: „M. nincs velem," s 29-én ismét: „Ezeket mondják. M. nincs. Immár Isten mit akar velünk?"

Ezután igen sokáig nem emlékezik Koncz Mártonról Bercsényi; csak 1705. január 29-én Érsek-Újvártt költ levelében szól megint róla rövideden s némi szemrehányással: „M. uram csak azt a tanácsot adja: mi volna jó, mi nem? Arra nem ad tanácsot: mikínt tegyünk az roszbúl jót?" És jan. 31-én Mocsonokrúl: „Én mindgyárt megyek Tornóczra, talám hallok bizonyosabbat. Elláttam, nem mindent látnak meg, az mit néznek ezek az mi embereink. M. segítsége (ő hozott ugyanis valami hírt Heister segédhadáról) nem vala ennyi; Benedek pór hada is megvasasodék," stb.

Tornóczra Márton is elkíséré Bercsényit, s ott a főhaditisztek előtt sajátságos jelenet fejlődék ki:

„M. csak eljöve velem — tudósítja a fejedelmet Tornóczrúl 1705. febr. 1-jéről a fővezér, — ma reggel nálam az tisztek, — csak obses (lefűlt) az házban, elhűlök belé; köszöne, fogadám, nyomban azt mondja: No, ha jók leszünk, nyerhetünk 3 zászlót, — de egy kék zászlót mi is elvesztünk. Ebeczky mondja: Úgy, de lelkem Bátyám, hogyan? Immár, akárhogyan, csak rajta, mert ez bizonyos! Hol hát? Akárhol, — csak a hol érjük. Elfakadnak nevetve; kérdik egymástúl: micsoda ember? Ő azonban: Jó, jó! . . . . . de, ha csak nevetünk, s nem vágjuk az németet, — nem vesz el abban egy is! — Felbíztatám, — csak lesi már az indúlást."

Ebből látható, hogy a nem sok társadalmi míveltséggel bíró Habakuk bátyó kissé confidensűl viselé magát, — azonban a nevetgélő tiszteknek mégis emberűl megfelelt. Óvatosan is bánt ezentúl vele mások előtt Bercsényi, a mint Magyar-Sókrúl febr. 4-én kelt leveléből látni: „Kigyüttem az hadak közé, mind együtt találtam az tiszteket ezen négy ezerbűl, M. köztök; kivel, hogy meg ne szóllaljon kérdetlen, magánosan szólék. Voxa abbúl áll, hogy ebben az holnapban lássunk az munkához, mert nem lesz másszor annyi módunk benne, — ő így megy s amúgy megyen."

Febr. 6-án estve a tornóczi táborbúl ismét bőséges elbeszéléssel — és egy kissé húmorosan — múlattatja Rákóczit Bercsényi, a maga hív, bár naiv prófétájáról:

„Tegnapi híreinknek csak confirmatióját hozák ma, de többet s újabbat semmit. Hanem M. elveszett az háztúl hajnalban is, ismét elégyütt, ismét már hét órának elűtte eltűnt; egykor, szintín hogy az hadakot űltettem, elővetődék, szörnyű nógatással azt mondja: No-no! sokat késtünk, sokat; ahun megy a német! Az a tegnapi német is csak élést hajtott Szombatban, s még hajnal elűtt elment által a hegyen, egyenesen az mint jártunk. Ahun, Heister is utána megyen Károlinak; most bizony megronthatjuk, csak menjünk! Bazínbúl is — azt mondja — sok gyalog ment arra által az hegyen, hogy már az útját elállja Károlinak. Heister Pozsonban van ma, Károli meg már följűl Pozsonyon is; a bizony csak való, hogy két-három nap alatt megharczol Károlival: mert csak elmegy ám utána, — segítsük meg, ha csak két-háromezer

emberrel is! Mondom neki: Menjünk hát! ihon, felültek az seregek. Mi menjünk, — de Nagyságod ne gyűjjön; mi haszna, annál jobb, vagyis csak egy ember Nagyságod: avval bizony nem sokra megyünk ám; én bizony nem szeretem, hogy Nagyságod elgyűjjön, — hiszem, elég kapitány van itt, hadd menjenek; nem kell egyéb: akármellyiknek menjünk az nyomára, s csak rajta menjünk, — megáld az Isten, meglátja Nagyságod! Koczódtam vele, hogy elmegyek, — maga, (noha) hitemre, erre az változó üdőre (nézve, a köszvény miatt), az lovon is alig ültem, nemhogy ily kemény munkára ereszkedhettem volna. Ugyan sírt az lelkem könyvezvo bocsátám az tiszteket, hogy csak ki kelle maradnom, közűlök." Ezután előszámlálja tett rendelkezéseit, hozzá tévén, hogy: „Igen tetszett M. uramnak az dispositió, — szörnyű örömmel ment; két szolgámat küldtem vele."

Az utóbbi intézkedés mutatja, hogy Bercsényi ugyancsak úrilag gondot viseltetett udvari jóssára, midőn két szolgát is ad vala rendelkezésére.

Másnap még odajártak. „Ptrüszögnek az lovak, dobog az szívem, M. odanyargal, B. bíztat; de bezzeg, nem bíztat egészségem!" — írja Tornóczrúl febr. 7-én kelt levele végén a fővezér, de a kinek néhány nap múlva már újra mellette volt szerencsésen megtért Habakukja, s febr. 12-én ismét titokzatos dolgot beszélt urának: „M. azt mondja, ő bizony nem tudja, ha gyün-é által (Heister), nem-é? Hanem, azt mondja, van egy ember, magyar, — de most nincs köztünk — az ki felvállalta: kézben adja Ngodat (Rákóczit), azért odaigyekezik Heister; ugyan amazt úrnak (mágnásnak) mondja." „Ez ugyan hiábavalóság," veti utána Bercsényi, — hanem mégis kérve fordúl a fejedelemhez: „de édes Kegyelmes Uram, az Krisztusért, vigyázzon magára Ngod! Dühödt kutya, eb-ember az (Heister), ha holnap általköltözik, megnyugszik vagy egy mérföldnyire, úgy elmegy egy étszaka, hogy bizony ott virrad (Kis-Tapolcsánytt;) öt mérföldet, hatot is elmegy olykor."

Hiábavalóságnak mondja tehát Márton jóslatát: hanem azért mégis ugyancsak óvja szeretett fejedelmét a netaláni teljesülés lehetősége ellen.

E levelét a tábornok febr. 12-én este Tornóczon írá, másnap átment Czabajra; vele járt jóssa is, a kit most hiába kérdezett Heisternek szándékairól, mert Márton csak megvallá: ő nem tudja, a császári fővezér Modor, Bazín, Szent-György körüli czéltalan mozdúlataival mit akar? Bercsényi tehát már csak a pénteket, Heister napját várta: majd megmutatja az, „mi szándéka van az eblölkűnek!“

Bercsényi ezután más vidékeken: Selmeczen, Léván, Nagy-Tapolcsánytt és Nyitrán időzék, s midőn a Vág-mellékére visszatért is, — igen sokáig nem említi Koncz Mártont; úgy látszik, haza küldte. Hanem Nyitrán nagy-csütörtökön (apr. 9.) költ levelében így enyeleg: „Szintén, hogy a Jerémiás siralmát hallgatnám: veszem Károli siralmas rosszaságárúl irott levelét Ngodnak. Verék az Pilátust az gyermekek, míg olvasám Ngod levelét; azt mondja a feleségem: Heistert szeretné oda fektetni!“ . . . Nem tudjuk, ez a Pilátusverés szokásban van-e még? — Csak ezért hoztuk föl a jelen adatot.

Mártonnal a fővezér csak 1705. aug. elején kezd ismét foglalkozni, midőn a Mátyusföldén, Kajalnál táborozván, újból magához hivatá a túdós molnárt. A látók pedig ekkor ketten valának nála: Márton és Benedek, ama B. és „Benedek,“ a kiről és a kinek pórhadáról már föntebb is emlékezett. Most — aug. 2-ika estéjén — így ír rólok: „M. azt mondja: általgyün (a német) egészen és az szeredi hídhoz akar gyünni, ha addig meg nem csaphatjuk; de bíztat, hogy leszalad az víz mellett, de nem tudja: micsoda víz mellett?

s nem ér arra, az mit akar, s nem éri Leopoldot. Az élést Szombat felé akarja küldeni, s maga erre gyünni, — ezt nehezen hiszem! Benedek azt mondja: mind Szombat felé megy. Már az jó Isten tudja!"

A próféták tehát nem valának egy véleményen. Ez a Benedek talán az a második molnár volt, kit a nagy-szombati harcz után fedezett föl Bercsényi, — ámde ő Konczczal nem mérkőzhetik vala.

Másnap megint beszél rólok a fővezér: „M. csak azt mondja: az szeredi hídhoz gyün (Herbeville), ha addig meg nem verjük; Benedek ellenben, hogy igyenesen Szombatnak megy. Mindenik bíztat, de nem gyalogság nélkűl. Ha oly helyen telepednék: talám ráérne Séllyétűl és Szeredtűl az gyalogság is," stb. Aug. 4-én pedig, Diószeg környékéről: M. azt mondja: (B.-ről most már szó sincs) ne is próbáljam az lovassal, mert nincs haszna; hadd gyűjjön! De mégis azt mondja, amarra fordúl Vedrédnek." És Bercsényi csakugyan igazat adott a látónak annyiban, hogy gyalog nélkűl támadni nem akart. („Én csak megvallom, Kegyelmes Uram, kibocsátanám addig, míg az gyalogsággal megüthetném, noha nehéz az is.")

Ismét nincs aztán igen sokáig nyoma a tallósi jövendőmondónak, — csak az 1706-ik év tavaszán merűl föl még egyszer neve, Bercsényinek Nagy-Szombatból mart. 24-én írott levelében. „Utólsóbb írása szerint Ngodnak, ha (a várt franczia betörő dandár) Gradiskára gyün: M. uram voxát bétöltsük, reáérjünk magunk is."

Szegény rajongó jós, szerencsétlen Koncz Márton, — nem soká élt már ezután, csakhamar vértanújává lőn túlbuzgalmának. Ugyanis szokása szerint egy éjjel kémségben a császáriak tábora körűl lappangván, Pruck

és Vereknye táján valahogyan fölismerték, elfogták és Pozsonyba bevivék. Ott hadi törvényszék elé állíttatva, mint ez kivált kémek vallatásánál akkoriban szokásos vala: bizonyára irgalmatlan kínzás (tortura) alkalmazása után, kegyetlen halállal kivégezték. — Bercsényi, a mint udvari prófétája fogságba kerülését megtudá: indirect úton, b. Szirmay István békebiztos által ajánlatot tőn annak valamely megfelelő császári rabokért leendő kicserélésére, — azonban nem sikerült hív emberét megmentenie: a válasz az lőn, hogy kémek és hadszökevények ki vannak véve a carthela (fogolykicserélési szerződés) hatálya alól. Úgy is volt.

A szerencsétlen tallósi molnár tehát áldozatául esett hűségének a nemzeti ügyhöz, melyet tehetségéhez képest, rajongó lelkének egész hevével szolgált. — A föntebbiek után föltehető róla, hogy szegény Koncz Márton prófétaságában nem volt csaló, hanem phantasta. Maga is hitt rendkívüli látó ereje s jós tehetségében, és így nem hitetett másokat. Szolgálataiért jutalmat el nem fogadott. Csodálatos, forrongó idők szoktak ily exaltált embereket szülni, kik rendes élethivatásukból kizökkenve, sajátos szereplésök után rendszerint végzetszerűen vesznek el.

E hangsúlyozott momentumok szolgáljanak mentségül, hogy a mátyusföldi próféta sajátságos egyéniségénél hosszabban időztünk. És tettük ezt Bercsényinek, e hatalmas történelmi szereplő alaknak egyéni bővebb megismertetése végett is, bizonyságául annak, hogy nagy emberekre nem ritkán egyszerű kis emberek is képesek bizonyos hatást gyakorolni, főként ha ezen utóbbiak rendkívüli szerepkörben lépnek vagy léptettetnek föl.

* * *

Bercsényi élettörténetében különben egy pillanatra még egy rejtelmes egyéniség merűl fel, mint jós, vagy inkább „táltos," egy nő. Egy csallóközi, püspöki furfangos parasztasszony, — 1708. september közepén túl, — midőn Heister cs. tábornagy a kuruczok egyik legfőbb erősségét, Érsek-Újvárt, nagy dühösséggel ostromlaná, — egyszer csak fölkerekedik vala szülőföldéről, két gyermekét kocsira rakja, és sept. 23-án megjelen Füzes-Gyarmatnál a magyar táborban. De halljuk magát Bercsényi grófot, mit és miként ír e hóbortos vagy csaló asszonyról a fejedelemnek:

„Rettenetes dolog, Fölséges Uram; most estve érkezék bé az táborra egy püspöki asszony két gyermekivel, suráni szekéren; csak per omnipotentiam velem akarván beszélleni s hamar, — admittáltam. Azt mondja: Uram, én tátos vagyok; azt kérdem Nagyságodtúl: mit akar. Heisterrel és az némettel hogy cselekedjem? és Újvár mint légyen? Én is röviden felelek: Az akarom, hogy az német elveszszen, és Újvár megmaradjon! Azért gyüttem, — úgymond — hogy én azt véghez vigyem; de nekem az Fejedelemhez kell mennem. Megcselekeszem én: míg meg nem térek, semmire sem mehet Heister! Mert már volt Fölségednél Szombatban, nem régen is hivatta Fölséged, de nem gyühetett. Mit akar ott? kérdem, és minek? hiszem, ha én itt vagyok, mindegy! Elsőben veszesse el a németet, — azután menjen. Azt mondja: Nem, mert neki meg kell mondani Fölségednek: minek Fölségednek az az sok idegen had? A nélkűl is elveszthetni a németet. Micsoda hadat ért? kérdem; azt mondja: Hiszem, úgy hallom, hogy sok idegen haddal akar gyünni; mi haszna lesz? Mert ha azon idegen fogja bírnia az országot. Sokat fogdostam rajta, csélcsapnak kezdém állítani; mondom: hazud, mert Fölséged Szombatban nem volt! Azt mondja: megírhatom, hogy az mely asszony Tolvay Gábornénál Szombatban volt Fölségednél, bizonyos dologra nézve hozattatott Püspökirűl, ő az. Végre, midőn fogdozódtam: mit akar? Azt mondja: Heister sok ördögséggel van környíkezve; ő megcselekszi: kilencz nap alatt maga s lova elvesz. Ha akarom, egy puskája sem sül el a németnek! Megvakúl, sőt Pálffy is megbolondúl, — de neki vissza kell magánossan menni azon határba."

Bercsényi, mint látjuk, kihallgatá a „táltos“ asszonyt: de korántsem hitt neki annyit sem, mint néhai Koncz Mártonnak; sőt az erőszakos és képtelen dolgokat ígérő boszorkánynak a fejedelemmel való azelőtti beszéléséről felhozott dicsekedése annyira szeget ütött a gyanakodó fővezér fejébe, hogy a táltost a fejedelemhez való bocsátás helyett, táborában letartóztatá. „Megvallom, — folytatja idézett levelét, — juta eszemben, hogy mondá Pálffy: Az mely asszony szóllott az hídnál Fölségeddel, annak köszönjük veszedelmünket Trencsénnél! Nem lehetek scrupulus nélkűl, vigyázat alatt tartatom. Mert bár ne hazudná az sok idegen haddal jövésit Fölségednek!“

A „táltos“-nak tehát épen nem űlt föl, s többé nem is emlékezik róla.

1708-ban, a végzetes trencsényi harcz után, mint az borús, veszedelmes időkben szokott, megeredt a jóslatok árja, még előbb a most említett püspöki táltosasszony föllépésénél. Mindenféle előjelekből következtetéseket vontak. Így írja pl. augustus 26-án tompai táboráról Bercsényi a fejedelemnek, Berthóty István érsek-újvári parancsnok tudósítása nyomán, „hogy Újvárban egy raj méh szállott az ágyúra az piarczon, mind kasban fogatta őket, s úgy tartja.“ [1]) „Nem rosz jelnek tartani kell-é? vagy minek, — kérdi Bercsényi gróf, — nem tudom; az egész tátosság jól beszél, — de nincs már semmi hitelök előttem, — csak álom s essős üdő, — elmúlik.“

Pedig bizony mégis adott ő, legalább az előjelekre; mert már aug. 29-én jelentőséggel jegyzi meg:

[1]) A hová raj méh száll és felfoghatják: azon házat áldás, öröm éri, — ez még ma is néphit Zalában. Ezért örült meg Berthóty is az újvári ágyúra szállt méhrajnak.

„Tegnap (Ocskay László árúlása napján) kétszer is leszakadt az szablyám.“ S sept. 1-jén ismétli: „Az szablya, Fölséges Uram, az nap szakadt le rólam, azon délben, az mely nap s délben Ocskay kezet fogott Pálffyval; quis momenta observat?“ — Nagyon hitt tehát az előjelek teljesedésében Bercsényi.

Ő különben ódon nemzeti hagyományokra s gyermekmesékre is szeret utalni, de csak enyelegve; így pl. Pelsőczről 1709. sept. 7-én a fejedelemhez szóló levelében írja: „Ezt Isten s a szerencse próbájúl hozta praeter opinionem kezébe Fölségednek, mint Királyfia Kis Miklósnak az aranypatkót; s igazán úgy van: ha elveszed is megbánod, s ha nem veszed is megbánod, de mégis jobb, hogy fölvedd! Tátos-oraculum 15.“[1]) Ugyanazon év aug. 2-án Jólsván költ levelében pedig XII. Károly svéd királynak Pultava után megmaradt hadtöredékeiről ezt mondja: „Én azt tartom (hogy az már), mint az Bertalan kígyója, elvész, mert azt már az ág is vonja.“ — 1712. május 20-iki levelében ismét él e baljóslatú metaphorával Bercsényi, most már saját személyére vonatkoztatván: „Ha vesztemet kell is, mint az Bertalan kígyójának várnom . . .“

Ezt a „Bertalan kígyójával“ való példázgatást a következő, gyönyörű jelképes népmonda magyarázza meg. A nyári nagy forróság (canicula) évszaka a naptári számítás szerint tudvalevőleg Szent-Bertalan napjával, vagyis aug. 24-ével végződik. E naphoz a magyar nép régenten azon babonás hiedelmet kötötte, és Bars-megye némely vidékein e hagyomány még mai

[1]) 1712. május 16-iki levelében hasonlag, bár rövidebben: „Ez igazán Királyfia Kis Miklós: ha felveszed is megbánod, ha nem is, megbánod!“

nap is él, hogy azon kígyók, melyek a nyár folytán senkit meg nem martak, — e napon túl nem csúsznak-másznak többé a föld szinén, hanem már ekkor földalatti üregekbe rejtőzvén, téli szállásaikra vonúlnak; a mely kígyó ellenben valakit megmart volt: azt büntetésül az anyaföld többé be nem veszi magába, s az ilyen kígyó kénytelen aztán még Szent-Bertalan napja után is a föld porában, mezőkön, tarlókon nyughatatlanúl vándorolni; és pedig köztapasztalat szerint leginkább olyan helyeken bolyonganak az ily elátkozott kígyók, a hol sok ember és állat fordúl meg, pl. kocsiutak, ösvények környékén, hogy így vagy a kocsikerekek, lópatkók zúzzák szét minélelőbb testöket, vagy a járókelők sarkai tapossák agyon, halálra szánt, nyugtot nem lelhető fejeiket.[1]) Ezen elveszésre kárhoztatott és vesztöket mintegy önként kereső Bertalan-kígyóinak mondájával példázódik oly szépen Bercsényi.

Végre volt Bercsényinek egy próféta-kátéja: egy régi, martyr-halált halt rajongó pap- és jósnak jövendőmondó könyve, melyet a gróf évekig figyelemmel kísért s Rákóczihoz irott bizalmas leveleiben gyakran emleget. Ez az öreg Drabik, latinosan Drabicius (Bercsényi szerint Drabecius) Miklós jóskönyve. Drabicius, morvaországi protestáns falusi papot még 1628-ban II. Ferdinánd üldözései űzték ki hazájából, honnét a Rákóczi-ház magyarországi szomszédos ledniczei uradalmába, ugyan Ledniczére telepedék. Ez a sokat olvasott, jámbor egyházi férfiú gyakran látott, különösen 1643 óta, csodálatos égi jelenéseket álmaiban vagy

[1]) V. ö. Századok, 1881. 277. l.

prófétai önkívületeiben. Ezeknek behatása alatt a sokat üldözött, sokat szenvedett ember háborgó lelke, jövője és családja nyúgodalmát egyedül a Rákóczi-házban vélte föllelhetni, melynek szárnyai alatt ótalmat talált. Már 1645-ben megjelent az öreg Rákóczi György fejedelemnél, hogy őt seregei előtt királylyá fölkenje; majd 1652-ben „Lux in Tenebris" czímű vallásos és jóstartalmú könyvet írt, melyet 1657-ben kinyomatva, II. Rákóczi Györgynek ajánl vala. Ebben egész hitbuzgó rajongással leírja látományait, melyek az austriai háznak pusztúlást, veszedelmet, ellenben a Rákóczi-háznak dicsőséges uralkodást jósoltak. A híressé lett munka 1663-ban az Európaszerte nagynevű túdós: Comenus Ámos által, majd 1665-ben Drabiciusnak 270 új visiójával megbővítve, Amsterdamban újra kiadatott, — európai hírre tett szert, egyebek közt XIV. Lajos franczia királynak is megküldék. És épen ez vala oka, hogy az 1671-ben Pozsonyban összeült vértörvényszék a ledniczei ősz prófétát is megidéztette, s könyvének a Habsburg-házat illető kárhozatos tartalmáért halálra ítélvén, a 83 éves aggastyánt pokoli kegyetlenséggel, — előbb jobb kezét, azután fejét vágatva le, — a pozsonyi piaczon (júl. 16.) kivégezteté.[1])

Ezen vértanú-halált szenvedett öreg papnak említett jóskönyvét bírá tehát gr. Bercsényi Miklós, és a szabadságharcz hanyatlása éveiben (1709—11), sőt a lengyelországi bujdosás első esztendeiben is (1711—1712) gyakorta, 1712-ben leggyakortább forgatá, — annak rejtelmes profécziáiból akarván meríteni a borús napokban vígasztalást, hogy a magyar szabadság, a Rákóczi-

[1]) L. Drabiciusról bővebben: Pauler Gyula: A Wesselényi-összeesküvés története, II. köt. 377—389. l.

ház napja még fölkél valaha; és szeretett fejedelmén csüngő lelke Drabicius visiói szerint látta, vagy legalább látni óhajtá a jövőben Rákóczit, mint dicsőségben uralkodó királyt Budavárában ....[1])

Különben Bercsényi, — ki Drabicius jóslatait is sokszor csak tréfálkozva említi, — épen nem hitt komolyan a Rákóczi nagyatyjával, Zrínyi Péterrel egy évben és némileg egy ügyért kivégezett öreg próféta mennyei látományaiban,[2]) s ezeket, úgy látszik, csak azért emlegeti oly gyakran fejedelmi barátjához intézett bizalmas leveleiben, hogy általok a sorsüldözött, hazát és trónt vesztett Rákóczi lelkébe — midőn immár minden földi hatalmak cserben hagyták, — mégis némi reménysúgárt és vígaszt hintsen, a számkivetés szomorú sivatagaiban. S ez, ha így van, — pedig minden valószínűség szerint így van, — igen szép, gyöngéd vonás Bercsényi jelleméből.

* * *

[1]) Így óhajtja pl. Brezán várából 1712. január 2-kán Rákóczihoz intézett levelében, Drabiciusból jósolgatva, hogy az új év földerűlő nagy eseményei adják meg „Gallo Romam, Rákóczio Budam, Sveco (XII. Károly) Viennam, etc. etc." Azonban maga is mélabúsan teszi hozzá a merész jóslathoz: „Ha nem megvetendő némely álom, — talám egy álomnak bévehetni ezeket is." — Ismét, 1712. febr. 12-kén: „Én csak azt tartom, hogy fata seminant aliquid grande .... Turris cecidit, est impossibile! Sveco Viennam, — est impossibile! Rákóczio Budam, — quis cogitasset? Gallo Romam, — aube, Laider Gottes! Dominus magnus et potens in operibus suis, et quis consiliarius ejus? Deposuit potentes de sede et exaltavit humiles, recordatus misericordiae suae."

[2]) Ugyanis Ilyvóból 1712. június 29-kén kelt válaszában Rákóczihoz szórúl szóra így ír: „Ezt nem azért írom, Fölséges Uram, hogy Drabeciust defendáljam: mert jól tudom, még akkor hazudott, mikor élt s mikor írt; s nehéz is volna distingválni: ha álmát hazudta-é? vagy az álma hazudott? De elég documentuma hazugságának, hogy csak álmában volt okos."

A többi kurucz tábornokokat a mi illeti: gr. Forgách Simonról, a ki vakbuzgó és szent-kép imádó volt, minden babonaságot föltehetünk. A mint is álmait olykor följegyzé, s vesződött fejtésökkel, jót és rosszat jósolgatván belőlök[1]). Hogy a szerencsés és szerencsétlen

[1]) Így pl. 1708. január 5-kén szepesvári börtönéből nejéhez intézett levelében nemcsak leírta, de még le is rajzolta ekkori álomlátását; hozzátévén, hogy ez az álom „jót jelent nékünk és maradékinknak: mert az mérték igazságot, az kereszt szenvedést és a rózsák ezeknek jutalmát jelentik.“ (L. bővebben a Forgáchról szóló külön tanulmányban, alább.) 1709-ben pedig Simon úr a következőket jegyzé föl munkácsi rabságában, egy valóban nagyon különös álmáról: „1709. 11. Aprilis ezt álmodtam. Hogy az Fejdelemmel szemben voltam, az béjárói, adjutantok jelenlítekben; ott vala Prínyi Imre az főasztalnok és egy franczia, Zsiga névű szolgája az Fejedelemnek. Én alázatossan, nagy sírással, az Christusért, sok szép istenes mondásokkal kírtem szabadúlásomat, és az jelen álló szolgák is kírik vala az Fejdelmet, hogy bocsátana el engem, látván ártatlanságomat. Az franczia pedig így szóla: mit tartja Fölséged ezen ártatlan embert? Az Isten megbünteti Fölségedet! Kire megharaguvik az Fejdelem, és verni kezdí. Azután megparancsolván, hogy Prínyi Imre hóhírt hozzon, papot pedig ne, — mert elütteti az fejemet. Kin én noha megborzadtam, de Istenemben hívén, hittem reménségben, és szeretetem (így) tudom, el nem hágy. Hát, íme, hozza az hóhírt, és az Fejdelemnek megfogja az balkarját és azt mondja: Tírpedölj le, ma elütik a fejedet! Mondja az Fejdelem: Nem vagyok én az Forgách! Én is mondom: Itt vagyok én! De az Prínyi csak letírdepölteti az Fejdelmet, és mondá: Az Isten énnikem megparancsolta, hogy tíged ölettesselek meg, az ki annyi magyart reá vettél és elvesztettil; vírszopó és kevíly, igazságtalan vagy és megáltalkodott. — És azután megcsapá az hóhír pallosával az nyakát, de csak az kigük, (így) és azt mondá az hóhír: Sokakat kínzottál, — én is megkínozlak! És újonnan az fejit kit felí hasítá, hogy megiszonyodtam belí. Az hóhér nímet ruhában vala. — Ezt látván az udvariak, senki se száná űtet, csak azt mondák: Így köllött níki! Én pedig remínség és fílelem között helben állík; és íme mondja níkem Prínyi: Jőjj utánam! És íme az udvari kapitány (Vay Ádám) megszólíta engem, együtt lévén az hofmesterrel, (Ottlÿk György): Meg kellett halni íretted az Fejdelemnek! Kire mondám: Semmi közöm hozzá! Mond: Az, hogy megírdemlette, mirt nem fogadott szót? Az hofmester is mondá. Én pedig tovább meník az sok udvari had között, kik erűlínek,

napokban s a lőcsei naptár V. C. és S. S. jegyeiben ő is hitt, — és pedig nem csak úgy tréfálkozva, miként Bercsényi, hanem egész komolyan, mint akár Ocskay, — mutatja Forgáchnak, már mint fogolynak, nejéhez, gr. Esterházy Ágneshez Szepesvárról 1708. január 5-iki levélbeli ezen intése: „Tudom, viselsz magadra és gyermekeimre is gondot, legfőképen ha az calendariumban lészen ez az jel S. S.“ (Superat Soldat, győz a német.) 1707. december 10-kén estve a szepesváriak ritka szép természeti tüneményt, valami vakító fényű villamos vagy delejes világosságot láttak; melyet Forgách Simon röviden így ír le: „10. Decembris 6. óra elűtt estve, 1707., midőn nagy hideg

hogy megholt az Fejdelem, mondván: Megadá most hitszegísinek az árát, a melyet adott nikünk, mikor kijöve, (értsd: Lengyelországból.) És bikivel ballagik; hanem íme egy franciscanus fráter egy tersinyi puskát mellyemnek veti, mondá: Meghalsz, mert írted holt meg az Fejdelem! Mondám: Isten akaratja legyen, de énníkem semmi közöm hozzá. És megfenyegetí Prínyi és monda: Isten parancsolta ezt. Az barát is azonnal fíreveti az puskát, és engem egy fakó lóra ültetinek, és kezdík menni Kassa felí, — hát íme előmben gyű az vitízlű rend, és mondának: hova megyek? Felelím azt, hogy házom nípihez. És mondák: Oda nem mígy; temiattod holt meg az Fejdelem! Kire én: Semmi közöm hozzá! És ők: Jól esett; hanem tíged választottunk elűjárónknak, gyere velünk! És mondám: Jó vitízek, én arra eligtelen vagyok és erűtlen; vannak sok vitíz generálisok, — válogathattok benne; én csak már megvonom magam és csupán csak Istenemnek szolgálok. És mondának: Semmiképen nem lesz ebbűl semmi is, mert Bercsényit az nímet elfogta, az többi rosz, — el köll jönned egyáltaljában! Én pedig mondám: Kisz vagyok inkább meghalnom, hogysem ily terhet erőm ellen fölvállolnom! De ők reám erűsedínek. Ilyen küzkedísben fölíbredtem; úgy tetszett, mintha újonnan löttem vala, hogy megmenekedtem ettűl az álomtúl. Adja Isten, jót jelentsen mind az Fölséges Fejdelemnek, az országnak és énníkem is szegíny rabnak!

Álom és esős üdű.“

(Eredeti, gr. Forgách Simon kezeírása, két darab papiron. A Ghymesi gr. Forgách-család levéltárában, Codex CC, ab Anno 1680, usque A. 1770.)

fergeteg volt, — én akkor szintíg olvastam, — Mindszent névő falu felett egy nagy tűz támada az égben, úgy hogy az setít ítszakán oly világos lűn az egísz vár, hogy az pínzt is megolvashatták volna. Azon tűz az égen, az vár és az major között elmenvén, Várallya felé eltűnt. — Valóban, mindnyájan megiszonyodánk belé, —" jegyzi meg Simon úr, és mindjárt a fölséges jelenés praesagiumán töpreng: „Adja Isten, jót hozzon ez az égi csuda!"

A természet meglepő, rendkívűli tüneményeit nagy események előjeleiűl tekinteni, — mint ezt a köznépnél még ma is általában találjuk, — és így azokat bizonyos borzadálylyal szemlélni, Simon úrként, — akkoriban, a természettudományok még bölcsőjükben szenderegvén, csaknem általános volt, a legfelsőbb körökig. Sőt nemcsak oly nagyszerű égi tüneményből, mint a szepesvári volt, hanem még a sokkal kisebbekből, pl. madarak csoportos röpűlésének irányából, vagy azok tömeges elhullásából is merítenek vala jóslatokat, s előjelnek, példázatnak tekinték. Nem volt e babonás elfogúltságtól ment Rákóczinak egy másik híres főtábornoka, b. Károlyi Sándor sem, a ki pedig különben ugyancsak reális, sőt materiális gondolkozású férfiú vala. Jellemző erre nézve, hogy minő előjel után vélte, várta Károlyi az 1705-ik év őszén Erdély felé törekvő, s september 26—27-kén Nagy-Kőrösön szállásoló Herbeville német táborának bekövetkezendő veszedelmét. „Nehezen hiszem, hogy ez az német valaha Bécset lássa, — írja Károlyi, szólnoki táboráról 1705. sept. 27-kén Rákóczinak; — az minthogy bizonyossan írhatom Ngodnak: minekelőtte az német idejött volna, — mint az felleg, oly csoport seregélyek láttattanak Kőrös táján, és az mely laponyag vagyon alatta,

annak felette reptiben egész seregestűl megdöglöttenek s úgy hullottanak le az földre. Ez szemmel látott dolog, Kegyelmes Uram; engedje Isten: teljesedjék az felfuvalkodott, kalapos ellenségünkön!"[1])

Míg ekképen Károlyi Sándor a seregesen repűlő vándormadarak pusztúlásából, mint kedvező előjelből következteté az ellenség táborának romlását: addig egy másik kurucz hadvezér: gr. Mikes Mihály székely generális viszont ugyanezt az eredményt a papok és boszorkányok jóslataitól várta, vagy legalább szerette volna várni; 1707. nov. 17-kén Léczfalváról ezt írván a fejedelemnek:

„Itt, Felséges Uram, mind a papok, de kivált a boszorkányok derekasínt bíztatnak, hogy Isten kegyelmességébűl az magyaré lesz a victoria."[2])

Egy másik — különben kegyetlenűl zord és kemény természetű — kurucz tábornok, az unghi Orosz Pál is emlegeti a boszorkányokat, de nem jóslataikért (a melyekre bizony Pál uram egy batkányit sem adott), hanem azért, hogy az eperjesi doctor által orvosszerekkel kiűzni nem bírt makacs nyavalyáját kidörgöljék vagy kenjék köszvényes derekából, ha tudják. „Én penig — írja Pál úr 1707. június 5-kén Eperjesről gr. Bercsényinek, — kérem Ngodat, ne nehezteljen reám fogyatkozásaim miá, a kik bizony csak betegeskedésim miatt estenek; de én betegeskedésemmel sem gondolok, szolga lévén, — szolgálnom kell, nem késem sokáig, hanem lefordúlok az Ér mellé valamely

[1]) Károlyi Sándor eredeti, s. k. levele Vörösvártt, a Rákóczi-Aspremont levéltárban.

[2]) Eredeti levél, a m. kir. orsz. lev. kincst. osztályában.

boszorkányhoz, — vagy árt, vagy használ, azt is megpróbálom, — Isten neki!"[1])

Vagy árt, vagy használ, — tehát nem sokat bizott javasasszonyomék csoda-gyógyításában a zegernyés Orosz Pál; hanem azt kétségkívűl mutatja levele, hogy az Érmelléken akkoriban valami híres boszorkányok, vagy jobban mondva, kuruzsló asszonyok laktanak.[2])

[1]) Eredeti levél, ugyanott.

[2]) Különben korjellemzésűl érdekes megemlíteni, hogy nemcsak a falusi javasasszonyok gyógyitottak akkoriban bűvös írral, kenéssel, ráolvasással — és egyéb babonás módokon, hanem még a főurak között is akadtak ily fajta kuruzslók. Így pl. Ocskay László kurucz vezér unokatestvérétől, gr. Esterházy Ferencz csesznek főkapitány- és fejérmegyei főispántól találtunk egy sajátkezével irott könyvecskét, melyben fogfájás, szemőcs, hideglelés, golyva és kígyómarás, — tehát a legkülönbözőbb bajok ellen — ily bűbájos gyógymódok foglaltatnak. Esterházy a fogfájást úgy gyógyitotta, hogy a szenvedő, új hold péntekén az ajtó közepébe álljon és a holdra fölnézvén, háromszor e bűv-formulát mondja el: „Isten jó napot új hold, új péntek! Akkor fájjon az én fogam, mikor háromféle húst én eszem: gyíkhúst, kígyóhúst, békahúst!" S elmúlik. „Probatum est." — Továbbá a szemőcsöt a legelőről hazatérő marhák szájából kiveendő fűvel gyógyítá, úgy, hogy azt megtisztítván „és reggel napkelet előtt menvén az mezőre, harmatot végy egy ruhában, kifacsarván, azon füvet megáztasd és három új hold vasárnap mossa ember meg vele az szömőcsént, — meggyógyúl." Vagy pedig, menjen ki valaki az erdőre, „keressen fenyőfát ki fenyőmagot terem", vágja ki, gondoljon azon emberre, a kinek szemőcsei vannak, és mormogja: „Ihol te fa, én tégedet úgy váglak, hogy soha friss ne lehess, hogy kiszáradj, és valamint te kiszáradsz: azon emberen is (meg kell nevezni) az szömőcsények kiszáradjanak!" — A hideglelés ellen is két recept van, mindakettő abdacadabrá-s; az egyiket betűnként mézeskalács-darabkákra kell írni, és a betegnek meg kell enni; a másik pedig papirosra irandó, de visszafelé, és éh gyomorra; a ki írja: semmit ne szóljon s be ne porozza, magától száradjon meg. Aztán a beteg, ha férfi: a jobb, s ha nő: a bal hóna alá kösse a recipét és ott viselje. „Ezzel sok száznak használtam hideglölés ellen," — jegyzi meg e második recepten a hiszékeny gróf. A golyva gyógymódja is

Most már reá kell térnünk egy másik, még keményebb és Pál úrnál sokkal híresebb kurucz generálisra: Bottyán Jánosra is. Róla ugyan, — a ki, a fejedelem följegyzése szerint, mindig „éber és józan" volt, semmiféle babonát senki föl nem talál, már t. i. olyat, melyben ő hitt volna; de igenis, annál többet és jellemzőbbet olyant, melyet őróla hittek. Bottyán, mint ifjúságától fogva híres bajvívó, vakmerő és szerencsés katona, már a törökök és tatárok elleni nagy harczokban, melyeket mint séllyei vitéz, mint váczi, zsámboki, esztergomi, szegedi kapitány, majd mint huszárezredes és Tisza-Duna-közi vezénylő parancsnok harczolt végig s 1689-ben a szerbiai grabovai diadalt eldönté, — Bottyán, mondjuk, e nagy harczokban nemcsak hadi érdemkoszorúkat és hervadatlan hírnevet, hanem számos sebet is aratott. De a kapott sűrű lövések, a súlyos vágások és szúrások az ő szívós természetének nem ártottak; öltönyeit nem egy heves rohamban majdhogy rostává

elég különös: „Az mely macska megkölközött, azon macskafiak egyikének még meg nem nyílik az szeme, vonjon által ember egy czérnaszálot, és azt kivonyván, kösse az golyvás ember nyakára, elvész az golyvája." — Végre a „kigyóátkát" varázsigékben („Os, Ozias, Ozian," stb.) közli, el nem mulasztván hozzá tenni, hogy e kigyóátkát „háromszor el köll mondani, ha elvíti, újobban kezdje el; addig ne nyúljon a kígyóhoz, valamig el nem mondja. Ha penig háromszor elmondja: secure kezibe foghatja; sok százszor próbáltam." (L. a gr. Esterházy-levéltárból általunk bővebben közölve a Századok 1883-ik évi folyamában, 363. lap.) Egyébiránt holdvilágnál, bizonyos varázshatású éjtszakákon, keresztútakon stb. szedett füvekről, madártojásokról, gyíkok-, kígyók-, békákról, hollófészkekben talált kőről, bűbájos mód szerint megégetendő csontok vagy fácskák hamujáról, csodás vegyülékü írokról, kenőcsökről s ezeknek vagy ráolvasásokkal, vagy más előírt formulák és módok szerint való használatáról szóló ilyetén babonás recipék a XVI., XVII. és XVIII. századokban jó számmal maradtak fenn. A Rákóczi-kor sem lehetett tehát e tekintetben kivétel.

lyukgatták a golyók, — de csodálatos! testét lövés nem érte, avagy ha érte is, — kevés bajt okozott.

Zólyom előtti párviadalában a gerincz-csontjában álla meg Ocskay golyója; s a csodaember ezt is csakhamar kiheverte. Kurucz tábornok korában pedig, Pápa ostrománál, melle előtt robbant szét a kartács, fejét, vállát majd elhordták a pattogó darabok, — de mégsem hordták el; mellén három helyütt esett a lövés, — mindazáltal egyik sem ártott. (Ezt talán jó vértjének köszönheti vala.) Máskor viszont, súlyos csatákban, midőn sűrűen hullottak körülte: őt csodálatosan kikerülék a golyók, legfölebb csak párduczbőrét, kalpagját, mentéjét lyukgatták keresztűl, vagy kócsagtoll-bokrétáját sodrák el.

Csoda-e, ha ily körűlmények között a népszerű hősről az a hit támadott s jár vala szájról szájra országszerte, hogy Bottyán testét golyó nem fogja, fegyver nem járja!

E hiedelem magyarok és ráczok, vitézlő rend és földnépe között általános volt, — mint Rákóczi is följegyzé Emlékirataiban, — elannyira, hogy esküdtek reá, s a táborokban hihetetlen regék keringtek a sérthetlen vezérről.

Bottyán maga e babonát természetesen, nem hitte ugyan, mindazáltal vezéri nymbusának fenntartása szempontjából nem bánta, hogy a néphit ily varázserővel vevé körűl személyét; sőt igyekezett a hiedelmet ápolni. Például, midőn 1705. nyarán Paks felett Bottyán-várából huszárezredével kémszemlére indúlt Glöckelsperg cs. tábornok ellen, — s tüze elragadván, személyesen összecsapott az ellenséggel, úgy, hogy a heves rohamban arczába vágást, czombjába pedig oly lövést kapott, hogy majd holtáig sántított bele .... A vágással csak

meg volt, — az hamar beforradt: hanem a mély lőseb ott a lábán hosszabb időt igényelt. Ám azért a kemény tábornok le nem feküdt bele, sőt ott sántikált várában s táborában, lelkesítve vitézeit; kik előtt, hogy sérthetlensége hitét el ne veszítse: azon hírt terjeszteté sebe felől, hogy azt tulajdonképen nem fegyver okozá, — mert hisz ő neki tudvalevőleg a golyó nem árt, — hanem a készülő Dunahíd tombáczait faragó ácsok között járkálván, egy nagy erővel lepattant forgács rúgta meg czombját, a miatt sántít, — majd meggyógyúl! ...[1])

Az ártatlan csel használt; a már-már megingott babonás hiedelem újra megszilárdúlt és megdönthetlenűl álla egész a hős tbk. haláláig, sőt évtizedekkel túlélte őt, mert Kolinovics, a krónikaíró, még 1728-ban is komolyan hirdeti azt.

És e hiedelmet nemcsak a magyarok: de az ellenséges ráczok is szentűl hivék, kik Bottyánt titkos hatalmú ördöngös embernek tartották, mesés dolgokat regélének róla, és annyira rettegték, hogy nem egyszer csak neve hírére is megfutamodának. Sőt még a németek között is akadtak, a kik Bottyánt, — ki nemcsak hogy akár puska-, akár ágyúgolyótúl: hanem még a rettenetes, emberomlasztó pestistől sem félt, — csak az égi hatalmak segélyével leverhető valami ördög-ivadéknak gondolták; a minthogy ki is versellték őt:

„Vak-Bottyán, du Teuffelsbruth,
Dein Thun ist Gott zuwider;
Er hat die Stadt in seiner Hut,
Und stürzet dich darnieder....“[2])

---

[1]) Rákóczi Emlékiratai. — Bottyán Élete.

[2]) Ritter György János sopronyi polgár krónikája. — Thaly: „Történelmi Naplók,“ 501. l.)

Bottyán után a golyó-járhatlanság híre még két más kurucz főtisztre ment át, de már nem oly általánosan. Mindakettő nagy személyes bátorsággal megáldott s gyakran kitűnő bravourral harczoló hős vala: Ocskay László és Csajághy János dandárnokok.

Amarról az említett hiedelem elterjedtebb volt, s úgy látszik, maga Bercsényi is adott reá valamit; legalább, midőn 1705. augustus 20-kán a személyes vezérlete alatti morvai betöréskor Hodolínnál Ocskaynak lábát meglőtték, először Bercsényi ugyan ezt írja róla: „Ocskaynak az lábát meglőtték, de csak az húsát, — semmi dolga nem lesz;“ — hanem pár nappal később már aggódva és gyanakodva említi: „Ocskay rosszúl van, kiszakadt egy darab húsocska az czombjábúl, elmérgesedett az lába, — talám csinált, mérges-golyóbis volt, mert nem fogja őtet máskínt.“

Ocskaynak golyójárhatlansága ekként, a hiedelem szerint nem volt általános, mint a Bottyáné: hanem csak részleges; ugyanis csupán a közönséges golyókra, ellenben a mérgezettekre már nem terjed vala ki. — Különben, sebéből nemsokára felgyógyúlt: tehát a golyó nem volt mérges. Mérgezett golyókat — az 1704-ben eszközölt tanuvallomások szerint — a kurucz-világban Unghvár védelménél használtak a németek, (1703—1704.) mely mérgezett golyóbisokat állítólag az ottani jezsuiták praeparálták. Mikor a dolog utólag kiderűlt: nagy lőn az ingerűltség ellenök; még oly babonás mesék is járúlván hozzá, hogy a golyókat holdsugárnál öntötték, stb.[1])

[1]) Eredeti tanúvallatás 1704-ből, Unghvár capitulátiója után. (M. kir. orsz. levéltár kincst. oszt.)

De térjünk vissza a harmadik golyójárhatlan emberhez, Csajághyhoz. Ez a babonás hiedelmet annak köszönheté, hogy a második (1708. január 16-iki) beczkói ostromon, nagy bravourral vezetve hajdúit a kapu ellen intézett rohamban, három (kifáradt?) golyó érte testét, a nélkűl, hogy ártalmára lett volna egyik is.... Bercsényi írja róla Kis-Tapolcsánytt 1708. febr. 27-kén a fejedelemnek: „Csajághy most jól viseli magát, nagy hírre kapott az minapi beczkói ostromon; cum admiratione ment az granatéros-süvegben előre, talám három lövést hozott el, — semmi sem árt neki, mint Bottyánnak, az ágyútúl sem fél."

Ennyit a golyójárhatatlan hősökrűl; megjegyezvén még, hogy Kolinovics krónikája szerint — a ki szintén emlékezik Bottyánnak és Ocskaynak sérthetetlenségéről: „ambo globo impenetrabiles," — még Bezerédy Imréről, e dunántúli ifjú hős vezérről is hasonlót hitt a nép; ezen állításnak nyomát azonban másutt nem leljük.

Egyébiránt az, hogy valakit „a golyó nem fog:" úgy is érthető tán, hogy a lövés nem árt neki halálosan, s csak könnyen kiheveri az okozott sebet. S így a dolog természetesebb volna; azonban bizonyos, hogy legalább Bottyánról nem ilyképen, hanem a szó szoros értelmében hitték és értették.[1])

Bezerédy Imre, ki mint a kurucz hadsereg leg-

[1]) Még Szent-Iványi János palotás-ezredes emlékezik Rákóczihoz 1708. febr. 27-én Unghvárról irott levelében, egy ottani vidékbeli furfangos orosz pópáról, a kiről a ruthénok szintén azt hívék, hogy a fegyver nem fogja. „Egy Kochlarics nevő pópa vagyon Bukócz nevő faluban, igen próbált ember, — az fegyver sem fogja." Ez az oroszokat titkon a császár részére bujtogatta; Szent-Iványi elfogatni s Munkács várába küldeni készült őt. (Eredeti levél, gyűjteményemben.)

kitűnőbb vivója s fölűlmúlhatlan személyés vitézségű és csodás szerencséjű katona, hiteles tanúságtételek szerint, azon öt évi hadjáratokban, melyekben részt vőn, ezredestől zászlótartóig hetvenkét császári tisztet ejtett el sajátkezűleg, és pedig gyakran a harczvonalak előtt küzdött párviadalokban, — tehát e nagyhírű hős Bezerédy, testének golyótúl és fegyvertől való megóvása czéljából talizmánt hordott mellén. Nevezetesen, midőn őt a vasmegyei Farkas-erdejében Sitkénél 1707. martius 3-kán a Rabutin-Starhemberg hadai ellen vívott kemény lovas csatában a cs. dragonyosok elfogták, (de vitézei által azonnal kiszabadíttatott;[1]) s paripája, nyakából kivont párduczbőre és pantallérja a németek kezei közt maradt: e pantallér vagyis lódingszíj kis tarsolyában a következő talizmánt találák. Egy lapos, kerekded lemezre (érczből, csontból, kőből, fából, vagy egyszerű papirdarabból volt-e? nem mondatik) két kör vala vésve, és a belső kisebb kör egy kereszttel négy mezőre osztva. E négy mezőn J. N. R. J. (Jesus Nasarenus Rex Judeorum) betűk. A tágabb külső körön pedig a három őrző-angyal nevei voltak olvashatók, ilyképen: Ax. S. Gabriel. S. Michaël. S. Raphaël. Végre e körön kívűl e cabalisticus szavak : Sator Arepo tenet Opera Rotas., melyeknek két elseje a két utólsónak fordított olvasása. Hogy pedig ez a bűvös talizmán használjon, arra a következő utasítás, vagy bűvölő formula van a birtokomban levő másolat papírjára odajegyezve: „Az napkeletnek köll fordúlni és elnyelni, (e papírra írt szavakat?) ezt mondván: Atya, Fiú, Szent-Lílek egy bizony örök

[1]) L. Thaly: „Dunántúli Hadjárat 1707-ben," Budapest, 1880. 68—70. l.

Isten, ebben segíts meg engem! Háromszor köll elmondani. x Pluit. x Fuit. x Ruit x."

Ez volt a Bezerédy talizmánja. A félív aljára gr. Esterházy Dániel tábornok kezeírásával van odajegyezve: „Ez találtatott Bezerédi Imre lódingtartójában, mikor Sitkén elfogattatott volt." [1])

Bezerédy száz csatának ezer veszélyében csakugyan mindenkor szerencsésen megmaradt, még csak sebbeeséséről sem szól semmi följegyzés; hanem midőn a nemzeti ügyet hitszegőül el akarta árúlni: bűvös talizmánja a hóhérpallostól, melyet önfelei mértek vala reá, nem menthette meg. De rémes halálához tragicus esemény fűződik. A nép, mint mindig, úgy azon korban is hajlandó volt csodás hiedelmekre, melyeket különösen — mint Bottyánnál láttuk — kiváló férfiak személyéhez szeretett csatolni. Így történt, hogy midőn 1708. december 18-án a híres vitéz Bezerédy Sáros-Patakon az országgyűlés alatt lefejeztetett, — alighogy eltemették a vártemplomban: a nagy sokaság között, mely pedig a hősnek vérbe kevert fejét a hóhérpallos alatt lehullani színről színre látta, azon csodálatos hír szálla szájról-szájra, hogy a halhatatlan bajnok élve záratott sírjába, mert tetemei felett a föld megmozdúlt . . . . .

A képtelen hír egész a fejedelem füleiig elhatott, ki is, hogy a zsibongó népet megnyugtassa: húsz hajdút küldetett a templomba, a kik Bezerédy holttestét kiásván, az közszemlére kiteríttetett. Csak így győződék meg aztán a valóról s hallgatott el a babonás köznép. [2])

[1]) Eredeti, gyűjteményemben. — Hasonszerű talizmánok széltére divatoztak Németországon is a harminczéves háború korában és utóbb.

[2]) Tsétsi János krónikája. (Thaly: Tört. Naplók, 380. l.)

Mikor pedig 1710. január 3-kán Érsek-Újvárott — a császáriakhoz pártolt, de azután elfogott, különben is istentelen életű — Ocskay Lászlónak feje vétetett: a Nyitra-megyei pór nép az Újvártól Surány felé vezető út mentén álló Boldogasszony képét nehány napig vérezni látta, vagy legalább ezt regélé róla.[1])

Egyébiránt, a szent-képek könnyezése, templomfalak stb. vérzése oly mindennapi csudák, melyekről háborús vagy dögvészes időkben papok és barátok, a jámbor lelkek álmélkodására, rendesen gondoskodni szoktak. Így pl. Kassán is megkönnyeztették a jezsuiták 1706. végén Loyola Ignácz képét, a midőn neszét vevék, hogy az országból ki fognak űzetni. Óh, de a csodatétel nem használt, — azért bizony csak kikísérték a kegyes pátereket, katonai födözet alatt a lengyel határra.

Az 1709—10-iki pestis idejében pedig, midőn a fejedelem az érsek-újvári várba szánt élelmi szereket egyelőre a jászsági templomokba rakatta le: egy ily raktárrá degradált jász egyház falai kezdenek vala vért verítékezni .... Rákóczi Szent-Pétery Imre dandárnokot küldé ki a nagy hírre kapott csoda megvizsgálására. Szent-Pétery uram borsodi keménynyakú kálvinista lévén, nem hitt a dologban; megdörzsölé a véres falakat, — s hát tapasztalta, hogy az bizony nem vér, hanem közönséges vörös festék volt.[2]) Ilyenkor aztán, ha az illető papot megkaphatta, — bizony becsukatta még Bercsényi is.

Sokkal nevezetesebb e mesterkélt „csodáknál" a csíki és gyergyai székelyek közt még talán az ős

---

[1]) B. Berényi Ferencz naplója. (Kézirat a nemzeti múzeumban.)

[2]) Szent-Pétery eredeti levele a kir. kam. ltárban.

pogány vallás korából leszivárgott nemzeti hagyományokra emlékeztető s mythologiai jelentőséggel bíró ama tényről írt egykorú följegyzés, melyet a b. Radvánszky-levéltár levelezései közt találtunk, s mely szerint a Rákóczihoz váltig ragaszkodó székelyeket 1706. elején a császáriak „nagy átok alatt, Istenre, Napra, Holdra, Csillagokra megeskették, hogy soha az német ellen fegyvert nem fognak.“[1]) Tehát nem látszott elégnek őket egyedül a keresztyén vallás Istenére esketni: nagyobb erősség okáért még a régi paganismus imádta égi-testekre is hitet tétettek velök, mint valami félpogányokkal.

Meg kell említenünk a katonai szabályzatoknak némely babonaságra emlékeztető intézkedéseit is. Az 1706-ik évben Nagy-Szombatban nyomatott Rákócziféle Hadi Regulák 45-ik §-a így szól:

„Minden czégéres vétek, úgymint Isten és választott szentei ellen való káromkodás és szitkok, ördöngösség, boszorkányság, gyilkosság, paráznaság, stb...... és több ehhez hasonló gonosz cselekedetek tilalmaztatnak, az ország törvényében feltett halálos, kemény büntetés alatt.“

Az „ördöngösség“ és „boszorkányság“ tehát positive létezhető bűnökül ismertetnek el, — azonban midőn a reglement e tekintetben is az ország törvényére utal: alkotmányos szempontból szabatosan intézkedik.

Az ónodi gyűlés által törvényerőre emelt, s Lőcsén kinyomatva minden katonai hatóságnak mint kötelező szabályzat hivatalból megküldött 1707-iki általános Hadi Regulamentum már részletesebben körűlírja az ilyetén bűnöket, és azoknak büntetését (a tűzhalált) egyenesen meghatározza, azonban szintén a hazai büntető

[1]) Századok, 1875. 62. l.

eljárás szabványai szerint. E Regulamentumnak I. czím, 1-ső czikkelye a következő:

„Az ördöngösök, boszorkányok és varázslók ellen. Tiltatnak mindenek mindennémű bálványozástól, varázslástól, bűvöléstől, bájolástól, ördögökkel, ördöngösökkel, boszorkányokkal való czimborálástól, szövetségtől, az ollyatén tudományoknak való gyakorlásától; úgy, hogy az ördögi mesterséget űzők, kik abban találtatnak, hogy az ördögre bízzák egészen magokat s dolgokat, megbizonyosodván reájok, — tűzzel elevenen megégettetnek. Hasonló büntetéseket vészik el azok is, a kik embereket, vagy akármely marhát az ollyan ördögi mesterséggel megvesztegetnének, vagy ha kárt nem tennének is: de kinyilatkozván az ördöngös tudományok, annak minémüsége szerint, az igaz Isten egyedül való tiszteletinek megvetéséért meg kell halniok irtóztató halállal."

Ezen szakasz maga elég világosan magyarázza magát és jellemzi a kort. Egyébiránt megjegyzendő, hogy a XVII. század folytán, a XVIII-iknak második feléig, hasonló határozványokat találunk a német, olasz, franczia, spanyol, stb. katonai reglementek- és büntető codexekben is. Az árnyfolt tehát nem nemzetünket, hanem az egész kort bélyegzi: sőt reánk nézve enyhítésként constatálhatjuk ama tényt, hogy a Hadi Regulamentumnak e §-a tényleg soha nem alkalmaztatott, a kurucz táborokban varázslásért, bűbájosságért, boszorkányság-, vagy ördöngösségért meg nem égettek, tudtunk szerint nem is vádoltak senkit. —

Hátra van még az eperjesi „öreg ember"-ről és a murányi hajdú láthatatlan vörös vitézeiről szólanunk.

Eperjesen, 1710. június második felében terjedt el az irtóztató keleti dögvész, a pestis, a „fekete halál." Szent-Iványi János palotás-ezredes volt akkor ott parancsnok. Ekkor jelent meg a mesés „öreg ember" a bástyákon, — de nem Szent-Iványi, hanem csak egy őrt álló szegény hajdú előtt, sötét éjtszaka. Kit is a

tünemény megszólítván, mondja vala neki: „Eredj az commendanthoz, és mondd meg neki: egy hónap alatt meghal, és ha meg nem jobbítja magát, elkárhozik!“ A hajdút „nagy rémülés üti“ s nem felel. Amaz bátorítja: „ne félj, menj el!“ Menti magát az hajdú, nem szabad az istrázsárúl elmenni! „Menj el, mert halálnak halálával halsz meg!“ . . . Feleli az hajdú: Nem menek, mert megölnek. — Ne félj, mert rosz szót sem hallasz! Megindúl az hajdú puskával, de megszólítja az öreg ember: Tedd le az fegyvert, s a nélkül menj! — Arrúl is menti magát az hajdú, de csak nem ereszti az vén ember. Támaszd meg, — úgy mond, — fegyveredet istrázsahelyedre, s menj el magad. Elméne az hajdú, felkölti álmábúl Szent-Iványit s megmondja követségit. Megborzad Kokles (Sz.-Iványi), s azt mondja: Eredj csak helyedre; holnap gyűjj ismég előmben! Az hajdú megtér, — már senkit sem talál az puskájánál. Másnap is vizsgálja Szent-Iványi, — s ma is borzad belé, már harmadik heti. Nem örömest hinné: de az mint látom, (jegyzi meg az esemény elbeszélője, Bercsényi gróf), forog igen elméjin.“ [1])

Mi volt ez az éjjeli látomány? Valószínűleg a bús éjtszakai csendben az elhagyott várfokon őrt álló és a vak sötétségbe bámúló hajdú babonás agyának káprázata, — avagy valami, Szent-Iványira boszús eperjesi polgár furfangos tréfája.

A murányi hajdúnak ennél sokkal csodásabb viziója pedig ím ez. 1709. január havában Rákóczi murányi várparancsnoka az öreg Fáy István, a hely-

[1]) Bercsényi, 1710. júl. 7-én Rákóczihoz (Archiv. Rákócz. VI. 545.)

őrségi hajdúk közt összeesküvést fedezett föl, melynek folytán többeket börtönre hányatott. Ezek aztán hadiszék elé állíttatván, a többivel csak tisztába jöttek valahogy, hanem egy hajdú a következő különös vallomást tette, s előadása valóságához esküvel is váltig ragaszkodék:

„Midőn az ház előtt dohányoztam volna, megszólít egy ember az bástyán, hiván magához, mondá: gyere velem! A mint el is mentem. . . . . Azután a mint mentünk volna az porház (lőportár) felé, mondja nekem azon ember: Várakozzál itt egy keveset, mert nékem be köll mennem az porházban, — az holott granatíros strázsa állott. Odamenvén, csak az ajtóra tött egy kulcsot, s mindgyárt megnyílt az ajtó. Maga bemenvén a porházban, maga után bezárta az ajtót; őtet pedig sem engemet az strázsák sehol sem láthattak. Azután megint elindúltunk az bástyákra, mondván: Engem pedig, sem tégedet senki meg nem fog látni, mert ma is század magammal jöttem be az kapun: de minket soha senki nem láthatott. És egész bástyákat kétszer kerűltük meg, — de minket senki nem látott."

Azután tizedeséhez és a tisztekhez küldé a hajdút jóakaratú megbízással a tünemény, egyébiránt fenyegetődzvén: „Megtanítom én az tiszteket, ha nem fizetnek! (A hajdúság zsoldja hátralékban volt.) Holnap pedig én az bástyákon lészek több társaimmal együtt, és ha valaki engem meglát: megmutatom az én titkaimat." Majd így folytatja a hajdú:

„Másnapon virradván, az midőn az strázsa változott volna az piarczon: láttam azon embert tizenkettőd magával. Engemet magához hiván, adott egy fehér czipót, magának is egyet hagyván; azt mondja: Még ma én teveled megint beszélek, és megmondom az én titkomat! — Estve újabban hozám gyüvén, azt mondja: Menj el az tizedeshez és mondd meg neki, menjen az commendánshoz és mondja meg neki: holnap hat órakor állítsa a piarczra az egész gvarnizont és minden compániábúl négy-négy legényt; és az commissáriusnak is készen köll lenni, — te is elgyüsz, holnap megindúlunk, holnap pedig négy mélyföldet el köll mennünk. Tudom én, hogy tik (t. i. a hajdúk) kassaiak vagytok és már sok elszökött közűletek: azokat én tudom, hol vannak, mind fölszedem őket, és megyünk innen Rozsnyóra, onnan Lőcsére és Késmárkra,

Kassára, onnan az Fölséges Fejedelemhez. Valameddig mink oda nem jutunk: sem tikteket, sem engemet nem fog senki látni, — mégis, valahol elmegyünk, az strázsákon mindenütt fegyvert fognak praesentálni; azután osztán megmutatom magamat, ki vagyok én?! Kikeletkor pedig az Fölséges Fejedelemnek sok hadai lesznek, és a mikor megütköznek az ellenséggel, én is jelen leszek, — de nem fogtok szaladni, mint eddig! Én arra mondom neki: Valjon jó lélek vagy-e? Arra felele, hogy én jó lélek vagyok, és nem jöttem ide az ti gonosztokra, hanem javatokra! . . . Azalatt csak eltűnt s elment. Akkor is voltunk tizenketten: de sem őket, sem engemet nem láthatott senki. Azt is mondotta, hogy: Vagyon nekem Lőcse és Késmárk táján hatszáz olyan emberem, mint mink vagyunk, a kiket senki sem lát."

Továbbá még ezt vallá a hajdú, hogy a várparancsnok, kinek ő a csodaemberről jelentést tőn, meghagyá:

„Mondja meg néki (t. i. a láthatatlan embernek), ha mi dolga vagyon, minthogy énnekem nem hiszen, — menjen commendáns uramhoz, és ő Kegyelme előtt jelentse meg magát! De arra semmit nem szóllott, hanem engem kézen fogva, el akart vinni magával, — én pedig kiragadtam az kezemet az kezébűl és bementem a szállásomra. Valahányszor láttam azon embert: mindenkor tiszta vörösben volt, szép paszományos köntösben, és az övi megett volt egy pár puska (pisztoly), az nyakában egy karabély; és többi is mind vörösben voltak."

Eddig a sajátszerű vallomás, melynek magyarázata legvalószinűbben az lehet, hogy a tüneményes vörös vitézeket látó hajdú vagy tetteté az egész dolgot, — így akarván a hadi törvény szigora alól kiszabadúlni; avagy elméjében valamennyire háborodott, legalább is beszámíthatlan képzelgő vala, — a minthogy a hadiszék tagjai is ezen utóbbi nézetet táplálták felőle.

De azért a csodálatos látomány a zendűlésben bűnrészes hajdút végzetétől meg nem mentheté. Ugyanis, miután a szerencsétlen tébolygó, a kínvallatás után is állhatatosan megmaradt láthatatlan vörös vitézeiről elő-

adott regéje mellett: őt, mint gonosz lélektől megszállottat, — az ú. n. hóhérbástya szédítő magasából alátaszíttaták bakókéz által a murányi mélység életölő, gyilkos szikláira.... Mert az azon kor büntető-codexei szerint, a tébolyodott, mint sátán által megszállott kárhozatos ember, nem volt ment a halálbüntetéstől.[1])

A boldogtalan murányi őrült hajdú csodás látományainál sokkal könnyebben, t. i. természettudományi úton megfejthető azon gyönyörű éjjeli jelenés, melynek a kamocsai kurucz tábor 1705. május 13-ikára virradó éjtszakán tanúja volt, s melyet Réthey György ezredes, Bercsényihez intézett levelében élénken ír le:

„Az igaz dolog, Kegyelmes Uram, hogy itt oly dolog történt, az melly igen ritkán hallatott; mert először éjfél tájban egy kevés ideig oly világos volt, mintha hirtelen megvirradott volna, és az égre tekintvén: mint annyi égő szövétnekeknek égése világolt volna az égen. Ez tűzszikráknak szapora lehullásával elmúlván, nagy lövöldözések, vagy ahhoz hasonló tonusok hallattak egy útforma fehér felhőben az égen, úgyannyira, hogy sokan közűlünk lóra akartak kapdosni, — az mint némelyek kaptak is, — sőt az strázsáink közűl lovaikat elszalasztván, kellett nekiek kergetni. Történt penig ezen dolog táborunk felett, és a zúdulás általment nagy ropogással az (érsek-újvári) Dunán, azután megszűnt, nem lévén semmi felhő több itt körűlbelől, azon emlitett fehér felhőnél. — Ez különben nincs, Kegyelmes Uram, mert ezt látta több száz embernél, tiszt és közönséges rend, kit álmélkodva beszéltek egymásnak."

Bercsényi e levélhez, melyet eredetiben elküldé Rákóczinak, még megjegyzé, hogy: „Ezt Ebeczky Imre (érsek-újvári várparancsnok) uram s mások sokan is látták itten Újvárban is."[2])

E tünemény alig lehetett egyéb, valami nagy-

[1]) Századok, 1873-iki évf. 516. l.
[2]) Századok, 1875-iki évf. 420. l.

szerű éjszaki fénynél vagy meteor-hullásnál; következőleg semmi babonaság nincs benne.

Annyi azonban tény, hogy a régiek a rendkívűli, nagyobbszerű, vagy a szokottnál sűrűebben ismétlődő természet-tüneményeket is hajlandók voltak bizonyos előjelekűl tekinteni, mint már föntebb, Forgáchnál említők. — Így Réthey György imént közlött levelére is rájegyezték mindjárt a prognosticont: „N. B. Memorabilis az pestis.“ És szintén így irja pl. Bercsényi 1712. július 6-án Ilyvóból, bizonyára lengyel gazeták közleményeiből merítve: „Az sem lehetetlen, hogy azalatt az császár (VI. Károly) is meghaljon, ha annyira minapi terribilisségű híre; földindulás és sok menykőütések szoktak lenni praesagiumok olykor, — most penig sokat irnak olyat, hogy volt Bécsben.“ Tehát az elemeknek némi belejátszása az emberi dolgokba.

Megemlítjük még mint aprólékos, de nem egészen érdek nélkűli adatot, hogy egy a Tiszántúl kémség gyanúja miatt 1707-ben elfogott ember vallomásában egy bizonyos katonáról ez fordúl elő: „olyan hódas lova volt neki, mint az ördög.“[1]) Tudjuk, hogy népregéink Mátyás királynak beszélnek egy táltos paripájáról, melynek holdja éjjel a nagy király útaira világít vala. Erre emlékezett-e a rab? általában a hódas lovak táltosoknak tartattak-é? vagy az ördögöt képzelték hódasnak? — döntsék el a mythologusok.

Végűl még egy másik paripa-történet álljon itt. Rákóczi fejedelemnek egyik legvitézebb katonája, egyik legügyesebb dandárnoka s egyik leghatározottabb híve

[1]) Eredeti rabvallatás 1707-ből, túl a Tiszán. A kir. kamarai levéltárban.

volt a győrvári diadal s az 1710-iki dunántúli vakmerő hadjárat főhőse: Béri Balogh Ádám, az ifjú Bezerédy Imrének anyai nagybátyja és a vitézségben éveken át nemes versenytársa. Balogh Ádám, midőn 1709. végén Esterházy Antal hadtöredékeivel együtt a Dunán át kelle menekűlnie: 1710. tavaszán vagy nyarán, — mindenesetre a júliusi dunai átköltözés előtt, — megírta dátumtalan végrendeletét. Ebben a következő pont fordúl elő: „Orczy István (hevesi alispán) uramnak is adtam egy pár fakó kanczalovat, minthogy nékem az fakó lovakhoz soha nem volt szerencsém;[1]) úgy, hogy fekete kanczákat fog ő Kglme érettek adni.“[2])

Ezen a múltra vonatkozó sorokban („soha nem volt szerencsém“) csodálatos sejtelemmel valót mondott a hős magáról — végzetes jövőjére is. Mert bármennyire óvakodék a fakó lovaktól: hónapok vagy félév múlva e végrendelet után, mégis egy fakó paripa okozta végszerencsétlenségét. Ugyanis, midőn az 1710. octóber 29-én Tolnában Mindszentnél a ráczokkal vívott elkeseredett véres csatából, maroknyi csapatával menekűlnie kellett: épen egy fakón lovagolt, mely is Szegszárd alatt egy mély árkú patak átugrásánál oly szerencsétlenűl bukott el, hogy lovagját a vízmosásba maga alá temette. Az üldöző ráczok a tehetetlen helyzetbe jutott hőst ott nyomván, elfogták. Gr. Pálffy János cs. tábornagy Budára vitette Balogh Ádámot, hadi törvényt láttatott fölötte, és mint Rákóczinak még a börtönben is rendíthetetlen hívét, — lefejez-

[1]) Mert különben a fakószínű harczparipákat a kurucz főtisztek különösen kedvelték. Bottyán tábornoknak is egyik híres paripája fakó volt.

[2]) Eredeti a gr. Pálffy-senioratus levéltárában, Pozsonyban.

teté. — Balogh Adám megemlékezvén szegszárdi szerencsétlenségéről: kivégeztetése előtt lelkökre kötötte utódainak, hogy fakó lovat sohase tartsanak. Ez a családi hagyomány még ma is élénk emlékezetben áll tolnamegyei ivadékainál a hős brigadérosnak.

Befejezésűl szóljunk még valamit a naptári jövendölésekről. Ezek állítólag csillag-megfigyelésekre alapítvák, szakszerűeknek látszani akarók, — de azon idők szerint európaszerte általánosok lévén, speciális hazai jelleggel nem bírnak. Magyar körökben az előbb debreczeni, utóbb lőcsei, majd 1706-tól kezdve komáromi, Töltési Istvánféle kalendáriom örvendett legnagyobb kedveltségnek s elterjedésnek. Ebben minden hó végéhez vannak némi homályos, kétes értelmű, vagy könnyen rámagyarázható, általános jelentőségű jóslatok illesztve. Így pl. az 1704. évre szólóban:

Január. A szerencse tündöklik. — A koporsó halandóságunkra emlékeztet. — A színes beszédnek nem jó gyakran hitelt adni, mert sokszor megcsal. Február. Az ég békességre mutat, melyet az Isten adjon is érnünk. — A jó jegyeket fordítsa Isten a keresztyénségnek javára. — Hideg fluxusok, hurut és nátha mostanság közönségesek. — Még is jót reménlhetni. — Martius. Az ég egy nagy rendnek jó szerencsét és épséget mutat, etc. — Aprilis. Az ég békességes tanácskozásokra indít. — Vén embereknek nehéz idejek, a fojtó és ütő fluxusok miatt. — A megbékélésre jó alkalmatosság adatik. — Május. Csudálatos dolgok forognak fenn. Mars az ő fiait harczhoz késziti. — Tűztől való veszedelem. — Az ég békességre mutat, de úgy tetszik, hogy a gonosz tanácsadók nem kegyesen, hanem keményen viselik magokat. — Június. Az égnek jó sugározási láttatnak, csak az idővel gonoszúl ne élj. — A kicsiny méreg is a testnek ártalmas. — Szerencsés időt vélünk lenni. — Július. A fojtó és ütő fluxusok hirtelen való halálokat nemzenek. — Augustus. Hideg fluxusokra hajlik. — Terhes asszonyoknak veszedelmes. — Ne higyj minden szép szónak. — Szomorú embereknek rosz idejek. — September. A tüzes természetűek nyughatatlankodnak. — A melegtől főfájások lésznek. Melancholicusoknak nehéz idejek. — Egy nagy rendű jovialis személy magára vigyázzon, mert barátjainak sem kell hinni. — October. A Saturnus természetűek

nyughatatlanságot követnek. — Az ég békességes sugározásokkal kínál, csak alkalmaztassuk hozzá magunkat. — Terhes és szűlő asszonyoknak nehéz idejek. — November. Hideg fluxusok, fő- és fogfájások most közönségesek. — Az idő elég jó, csak roszra ne fordítsuk. — A nyilvánvaló gyűlölség nem annyit árt, mint a tettetés és csalárd barátság. — Jó lakodalmazáshoz való idő. — December. A hamisság és a leselkedés a nagy urak udvariban közönségesek."

Az 1705. évi lőcsei kalendáriom november havi ilyes jóslatai között a zsibói ütközetet (1705. nov. 11.) szerencsésen megjövendölé: „Valamely derekas hadi actiónak hallatik híre. — Az szerencsétlenség köz mindnyájunkkal." Mely véletlen eltalálása nagyban emelé a naptár jós hitelét. De bezzeg megfordítva történt az ugyancsak Töltésiféle 1707-iki, immár komáromi kalendáriom június havi jövendőmondása, midőn az ónodi dethronisatio helyett ezt jósolá: „Az égnek jó sugározása a jó békességre."

Egyébiránt a naptárjósló maga is többször nyiltan kifejezi a „csillagzások" és „égi aspectusok" jelentményeinek bizonytalanságában való hitét. Pl. az imént említett 1707-iki naptárban általános évi jóslatát így kezdi:

„A békességrűl és hadakozásokrúl. A régi szokás szerént a hadakozásokról és világi állapotokról is valamit jövendölni szükséges; mely noha igaz: mindazonáltal, ha mélyebben megfontoljuk, senki nem tudja," etc.

Az 1706-iki komáromi naptár ugyan jól eltalálá az ezen évi békealkudozások sikertelenségét, jövendölvén ekkép:

„Félő, hogy az nagy kívánsággal kívánt békesség felől még most semmit sem reménlhetünk, mert az hadakozó részeknek egymás ellen elméjek igen föllobbant, annyira, hogy ez esztendőbéli fogyatkozások, több sok szerencsétlen aspectusokkal, az békességnek elmúlását jelengetik."

Az 1708-ik évre szóló naptárban ismét menti magát a csillagjósló: „Az régi szokás, hogy legtöbbire a kalendáriomokban az égbűl is következendő világi veszekedés vagy háború és békesség jövendöltetett, — mindazonáltal azon jövendölés bizontalan.“ A minthogy ezen évi saját jóslatai igen szerencsétlenűl ütöttek ki, mert épen nem találnak; pl. az 1708. augustusban bekövetkezett s a magyarországi hadi állapotokban forduló pontot képező trencsényi végzetes harczot sehogysem bírta kiokoskodni az égi bolygók járásából, tüneteiből; ellenben három hónappal későbbre jelzi, hogy: „Octoberben szomorú és véres veszedelem látszik.“ (Ha ezt augustusra találja vala jövendölni: a jóslataiban való hit kétségkívűl országszerte tetemesen gyarapodott volna.)

Az 1709-iki, szintén komáromi naptár jósa szerint „ez esztendő mutat néküuk igen szép aspectusokat és égi jelentéseket az kívánt jó békességre,“ — a mi ugyan be nem teljesedék; mire nézve az óvatos „látó“ magát már előre fedezni akarván, folytatásúl mindjárt hozzá teszi: „ha körösztények volnánk, bizonyossan meg is lenne, — de igen kevesen engednek mind a Christus tudományának, mind az jó természeti igazgatásoknak, hanem az ő magok zabolátlan akaratjokon járnak.“ Ilyféle mentegetődzések felhős köpenyébe burkolódzik a túdós astrolog, jóshitelét ekként mindkét esetre igyekezvén salválni. Az ezen év őszén hazánkban iszonyúan pusztító pestist azonban jól megjövendölé, írván octóber hóról: „Az halál nem kedvez semmi rendeknek. Gonosz szellő; egészségedre jól vigyázz.“

Nevezetes az 1711-iki komáromi kalendárium april végére szóló jóslata: „Békességre mu-

tató aspectusok, — Isten fordítsad az ő erejeket az földre!" . . . A szathmári békeokmány tudvalevőleg 1711. april 29-én iratott alá.

Minden naptárban van a már ismertetett havi jóslatokon kívűl „Rövid astrologiai Vizsgálás" czímű, több részre osztott terjedelmes rovat, mely évi általános csillagjóslatokat tartalmaz a) a négy évszakról; b) a fogyatkozásokról; c) a békességről és hadakozásról; d) az egészségről és betegségről; e) a termékeny- és terméketlenségről. — Ezen többnyire dodonai homályos természetű jóslatok jó tanácsokkal, kegyes óhajtásokkal és vallásos intelmekkel fűszerezvék, hogy ha a jövendölés nem talál is: legalább az erkölcsi igazságok álljanak. Jelezve s magyarázva vannak azonkívűl némelyik naptárban az ú. n. criticus napok is, a melyeken valamihez kezdeni, útra indúlni, stb. nem tanácsos. —

* * *

Ezzel befejezzük tanúlmányunkat, melynek adataira ha még egyszer visszapillantunk, azon eredményre kell jutnunk, hogy 1) a csillagjóslatok és a látók jövendölései iránt még a legfelsőbb körök sem voltak közönyösök, — a mi azonban ama korban egész Európában szokásos vala; 2) hogy az egyes kiválasztott nemzeti hősök golyójárhatlanságában való hiedelem a nép között általánosan meg volt gyökerezve, — a mi viszont egy részről a hosszan tartó háborús időkben, más részről és főként a föllelkesedett népnek s katonaságnak az illető ünnepelt hősök személye iránt érzett rajongó ragaszkodásában és szemkápráztató vitézi tetteik mámorszerű csodálatában leli magyarázatát.

A többi elősorolt adatok inkább csak egyéni vagy részleges, mint általános jellegűek, azért más szempont

alá esnek, úgy, hogy megitélésök mívelődéstörténeti érdekkel igen, de egyetemleges korjellemző súlylyal alig bírhat.

Egészben véve elmondhatjuk, hogy a Rákóczi-korban a babonaság, viszonyítva más régi korszakokhoz, nem volt túlságos; s mindenesetre — e kornak nem kis előnyére — igen nevezetes az, hogy mi legalább, már majdnem 25 év óta folytatott történelmi kutatásaink alatt, az egész kuruczvilágban boszorkány-pert, vagy boszorkányégetésről szóló följegyzést alig találtunk egyet-kettőt. Ezek is csak műveletlen falusi elöljáróságok kivételes cselekményeire vonatkoznak, melyeket azonban a fejedelem udvari gazdasági tanácsa részéről rögtön a legszigorúbb tilalom ér utól, és a tettesek törvény elé idézéssel sújtatnak.[1])

[1]) E két eset leírása a kir. kamarai levéltárból merített jegyzeteink közt találtatik, és pedig egyike a boszorkányok hírhedett hazájából Szathmár-megyéből. Ugyanis a Rákóczi ecsedi uradalmához tartozó Szaniszló falubeli allodiális birtok 1708-iki gazdasági számadásai közt (Szaniszlón, 1708. december 25-én keltezve) e följegyzést olvassuk: Majorbéli 64 tyúkoknak szaporodása elég volt; „de mivel a major-asszony törvény után megégettetett, míg más állíttatott helyében," igen elpusztúltak, stb. Itt sincs azonban világosan említve, hogy az asszony boszorkányságért égettetett meg, csak, hogy „törvény után megégettetett;" nincs tehát kizárva a lehetőség ezen esetben sem, hogy az érintett majorosnét valami más bűntény, pl. gyermekvesztés, vitte máglyára. — A másik, már biztosabban tekinthető boszorkányégetési esetnek, a mennyiben itt nemcsak megégetésről, hanem megfürösztésről, e sajátlagos boszorkány-próbáról is van említés. Ez a szomszéd Szabolcsban történt, ekként. Bakay Ádám, Rákóczi tiszántúli uradalmainak vicepraefectusa, 1710-ben egy közelebbi dátum nélküli memorialét adott be a keze alatti birtokokról az udv. Oecon. Consiliumnak, melyre ez, Beniczky Gáspár udvari titkár kezeírásával pontonként resolvál. Bakay egyik pontja így szól:

„Propositió. Nyír-báthoriak, kik is egészlen katonaszámban tartják magokat, az által földesúri jurisdictiót és szabad ispánságot vendicálván magoknak; az mint is ez elmúlt hetek-

Tehát a szabadságnak eme kora, a magyar nemzet dicsőségére, a nagyszellemű Kálmán királylyal tartott. A boszorkányperek s égetések csak később kezdettek újra divatba jönni, III. Károly és Mária-Terézia uralkodása, — vagyis idegen befolyás alatt. A szathmári békét követett korszak e tekintetben is hanyatlás, visszaesés kora.

---

ben valami asszonyembert magok székin convincálván, megégettették, — holott a jószágban convincált delinquenseknek executiója ő Felsége avagy csak tisztei híre nélkül nem eshetne meg, mivel az olyatén causák pro maturiori investigatione ő Felsége székire szoktanak transferáltatni. E mellett, valamely asszonyembert is, a ki ő Felsége báthori udvarházánál lakott, cum praejudicione juris dominalis megfogván, a vízre vitték s megfürösztötték."

„Resolutió. Sokszor nevezett vice-praefectus inhibeálja őket serio: efféle dolgokban ne avassák magokat, mert különben a bírák a fejeket elvesztik. Ezért a rendetlenségért mindazonáltal citálja őket a T. Consilium eleiben." Íme tehát a babonás köznép vétkes elöljárói az elkövetett barbarismusért fejvesztéssel fenyegettetnek és törvény elé idéztetnek Rákóczi udvari tanácsa részéről. Jellemző a fejedelem fölvilágosodottságára.

Ezen egyetlen boszorkányégetési s fürösztési eset azért nem sokat von le föntebbi végkövetkeztetésünk érvényéből; sőt a fejedelem udvari tanácsának szigorú intézkedése egyenesen állításunk mellett tanúskodik.

III.

AZ ELSŐ MAGYAR KÖLTŐNŐ

BÁRÓ PETRŐCZY KATA-SZIDÓNIA

GRÓF PEKRY LŐRINCZNÉ

ÉLETE ÉS VERSEI.

1658—1708.

I.

Egy nagyműveltségű régi magyar főúri hölgynek, egy mély érzelmű, lángoló szívű, szelid, vallásos kedélyű költőnőnek, lelkes honleánynak, hű feleségnek és kitűnő gondos anyának szenvedésekben gazdag életét, s e szenvedések elűl keresett egyetlen vígaszát: borongó költészetét akarjuk az olvasóval megismertetni.

Ezen úrnő, ezen írónő a XVII-ik század második felében s a XVIII-iknak elején élt, — és így az eddig ismert magyar műköltőnőknek, legalább a kiknek költeményei fennmaradtak, legrégiebbike. Már maga ez a körűlmény, mint irodalomtörténeti érdekesség, megérdemlené, hogy bővebben foglalkozzunk vele; de Petrőczy Szidónia nemes alakja, tragicus mozzanatokban bővelkedő életpályája, s rokonszenves, vonzó költészetének tartalmi becse is teljes mérvben méltóvá teszik őt figyelmünkre, s helyet kérnek eddig nem eléggé méltatott — mert nem eléggé ismert — nevének a magyar nemzet jeles hölgyeinek pantheonában.

Pekry grófné költészete oly szorosan összefügg életviszonyaival, ezek viszont családi származásával,

hogy lehetetlen az ő társadalmi helyzetének s az ennek befolyása alatt lelkére nehezült ama fájdalmas borongás okainak kellő földerítése nélkül, őt mint költőnőt is teljesen fölfognunk s helyesen megítélnünk.

Ekként szükségessé válik egyetmást családjáról s ennek reá és életirányára kihatott viszontagságairól elmondanunk.

Petrőczy Kata-Szidónia igen előkelő származású volt; anyja után Thököly Imre fejedelemnek — vagy mint a törökök nevezték, kurucz király-nak — unokatestvére. Atyjának ősei, a Petreőczy-ek,[1]) úgy látszik, Szidónia férjének a Zápolya-korban oly híres ősével Pekrovinai Pekry Lajossal egy időben: mindjárt a mohácsi vész után szakadának ki Horvátországból s telepedtek le I. Ferdinánd országrészében, Trencsény vármegyében, hol a kaszavári uradalmat nyerték adományúl. Aligha tévedünk, midőn szülőföldük odahagyását az általok követett protestáns vallás Horvátországban mindenha nagy hévvel űzött üldözésének tulajdonítjuk. A Petrőczyek ugyanis elejétől fogva mindvégig igen buzgó protestánsok valának, minden időben készek vallásukért a legsúlyosabb áldozatokra, — mint a két István példája s az ifjú János kiomlott vére eléggé bizonyítja. Ez a mélyen érző, vallásos lélek tükröződik Kata-Szidónia szenvedései közepette az általa szerzett vallási és költői művekben is. Azonban a Petrőczy-fiak s lányok nemcsak vallásos: de a classicai és társadalmi tudományokban is igen gondos

[1]) Családi nevük, — mint a gr. Zay-levéltárban létező eredeti irományaikról kiderül, — a régi magyar orthographia szerint még a XVII-ik század közepén ekként (sőt a XVI-ik században Petrewczy-nek) iratott: de Szidónia és atyja, valamint István bátyja már csak egyszerűvel ő-vel írták. Megkülönböztetendő a Petróczy névtől, mely ma is élő, de egészen más család.

neveltetésben részesültek, mit kiváló műveltségök, szereplésük, s ránk maradott levelezéseik tanúsítanak. Petrőczy I. Pál, a szerencsétlen végű II. Lajos király nővérének, Anna királynőnek kedvelt udvari embere, tárnokmestere volt, s az I. Ferdinánd királylyá választatásakor tanúsított fontos szolgálataiért adományoztatott meg Kaszavárával.[1]) Fia I. Miklós, II. Miksa király udvarában szolgált, s ennek fia II. Pál a török elleni harczokban tüntette ki magát, továbbá az 1625-iki országgyűlésen Trencsény-vármegyének volt követe. I. Pálnak másik unokája II. Miklós, a protestáns elnyomó III. Ferdinánd idejében az udvartól — szeretett vallása miatt — visszavonúlni kényszerült ugyan: de azért királya ellen sem Bethlen, sem I. Rákóczi György háborúi alatt fegyvert nem fogott. Ezen utóbbinak vala fia II. István, ki jeles érdemeiért 1647-ben báróságra emeltetett, leánya pedig Ilona, b. Forgách Jánosné. István az így rokonná vált gr. Forgách-családtól a jövedelmes nagy-tapolcsányi uradalmat is megszerezte zálogjogon, a gr. Illyésházyaktól ily jogon már atyja által birtokolt trencsényi részjószágok és az örökjoggal bírt kaszavári uradalom mellé. Ekként a család, mely különben már előbbi rokonságai: a Gyulaffyak, Jakussithok, Zayak, Osztrossithok révén is mind előkelőbbé lőn, vagyonát tetemesen öregbíté, s most már, — a nagy-tapolcsányi vételt és II. Istvánnak a dúsgazdag hírben álló gr. Thököly-család egyik tagjával: Thököly II. Istvánnak (a fejedelem apjának) nővérével Erzsébet grófnővel kötött házassága (1650. jan. 16-án) által nyert javait is ide tudva, — egyikévé lett Felső-Magyarország legtekintélyesebb, leggazdagabb olygarcha-családainak. II. István ugyanis neje hozománya jog-

[1]) Gr. Zay-levéltár, Zay-Ugróczon.

czímén a nagyterjedelmű késmárki, styavniki, blasovai, likava-rózsahegyi, árvai és lietavai uradalmaknak osztályosává lőn.[1])

Ezen Petrőczi és Kaszavári báró Petrőczy II. Istvánnak és Késmárki gróf Thököly Erzsébetnek 1658. végén világra jött leánya volt Petrőczy Kata-Szidónia. A fényben és jólétben született nőnek két, több évvel idősb testvérbátyja volt: az ifjan elesett János, és a hadi pályán később híressé vált III. István. E gyermekek neveltetése egyedűl atyjokra maradt, a ki ifjú nejét leánykája születése után csakhamar elveszté. Thököly Erzsébet grófnőt virúló élte 30-ik évében, 1659. január 6-án ragadta ki a könyörtelen halál, szerető férje s szeretett magzatai köréből.[2]) Petrőczy Szidónia tehát gyengéden ápoló anya nélkűl, árváúl nevelkedett, s ekként az első nagy csapás már születésével érte őt. Ideczéloz maga is a költőnő, egyik fájdalomtól súgalt szép költeményében:

„Siralmas volt, tudom, az én születésem,
Siralmas s árvájúl volt felnevelésem,
Siralmas, keserves szárnyomra kelésem, —
Siralmas lesz holtig búban gyötrődésem."

Mint e versszak első sorából következtethető: a fiatal anya halálát leányának születése okozta.

Petrőczy Istvánt a szeretett ifjú nő halálával oly csapás érte, hogy új házasság gyönyöreiben keresni vígasztalást soha meg nem kísérlé. Nem magának élt

[1]) Mind ezen, mind az alább közlendő vagyoni és családi viszonyokra vonatkozó adatok a gr. Zay-levéltár b. Petrőczy-actáiból merítvék.

[2]) Nagy Iván, Magyarorsz. családai, XI. köt. 288 l., hol azonban 1659. helyett — kétségkívűl sajtóhibából — 1650. áll; a mi már csak abból is bizonyos, mert az 1657. sept. 24-én született Thököly Imre, Petrőczy Kata-Szidóniát folyvást „kedves húgomasszony"-nak nevezi leveleiben.

többé; egészen árva gyermekei nevelésének, s a közügyek előmozdításának szentelé életét.

Petrőczy István férfikora szomorú korszakra: I. Leopold hosszú uralkodásának közepére esik, — azon időkre, midőn a lelkiismeret és haza elnyomott, eltapodott szabadságáért, az elharapódzott idegen befolyás és papi uralom vasigája ellen Wesselényi nádor s lelkes hitvese, a két Zrínyi, Frangepán, Nádasdy, I. Rákóczi Ferencz, Thököly István, Szuhay Mátyás, Szepessy Pál, Kende Gábor, Bónis Ferencz és annyi áldozatkész hazafi küzdöttek, és legtöbbnyire elvérzettek. Ez a Montecuccoliak, Rottalok, Spork, Spankauk, Kobbok, Caraffák kora volt; s tegyük hozzá: a hóhéroké.

A beszterczebányai gyűlésen, melyet a haza jobbjai az ország hovatovább reménytelenebbé váló sorsának lehető javítása ügyében 1667. elején tartottak, jelen volt Petrőczy István is, a ki — mint az üldözött protestáns vallásnak Felső-Magyarországon, sógora gr. Thököly István mellett egyik főoszlopa, s mint buzgó hazafi és tekintélyes főúr, — egyikéül kiáltatott ki az összeesküdtek fejeinek. A megállapított terv értelmében neki kellett volna a Felső-Vág vidéki nemesség élén Trencsény várát és a bányavárosokat elfoglalnia, — sőt a vakmerő Witthnyédy szándéklata szerint fogságba ejtendett Leopold császárnak, Petrőczy családi vára: Kaszavár volt kitűzve börtönéül.

És ez lőn Petrőczy István és családja romlásának oka. Az összeesküvés fölfedeztetése s Zrínyi-Frangepánék elfogatása (1670.) után a hazafiakra rossz napok viradván: Petrőczy a veszedelem szelére, állítólag rokoni látogatás,[1]) valószinűleg azonban tanácskozás és

[1]) Gr. Zay-levéltár. Petrőczy III. István vejének b. Calisius Keresztélynek elbeszélése.

együttes eljárás megállapítása végett, Kaszavárából három gyermekével sógorához, Thököly Istvánhoz, Árva várába utazott; nem akarjuk mondani menekűlt, — mert ha már ekkor láthatta volna a menekűlés szükségét: családi drágaságait s birtokleveleit bizonyára nem hagyja vala, a mint tevé,[1]) ősi fészkében. Ott hagyta, és Kaszavára, a benne levő s hozzátartozó összes értékekkel, jószágokkal s Nagy-Tapolcsánynyal együtt lefoglaltatott a szepesi kamara által, a császár részére. Hasonló sors érte a Thököly-javakat is, miután István gróf az árvai ostrom alatt elhúnyt, s fia, a még gyermek Imre, Erdélybe menekűlt.

Petrőczy István mindenét elvesztette, s mint halálra keresett pártütő- és fölségsértőnek, — Rákóczi fegyverletétele után nem maradt hátra egyéb menekvési módja: mint nagyreményű unokaöcscse és jószágaikból kizavart felső-magyarországi annyi úr s nemes példája szerint Apaffy védszárnyai alá Erdélybe vonúlnia, hol a Thökölyek s Gyulaffyak ágán előkelő rokonsággal bírt. Három gyermekét is sikerűlt maga után odaküldetnie, miután a leányka előbb egy ideig a rokon b. Jakussith-családnál talált menedéket s részesűlt gondos nevelésben.[2])

Az ekkor még csak növendék-leány Petrőczy Kata-Szidónia, ekként bujdosásban ugyan, de mégis erdélyi véreik szerető körében fejlődött virúló hajadonná; sőt a müvelt lelkű s költői kedélyű ifjú hölgyre a testvérországban új élet üdve várt. Családja elvesztette vagyonát: ő megtalálta szíve boldogságát a szerencsétlenségben. Erdélyben megismerkedett ezen ország egyik leg-

[1]) Ugyanott, ugyanazon kútfőben.
[2]) A Zrínyi-Nádasdy összeesküvés perirataiban előfordúló vonatkozások szerint.

delibb s legszellemesebb ifjával: gr. Bethlen János fejedelmi tanácsúr — a történetíró — nagy gonddal nevelt mostohafiával, a később grófi rangra emelkedett Pekry Lőrinczczel. Lángolóan megszerették egymást, s a fiatal, gazdag erdélyi nemes nemsokára (úgy látszik, már 1675—76 körűl) örök hűséget esküdött a bujdosó magyar főúr bájos leányának. Költőnőnk házasságának első boldog évei, férje ozdi kastélyában s a fejedelmi udvar zajában folytak le. Ezen évekről keveset tudunk, — épp ez mutatja zavartalan boldogságukat.

De míg a serdűlő leányka a gyöngéd rokonok gondjai alatt nevelődött, s míg az ifjú hölgy a boldog házasság gyönyöreit a szerető férj karjain élvezé: addig ősz apját a honfigondok nem hagyák pihenni. A haza, a kedves szülőföld, német és papi járom alatt nyög vala, — föl kellett szabadítani. 1671. nyarán b. Petrőczy István az Erdélybe bujdosott magyar rendek nevében Szepessy Pállal követségben járt a török portára, s a kieszközlött segély reményével térve vissza: a következő év derekán, mint a vén sas, vezette két szép fiát a kuruczok fölemelt zászlói alatt, harczolni a szabadságért, ki a tiszai síkságra. A bujdosó magyarok csakhamar tizenötezerre szaporodott hadainak egyik tábornoka id. báró Petrőczy István volt, és Spankaut, a császári vezért átverték a Tiszán, s Kassára szoríták be. Petrőczy volt, ki nyomában Regécz alatt termett; majd Kassa-külvárosait gyújtotta nyakába a megriadt németnek. Róla zengi az 1672-iki híres labancz ének, az első támadás után:

„Lassan égeti Petrőczy Kassát,
Zákány sem vijja Vég-Ónod várát...“[1])

[1]) Thaly Kálmán: Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalomtörténetéhez; Pest, 1872. Ráth M.-nál: I. k. 40. l.

A háború éveken át foly vala, változó szerencsével. Eseményei közűl költőnőnk szívét súlyos csapásként érinté szeretett idősbik bátyja, a már próbált fiatal vitéz b. Petrőczy János halálának híre; ki is az 1678-ik év december 6-án, a Bodrog mentén, Lelesz közelében táborozván, oly szerencsétlenűl bukott el lovastól, hogy azonnal szörnyet halt. Halálának helyét a gyászoló atya feliratos kőoszloppal jelölteté meg, mely 1707-ben, mikor II. Rákóczi Ferencz fejedelem kegyelettel szemlélé, még állott.[1]) Nem soká élhette túl kedves fiát a bánatos apa is; ki a bujdosók ügyéért híven forgatott kardját a Thököly Imre fővezérsége alatt tábornokká emelkedett ifjabbik — most már egyetlen — fiának, b. Petrőczy III. Istvánnak adva át, örök nyugalomra hajtotta le megfáradott, megaggott fejét.

Petrőczy Szidónia mélyen érző, forrón szerető lelkét ekként csakhamar kettős csapás érte: gyöngéd testvért, s feláldozó, híven gondviselő atyát vesztett, — régen elkobzott és vissza nem szerezhetett családi vagyonukról nem is szólva. Minthogy pedig még életben levő egyetlen fivére folytonosan künn Magyarországon, Thököly táboraiban forgolódik vala, szolgálván a hazát: így a búslakodó s véreitől egészen megfosztott nő, egyedűl férjében s leánykáiban kereste és kereshette minden boldogságát, vígasztalását. Családjáról csak a bánatos emlékezet: holtak képe, leégetett, szétdúlt kastélyok, örökre elhagyott gyermekkori emlékek árnya virasztott körűlötte.

[1]) L. Beniczky Gáspár naplóját. Thaly: Rákóczi Tár, (Lauffer kiadása) I. köt. 24. l. Ezt az ifjú Petrőczyt a Zrínyi-Nádasdy összeesküvés periratai, Beniczky Gáspárral ellentétben, Miklós néven említik. Kérdés, melyik volt az igazi név?

És most, — hogy a sors sújtó keze még súlyosabb legyen, — eljöve a nehéz megpróbáltatások ideje is a szelídlelkű, gyenge nő számára. Imádott férjének szerelmét érzé maga iránt hidegűlni, hűségét ingadozni. Majd, — talán ezért a végzet büntetéseképen Pekryre, — meg kellett csakhamar érnie: mint lesz kaján irigység áldozatává férje, mint üldöztetik, mint vettetik tömlöczre ártatlanúl, — mint ragadoztatik el vagyona, gyermekei öröke, hatalmasok által, a kik ellen ő tehetetlen volt.

Ennyi iszonyú lelki kín, ennyi szörnyű csapás alatt a gyenge nő, az aggódó anya vallásos lelke egyedűl Istenben és a költészetben keresett enyhűlést. A szenvedések iskolája költővé tette őt.... Ezen időből származnak s leginkább e tárgyak körűl forognak fennmaradott költeményei.

Szidónia legfölebb verseiben sírhatta ki magát; atyja, anyja, fivére sírban, egyetlen bátyja a távol csatatéreken minden órán veszélyben, férje — ki az ő angyali jóságáért, tiszta hűségéért nem rég csélcsapsággal kezd vala fizetni, de a kit azért ő változatlanúl szeretett, imádott, — férje a börtönben; apai, anyai öröksége ellenség hatalmában, elpusztítva, férje vagyona lezárolva, elkobozva, kis gyermekei koldúsbotra juttatva.... És neki mind erről még csak panaszkodnia sem volt kinek! Bátyját, István tábornokot, — a ki különben mélyen érző s gyöngéden szerető testvér volt, — ezen egyedűli élő és szabad lényt, a kinek keblén fájdalmait bizalommal kiönthette volna, olykor évekig nem láthatta, kivált mióta Thököly és Apaffy — illetőleg Teleki — között a viszony meghidegűlt, elmérgesedett.

Magába fojtott fájdalmait ekként csak múzsá-

jának panaszolhatá el, sűrű könnyhullatások között énekelvén:

„Csak magamban tartom holtig gyötrelmimet,
Versekkel enyhítem keserűségemet;
Kinek terjeszthetném elejbe sebemet
Nincs, — csak sírván mérem írott verseimet..."

Mit tehetett boldogtalansága ezen gyászidején, gyámoltalan elhagyatottságában, a diadalmas kurucz király árván élő unokavére, a fényben és gazdagságban született, az örömökre nevelt főrangú hölgy? mit tehetett egyebet? — Bús megadással tűré súlyos sorsát, s rajongó hittel fohászkodott irgalmas Istenéhez:

„Istenem, adj erőt töredelmességre,
Szívembe malasztot, tiszta könyörgésre:
Ez elkezdett harczon pokol seregére,
Nyertes légyen, neved nagy dicséretére!

Szent Isten, engemet, szegény kis férgedet
Ne hagyj el, de segíts, hadd áldjam nevedet.
Énhozzám is mutasd, Uram! jó kedvedet,
Hogy az megtérőkhöz nyújtod kegyelmedet.

Igaz vagy Istenem, és igen irgalmas,
Mind mennyen és földön csak te vagy hatalmas;
Látod, az én szívem, mely igen fájdalmas, —
És nem gyógyithatja kivűled senki más....

Óh szánj meg Istenem, s az én könyörgésem
Én édes Istenem, ne bocsásd üresen;
Tetőled az égből segítséget várok, —
Áldj meg Uram engem, ne fogjon az átok!"

Így könyörgött a szegény, elhagyatott asszony, Urának, Istenének, — és a mellett meg nem szűnt könyörögni a földi hatalmasoknak is, férje szabadúlásáért, bár ez őt nem rég, igaz hűségét megvetvén, más nőért, „megútálta." (Legalább a sértett női önérzet ezt súgá a boldogtalan hitvesnek.)

A nemeslelkű hű nő szenvedéseit végre mind az ég, mind a földiek megelégllék: imádott férjét sok

könyörgésével, közbenjárásaival valahára kiszabadíthatta ... És Pekry Lőrincz felismeré: mily ritka kincset bír ezen angyalban, s ha netalán ingadozott is iránta hívségében, szerelmében, — most ez ingadozásnak örökre vége volt. Megedződött hűséggel s hálával, a legforróbban, leggyöngédebben szerette és tisztelte újra e nemes nőt, s egész halálukig a legszebb, a legboldogítóbb viszony maradt fenn köztük.

Hanem e boldogságban Petrőczy Szidónia lantja elhallgatott. S bár más, szintén komoly napokban, ismételve kezébe vette: de már nem mint lyrai költő, — mint vallási írónő vette újra kezébe a tollat.

Pekry Lőrincz érintett váratlan üldöztetésének s elfogatásának oka pedig ez volt. Az 1679-ik évben a deli és ekkor hatalma növekedtében tündöklő ifjú kurucz vezér gróf Thököly Imre, a nem rég elhúnyt I. Rákóczi Ferencz fejedelem dicső szépségű és fönséges szellemű özvegye Zrínyi Ilona iránt forró szerelemre lobbanván: miután érzelmei viszonzásra találtak, Teleki Mihály leányának, a kivel még előbb, Erdélyben eljegyeztetett vala, jegygyűrűjét visszaküldötte. Apaffy mindenható ministerében erre a harag és boszú érzete, az elébb vejéül szánt fényes tehetségű ifjú fővezér ellen fölgyúlada; minden módon kereső az alkalmat a leányán és családján történt szégyen megtorlására; mihez még politikai versengés is járult. Teleki tehát fokozatosan elhidegíté fejedelmi urát a magyarországi bujdosóktól, kik Erdély területéről kitiltattak; sőt voltak esetek reá, hogy a németeknek megengedtetett őket az erdélyi határokon belől üldözni és elfogni. Majd bekövetkezett a végleges szakadás is: Teleki kivitte, hogy Thököly Imre Erdélyben országgyűlésileg nótáztatott, s jószágai elfoglaltatván, másoknak adományoztattak, (1685).

Ez Teleki boszújának már megkoronázása volt: a Thököly ellen irányzott visszatorlás míve azonban Pekry Lőrincz üldözésével kezdődött meg. Pekry ugyanis nemcsak sógora: de még a gyula-fejérvári főiskolából gyermekkori kedves pajtása, s később Erdélyben is ifjúsági legbensőbb barátja volt Thököly Imrének.[1]) A ravasz Teleki tehát úgy számított, hogy a gyűlölt Thökölynek először is egy csapással kedvelt unokanővérét s ennek férjét, Imre gróf testvérként szeretett barátját Pekry Lőrinczet semmisíti meg, s jószágait magának foglalja. Tehette, mert hatalmában valának, és ő a gyenge Apaffy elméjét könnyen birá jobbra-balra hajlítni.

Ürügyet találni épen nem volt nehéz; rá fogá Pekryre, hogy részes Béldy Pál ligájában, — s azzal, mint annyi másokat, csak elfogatta, jószágait zár alá vetette, s hosszasan tömlöczöztetvén őt, mindenképen sanyargattatá.[2])

A hív feleség könyörgéseinek elvégre mégis sikerült — tán a nemesszívű fejedelemasszony Bornemisza

[1]) „Pekry urammal szemben lévén, mondja meg: Szőlősi által tett izenetit micsoda szívvel vettük, abban meg is nyúgodtunk, lévén iskolában jártunkban, többire gyermekkorunkban is ollyan szeretet s barátság közöttünk, hogy mondhatom azt, hogy testvér-atyafiak között sem lehet nagyobb . . .“ írja maga Thököly Imre, Nicomédiából 1705. aug. 24-én, Magyarországba küldött követe Bay Mihály részletes utasításában. (L. Thaly Kálmán: „Thököly Imre naplói, leveleskönyvei, s egyéb emlékezetes írásai.“ Kiadja a m. tud. Akadémia. Monumenták, Scriptores XXIV. köt. 626. l. Ugyan ily értelmű Thökölynek 1705. apr. 6-áról Pekryhez írott levele is. L. u. o. 594. l.)

[2]) „Így bánék (Teleki) Pekry Lőrinczczel is, Bethlen János mostoha-fiával, a kit vagy kellett, vagy nem, csak arestáltatott s úgy mortificált.“ Cserey Mihály krónikája, az 1679-ik évnél, 123. l.

Anna közbenvetésével, — Apaffy szívét meglágyítani az ártatlanúl szenvedő férj sorsa iránt. Pekry Lőrincz, semmi főbenjárót be nem bizonyíthatván ellene, miután szép jószágai a fösvény Teleki bírvágyának áldozatúl esének, hosszas rabságából, barátai szoros kezesség-vállalása mellett kibocsáttatott.

Azonban Teleki nem az az ember volt, a ki elkezdett üldözéseit ezzel megszüntesse; az elkobzott és Apaffy által magának adományoztatott Pekry-jószágok annál biztosabb megtarthatása czéljából addig fondorkodott tovább is Pekry ellen, míg 1686. aug. 12-én megnótáztatta őt, s addig tört, mesterkedett újolagos tőrbe ejtésére: míglen ez is, — hogy Csereynek saját szavaival éljünk, — „elúná a sokat utóljára, kibujdosék Erdélyből; s mivel különben Magyarországban elő nem mehete: ételenség alatt pápistává lőn, s gróffi titulust adának neki Bécsben, — úgy jöve vissza (Apaffy halála után) Erdélyben.“ (Az i. h.)

E rövid sorokban sok el vagyon mondva. Telekinek tehát sikerült Erdélyből Thököly rokonait, mint őt magát is kiüldözni; de ezen boszúállásáért nehány év múlva — mint tudjuk — életével lakolt: Thököly Imre győztes kuruczainak csapásai alatt roskadván le öreg tetemei, a zernyesti harczmezőn. Azonban ne előzzük meg a történet sorrendét.

Midőn Thököly Imre 1686. elején török fogságából kiszabadúla: a szerető rokon gr. Pekry Lőrinczné sietett e fölötti örvendezését a híres kurucz királylyal meleg hangon írt levelében tudatni, és a mindenéből kifosztott, s Munkács várába szorúlt hős nejétől elrekesztett fejedelem számára a női lélek gyöngédségé-

vel összeállított mindenféle fölszereléssel kedveskedett. A jellemző szép levél így szól:

„Méltóságos Fejedelem!

Nekem jó Kegyelmes Uram!

Isten Ngodat előtte álló dolgaiban boldogítsa, emberi reménség felett ellenségein győzedelmessé tegye, szívből kívánom. — Az Ngod én előttem igen örvendetes levelét nagy alázatosan vettem, kiből örömmel értem, hogy Isten Ngodat veszedelmes állapotjábúl kiszabadította és dolgaiban szerencséltetni kezdette. Isten továbbra is, hogy Ngod jobb keze felől állván szerencséltesse, ő szent Felségét kérem. — Én Ngodnak csekély és együgyű állapotomhoz képest egyébbel kedveskedni nem tudván, küldtem három abroszt, három kendőt, tizenkét asztalkeszkenőt, egy párnazsákban háló-szerszámot s egy pinczetok aquavitát, másik pinczetokban is lévén Kende Klára asszony (Bánffyné) aquavitája, Ngod szolgái kitöltötték s azt is magam készitett aquavitával megtöltöttem; három mézes pogácsát s három zsák muntlisztet. Ngodat alázatosan követem, hogy nem Ngod méltóságához illendők ez fejérruhák, de hirtelen szebbeket nem készíthettem, minthogy minden egyetmásom az rosz hirekre nézve széljel van eltéve. Az mely pínze Ngodnak nálam volt, abban mennyi s hová költ? Ngodnak ez inclusában leírván, elküldtem. Azelőtt parancsolta volt Ngod Uramnak, hogy pogány-pínzes (római s görög érmek) edényeket és pogány numismákat szerezzen; szerzett is ő Kglme, de mivel itten hozzájok nem férhetni, nem tudhatom, mennyi árút vett ő Kglme; kihez képest azt fel nem írtam. Maradt még itten egy kevés pínz, de Uram ő Kglme nem engedi, hogy most elküldjem, mivel Mikes Kelemen szekeres-lovai és paripái közzől Ngod számára akar venni valami szép lovakat, s arra kívántatik; de ha azzal bé nem érné ő Kglme, — toldani fogja. — A minap is küldtem bépecsételve terjéket Ngod számára, de Kende Klára asszony magánál tartván, pecsétemet felszakasztotta, már el nem mertem azt küldeni; de mivelhogy még nála van, ha szintén Ngodnak elküldi is, véle ne éljen, mivel én mást küldtem Ngodnak; adja Isten, ne kívántassék! Kérem alázatosan Ngodat, Ngod ne feledkezzék rólunk; Isten is Ngodat minden dolgaiban boldogítsa! Ezzel Istennek ajánlom Ngodat, és maradok

Szebenben, Ngod 12. Martÿ 1686. alázatos szolgálója

Petrőczi Kata-Szidonia m. k.

Külczím: Méltóságos Thököli Imre magyarországi Fejedelem jó Kegyelmes Uramnak, ő Nagyságának." [1]

---

[1]) A levél eredetije a gr. Teleki-család levéltárában Maros-Vásárhelytt, missiles 157. Tehát Teleki Mihály kezébe került, a ki gyöngédtelenül visszatartotta.

Pekry Lőrincz, mint Cserevtől már tudjuk, a hatalmas Teleki folytonos üldözései elűl (úgy látszik 1686. nyarán) Magyarországba menekűlt. Mit is tehet vala egyebet? Erdélyi jószágai lefoglaltattak, s tudta, hogy azokat Teleki bukásáig sem vissza nem kaphatja, sem maga személyében biztosan nem élhet; ekként utána kelle látnia — családfenntartó lévén, — hogy magának állást teremthessen, és hogy saját elvesztett erdélyi javai helyett, nejének Magyarországon még ipa idejében a császáriak által lefoglalt — s bár azután rövid időre, Thököly fénykorában, sógora Petrőczy István által fegyveres kézzel ideiglen birtokolhatott, de Bécs ostromának meghiúsúltával ismét a német kamara keze alá kerűlt — jószágait visszaszerezhesse. Ezért fordúlt meg gyakorta Bécsben a császári udvarnál, és Esterházy Pál nádor udvarában. Itt és ezen időkben ismerkedett meg személyesen és kötött szoros barátságot a később oly nagy szerepre hivatott ifjabb gróf Bercsényi Miklóssal, különben közeli rokonával,[1]) kinek családja egykor, szintén úgy, mint most az övé, Erdélyből, üldöztetések elűl szakadt vala ki, és kivel most Pekry együtt vőn vitézi részt a török elleni hadjáratokban, Buda ostrománál, stb.

Pekry Lőrincz, a reformált vallású erdélyi főúr, közelebbről megismervén Leopoldnak a jezsuiták által kormányzott környezetét s az éppen ily uralom alatt álló nádort: éles eszével csakhamar tájékozá magát

[1]) Pekry Gábor, bihari főispán, váradi és székely főkapitánynak özvegyét Baládffy Borbálát, kitől egyetlen fia Pekry Ferencz született, később Bercsényi László, szörényi bán birta nőűl; fiok Bercsényi Imre, gr. Bercsényi Miklós nagyatyja. Az ezzel anyáúl testvér Pekry Ferencznek pedig fia volt Fekete Klárától gr. Pekry Lőrincz. Fekete Klárának második férje gr. Bethlen János vala, Lőrinczünknek nevelő-atyja.

helyzete iránt, s megyőződék, hogy, ha császári kegyeket akar elérni: a protestáns-üldöző Leopoldnál a katholikus hitre térés nélkűl semmire nem mehet. Jószágai mindkét országban, — itt egyik, amott másik részről, le valának zárolva, — s őneki élnie, rangjához méltón élnie, s nejét és gyermekeit eltartania, neveltetnie kellett. Azonkívűl Pekry még nyilvános pályája kezdetén álló, nagyravágyó, s magában, — mint a bekövetkezett idők igazolták, — fényes szerepre tehetséget érző ifjú férfi volt. . . . Számot vetett tehát magával, sorsával, meggyőződésével, — és ezen utóbbit egy időre leküzdve, „kénytelenség alatt (Cserey szavai) pápistává lőn.“

A várt jutalom nem is maradt el. Az eszélyes, tanúlt, ékesszóló, és a körűlményekkel megalkudni tudó erdélyi főurat jónak látták Bécsben — másoknak példájára — hathatósan felkarolni. Ugyanis az alkudozások ama tartománynak a magyar korona védnöksége alá visszahelyezése iránt, Bécs és Apaffy udvara között ekkor már megindúltak. És az alkuból nemsokára formális szerződés — az ú. n. leopoldi diploma — lett, melynek örve alatt aztán Austria Erdélyt szépen birtokába kerité.

Ilyes körűlmények között oly előkelő s tehetséges, tevékeny szellemű erdélyi úr megnyerése, a minő Pekry volt, — nem lehete közönyös a bécsi udvarra nézve. Cs. kir. kamarási, majd titkos tanácsosi, végre pedig grófi méltósággal (1692.) tűntették ki tehát személyében a katholizálót, s lovas-tábornoki ranggal a török ellen hősiesen küzdött főtisztet.[1]) A ki aztán

[1]) „Comes Laurentius Pekry de Petrovina, S. C. R. Mattis Camerarius, Generalis Equitum et Consiliarius Actualis Intimus,“ —

midőn 1690. után Erdélybe ismét visszatérhetett, — 1692-ben diadallal iktattatott be újra ottani (balázsfalvi, ozdi, kutfalvi, dicső-szent-mártoni, oroszi, czintosi, szentjakabi, stb.) Leopold által Teleki özvegyétől visszaadatott jószágaiba;[1]) — sőt Erdély első vármegyéjének, Fejérnek lőn főispánjává s egyszersmind az első székely széknek Udvarhelynek főkapitányává, tehát kettős méltósággal is földiszíttetett.

Gróf Pekry Lőrincz így Erdélynek egyik leghatalmasabb, legbefolyásosabb főurává lett, s több ünnepélyes alkalomkor képviselte a király személyét. De mély vallásos érzületű nejét, — ki gyermekeit tovább is szigorúan a protestáns vallásban nevelé, — bántá e fényes méltóságok s a visszaszerzett jóllét ára. . . . Említettük, hogy a Petrőczyek mily puritán, hitbuzgó protestánsok valának. Szidónia nem helyeslé, sőt határozottan kárhoztatta férjének vallásváltoztatását, és pedig annálinkább, mert ismeré annak meggyőződését, belátott lelke rejtekébe, és ott azt látta, hogy Pekry e lépést (mint azon korban annyi mások!)

Pekry 1692—1700 közötti eredeti arczképének felirata. (Nemzeti Múzeum.)

[1]) „Extractus Literalium Instrumentorum Illustrissimi Domini Comitis Laurentij Pekry, a Caesare Leopoldo confirmatorum“ czím alatt létezik a Rákóczi-archivumban Vörösvártt egy egykorú följegyzés, melynek első darabjában ez áll: „1-mae. Continent consensuales Caesaris et Regis Leopoldi ad resignationales Michaëlis quondam Teleki et conthoralis suae Judithae Vér, mediantibus quibus bona universa et jura possessionaria, alias Comitis Laurentij Pekry, sed per notam amissa, a Principe Michaële Apaffi eidem Domino Teleki et suis collata, per manus Domino Comiti Pekry, consorti, posteritatibus utriusque sexus et legatarijs resignavit et recessit, nullo sibi jure reservato; regia insuper donatione munitas, virtute cujus eadem bona ipsi Domino Comiti Pekry, consorti, haeredibusque et posteritatibus utriusque sexus, ac legatarij . . . donata et collata sunt.“

csupán világi előnyökért tette. Petrőczy-Kata-Szidónia annyira ment e miatti keserűségében, kárhoztatásában, hogy könyvet írt és könyvet nyomatott ki férjének convertítasága ellen. Németből átdolgozá és 1690-ben Hamburgban, majd 1692-ben Frankfurtban (mert a magyar korona államterülete alatt ekkor már szabad nyomda nem volt) ismételve kinyomatta Mayer Józsefnek a protestáns hitmeggyőződést védő könyvét: „A pápista vallásra hajlott lutheránusok lelkek-esméretének kínja“ czím alatt.[1])

Ekképen remonstrált a hitében erős jellemű s fennkölt gondolkozású nő, különben oly hőn szeretett férje ellen; — de viszont, midőn II. Rákóczi Ferencz diadalmas zászlóit a haza és vallás szabadságáért fölemelvén, Pekry Lőrincz is e zászlók alá esküdött, és a német uralom alatti nehéz sorsában „kénytelenségből“ fölvett kath. vallást odahagyva, eredeti református hitére ünnepélyesen visszatért:[2]) a férje ezen tettének, vallásáért rajongó lelke egész teljéből örvendező hitvestárs — sietett Istennek hálát adni. Írótollat vőn ismét kezébe, s buzgó és örömben dobogó szívének hálaimáit, fohászait, a kuruczvilág alatt készült ezen két rendbeli művében fejezte ki:

1. „A kereszt nehéz terhe alatt elbágyadt szíveket élesztő jóillatú tizenkét liliom.“ (Nyom. Kolozsvártt, — a férje által kiostromolt Kolozsvártt, — 1705-ben, s másodszor ugyanott 1764-ben.)

2. „Jó illattal füstölgő igaz szív.“ (Nyom. Lőcsén, 1708-ban.[3])

---

[1]) L. Nagy Iván Magyar Írónők czímű czikkét, Remény, 1851. II. 190. l., és v. ö. Bod Péter Magyar Athénás, 1222. l.

[2]) Rákóczi Emlékiratai.

[3]) L. Nagy Ivánt, az i. h.

Amaz Arndt János után németből volt dolgozva, emez az írónő eredeti s egyszersmind utólsó műve.

Pekryné változatos élete viszontagságainak, örömei s szenvedéseinek vázlatában ezzel még korántsem értünk véget. Az 1692-től 1703-ig terjedő 11 év bizonyára legboldogabb időszakaihoz tartozott hősnőnk életének: mert erdélyi birtokaikban békén, háborítlan családi boldogságban, fényben, méltóságban, gazdagon élve, mint Erdély egyik legelőkelőbb s legtiszteltebb úrnője, szentelhette idejét övéi boldogításának s az egyház és szegények gyámolításának, legkivált pedig kitűnő anyai gonddal ápolt, szépen fejlődő leánykái nevelésének, szellemi képezésének.

Azonban költőnőnk életének ezen aránylag legcsendesebb, legboldogabb szakát sem mondhatjuk felhőtelennek. Sőt egy nagy gyász éré anyai szívét. Ugyanis reménydúsan fejlő egyetlen fia, már serdűlő korában, vadászati szerencsétlenség által véletlen halált szenvedett.[1]) Képzelhetni, mennyire vérzett e csapástól a hőn szerető anya érzékeny szíve! S e mélyen fájó sebhez még másnemű bánatok is járúlnak vala. Mert míg egyrészt férjének már említett kényszerszülte hitváltoztatása is gyötré vallásos érzűletű lelkét: addig másrészt nem kis fájdalommal töltötte el családjának, nevezetesen egyetlen, szeretett bátyjának Petrőczy Istvánnak s unokavérének Thököly Imrének romlása. Az egykor virágzó Thököly- és Petrőczy-házak férfi-ivadékát most már csak ez a két utód képviselte. És ők, a haza lehanyatlott szabadságáért küzdők, balszerencsétől üldöztetve, mindenöket elvesztve, övéiktől elszakasztva, a hazától

---

[1]) B. Orbán Balázs helyszini kutatásaiból (sírkő felirat Ozdon) meritett adat szerint.

távol, idegen nép között, számkivetésben, bujdosásban voltak kénytelenek tölteni hányatott életök éveit.

Thököly, és vele bajait megosztó hű tábornoka, unokatestvére, Petrőczy, miután 1690-ben Erdélyből Lothringiai Károly által kiszoríttattak, nehány ezer bujdosó kuruczczal a porta szárnyai alatt Oláhországba, Szerbiába vonúltan éltenek, be-beütve a szélekre Nándor-Fejérvár vagy Viddin felől, a Pétervárad, Lippa, Gyula vidékein tanyázó németekre, — s meg visszaveretve ezek által palánkjaikba, a Timok, Mláva és Lom vizei mellé, az Al-Dunától délre. És ez így tartott évről évre; a karlóczi békekötés után pedig Thököly — osztrák befolyás következtében — hőslelkű nejével s udvarával Konstantinápolyba, majd Ázsiába, Nikomédiába belebbeztetett, — míg Petrőczy a kurucz hadak maradványával, mint ezek feje, az Al-Dunánál, Oláhországban telepíttetett le.

Szidónia tán 1685. őszén látta utóljára szeretett bátyját, midőn ez Thököly váradi elfogatásakor, Apaffy engedelméből egy időre Erdélyben vonúlt meg.[1]) Azután a tábornokot a kötelesség és hazafisága 1686. elején ismét a kiszabadúlt Thököly oldala mellé, Nándor-Fejérvárra szólítván, — a hű testvérek hosszú, hosszú ideig: tizenkilencz évig nem láthatták egymást. Mert Thököly 1690-iki erdélyi szerencsés beütésekor, a midőn Petrőczy is vele volt, viszont Szidónia nem vala ott többé: férjével Teleki boszúja elűl Magyarországban tartózkodván. Itt a két rokonlelkű nő: Petrőczy Istvánnak szerető neje, a saját szerzette imakönyve által szintén a magyar írónők közé tartozó

[1]) Petrőczy István levele Gernyeszegről, 1685. nov. 20-áról, ipához id. b. Révay Imréhez. (Er. a gr. Zay-levéltárban.)

b. Révay Erzsébet, és István úr nővére gr. Pekry Lőrinczné, sokszor onták együtt könyjeiket a tőlök oly messze szakadott, oly sovárgva várt hű férj, hű testvér után; és együtt tanakodtak Szklabina várában: miként szerezhetnék őt vissza magoknak?

A két nemesszívű hölgy mindent elkövetett, 1685-től egész a karlóczi béke idejéig, Petrőczy István amnystiáltatásáért az udvarnál, s e részben őket Pekry is jó szívvel és teljes igyekezettel támogatta. Többször járatták ügynökeiket Bécsben, a lengyel királynál, a lotharingi herczegnél, a nádornál, a Pálffyaknál, Illyésházyaknál, Erdődyeknél, a német tábornokoknál, s mindazoknál, kiknek befolyásától valamit remélhettek. De a szegény bujdosó kurucz csak nem jöhetett haza. Nem jöhetett: mert báró Petrőczy István csak becsülettel, méltóságai és lefoglalt összes javai visszaadása mellett lett volna hajlandó hazatérni; majd, miután a békealkudozás a porta és Bécs között megindúlt: Thökölyt — kihez vérség, eskü és szeretet köté — elhagyni nem akarva, egyik levelében a közbenjáró szeretett nőknek, bár fájó szívvel, de férfias elszántsággal kijelenté, hogy az amnystia-kéréssel ne is fáradjanak, ő a többi kuruczok sorsához csatolta a magáét, el van tökélve nyúgodtan bevárni: mint hozand reájok a békealku?[1])

A békealku — számkivetést, belebbezést hozott. S a két nemesszívű nő legalább leveleivel akarta olykor-olykor vígasztalni az elhagyatott bujdosót. Midőn Pekryék 1691—1692-ben Erdélybe visszatelepedének: azóta gyakrabban levelezhettek a hölgyek a távolban

[1]) Petrőczy István er. levelei nejéhez és húgához, a gr. Zay-levéltárban.

is oly forrón szeretett férjjel, illetőleg testvérrel. Pekry ugyanis a lovagias gróf Veteránival, Erdély katonai kormányzójával bizalmas ismeretségben állván: ez maga közvetíté Révay Erzsébet és Petrőczy Szidónia levelezését Thököly tábornokával, Petrőczy Istvánnal, — kinek számos, a két úrnőhöz intézett s legtöbbnyire Veteráni udvarias sorai kíséretében megküldött levelét találjuk 1692., 1693., 1694. és 1695-ből, Szerbiából, Oláhországból (a Mláva vize mellett, Pozseroviczáról, Jagodináról, Bukarestből keltezve) a gr. Zay-levéltárban. Ezek egyikében (Bukarest, 1695. dec. 10.) gyöngéden írja a kemény kurucz vezér, szeretett húgának, hogy „régtől fogva óhajtva várt levelit Kegyelmednek igen nagy kedvessen, szeretettel vettem. Értem maradéki iránt az Isten áldását Kegyelmeteken . . . kívánom, Isten ő szent Felsége éltesse s nevelje Kegyelmetek örömére, — atyafiságossan köszöntöm is ő Kegyelmeket (kis unokahúgait). Mit tudnék egyebet Istenemtől jobbat kívánni, mint ha ennyi nyughatatlanságim után . . . véreim között tölthetném el kevés, hátramaradott időmet!“

Így vágyakozott, de egyelőre hiába, a bujdosó vezér, övéihez. Még 1696-ból is számos levél van tőle; de azután, Veteráni elesvén s helyét zord katona foglalván el, a németek szigorúan őrködtek minden érintkezésre. Petrőczynek nagy áldozatok árán sem sikerült két éven át bejuttatni egyetlen levelkét szerető nejéhez; nővérével is csak a Bukarestből Brassóba bejáró kereskedő emberek izenet-vivései által érintkezhetett néha-néha. Végre 1698-ban sikerült nagy titokban bejuttatnia Nándor-Fejérvárról egy, s 1699-ben Drinápolyból ismét egy levelet. És ezzel újból megszakadt minden összeköttetése, egész 1703-ig, 1704-ig. Oly gyöngéd-

szívű nőnek, a minő Szidónia volt: ez a szomorú helyzet, — egyetlen fivére egész életfáradalmainak, szabadságszeretetéért vére ontásának e keserű gyümölcse, — természetesen, nem kevés fájdalmat okozhatott. Nem volt tehát boldogsága — mint mondók — felhőtlen ekkor sem.

1703-ban az idő mindkét hazában nagyot fordúlt. Az ifjú II. Rákóczi Ferencz fejedelem és gr. Bercsényi Miklós győzelmes hadai nemcsak Magyarországot hódíták meg Munkácstól a Vág s Morva vizéig: de Erdélyt is gyorsan elboríták. Rabutin gróf, a császár zordon, rideg katonai főparancsnoka, a veszedelem szélére, tanácskozás ürügye alatt összehivatá Nagy-Szeben várába az egész tartomány előkelő urait, és nehogy a forradalomhoz csatlakozzanak: formaszerűleg bent tartóztatá őket családostól, s drága ingó-értékeikkel. Csak midőn kívűl a mezőt már jóformán mind a kurucz bírá, — a kath. vallásuknál vagy előzményeiknél fogva legmegbízhatóbbakat s egyszersmind legtevékenyebbeknek ítélteket bocsátgatá ki közűlök, hogy az ellenforradalmat szervezzék. Ilyen volt mindenekelőtt gr. Pekry Lőrincz, de a kinek nejét, már ekkor szép, felnőtt leányaival együtt, Rabutin kezességűl Szebenben visszatartja vala; — ilyen ennek rokona gr. Mikes Mihály, ifj. gr. Teleki Mihály, s ilyen a hű szolgálataiért és jeles hizelkedő voltáért báróvá és főispánná emelt különben közönséges oláh származású — Száva Mihály. Pekrynek, mint erdélyi első főispánnak, föl adata volt a vármegyék, Mikesnek, mint háromszéki főkapitánynak a székelység, Szávának, mint oláhnak, a Zaránd-, Fejér- és Hunyadmegyei hegyi móczság fölkeltése és csapataiknak szervezése a kuruczok ellen, s Telekinek, mint Kővár-vidék főkapitányjának,

a német őrséggel megrakott kővári erősség megvédése s a Partium lábra állítása.

De mind a négyen másként járának. Mert a kuruczokhoz szító lakosság nemcsak hogy nem mozdúlt, — sőt Rákóczinak erdélyi hadai a Thököly régi kuruczainak maradványából alakúlt s b. Orlay Miklóssal Oláhországból Temesvár és Lippa felől beütött csapataival („törökországi magyarok“) egyesűlvén: Koszta rácz ezredes seregét a hunyadi szorosokban szétverték, magát Kosztát megölték, Szávát elfogták. Onnan Illye, Dobra, Branyicska kastélyokat, majd Gyula-Fejérvárt is ostrommal megvévén, Balázsfalvára törtek, és az idemenekűlt Pekryt (1703. october havában), valamint a háromszéki kuruczok Hermány alatt Mikest foglyúl ejtették; Teleki Mihály pedig a kővári német őrséget fellázítván, s a császári parancsnokot elfogván, — amazokkal és várastól együtt önként lőn kuruczczá.

Pekry, Mikes, Száva, Teleki mind Magyarországba Rákóczihoz vitettek, illetőleg mentek; a kinek a hódolati esküt, mint szívökben (az egyetlen Szávát kivévén) igaz magyarok, — mind a négyen letették.

Pekry Lőrincz ekként kuruczczá lőn, és szívvel-lélekkel csatlakozott a szabadság ügyéhez. S ekkor történt, hogy újra visszatért a református hitre. — Rákóczi, míg a három másik erdélyi főurat egyelőre udvarában maga mellett tartá: Pekryt, mivel már azelőtt is, t. i. Magyarországon laktában, a török ellen katonáskodván, jeles hadi képzettséggel bír vala, tábornokká nevezé ki, s mint ilyent, mivelhogy Bercsényivel régi, bizalmas barátságban s rokonságban álla, — Bercsényi táborába küldé, a Vág mellé.[1])

[1]) Rákóczi Emlékiratai.

Pekry az 1704. év martius, aprilis és május hónapjait a Vág, Pozsony és a Csallóköz tájain, gr. Bercsényivel táborozva tölté, s vitézségét a főtábornok szemei előtt nem egyszer fényesen kitűntette. Egy ízben azonban ez, egy csallóközi csatározásnál (a Császta mellett, apr. 28-án) majdnem életébe kerűlt; az ellenkezésben ugyanis, miután maga is két németet levágott volna, lövést kapott lábába, de még volt annyi ereje, hogy az őt megsebesítőt pisztolyával agyonlőhette. Azonban sebe miatt nyergében meginogván, a rárohanó németek elűl csak nehány hű vitéze födözetének és Bercsényi híres lovának, a melyen űlt vala, köszönheté megmenekülését.[1])

Pekry most Bercsényi ajánlatára altábornagygyá léptettetett elő és az erdélyi hadak élére küldetett; s főleg az ő, továbbá Mikes és Teleki grófok s Száva báró buzgó működésének vala fényes sikere az, hogy Erdély — nehány ostromzárolt erősség kivételével — csakhamar egészen kurucz kézre kerűlt, és hogy az 1704. júliusban Gyula-Fejérvártt nagy számban egybegyűlt rendek Rákóczit erdélyi fejedelemmé egyhangúlag megválasztották.[2]) Gr. Pekry Lőrincz ettől fogva első emberré lőn Erdélyben Rákóczi hívei közűl.

[1]) Bercsényi eredeti levelei (különösen a nagy-magyari révtől 1704. apr. 29-én írott) Rákóczihoz, ki is nem győzi Pekry személyes bátorságát s jeles vezéri tehetségeit magasztalni. (L. Archivum Rákóczianum, IV. köt.)

[2]) Pekry a választás sikerére, mint látszik, előre szavát kötötte; ugyanis épen ezen Erdélybe menő útjában írja 1704. jun. 21-én Debreczenből Vay Ádámnak: „Azon leszek, hogy inducáljam az embereket, hogy az Méltóságos Fejedelmet fejedelmünkké válaszszuk. . . . Én minden promotióm reménsége nélkűl faciam, quod est officium unius fidelissimi servi et fidelis; elég dicsősségnek tartom azt, ha én parolám szerént véghez vihetem, hogy Rákóczi Ferencz légyen erdélyi fejedelem, és az én

Míg a férj, mint hadvezér és államférfi ily diadallal szolgált egy fiatal, dicső fejedelem és a nemzeti függetlenség, szabadság ügyének: addig a szegény nő, Petrőczy Kata-Szidónia, a kegyetlen Rabutín által, férje elpártolásáért, öt leányával együtt fogságba vettetve, kemény őrizet alatt raboskodott. S raboskodnia kelle a sors szeszélyéből éppen azon várban, Szebenben, melyet az ő szeretett férje, vele együtt raboskodó leányainak édes atyja, tartott körűlrajzó seregeivel ostromzár alatt.

Pekry mindent elkövetett hű neje és gyermekei kiszabadításáért; váltságdíjat, foglyokat sűrűen ajánl vala Rabutínnak érettök, kicserélésökért. De a szívtelen cs. kir. maréchal, kinek a császári pártra csalogató kísérleteit Pekry állhatatosan visszautasította, — nemtelen boszúból hosszasan akará kínozni a szoros rabságában részleges szélhüdéstől ért szegény beteg grófnőt és ártatlan lányait, — ha már az erős férfiún haragját kitölteni hatalmában nem volt. Minden ajánlatot konokúl mellőzve, egy évnél tovább, 1704. novemberig tartá fogságban Pekry gróf családját; és ekkor is csak úgy bocsátá ki, mivel Rákóczinak (Bercsényi kértére, a ki Pekrynéért, mint különben is rokonáért, a fejedelemnél hathatósan közben veté magát,[1]) a békebizto-

hazám oly okos, nagy, és messzelátó fejedelemmel dicsekedhetik, et erit cur gratias agat Transsylvania. Legalább jó hírem-nevem lészen etiam post futura. Elég lészen nékem ez, — akárki vegye az jutalmát!" (Er. lev. Vörösvártt.)

[1]) Bercsényi már 1704. april s május hóban élénken sürgette Rákóczinál Pekryné kiszabadítását; 1704. april 28-áról Nagy-Födémesről írja a fejedelemnek:

„Fürtenburgh ma, hogy lovamra akarok űlnöm, érkezett Bécsből, (hova kicseréltetését szorgalmazni, Bercsényi becsűletszóra bebocsátja vala); micsoda leveleket hozott, megküldtem Nagyságodnak. Pekryné asszonyom szabadúlása áll Nagyságod kegyelmes-

sok előtt kifejezett határozott kívánata következtében a bécsi udvartól erélyes parancsot vőn Pekry grófnénak s leányainak b. Fürtenburg cs. ezredesért való kicserélésére.

Megjegyzendő azonban, hogy noha az udvar, vagyis a cs. udv. főhadi-tanács említett parancsát Fürtenburg még július elején megvitte volt Szebenbe Rabutínnak: ez, mivel a szegény szélhüdött fogoly nőnek halálát és ekkor kincsei felharácsolhatásának alkalmát várta, továbbá, hogy a gyűlölt Pekryt annálinkább boszantsa, — mindenféle ürügy s készakarva indított veszekedés örve alatt, az említett parancs daczára is több hónapig, nevezetesen késő őszig húzta-halasztotta Pekry családjának szabadon bocsátását; és csak midőn a grófnő szélhüdéséből reményen fölül felüdűlt, kiépűlt, s így halálára és kincseire többé nem számíthatott, — ereszté őt ki Szeben várából. Jellemző a mord Rabutin galád eljárására nézve, a- miket ezen tárgyban Pekry, Gyula-Fejérvárról 1704. július 7. és 10-én Rákóczi fejedelemhez intézett leveleiben ír; melyek is közvetlenűl hősnőnkre vonatkozván, azon részeket ideiktatjuk:

„Éppen mikor avval az átkozott Rabutínnal czivódom: akkor veszem az Nagyságod levelét.... Hogy Nagyságod szegény feleségem — kit az gutta megütött — szabadítása iránt kegyelségében; reménlem, atyafiúságomat is tekintvén, mutatja Nagyságod kegyelmes gratiáját ő Kegyelméhez... Én küldök parolát — ha maga nem akar Nagyságod — Rabutínnak, hogy mindjárást elbocsáttatom az rabokat, Nagyságodtúl lévén engedelmem, mihelt szabadon tudom lenni ángyomat, és azzal beküldeném erős hitire Fürtenburghot az decretummal Erdélybe, Pekry uram szolgájával. Így hitet merek aztán tenni Pekry hívsége mellett, s meglátja Nagyságod, micsoda szolgája lesz Nagyságodnak!" S május 8-án Sentétől ismét így ír: „Fürtenburghot megindítom; az Istenért is kérem Nagyságodat: jó dispositióval bocsássa Nagyságod Pekryné asszonyomért!" (Archiv. Rákócz. IV.)

mességit ajánlja: az Úr-Isten Nagyságodat érette áldja meg! — Rabutínnal rútúl öszvevesztem; minémű levelet írt nekem, én minémű választ adtam: az jövő póstán Nagyságodnak alázatosson megküldöm; most azért nem lehet: mert Fürtenburghnak megírtam, jűjjön parolája mellé árestomban, mert így bocsátotta Nagyságod őtöt el, ha az Bellicum parancsolatja szerént kiszabadítja az feleségemet . . . Rabutín subtilitássit ebben én jól penetrálom: de nállam bizony azt fel nem találja — kit Nagyságod meg fog érteni . . . . Bethlen Miklósné aszszonyom küldött ki (Szebenbűl) szintén most hozzám; reménkedik az Jézus nevében: segílje Nagyságod az urát, mert meg akarja öletni Rabutín, kétszer volt már törvénye; azért fogták meg, hogy Havasalföldi felé felküldött Bécsben az császárhoz, megírván az Rabutín kegyetlenségit . . . . Az én szegény feleségemet is nagyobb árestomban vetette . . . . Szegény feleségem dolgában expressust küldök fel Nagyságodhoz, mihelt Fürtenburgh iránt végső resolutióm jün: kiereszti-e, nem-e?"

Három nap múlva, (júl. 10-én) megindúlt ezen expressus, a ki által is írja vala gr. Pekry Lőrincz Rákóczinak, hogy az országgyűlésén a fejedelem-választás hivatalos tudtúl adására és a trón elfoglalására való meghivás megvivésére a rendek, a vármegyék részéről őt Pekryt, a székelyek részéről Mikes Mihály grófot, és a szászok részéről Kolozsváry Mártont delegálták ünnepélyes követségűl; — azután folytatja:

„Reméltem vala, hogy Nagyságod kegyelmes parancsolatja szerént szakál nélkűl (azaz, nem mint bujdosó és gyászoló ember) fogok Nagyságodhoz mehetni: de az átkozott Rabutín ezt praepediálta, és Isten után egyedűl Nagyságod lehet az, ki megvígasztalhat szegény édes feleségem szabadúlásával. Az dolog Kegyelmes Uram, ebben van. Mikor ő (Rabutín) felverette Fürtenburghot: propter videre felszabadította az árestomból az feleségemet, — de visszaírt, hogy adjon assecuratoriát Thoroczkay (István, tábornok, akkori erdélyi kurucz főcommendáns) uram Fürtemburghnak, hogy neki (Rabutínnak) nem imputáltatik az a casus. Thoroczkay uram nem adott; kire nézve — mivel azonkívűl is az eb csak akadált keresett, — arestáltatta újolag az szegény feleségemet. Annakutánna adott (assecuratoriát) Thoroczkay uram; és mivel mi irántunk is Mikes urammal scrupulizált: az Radvánszky (János) uram és többek tanácsából küldtünk assecuratiót; hogy inkább tolláljuk az scrupulussát, és bátrabban kijöhessen: subscribáltuk mindketten, igy:

„A Serenissimo Principe Rákóczi in Transsylvaniam missi Plenipotentiarij.“ Ezt ő (Rabutín) felfogta, és mikor mindenből kifogyott volna, azt írja, hogy az én feleségemet azért nem bocsátja ki, hogy eo ipso agnoscálna engem plenipotentiariusnak, ha kieresztené a feleségemet, — hanem adjak assecuratiót Fürtenburghnak, hogy felmehessen (Bécsbe), és ott assequálhassa maga szabadúlását, mind az feleségemét. Fürtenburghot azon kérte: ne jüjjön ki; mert az mint mondják, hogy igen nehezen volt az guttaütésben az feleségem, azt gondolta: meghal, és az mi kevesem még Szebenben megmaradott, felharácsolja. De Fürtenburgh mind az szoros arestumot megúnván, mind az éhezést, — mert, ha a feleségem nem lött volna, éhel is meghalt volna, — csak resolválta magát, hogy kijün, ki is jütt; micsoda leveleket adott keziben, kikben minémű csalfán menti magát (Rabutín), Nagyságod megláthatja. Mivel pediglen, Kegyelmes Uram, az én szegény feleségem másként késűn szabadúl meg, ha szintén meg nem hal is, hanemha Fürtenburgh újolag Bécsben megyen: Nagyságodat alázatossan kérem, mentől hamarább Nagyságod expediálja Pozson felé; de egy embert kellene vele elküldeni az német rabokhoz, az kik újolag lennének kezesek, hogy visszajün, — osztán az úr Bercsényi uram, vagy Károlyi uram, az ki közelebb van Bécshez, késértetné fel Bécsben, hogy hozhatna hamarabb (újabb) decretumot erre az curiára. Lehetnè scrupulus, Kegyelmes Uram, hogy talám valamit bízott reá Rabutín, az kit nem reméllek: mert valakik kiszöknek (Szebenbűl), uno ore referálják, hogy igen gazúl tartotta (Rabutín Fürtenburgot) árestomban. De, hiszem, azonkívűl is Nagyságod méltóságos parolája szerént is ő felment volna Bécsben, ha Rabutín nem vakmerősködött volna is; és ha visszajün: akkor ne bocsássuk be (Szebenbe), csak az decretumot küldjük be Rabutínnak, — így, ha hozna is választ neki, nem viheti be. De ha ő fel nem megyen, Nagyságod jobban tudja az bécsi udvar dolgát, csak levetik az instantiát, ha nem leszen kinek urgeálni, s odavesz; ki ha úgy lenne, valóban megesnék nekem; már is majd mindenemből kifordúltam: de úgy éppen koldús lennék. Bizom azért Nagyságod kegyelmességében, hogy Nagyságod jóformán és securitással mentől hamarabb expediálja Bécs felé. Irtam én is az hollandusnak (Hamel Bruininx hollandi követ, béke-közbenjáró), ha Nagyságodnak nem lészen ellenére, hadd vinné el (Fürtenburg); s alázatossan megszolgálnám Nagyságodnak, ha Nagyságod méltóztatnék Ricsánnak (Bercsényi által elfogott cs. tábornok) és az több raboknak parancsolni, hogy írnának az udvarhoz, hogy Rabutínt e felől intsék meg; másként, ha ez a decretum nem effectnálódik, az a rabságra is nehezedik. Ha Nagyságod kegyelmessége ez iránt járúl: bizony, életem fogytáig Nagyságod kegyelmességét vérem kiontásával is megszolgálom. Magam szolgámat is

adjungáltam melléje Fürtenburghnak, az ki az közelebb való Nagyságod táboráig elmegyen vélle, és ott visszavárja, és vélle együtt újolag bejün.

Kérem alázatossan Nagyságodat, édes jó Kegyelmes Uram, Nagyságod méltóztassék mentőlhamarébb expediálni, az rabokkal — kivált Rhicsánnal — iratni, én Nagyságodnak, ha élek, bizony megszolgálom; ha én meg nem szolgálhatom: az Úr-Isten Nagyságodnak fizesse meg! — Mivel látom, Rabutín — noha némellyik levelemet adalterálta, — de az Bellicumnak az egész actákat includálta: nem tartottam szükségesnek, hogy nekik én is elküldjem, hanem az hollandusnak includáltam, conferáltathatja Nagyságod.

Azt mondja Fürtemburgh uram, hogy Rabutín mind erőltette, hogy ne jüjjön vissza: hanem ő Havasaljföldе felé elküldi, őáltala correspondentiát akarván küldeni, — de ő Kegyelme csak resolválta magát, hogy az kezessét itt nem hagyja, és feleségét, jószágát; azon kéreti Nagyságodat: Nagyságod keményen irasson az rab-Generálisokkal (Ritschan, Kreuz), és kívánja Nagyságod vagy az decretumnak Rabutín által való megfogadását, vagy Pejzingernek (a Fürtenburggal Bécsbe küldött s odamaradt második német rab) visszaküldetését, és ijesztesse Nagyságod az rabokat, — kit Nagyságodnak alázatossan én is megszolgálok." [1])

Látható e levélrészletekből: mily szívvel-lélekkel, tettel, jóakarattal fáradozott Pekry, szenvedő nejének s gyermekeinek kiszabadításán, — de viszont látható az is, hogy Rabutín elég rútúl nem jellemezhető lovagiatlan makacssága megtörésére az összes német rabtiszteket fenyegetni, ijeszteni, sőt a külföldi diplomatia, nevezetesen a hollandi követ segélyét is igénybe venni kellett. Ekként Petrőczy Szidónia szabadulása úgyszólván diplomatiai ügygyé kezd vala válni, — midőn végre a bécsi udvar is megsokalván erdélyi tábornoka embertelen eljárását: a fogoly Fürtenburg könyörgéseire, ezt őszre kelve Pekry grófné azonnali kibocsáttatását elrendelő parancscsal küldé vissza másodszor Rabutínhoz Erdélybe.

Petrőczy Szidónia így valahára szabaddá lőn; szívére ölelhette imádott férjét, Erdélynek ekkor leghatal-

[1]) Er. lev. a vörösvári Rákóczi-levéltárban.

masabb emberét, s szívére ölelhette 19 év óta nem látott egyetlen testvérét, a régi bujdosó kurucz vezért b. Petrőczy Istvánt is, — ki 1704. folytán karddal kezében tért vissza Erdélybe, s itt, szeretett húgánál, sógoránál, Beszterczén megpihenvén, Magyarországba ment Szklabina várába, két évtized óta nem látott nejéhez, s onnét Trencsénybe, hogy a még boldogúlt atyjától 34 évvel azelőtt bitorúl elfoglalt ősi jószágokat végre-valahára átvehesse. Megérhette tehát, oly sok bujdosása után, a már ekkor a hatvanas évek felé hajló öreg kurucz, hogy sok bú terhelte ősz fejét, hű nejével együtt, legalább nehány éven át ősi fészkében, kaszavári kastélyában — mert magát a várat Leopold dühe szétdulatá, — hajthatta le. Ott, ős jószágában fészkelve, ostromzárolá azután Trencsény várát; mert Thököly Imre hív tábornoka, ennek mostohafia zászlai alatt is kihúzá régi kardját, Rákóczit is mint tábornok s mint senátor szolgálván.

Ekként Petrőczy Kata-Szidóniának férje Erdélyben, s bátyja Magyarországon harczolt mint kurucz tábornok; sőt két lányát is csakhamar két ifjú kurucz főtiszt vezeté oltárhoz, — a kikről alább. Volt tehát kikért rettegni oka a harczok zajában a szelídlelkű nőnek. Négy szerettének életét félthette egyszerre.[1]) Azonban az ő mélyen vallásos, béketűrő lelke meg volt edzve a gyakori súlyos szenvedések által, — és tudott

[1]) Pekry pl. az 1704-ik év folytán másodszor is sebet kapott; ezen év november 10-éről lekenczei táborából írja a fejedelemnek: „Én bizony, ha a Nagyságodhoz való igaz kötelességem és hazámhoz való igaz szeretetem nem volna: bizony oly rosszúl vagyok, mert sebes is vagyok, s az hideg is lel, — hogy fel nem kelnék ágyamból; mégis itt kell lennem.“ A fogságból kiszabadúlt nő tehát férjét sebesűlve s betegen találá. (Ered. lev. Vörösvártt.)

bízni Istenében, a ki őt végkép soha el nem hagyta. Most is, az egeknek hálákat adván hosszas rabságából lett szerencsés szabadúlásáért, — a fejedelemnek ez érdemben iránta tanusított kegyelmességét a következő, sajátkezűleg nagy gonddal és igen szépen írtt levelével köszönte meg:

„Méltóságos Erdélyi Fejedelem!
Jó Kegyelmes Uram!

Igen alázatos háláadatossággal és köszönettel említem, ezen alázatos levelemmel udvarolván, Nagyságod fejedelmi kegyelmességét, melylyel terhes s országos gondjai között is róllam, méltatlan, alázatos szolgálójárúl, úgy velem együtt keserves rabságot szenvedő szegény gyermekimrűl megemlékezvén, az én szebeni nyomorúságos, súlyos rabságombúl való kiszabadításomra, annak kívánt s örvendetessen tapasztalt kimenetelével méltóztatott fejedelmi kegyelmességét fordítani. Melynek is alázatos engedelmességgel való megszolgálására csekély házammal együtt alázatossan kötelezem magamat, s életem fogytáig kívánom s Istenemet kérem, hogy az Nagyságod fejedelmi székét tegye állandóvá s erősétse, édes Hazánk s elfogyatkozott nemzetünk örömére, s életét hosszú időkre terjeszsze, sok hasonló nyomorúságban levő igaz híveinek óltalmokra s vígasztalásokra; — én penig, míg élek, maradok Nagyságodnak, mint jó Kegyelmes Uramnak

Szász-Beszterceze, 24. 9-bris 1704.

méltatlan, alázatos szolgálója
Gr. Petrőczy Kata-Szidónia m. k."

Külczím: „Méltóságos Fejedelem Felső-Vadászi Rákóczi Ferencz Kegyelmes Urunknak ő Nagyságának, Nemes Erdélyországának Fejedelmének, Magyarország Részének Urának és Székelyek Ispánjánaк, (etc.) Kegyelmes Uramnak ő Nagyságának, igen alázatossan." P. H.[1])

Mielőtt az 1704-ik évtől búcsút vennénk: megemlítünk még egy, hősnőnkre nézve nagyon szépen jellemző epizódot. Pekry grófot — ki tagadhatlanúl nagyravágyó ember volt, és így ellenségei, irígyei is

[1]) Eredeti, egészen sajátkezűleg, egy ívre in folio írtt levél, gyűjteményemben, igen finom metszetű, parányi kis női gyűrűpecséttel lezárva, mely pecsétem a b. Petrőczy-czímer és e körűl az írónő nevének kezdőbetűi láthatók. A pecsét fekete.

találkoztak az erdélyi főurak között, — valaki ezek közűl gyanúba akará keverni a fejedelemnél, mintha titkon ismét a császáriakhoz szítana. Rákóczi a dolgot csupán legbensőbb barátjával gr. Bercsényi Miklóssal közlé bizalmasan, s véleményét kérte. Mire Bercsényi, 1704. september 29-én így válaszolt a fejedelemnek: „Pekryn valóban búsúlok, noha ebségét nem tudom; de talám lehet oly reménség — utólsó — hozzája: felesége, ki regnál rajta, okos, jó asszony s jólelkű s jó magyar, (én tudom!) fordít rajta." [1])

Mily magasztaló jellemzése a nemes úrnőnek s lelkes honleánynak egynehány sorban, — a kurucz fővezér hatalmas tollából! És Bercsényinek igaza vala; mert ha netalán csakugyan ingadozott is Pekry: a fogságból nemsokára kiszabadúlt erőslelkű hitvestárs csakhamar olyat „fordított rajta," hogy Lőrincz úrnak a nemzeti ügyhöz való őszinte hűségén nem akadt többé ember, a ki kételkedhetett volna, utólsó lehelletéig. Megtudjuk egyszersmind Bercsényinek, mint a család titkaiba beavatott rokonnak e soraiból, hogy Pekry Lőrincz családjában a nagyműveltségű, okos és erélyes grófnő tartotta a kormány-pálczát kezében, kinek jellemi és szellemi túlsúlya előtt férje is tisztelettel hajol vala meg. Egy tekintet Petrőczy Szidónia fennmaradt arczképére, — s az a méltóságteljes tekintet, azok a parancsoló arczvonások igazolják Bercsényi ezen állításának valóságát.[2])

* * *

[1]) Archivum Rákóczianum. IV. köt. 159. l.
[2]) Ez arczképről alább.

A Rákóczi-forradalom első éveiben, Thökölynek segédseregek élén való visszatérését az ország népe egyre várta; csodánál csodásb hírek merűlének föl újra és újra a régi híres bujdosó vezér hazajöveteléről, s már-már a határokhoz érkeztéről. E híreket Thököly hajdani párthívei s hitsorsosai a lutheránusok élesztték: így akarván a nép kedélyében Thököly emlékezetét folyvást élénken fenntartani, ha néhai urok valamikor csakugyan visszatérhetne.

Thököly e titkos hívei közé tartozott, — mint Rákóczi Emlékirataiban említi, — Pekry is, ama szoros vérségnél fogva, mely őt neje útján a bujdosó fejedelemhez kapcsolja vala. Rákóczi valót írt; Thökölynek legújabban napfényre kerűlt utólsó levelezései ez állítást csakugyan igazolják, s kivált a már föntebb érintett titkos utasítása 1705. aug. 24-éről, a szécsényi országgyűlésre küldött követe Bay Mihály részére.[1]) De ugyane levelezések azt is kiderítik, hogy Pekry ezen újabb benső összeköttetése Thökölyvel csak az 1705-ik év folytán kezdődött,[2]) a mikor t. i. Pekrynek tudomására jutott, hogy sógora, hazatérhetése esetére az 1690-iki választás erejét érvényesíteni, vagyis Erdélyben — élte hátra levő kevés éveire — a trónt tényleg elfoglalni, és Rákóczit úgy aztán holta utánra örökösévé tenni akarja vala. És ekképen Pekry, — bár 1705-ben már hajlott, természetes vérségénél s régi benső barátságánál fogva Thököly e titkos tervéhez, —

---

[1]) L. ezt, s különösen 12-ik pontját, Thaly: Thököly Imre naplói, leveles-könyvei és egyéb emlékezetes írásai. Kiadja a m. tud. Akadémia Monum. Script. XXIV. 613. s illetőleg 626. l.

[2]) L. ugyanott, továbbá ezen idézett kötet 594. lapján Thökölynek Nicomédiából 1705. april 6-áról Pekryhez írott levelét, s. v. ö.

de azt, mint maga Thököly is, Rákóczi egyetértésével remélé valósíthatni; bizonyos továbbá, és lélektanilag is igen valószinű, hogy 1704. közepén, midőn az erdélyi rendek Rákóczit, főként épen az ő, Pekry buzgólkodására fejedelmökké választották volt: ő Thököly ama tervéről mitsem tudott. És így Pekry Lőrincznek Rákóczihoz való hívségét, — daczára kétségtelen Thökölyanus hajlamainak, komoly gyanú aligha érheti.[1])

Ennyit ezen történelmi érdekű viszonyról, mely Petrőczy Szidóniának Thökölyvel való közel rokonságából eredt legfőképen. Thököly Pekryhez írt 1705. april 6-iki levelében is gyöngéd szeretettel emlékszik meg húgáról, — a ki viszont a távol Ázsia partjain bús számkivetésben, betegen élő, s hazája felé sóvárgó fejedelmi bátyjának, 1705. június 26-án kelt levele mellett, saját és idősb leánya Klára-Szidónia kézimunkája megküldésével kívánt kedveskedni. Az ekkor már mindinkább végéhez közeledő fejedelem örömmel fogadá a rokoni gyöngédség e kedves bizonyítékait, — s köszönetét, halála előtt már csak 26-od nappal, mindazáltal egészen sajátkezűleg írott eme szép levelével igyekezett kifejezni:

Pekry Lőrinczné Asszonnak
maga saját kezével írta levelét az Fejedelem
Thökölyi Imre.[2])

„Szász-Beszterczéről 26. Junij nékem irott Kegyelmed levelét becsületes szolgám Szőllőssy Zsigmond megadta; róllam való el

[1]) Maga Pekry ezeket írja e tárgyról, elég jellemzően, Barcsay Mihály erdélyi tanácsúrhoz szóló 1705-ik évi egyik levelében: „Forgách uramnak legnagyobb vádja ellenem, hogy Thökölyanus vagyok. Bolond vád! . . . . Megmutatta az Urunk választásában való munkám: ha Thökölyista vagyok, vagy Ráköczista?“ (Er. lev. Vörösvártt.)

[2]) Thököly Imre 1705-iki leveles-könyvében; közli Thaly Kálmán. Monum. Script. XXIII. köt. 380. l.

nom felejtkezését, és mind maga, mind az nagyobbik leánya nevével való kedveskedését Kegyelmednek, atyafi-szeretettel vettem, — Istentűl mind édes urának s mind szerelmes gyermekeinek Kegyelmeddel együtt jó egészséget, boldogabb állapotot, s hazájokban velem együtt csendes és békességes lakást kívánván.

Én Kegyelmedhez való atyafiságomnak megbizonyítására, még az mikor az sógor (Pekry) ő Kegyelme új kuruczságát hallottam, még tavaly, levelemet küldöttem volt; de nem tudom, Kegyelmednek megadták volt-é? Akkor talám Szebenben volt, az honnan hogy Isten Kegyelmedet kiszabadította, örömmel értettem. Azon jó kegyelmes Istennek szárnyai és gondviselése alá ajánlom tovább is Kegyelmedet!

Írtam Nicomédiában, 18. Aug. Anno 1705.

Kegyelmednek szolgáló atyjafia

Thökölyi Imre m. k."

E levél után 16-od napra, a boldogtalan fejedelem mindinkább elnehezedvén, megírá végrendeletét. Ennek végrehajtóiúl Erdélyben — Rákóczi után — Pekryt és Mikest rendelé; s a végintézmény hetedik pontjában sógoráról s húgáról akként emlékezett meg, hogy a küküllővári uradalomban bírt tulajdonjogát nekik és örököseiknek hagyományozá, kivévén belőle az egyik hű szolgájának Szőllőssy Zsigmondnak tett 4000 frtos legatumot.[1])

Ímé, ily szépen hálálta meg a haldokló fejedelem, Pekryéknek hozzá való ragaszkodását.

Pekry grófnő az 1705-ik év folytán leginkább a kies fekvésű erdélyi Beszterczc városában tartózkodék leányaival; míg férje, mint Rákóczinak tábornoka s

---

[1]) L. Thököly eredeti végrendeletét, az imént idézett kötetben kiadva. A 7-ik pont így szól:

„Septimo. Pekri Lőrincz uramnak és feleségének Petrőczi Kata húgomasszonynak hagyom Küküllővárában való jussomat, hoc tamen per expressum declarato, hogy ezen jószágbúl 4000 magyar forint ára jószágot excindálván, Szőllőssy Zsigmond és felesége Jakab Kata asszony Hosszú-Aszón Küküllő vármegyében lévő házokhoz foglalhassák s pacifice bírhassák ... gyermekségektűl fogván való igaz szolgálatjokért."

egy lovas-ezredének tulajdonosa, továbbá Erdély belső tanácsosa, Fejérvármegye főispánja és Udvarhelyszék főkapitányja (ezek voltak Pekry méltóságai), a közdolgokban hol itt, hol ott fáradozik vala az országban, — de legkivált a táborokban tölté idejét, az ostromzárolt Szeben és Medgyes várak falai alatt. A főparancsnok ekkor Erdélyben gr. Forgách Simon tábornagy volt, — de utána az első személy Pekry. S bár a negédes, büszke Forgách-csal, eltérő szelleműek lévén, (daczára, hogy eredetileg ő kívánta Forgáchot Erdélybe), nem férhetett jól össze: mindazáltal Pekrynek jó katona-voltát s rettenthetlen személyes bátorságát Forgách mindenkor elismerte,[1]) s azért hadi vállalataiban szívesen alkalmazta őt. Egy ilyen alkalommal történt, 1705. martius elején, hogy Pekrynek, a mint Szeben alatt Rabutín kicsapott hadaival hevesen csatázněk, — karját oly veszélyesen keresztűl-lőtték, hogy a táborozásra hosszabb időre alkalmatlanná vált, s el kelle magát vitetnie Beszterczére, hű neje és leányai ápolása alá. Csak május közepén találjuk őt, a már harmadszor sebesűltet, ismét táborban.[2])

Petrőczy Kata-Szidónia ezen év nyarát s őszét, — míg férje gróf Forgách-csal Medgyest, Dévát, Vöröstornyot stb. megvette és Szebent keményen szorongatá: üdülés kedvéért falusi jószágain tölté leányaival, s csen-

[1]) Forgách levelei Rákóczihoz Vörösvártt és a kir. kamarai levéltárban.

[2]) „Pekry . . . katona ugyan jó, de itt ártalmas az Nagyságod szolgálatjára, mivelhogy konkolyt hinteget, (Thököly-párt.) Most Beszterczén gyógyíttatja magát.“ Írja gr. Forgách Simon Keresdrűl, 1705. mart. 14-éről Rákóczinak. Ugyan ő, május 16-iki levelében (Medgyes alúl) Pekryt már újra a hadak között lenni említi, mint ezek egyik parancsnokát. (Er. lev. a vörösvári levéltárban.)

des óráiban, hosszas fogságából lett szerencsés kiszabadúlásáért, betegségéből felgyógyúlásáért, és szeretett férjének a protestáns hitre való visszatéréseért Istennek hálákat adandó: szerzette föntebbérintett vallásos munkái másodikát, és azt ugyanekkor, a férje által meghódított Kolozsvárott ki is nyomatta.

Azonban az év vége megzavará Pekry grófnő nyugalmát, és újabb nehéz csapást mért az alig még enyhűlni, vidúlni kezdőre. Ugyanis az 1705. nov. 11-én vívott zsibói szerencsétlen ütközet után Herbeville császári maréchal hadai betörvén Erdélybe, ezt Rákóczi kezéből egy időre nagyobb részben visszafoglalák. A hirtelen támadt zavar közben a fejedelem és Forgách a hadakkal Kővárnak, Magyarországra vonúlt. Pekry és Mikes grófok pedig a Székelyföld felé húzódván, emez Háromszéket, az Csíkot, Gyergyót még jó darabig tarták, majd Moldovába menekűltek, nagyszámú urakkal, nemességgel. Pekryné, ki ez időtájban valamelyik Küküllő-menti jószágán múlatott: elszakadt Beszterczétől, hol a család minden drágább ingó értéke le vala téve; de férjével szerencsésen csatlakozhatván, — vele vonúlt ki december közepén Csíkból Románvásárra, Moldva városába.[1])

Pekry családjának s társzekereinek födözetére 80 karabélyost tartott maga mellett Moldvában, — hol a vajdánál barátságos fogadtatásra találtak ugyan: de újra bujdosók valának, a szeretett hazából kiszorúltak,

---

[1]) Bakóból, 1705. dec. 13-áról írja Pekry Rákóczinak egyebek között: „Nekem valóban megesnék, ha oda lészen Beszterczе, mert mindenem ott van. Feleségem elszorúlván onnan, ide behoztam Moldovában. Már holnap Románvásárra helyben vergődöm, onnan a vajdához megyek, kérvén azon: ki ne adjon bennünket.“ (Er. lev. Vörösvártt.)

jószágaikat otthon németek, dánusok és ráczok égették, dúlták, s mi több, a szintén capitulált Beszterczén a család kincsei a császáriak zsákmányáúl esének.

Pekryéknek tehát elég szomorú karácsonyjuk volt az 1705. évben, idegen földön, Moldovában. Ott kellett a havazások folytán járhatatlanná vált hegyi útak elzáródása miatt a tél nagy részét is tölteniök; de 1706. martius közepén már honi földön, az érdemes híveiről gyöngéden gondoskodó Rákóczi fejedelem máramarosi, huszti- várában találjuk Pekryt és családját, kényelemben elhelyezve.[1]) Sőt a tavasz kinyíltával Pekry és Károlyi Magyarország széleiről s a Partiumból, Mikes pedig a kibujdosott székelyekkel Moldova felől beütvén Erdélybe, — csakhamar ismét visszahódíták a tartományt Rákóczi hívségére. Csupán Szebenben, Brassóban s nehány apróbb várban maradt még német haderő, kívűl mindenütt a kurucz volt az úr, s amaz erős helyeket is újból körűlzárolá.

Pekryt Erdély e gyors visszahódítása körűl tanúsított érdemeiért, — mert övé volt az oroszlánrész, — a fejedelem lovassági tábornoki rangra lépteté elő, a karabélyosok helyett egy reguláris dragonyosezredet adományozott neki, s azonfölűl kinevezé egész Erdély főparancsnokává. Pekry családja újra visszatért erdélyi jószágaiba, melyekhez most már az elhúnyt Thököly fejedelemtől hagyományozott Kűküllővára is járúlt, a hol is a család az 1706. és 1707-ik években gyakran tartózkodik vala.[2])

Ekkép lőn gr. Pekry Lőrincz ez időben Erdélyországnak a fejedelem után megújra legelső, leghatal-

[1]) Pekry levelei Rákóczihoz, a vörösvári levéltárban.
[2]) Pekry levelei, u. o.

masabb férfiává, kormányzó-parancsnokává; és az embereket rendkívűl meg tudván nyerni: az erdélyiek fölötte igen ragaszkodnak vala hozzá. Petrőczy Szidónia pedig, a jeles férjre méltán büszke, és e jeles férjhez minden tekintetben méltó nő, Erdélynek ekkoriban legelső asszonya volt. Úgy származásra, mint társadalmi állásra, úgy erényeire, kegyes, tiszta életére, mint szellemére, magas míveltségére nézve a legelső. Az ég ez éveket jutalmúl engedé neki megérnie, annyi szenvedései után, valamint ugyanezen időtájban idősb leányának Klára-Szidónia grófnőnek boldog házasságát is rokonával b. Révay Imre fiatal kurucz ezredessel, és a másodiknak Anna-Katarínának eljegyzését a tanúlt, eszes ifjú főúr — néhai Kemény János fejedelem unokája — b. Kemény Lászlóval (később Erdély főkormányzója), — míg negyedik leányát Polixenát férjének kedvelt hadsegéde, az ép oly képzett elméjű, mint daliás szépségű Vargyasi b. Daniel István jegyezte el.

1707. tavaszán Rákóczi a marosvásárhelyi országgyűlésen fejedelmi székébe ünnepélyesen beiktattatván: a főszerepet ez alkalommal is, mint erdélyi fővezér, Pekry Lőrincz vivé, — a kit szerencsés hadjárataiért a fejedelem ismét kitűntetett: a legfőbb katonai méltóságra, tábornagyi rangra emelé. Pekry volt Erdélynek egyetlen maréchalja.

S míg ő a harcz és közpálya borostyánait ekként aratá: vallásos, erényes neje ez évben ismét egy könyvet írt hálaadásúl, Isten dicsőségére, — melyet aztán élete utólsó idejében, a következő 1708-ik évben Lőcsén nyomatott ki. (Czímét l. fölebb.) Petrőczy Szidónia tehát haláláig írónő maradt.

A hadiszerencse változandóságát, az 1706- és

1707-ik év oly szerencsés fejleményei után, az utóbbi esztendő végső negyedében Pekry tábornagy is kénytelen volt megtapasztalni. Rabutinnak ugyanis sikerült a már jól kiéheztetett Szebent Magyarország felől behozott új császári sereggel az ostromzár alól fölmenteni, s Pekry és a segítségére küldött, de egymással össze nem férő, torzsalkodó Károlyi tábornokok kurucz csapatait a Marostól délre eső részekből, Görgény és Déva várakat kivéve, kinyomni.

Gr. Mikes Mihály a székelyekkel ismét a keleti határokra, majd Moldovába vonúlt, míg Pekry és Károlyi hadaik egy részét Abrudbánya, Sebesvár és a Lápos vidékén benthagyván, Szathmárba, Szinyér-Várallyához vezették táboraik derekát. Pekry, azelőtt sokat szenvedett családjáról ilyes eshetőségben most már előre gondoskodni óhajtva: még a megelőző 1706. évben („Ex castris ad Béld positis, die 14. 9-bris" datált levelével) ezt az indítványt tevé Rákóczinál:

„Alázatos könyörgő instantiámat nyújtom Nagyságodhoz, kérvén alázatossan Nagyságodat: méltóztassék consolálni kegyelmessen; mert valamint Isten után Nagyságod kegyelmességéből nehezen szabadítám ki feleségemet, gyermekimet az egyiptomi fogságból, — ha Nagyságod kegyelmességit nem mutatja, félek, újolag kezekben esik. Már mindenem ha oda lészen is: bár csak őket salválhassam szegényeket! Én bizony azt jovallanám: Nagyságod az több urak, főrendek felségeit is mind szállíttatná ki Erdélyből Máramarosban, — jobb kedvvel hadakoznának. Kemény János fejedelem, mikor kitolták volt az országból, — mind kivitte volt." [1])

[1]) Er. lev. a Rákóczi-levéltárban Vörösvártt.

Pekry tábornagynak ez eszélyes tanácsát Rákóczi, a következő 1707. october s november havában történt kiszorúláskor csakugyan jónak látta követni. A hűségében megmaradni kívánó erdélyi nemességet biztosítván pártfogásáról: több mint tízezer erdélyi kibujdosott nemest helyeztetett el családostúl, cselédestűl, lovastúl, marhástúl, Máramaros, Ugocsa, Szathmár, Ungh, Bereg, Szabolcs, Zemplén vármegyékben. Pekry családja menhelyéűl a fejedelem ismét saját huszti várát s kastélyát ajánlá fel, — a hová a tábornagy betegeskedő nejét, gyermekeivel, cselédségével és összes podgyászával, még idejében kiköltöztette. A szegény grófnő, a kin, — mint idegbajokban szenvedőknél történni szokott, — alkalmasint szélhüdési rohamai újúltak meg, ekkor oly nehezen volt, hogy hintajában fekve vihették csak ki szeretve ápoló leányai.[1]) A hosszú út törődései, házája romlásán, férje újabb balszerencséjén való búsúlása, képzelhető, hogy még inkább nehezíték az érzékeny kedélyű hölgy baját. Az egész telet betegen tölté Huszton, hű férje és gyöngéden szerető leányai vígasztaló körében. A tavasz kinyíltával betegsége valamennyire enyhűlt; úgy, hogy 1708. april közepe táján meg lehetett tartani második leánya Anna-Katalín mennyekzőjét b. Kemény László erdélyi tanácsúrral.[2])

---

[1]) Pekry levelei Vörösvártt.

[2]) „Ex Arce Nostra Szerencs, die 28. Aprilis Anno 1708. Comiti Laurentio Pekry et Ladislao Kemény. Praemissis praemittendis. Ennekelőtte is jóllehet parancsoltunk vala Kegyelmednek oldalunk mellé való jövetele iránt: mindazonáltal ekkoráig azt halasztván, s lakadalmi solennitásnak állapotja is immár vége lévén, s másként is, az hadi operatióknak folytatására campániára kiindúlván: hogy erdélyi dolgaink folytatása annál jobban secundáltassék, szükséges,

Május elején Pekry tábornok, a nyári hadjáratban részt veendő, idősb vejével b. Révay Imre ezredessel s ennek nejével Klára-Szidónia grófnővel együtt Érsek-Ujvár felé indúlván, búcsút vőn családjától, — melynek gondviselésére azonban az ifjabb vőt Keményt az udvartól visszaküldötte. Erre valóban szükség is vala; mert az erdélyi német had Nagy-Bánya környékére ki-kicsapdosván : Máramaros lakóit és az ott szállásoló bujdosókat rettegés lepte meg. Különösen izgatólag hathattak e lárma-hírek a beteges Pekry grófnőre, kinek számára tehát — ámbár valódi veszély nem volt, — beljebb eső, nyúgodalmasabb szállásról kelle gondoskodni. E végből a gyengéd vő, Krucsay Mártonhoz, a fejedelem örökös-jószágai praefectusához fordúlt. „Az ellenségnek, — írja b. Kemény László Husztról, 1708. május 31-éről Krucsayhoz, — az elmúlt napokban ezen nemes vármegyének szomszédságában való jövetele és mostan is ide való szándékának híréből következett szűntelen való lárma, alig hiszem, hogy bennünket bujdosókat innen ki ne bontakoztasson. Melyre nézve akartam Kigyelmedet előre requirálni, kérvén bizodalmasan azon : mivel házasságom alkalmatosságával nekem Méltóságos Generálisné Asszonyomhoz (Pekryné) kötölességem vagyon, és feleségemnek, hosszas betegségére és erőtlenségére nézve, ha ő Kigyelme (Pekryné) innen kibontakozik, nekem is együtt kell ő Kigyelmével járnom : tegyen oly dispositiót Kigyelmed az én személyem iránt is, hogy Méltóságos Generálisné Asszonyomhoz közel adattassék subsistentiára való alkalmatos helyem; — bíztatván magamat

hogy Kegyelmed parancsolatunk vétele után siessen hozzánk. Coeterum," etc. (A fejedelem leveleskönyvének fogalmazata, a kir. kamarai levéltárban.)

Kegyelmes Urunk illyen alkalmatossággal hozzám mutatandó kegyelmességével is.“ [1])

Kemény e levele együtt küldetett el Krucsayhoz „Gróf Petrőczi Kata-Szidónia“ e saját levelével:

„A szűntelen való lárma s ellenség ide való szándékának híre miatt itt nagy félelemben vagyunk, úgy, hogy nemsokára innen való kibontakozásomat s elmenetelemet várom; a minthogy Vay uram ő Kegyelme (Vay Ádám, a fejedelem udvari-maréchalja) innen való elmenetelekor bíztatott is, hogy ő Felsége commissióját kiszerzi és kezemhez küldi, hogy, ha innen ki kell mennem: rendeltetnék odaki (Magyarországban) subsistentiámra való helyem, mellyet minden órán várok is.“ De, hogyha azon ő Felsége commissiójának megérkezte előtt ki kellenék bontakoznom az ellenségtűl való félelemnek miatta, — melyet is mindinkább reménlek, — „kérem Kegyelmedet becsűlettel: rendeljen számomra bizonyos helyet, az hol subsistálhassak. Minthogy pedig feles lóval és vonómarhával vagyok: kérem azon, légyen bő füvellő hely.“ [2])

E két levél Krucsaynak Tokajból 1708. jún. 8-án a fejedelemhez írtt előterjesztéséhez van csatolva, — ki is ezen ügyben ura parancsát kéri, a maga részéről azonban megjegyezvén, hogy miután a fejedelem jószágai úgy is meglehetősen pusztúlt állapotban vannak: azon új „quártélyosok miatt“ méginkább el fognának romlani.

A nagyszívű fejedelem nem gondolkozott ily szűkkeblűen; Munkács melletti szent-miklósi uradalmát

[1]) Eredeti levél a kir. kamarai levéltárban Budán.
[2]) Erdetije ugyanott; csak a berekesztés és aláírás sajátkezű.

rendelé a Pekry-család szálló-helyéűl, s ottani kastélyát a beteg grófnő lakásáúl. Petrőczy Szidónia Keménynek kísérete mellett elutazott, átköltözött ide; és ez vala utólsó bujdosása. Szélhűdési rohamai a nyár folytán veszélyesen megújulának, úgy, hogy a vágvidéki hadjáratból visszatérő férje már igen súlyos állapotban lelé őt. Az ősz bekövetkeztével pedig, mint a hulló levél, ő is halálra vált; mígnem október vége felé (1708.) kilehellé nemes lelkét e sokat szenvedett, angyaljóságú és fennkölt szellemű hölgy,[1] — szívében mélyen megrendűlt férje- és gyöngéd gyermekeinek ölelő karjai között. Nem egészen ötven évet élt, melynek nagy részét bujdosásban tölté, — aminthogy bujdosásban halt is meg, de legalább boldognak tudott szeretteitől környeztetve, s lovagias fejedelmének vendégszerető kastélyában.

Mint költeményei és vallásos munkái tanúsítják: gróf Petrőczy Kata-Szidónia a sors legsúlyosabb csa-

[1]) Kemény László Husztról vagy Técsőről — hol, mint az erdélyi fiscalis jószágok tisztjeitől számot vevő bizottság elnöke, az 1708-iki őszön át húzamosbban működik vala, — datum nélküli levelében írja Rákóczinak: „Szintén ezen órában érkezvén szomorú hírem Méltóságos Generálisné (Pekryné) Asszonyom halála iránt: arra nézve koporsó-betételre Szent-Miklósra kelletik mennem.“ A fejedelmi válasz fogalmazata, „Szatthmár, 2. 9-bris 1708“ datummal a levél hátlapjára van írva: „A melly hamar lehet, visszamenvén, mihelyt ott dolgát végezte, s eddig alkalmasint végezhette, subordinatussival folytassa ott (Técsőn) a munkát.“ (Eredetije a kir. kamarai levéltárban).

Ezzel összevág Tordai Szaniszló Zsigmond erdélyi bujdosó nemes következő egykorú naplófőljegyzése: „Gróff Pekry Lőrinczné Petrőczy Szidónia Asszony ő Nagysága in Anno 1708. karácson előtt mintegy hét hetekkel hólt meg... itt (Magyarországon) való bujdosásában.“ (A napló eredeti kézirata Torma Károly akadémiai r. tag birtokában.)

pásait ritka léleknagysággal tudta tűrni; töviskoronája az életben elég volt: nő alig szenvedhetett már többet, és oly különféle oldalról. De legyünk igazságosak: voltak örömei, volt boldogsága is; legnagyobb boldogságát mindazáltal önmagában bírta: sohasem csüggedett el végképen; a kétségbeesés örvényétől lelkének mély vallásos iránya s emelkedett erkölcsi érzete megóvta őt. Petrőczy Kata-Szidónia egyike volt a legkitűnőbb magyar hölgyeknek, — ezt a föntebbiek után bátran elmondhatjuk. S hogy nemcsak kitűnő hölgy, de kitűnő honleány is vala: ha sokat hányatott életpályáján, ősi várukból még gyermekkorában történt elszakadásától kezdve, mindkét országbeli javainak feldúlatásán, elvesztésén, egyik bátyja elestén s a másiknak és unokavérének számkivettetésén, továbbá férje, majd maga és gyermekei sanyarú rabságán, sokszor megsebesült férjének életéért kiállott lelki aggodalmain, egyetlen fiának szerencsétlen halála által okozott mély bánatán, továbbá 1705—6-iki, úgy ezen utólsó, 1707—8-iki, ellenség miatt lett bujdosása nyughatatlanságain végigtekintünk, — lehetetlen el nem ismernünk. Mert a ki a haza ügyéért ennyit szenvede: annak szíve azon szent ügyért szükségkép fennkölten dobogott. Lám, mily lelkesülten hangsúlyozza Rákóczihoz írott föntebbi köszönő-levelében: „édes hazánk s elfogyatkozott nemzetünk örömére . . .“ És mily szépen írja róla Bercsényi: „jó asszony, jó lelkű, s jó magyar, — én tudom!“

Petrőczy Szidónia tehát, mint példás életű, magasztos jellemű, nagymíveltségű, mint erélyes, de a mellett szelíd, vallásos lelkületű nő, mások jóltevője, boldogítója; mint ritka hűségű, feláldozó szerelmű hitvestárs, gondos anya, hű rokon, s mint mély érzelmű költőnő,

jeles írónő, nemesszívű úrnő, — egyaránt tündökölt kora hölgyei között.

A méltán szeretett és tisztelt jeles nőnek elvesztését a vérző szívű férj nem soká élte túl. Gr. Pekry Lőrincz, miután élete hív társának tetemeit örök nyugalomra helyezteté: a gyászemlékű helyen soká időzni nem akarván, a fejedelem megegyezéséből rendelt új téli szállására, a homonnai kastélyba vonúlt; ott azonban valami nagyobb meghűlés következtében 1709. február 28-án veszedelmes torokgyíkot kapott; mely betegségében, ámbár szerető leányai, vejei a leggondosabban ápolták, alig egy hét múlva: martius 6-án, tehát feledhetlen neje halála után alig ötödfél hónapra, élete 53-ik évében, visszaadá erős lelkét az Úrnak.[1])

Báró Petrőczy István tábornok pedig, Kata-Szidóniának egyetlen testvére, trencsényi és túróczi fészkeiből 1708. őszén — a mikor még utóljára vezényelt vala, — kiszorúlván: Sárosban, Sebesen telepedett le, s hazáját öreg, törődött ember létére nem többé karddal, de mint ország-senátora, tanácscsal folyvást híven szolgálá. Végre, midőn Rákóczi 1711. elején Lengyelországba ment: a vén Petrőczy, jelleméhez s múltjához híven, koros és beteges létére szintén kibújdosott fejedelmével. Azonban ősz fejét, úgy szólván egész életében folytatott bujdosása után, mégis honi földben akarván elnyúgosztalni: 1711. nyarán Ráday Pál, b. Hellenbach, Sréter és más előkelő kuruczokkal a fejedelemtől elbúcsúzott, Pálffy cs. tábornagy hivogató bíztatásaira visszatért a hazába, s a következő 1712-ik év második felében Túróczban, neje jószágán Mossóczon

[1]) Pekry egyik vejének b. Daniel Istvánnak följegyzése a Daniel-család levéltárában Vargyason.

húnyt el. Benne halt ki a báró Petrőczy-család férfiága, s egyetlen leányában Erzsébetben, Kis-Bíróczi báró Calisch — másként Calisius — Keresztély nejében, ugyanannak női ivadéka.

A Petrőczy- és Thököly-jószágokat sem a Lengyelországból visszatért Petrőczy István, — daczára Pálffy biztosítása- és későbbi közbenjárásának, — sem veje báró Calisius, sem pedig Petrőczy Kata-Szidónia leányai soha vissza nem szerezhették a cs. kir. kamarától; mely azokat azon gyönyörűséges ürügy alatt tartotta vissza, hogy ámbár Petrőczy Istvánnak Rákóczi idejében viselt dolgai, a szatmári béke erejénél fogva, e tekintetben nem képeznének akadályt: mindazáltal a nevezettnek és atyjának Thököly alatti rebellissége nem bocsáttathatik meg.[1])

A gr. Pekry-leányoknak atyjok után maradt öröksége azonban, természetesen, a szatmári béke után (1711.) visszaadatott. Ezen árvák öten valának, úgymint: Klára-Szidónia, b. Révay Imréné; Anna-Katarína, báró Kemény Lászlóné, később gróf Bethlen Elekné; Zsófia, b. Kemény Sándorné; Polixena, báró Daniel Istvánné; és Erzsébet-Terézia, báró Radák Andrásné, — tehát mind fényes nemzetségű, gazdag főurak nejei.[2])

Feltűnő, hogy a b. Petrőczy-családból s ivadékaiból mily számos írónő származott, — a mi e vérség tagjainak szellemes volta és magas képzettsége mellett tanúskodik. A sort megnyitja a XVII-ik század vége felé s a XVIII-ik elején b. Petrőczy Kata-Szidónia, ismertetendő költeményeivel és említett vallásos

[1]) A gr. Zay-levéltár adatai Zay-Ugróczon.

[2]) A Daniel-család levéltárabeli adatok ily korrendben sorolják elő a Pekry grófnőket.

munkáival; vele egykorúlag sógornéja b. Petrőczy Istvánné, szül. b. Révay Erzsébet is föllép az irodalom terére, férje törökországi számkivettetése idejében, egy önszerzette imádságos könyvvel. Azután, a múlt század közepén, (1752.) nagyanyjának Pekry grófnénak példáját követve, báró Daniel Polixena (Daniel István és Pekry Polixena leánya), majd 1774-ben ismét ez utóbbinak leánya b. Wesselényi Anna tűnnek fel mint írónők és nagyműveltségű úri hölgyek. Végre a sort Petrőczy István dédunokája, az utólsó b. Calisch-leány zárja be, a ki a jelen század elején Sopronyban élt, s nehány német regényt írt.

Jelen tanúlmányunk hősnőjének b. Petrőczy Kata-Szidóniának, valamint férjének gr. Pekry Lőrincznek 1692—1700. közt készűlt eredeti, olajfestésű arczképei fennmaradtak legidősb leányuk gr. Pekry Klára-Szidónia, b. Révay Imréné utódainál, kiknek egyike, a lelkes főúr b. Révay Ferencz, azokat nehány évvel ezelőtt legméltóbb helyükre juttatván: a Nemzeti Múzeum képtárának ajándékozá. Mindkettő mellkép, csaknem életnagyságú. Pekry képén a fejtől jobbra díszes grófi czímere tűnik fel, fölötte ezen felirattal: „Comes Laur. Pekry de Petrovina, S. C. Rae M. Camerarius, Gener. Equit. et Consiliarius Actualis Intimus, etc.“ Arczképe, vállaira omló hosszú, barna hajú, igen magas homlokú, nagy nyílt kékszemű, — jókora hajtott orrú, kis barna bajúszú, hosszúdad keskeny ábrázatú, mintegy 40 éves férfiút mutat. Nyaka körűl aranyszegélyű, fodros, piros pánczéling-gallér látszik; mellét, vállait, karjait dús aranyozású, tündöklő-kék pánczél borítja, balvállára vetett prémezetlen, pipacspiros köpenynyel. Jobb kezében, tábornoki méltósága jeléűl, aranyozott, gerézdes buzo-

gányt tart. — Alakja karcsú, sőt szikárnak mondható. Szakált, ekkor legalább, nem viselt.

Nejének arczképén czímer nincs, csupán e felirat: „Comitissa Catharina Sidonia Pekry, nata Baronissa Petröczy, Consors Comitis Laurenti Pekry.“ A művészileg festett arczkép mintegy 35—36 éves, igen szép vonásokkal bíró, méltóságteljes, kissé erős, vérmes úri hölgyet ábrázol. Igazi parancsoló, júnói arcz és alak. Telt, de alkatában mégis hosszúdad, rózsás, piros-fejér ábrázat, akaraterőre, erélyre valló húsos állal. Eszes márványhomlok, nagy fekete szemöld-ívek, fényes tűzű nagy fekete szempár, fínom, keskenyajkú, kicsiny kláris-száj. Tekintete rendkívűl erélyes, hódolatot parancsoló, — valódi úrnő. Hajzata, melyből két gondozott fürt elöl a keblekre csüng alá, éjsötét. A főt gyönyörű ötvösmívű, dúsgazdag gyémánt- és rubint-diadém, s a nyakat szint ily ék-öv diszíti. A telt fejér keblet nyitott kék selyem-váll, elöl pazar arany-diszítéssel s aranyfűzéssel fogja körűl, míg a gömbölyded karokat bő, fejér magyar ingújjak környezik. A váll-fűzőt fölűl széles fekete bársonyszegély keríti, mely szép hímzéssel gazdagon be van hintve gyémántokkal s hófejér gyöngyökkel; — úgy, hogy eltekintve személyi és történelmi becsétől, a kép mint régi magyar úrnői costume-tanulmány is ritka értékkel bír. Részletei igen gondosan festvék, — s általában mint festői mű is sokkal becsesebb, mint férjének kissé elrajzolt képe.

Óhajtandó volna minélelőbbi közzététele, rézmetszetben. Úgy értesűlünk, hogy Pekrynek és hitvesének arczképei a b. Radákok (épen az ő révökön birtokolt) ozdi kastélyában is megvannak.

Hasonlókép fennmaradt Kata-Szidónia fivérének

b. Petrőczy István kurucz tábornoknak és nejének b. Révay Erzsébetnek arczképe, a b. Calisiusok utáni egyenes ivadékaiknál a gr. Zayaknál, Zay-Ugróczon, honnét István úrnak strucztollas, kalpagos, daliás képét a „Hazánk s a Külföld“ czímű heti lapnak 1869. évi martius 18-ki száma csinos metszetben közli. Szellemes, érdekes arcz ez is, és elegáns tartású alak, törökös bő kaftán-forma öltönyben.

* * *

Ezen életrajzi vázlat után lássuk most már Petrőczy Kata-Szidónia költeményeit.

II.

Gróf Pekry Lőrincz kedves lakóhelyét, ozdi családi kastélyát az osztálykor az öt Pekry-árvaleány közül a legifjabb: Erzsébet-Terézia grófnő, báró Radák Andrásné kapta. Itt maradt fenn, némely családi régiségek: arczképek, bútorok mellett, az egykori könyvtár is.[1]) Báró Radák András és gróf Pekry Terézia egyik ivadékának: néhai b. Radák Istvánnak, nemes erkölcseiről, tudományszeretetéről s lelkes magyar érzületéről általán ismert és tisztelt neje, a 10—15 év előtt elhúnyt Rhédey Klára grófnő volt újabb időben az, a ki az ozdi könyvtárat, mint a kastély úrnője, gyakorta használván és átvizsgálván, — figyel-

[1]) A levéltár, úgy látszik, jószágok szerint szétosztatott a grófnők közt; gr. Pekry Lőrincz kurucz tábornok korabeli levelezései — legalább részben — ennek egyik veje (egykori hadsegéde) b. Daniel István utódainál találtattak föl. (L. ezeket 1862-ben Lauffer testvéreknél kiadva: Történelmi Kalászok. 1603—1711. A Vargyasi Daniel-család levéltárából közlik Daniel Gábor és Thaly Kálmán.)

messé lőn egy kis nyolczadrét alakú, piros-feketés papírkötésű irott könyvre, melynek czímlapján ez áll:

„PETRŐCZY KATA-SZIDÓNIA
tulajdon kezével írtt énekei."

A lelkes honleány és buzgó reformáta úrnő gyakran s mély kegyelettel olvasgatta érzelemben gazdag, bánatos verseit a híres kurucz tábornok Pekry Lőrincz szintoly hitbuzgó, szintoly honszerető s szintoly nagymíveltségű nejének, kinek vallási munkáit már előbb ismeré, kinek nemes jelleméről, angyali jóságáról, magas képzettségéről a családi hagyomány oly tisztelettel szólt, s a ki egykor szintén, mint ő, ugyanazon ozdi kastélyban töltötte élete boldogabb éveit.

Alólírott 1860-ban húzamosbban időzvén erdélyi barátainál: Tordamegyében ifj. gr. Teleki Domokosnak, a fenttisztelt Radák-Rhédey grófnő egyik vejének sárpataki kastélyában szerencsés volt e kitűnő úrnővel megismerkedhetni; s Erdélyben tett irodalmi tanúlmányai felől kérdeztetvén: szóba kerűlt egyebek közt a Daniel-család vargyasi levéltára s az ebben imént fölkutatott Pekry Lőrincz-féle levelezések. Pekryről az ozdi kastélyra s ennek hajdani szellemdús úrnőjére Petrőczy Kata-Szidóniára fordúlt a beszéd, — és így s ekkor jutott tudomásunkra Pekryné irott verseinek fönnléte. A hazai irodalom iránt oly buzgón érdeklődő Radák-Rhédey grófnő azután nemsokára felküldötte ezen énekek eredeti kéziratát Budapestre, s hozzánk juttatá, oly kijelentéssel, hogy az, felhasználás után az erdélyi múzeumnak adassék át, — a mi immár régen megtörtént.

Mi az egész kötetnek lehető gonddal készült másolatát vettük, — és most Ozd ama két lelkes úrnőjének: Petrőczy Kata-Szidóniá-nak, mint e régi

versek érzelmes költőjének, s **Rhédey Klárának**, mint az ő kéziratai fölfedezőjének kegyeletes emlékére, de egyszersmind irodalomtörténetünknek — mint hiszszük — gyarapítására, a következőkben ismertetjük tartalmát.

Az elől csonka kötet négyféle, mind csupa női kéziratból áll, két régibb és két újabb kéztől írva. Amazok a XVII-ik század utólsó negyedéből és a XVIII-iknak elejéről, emezek pedig a XVIII-ik század végéről és XIX-iknek elejéről, vagyis 1796—1808-ból származnak. Ezen utóbbiak azonban a könyvnek alig egy negyedét teszik. A tulajdonképi főtartalmat az **első rész**: gr. **Petrőczy Kata-Szidónia** „tulajdon kezével írtt énekei" képezi; mely is a kéziratnak mai, elől csonka és helylyel-közzel is hézagos állapota szerint **harminczhat** kisebb-nagyobb lyrai költeményt foglal magában a nevezett írónőtől. Ehhez járúl a második, szintén azon korbeli kézzel irott rész, mely ismét kilencz, az előbbiekkel tartalomra, hangulatra és verselésre nézve teljesen egyező éneket tár elénk, — nézetünk szerint ugyanazon költőnő műveit, melyeket úgy látszik, utólsó, hosszas betegsége alatt szerzett, s vagy valamelyik kedves leányának mondá tollba, — vagy hogy halála után, a hátrahagyott fogalmazatokról írta vala be azokat a többiekhez, édes anyja kedves könyvébe, a kegyeletes gyermekek egyike. Ezek szerint tehát e könyvecske gr. Pekry Lőrincznének összesen **negyvenöt** versét tartotta fönn. Teljesen elég arra, hogy egy teremtő lélek költői képességéről magunknak fogalmat, sőt ítéletet alkossunk.

Lássunk e versek ismertetéséhez sorrendben, — mely alkalmasint egyszersmind keletkezési időrend is, — a mint a könyvecskébe iktatva következnek.

Legelől egy mély bensőséggel írott hosszú, buzgó ének áll, a rajongó vallásosság ama bűnbánó és ájtatosan vezeklő hangján tartva, mely azon kor sajátja, s mely például Balassa és Rimay e nemű verseinek azt a sajátságos borongó, búskomor, hogy ne mondjuk: sötét színezetet adja. S Petrőczy Szidónia csakugyan szorgalmasan olvasgatta Balassát, — mint nehány költeménye tanúsítja, — melyek egyenesen a XVI. század e nagykedveltségű lyrikusának némely énekei „nótájára" (versméretére) írvák. Az ő vallásos neveltetése s ily irányúvá fejlődött szelleme rokon volt e tekintetben a Balassáéval. Különben, az érintett költeményből, — mely alexandrínokban iratott, — már közöltünk fölebb nehány strophát. („Istenem, adj erőt töredelmességre," stb.) Ma e vers 14 és fél stropháből áll: mert eleje ki van szakadva; eredetileg 19 versszaknak kellett lenni; ugyanis a versfők, a kor szokásához híven, a szerző nevét (Petrőczi Kata-Szidónia) rejtvén, miután a mostani első fél-versszak utáni stropha C-vel kezdődik, — szükségkép még öt versszaknak kelle azt megelőznie.

Utána egy nehány sornyi, exclamatiószerű versecske áll, Jézus üdvözletére, — s harmadikúl a költőnő szenvedéseiről tanúskodó, búbánatos hangúlatú ezen kis Vers következik, melynek első strophájáról a szerző életrajzában már szintén emlékeztünk:

„Siralmas volt, tudom, az én születésem,
Siralmas s árvájúl volt felnevelésem,
Siralmas, keserves, szárnyomra kelésem —
Siralmas lesz holtig búban gyötrődésem.

Mert szivem az búba, mint sűrű füstbe fúl,
Jaj! a szerencsének[1]) tétettem ki tárgyúl;
Ő kegyetlensége nem szűnik, de újúl —
Szerencsétlen vagyok, s bánatim lángja gyúl."

---

[1]) Értsd: a véletlennek, a szerencse forgandó járásának.

Az ezután következő hosszabb, bús ének bővebben megmagyarázza a költőnő bánatát. E' verseit ugyanis, mint a tartalom világosan mutatja, azon elhagyatott állapotában szerzé, midőn szeretett férje rabságba vettetvén (1679.), egyszersmind összes javai lefoglaltattak. A vers fölé ez vagyon jegyezve:

„Következnek új énekek, melyeket azon személy (t. i. Petrőczy Kata-Szidónia) szerzett, midőn nyögne súlyos kereszti alatt.“

Nótája: „Mint az tőrbe kerétett árva . . .“ Lássunk belőle, hangulatának s verselésének megismeréséűl, néhány versszakot:

„Szegény fejem; múlnak napjaim bajjal,
Mindenfelől környűlvétetvén gonddal.
Jaj, szűntelen folynak óráim jajjal,
Nincs nyúgodalmam, epedek sok búval.

Sok gondolkodás miatt elfáradtam,
Reméntelenségemben elbágyadtam,
Boldogúlást várván, búra jutottam —
Időtűl várt reménségben csalódtam.

Az sok bánat csoportozik ellenem,
Víg örömet nem lehet reménlenem,
Boldogtalanúl kell holtomig élnem,
Sok zokogással könnyezvén gyötrődnem.

Kis koromba mindjárt jutottam búra:
Én anyámtúl hagyattam árvaságra,
Keserves, szörnyű gyámoltalanságra,
Várt örömöm fordúlt szomorúságra.

Óh, ki lehet valaha ilyen búban!
Kinek lehetne része ennyi gondban! . . .
Elhagyatván nagy gyámoltalanságban,
Mint az én ügyem, ily keserves sorsban.

Bőven könnyem szemeimből naponkint
Hull, s bús szívem bágyad bennem óránkint;
Sok nyavalyám szaporodván, nevel kint,
Újabb gondot bús szivemre hoz megint. . . .

Ellenségim uralkodnak énrajtam,
Javaimtúl már éppen megfosztattam,
Ilyen gyámoltalan sorsra jutottam,
Irígyim gonosz nyelvére adattam.

Sokan vadnak kik örűlik én búmat
És nevelik óránként bánatimat.
Meg nem szánják szörnyű könnyhullásimat —
Sőt nevetik boldogtalan sorsomat. . . .

Az irígyek elveszteni akarnak,
Kígyó-módra követ ellenem fúnak,
Mint vipera-kígyók, szörnyen mardosnak,
Újabb-újabb találmánynyal aggasztnak.

Soha nem volt nékem semmi örömöm . . ."

— és itt egy levél a könyvből ki lévén szakasztva, a mély bensőségével megragadó, s úgy lélektanilag, mint élettörténetileg becses ének megszakad. Még érdekesebb azonban az erre következő költemény, melylyel a költőnő, gyakorlott ügyes technicával, a Balassa-féle kilencz rövidsoros, akkoriban oly kedvelt alakú strópbákban írtt áhitatos énekben tárja ki vallásos lelke bánatát, egyedűli vígasza: Isten előtt, — kinek segélyéért, gyámoltalan elhagyatottságában buzgón esedezik, az őt eltipró földi hatalmas ellen. E földi hatalmas: Apaffynak mindenható ministere, a gróf Thököly-háznak s rokonságának halálos ellensége — Teleki Mihály, kinek a szegény ártatlan nő irányában követett eljárását meghatóan jellemzi ez a panaszos költemény. Íme, nehány versszak elhagyásával az egész:

„Megbántatott Atyám
Tekints kérlek, reám
Irgalmas szemeiddel;
Ne nézd bűneimet,
Fertelmességimet, —
De légy hozzám jó kedvvel!
Vígasztalj meg búmba,
Egyedűl voltomba, —
Vígasztalj Szent-Lelkeddel!

. . . .

Sokszor boszontálak
S haragítottalak, —
Noha jó Atyám voltál;
Tőled elpártoltam,
Ördöghöz hajlottam,
Mégis meg nem útáltál.
Noha ostoroddal
Látogatsz próbáddal:
Hiszem, hogy el nem hagytál!

Reám eresztetted
Én ellenségimet,
Kik engemet tapodnak;
Mert Te megaláztál
S lábok alá adtál —
Azért hatalmaskodnak,
Újabb rettentéssel,
Sok fenyegetéssel
Énreám agyarkodnak.

Jovaimat nékem
Elprédálván éppen —
Te látod szive titkát,
Hogy az mit meghagy is:
Kötve hagy abban is,
Te tudod ő szándékát.
Tudod, nem én jómra —
Sőt nagy romlásomra
Vetette meg hálóját.

De ez legnehezebb
És legkeservesebb,
Háborgatja szivemet:
Javunkat elosztván,
Mindentől megfosztván,
Azzal gyötör engemet —
Hogy fogságban tartja,
Nagy vasban jártatja
Tőled rendelt férjemet!

Nincs semmi gyámolom:
Csak Te vagy oltalmom
Óh én édes Istenem!
Nincs itt atyámfia
Ki pártomat fogja, —
Csak békivel kell tűrnem.
Itt minden rettegi,
Nagy hatalmát féli,
Sőt támadnak ellenem.

Ha egyszer vídámit:
Viszontag szomorít;
Hol bíztat, hol riogat.
Sokszor, hogy már szolgált, —
Vét ismét akadált,
S igen ajánlja magát,
Hogy megszabadítja....
De, meghosszabítja
Szegény szolgád rabságát!

Hatalmas emberek
Törekedéseket
Megútálván, megveti;
S én sok siralmimat
És jajgatásimat
Látja, — de csak neveti....
Hogy utánna járok
Nem szán, hogy fáradok,
Sőt szívét keményíti.

Senki nem tudhatja,
Által nem láthatja:
Mi forr álnok szívében?
Hogy így tétovázik,
Hol hevűl, hol fázik
Ravaszúl elméjében.
Csak te látod Uram,
Szentséges Jehovám, —
Mit tött fel ő szívében?...

Előtted nincs rejtve
Sem semmi elfedve
Az ő gondolatiban;
Tudod ő szándékát,
Istentelen voltát, —
Ne segéld dolgaiban!
Támadj fel mellettem
És légy segedelmem,
Vezérem útaimban!

Hogy Te ösvényeden
Nem tántorodván el,
Járjak nagy bátorságban;
Tőle ne rettegjek,
Semmitől ne féljek, —
Óh áldj meg okossággal,
Hogy az ő hálóját,
Megvetett horogját
Elkerűljem jó móddal!

Vesd ásott árkába,
Akaszd hálójába
Mellyet nékem készített;
Esmérje meg maga:
Mi volt az ő dolga
S kitől szégyeníttetett;
És hogy velem voltál,
Tőle oltalmaztál,
S nagy hatalmad segített.

Az mit az emberek
Éppen elveszettnek
Tartnak lehetetlennek:
Könnyű az Tenálod;
Hogy erős Te karod —
Hadd lássák meg mindenek!
És, hogy Te vagy vélem,
Te vagy segedelmem,
Nem hadsz markában ennek...

Szabadítsd férjemet,
Bűnös kis férgedet,
E hatalmas kezéből;
Add meg szabadságát
És minden jószágát, —
Álld meg kegyességedből!
Mint régen szent Jóbot
Megáldja jóvoltod,
Segétse ínségéből...

Hiszem erős hittel,
Hogy az mit ígírtél —
Megadod szent-Fiadért;
Engem megvígasztalsz
És soha el nem hadsz
Az ő szent érdeméért.
Mert érettem adtad,
Keresztfán áldoztad —
Meghallgatsz szent nevéért!

Adassék dicsőség
Örökké tisztésség
Tenéked Szent-Háromság
Egy bizony Istenség,
Dicsírendő Felség
Ki vagy örök uraság.
Ne hagyd bús lelkemet,
Nyújtsad jobb kezedet, —
Tiéd az hatalmasság!"

Ez után az Istenben vetett bizodalmat alapeszméül vevő igen szép, kerekded concepciójú s szelíd, borongó hangulatú dal jő, sajátságos, a hangúlathoz nagyon találó szép formában írva. Megérdemli, hogy egészen fölvegyük e helyütt. Nótája: „Hol vagyok, nem vagyok . . ." kezdetű régi dal.

„Keseredett szivem....

Keseredett szívem, immár mihez bizol?
Szomorúságidban kihez folyamodol?
Nincsen ez világon — ki tanácsot adjon,
Avvagy megvígasztaljon.

Ki lehetne vajjon oly igaz barátod,
Kinek jelenthetnéd te titkos bánatod?
Azt nem találhatod, — magadat fogyatod,[1])
Fájdalmidat jajgatod.

Mert szintén az földig nyom az keserűség,
Elfogyott s nem újúl benned az reménség;
Csak mind éjjel-nappal — így epedsz sok búval,
Sok titkos sóhajtással. . . .

Az reméntelenség benned nevekedik,
Senki fájdalmidon nem is szánakodik, —
Sőt inkább nevetnek — tapsolván őrűlnek
Az te irígyid ennek!

Neveli kínodat az titkos hallgatás;
Hogy nem jelentheted senkinek: fájdalmas. . . .
Jaj, már így kínlódván, — magadot fogyatván
Élsz, könnyeket hullatván.

Szenyvedjed békével szomorúságidat:
Mert az mennyei Úr tudja fájdalmidat!
Terjeszszed elejben — ügyödet, s Ő ebben
Megsegít keresztedben.

Ő gyógyíthatja meg az te sérelmidet,
Jó írral köti bé halálos sebedet.
Titkodnak túdója — csak Ő orvoslója,
Igyednek[2]) pártfogója.

Bízzál azért benne, mert ád könnyebbséget,
Az te keresztedben nyújt még segítséget.
Ha sújtol is itten, — de azután mennyben
Megnyúgot[3]) nagy örömben."

Íme, ily mély érzelmű s egységes szép költői alkotású elégiákat súgallt a súlyos szenvedés és egyedűllét, a csak Istene előtt panaszkodható költőnőnek! Ezen és még nehány más ének, a szerkezet tökélye és a hangúlat tisztasága tekintetében bátran odaállítható a XVII-ik század legjobb magyar lyrai termékei mellé, s egynémely más, a találó hason-

[1]) Fogyasztod helyett; ódon.
[2]) Ügyednek helyett, ódon.
[3]) Megnyúgoszt, megnyúgtat értelemben, ódon.

latok és megragadó képek színpompájával tündöklő költeményével egyetemben, határozott bizonyítéka Petrőczy Szidónia valódi költői tehetségének.

Balassa és Rimay versei együttes kiadásának toldalékát egy ismeretlen bujdosó dalnoktól 1604-ben szerzett gyönyörű, édesen-fájó hangulatú ének nyitja meg, a szerencse változandóságáról.[1]) E régi énekről XVII—XVIII-ik századi gyűjteményekben sokszor fordúl elő emlékezet, hivatkozás; bizonyára, sok-sok szenvedő szív merített abból vígasztalást Balassa több mint harmincz kiadást ért verseinek olvasói közűl, két század éven át. Petrőczy Kata-Szidónia is azok közé tartozik, kiknek lelkében e „F o r o g a s z e r e n c s e . . .“ kezdetű szép elégia mély nyomokat hagyott.

Egymás után két dalt ír itt annak méretében, az egyiknél egyenesen reáutalva: „F o r o g a z s z e r e n c s e . . . n ó t á j á r a.“ Az elsőnek, mely meglepőleg szépen indúl s egységes alapgondolat mellett fokozatos kifejlődéssel bír, íme nehány stróphája:

„Sebes árvizeknek. . . .
Sebes árvizeknek,
Kegyetlen szeleknek
Érzem kemény zúgását.
Szívemnek fájdalmit,
Iszonyú kínjait,
Szemeim könnyhullását
Meg nem állíthatom;
Óránkínt jajgatom
Szerencsém változását.

Mert naponkínt nőnek,
Soha meg nem szűnnek
Bánatimnak árjai.

. . . .
Már elfogyott nékem
Minden reménségem;
Víg órámat nem várom,
Sőt mind éjjel-nappal
Epedvén sok búval,
Fájdalmimat jajgatom.
Minthogy így gyötrődöm,
Szörnyen emésztődöm —
Halálomat óhajtom.

Nincsen orvossága
Semmi vígassága
Búban epedt szívemnek.

---

[1]) A b. Radvánszky-levéltárban fölfedezett kézirat szerint e költemény m a g á t ó l B a l a s s á t ó l származik, — csakhogy természetesen, az 1604-iki datum későbbi változtatás- vagy önkényes toldásnak veendő, talán 1591. helyett.

Kevés a szánója,
Nincs vígasztalója
Jaj! ily reméntelennek, —
Nemhogy enyhítője
Avagy segítője
Lehetne én ügyemnek.

Azért teljességgel
Bizony nagy készséggel
Kívánok elköltözni.

. . . .
Mert az halál nékem,
Lehet segítségem
Hogy elfelejtsem búmat,
És ő enyhítheti
Sebemet béköti,
Gyógyítja fájdalmimat;
Elveszi szívemről,
Letörli szememről
Gyakor könnyhullásimat."

Mily szelíd megnyugvás, mily gyöngéd befejezés, és mily kifogástalanúl szép költői nyelv, kétszáz esztendővel ezelőtt! . . .

Az említett másik dal (Sűrű könnyhullással...) a Mindenna'p jó reggel . . . kezdetű régi éneknek — egyébiránt az előbbivel azonos — méretére készűlt, s mint mondók, a szerencse állhatatlanságát kesergi :

„Szívbéli sebeim,
Szerencsétlenségim
Óránkint nevekednek;
Sok fohászkodásim,
Gyakor jaj!-mondásim
Szintén megemésztenek.
Elmúlt reménségem,
Nőttön nő ínségem,
S bánatim nem kímélnek.

Mindenben ismérem
Szívem kínját érzem,
Sebeimet jajgatom;
Az álnok szerencse
Kegyetlen bilincse
Rajtam vagyon, jól látom.
Mert mikor nyúgovást
Várnék megújúlást —
Haragját tapasztalom. . . .

Mindenkor háborút,
Nyugvás helyett hoz bút,
Ellenem hadakozik;
Sok keserűséget
Szívbéli ínséget
Hoz reám, s meg nem szűnik.
Valamíg életem
El nem fogy, azt vélem,
Haragja el nem múlik.

. . . .
Ritka mosolygási
És apolgatási[1])
Osztnak keserű mérget;
Gyakor változása
Állhatatlansága
Nemz reméntelenséget.

. . . .
Nem bízom ő benne :
Mert minden jó kedve
Teljes keserűséggel;
Egy maroknyi mézzel
Ha kínál, — epével
Tetézi, sok ínséggel.
Kinek kezét nyújtja :
Veszélybe taszítja,
Játszik kegyetlenséggel.

[1]) Apolni = csókolni; ma már elavúlt.

— De, hiszem az Istent,
Hogy kegyelmes lészen,
Megszán szegény fejemet;
Az szerencse ellen
Ő felemel engem,
Megsegíti ügyemet;
Sok bánatim után
Üdvességnek utján
Viszi mennybe lelkemet."

Mint az olvasó láthatja: ez is jól gondolt, határozott szinezettel, csínos fordulatokkal bíró és szépen befejezett lyrai költemény, melynek báját a folyékony, helylyel-közzel ritka dallamosságú verselés emeli.

A költőnő ezt követő, 15 alexandrín strophás versében is (Szomorúságomnak .... kezdősorral; nótája: Áldott vagy méhecske,) a sors változandóságának rójja föl szenvedéseit:

„Átkozott szerencse, szomorúságimnak
Csak te vagy az oka!..."

kiált fel; és így szól az eszményített Szerencséhez:

„Kérlek, jelentsd meg azt, mért oly állhatatos
Az állhatatlanságban vagy s oly igen gyors?
Szíveket rettentő, serény, igen okos;
S egy helyben meg nem áll kereked, mert szárnyos....

Kin, tenger közepin állván, — meg nem állasz,
Nagy erős gályákat fenékre szállítasz.
Kiknek kedveskedel: reájok mosolygasz:
Mosolygásod méreg, — mindent szomorítasz.

Hogyha jobbkezedből kis kincsedet nyújtod,
Az ki bízik ahhoz: szívét vidámítod, —
Balkezedben viszont ostorodat tartod,
Kevés jovad után azzal látogatod.

Sokat kis kunyhóbúl úri méltóságra,
Rongyos parasztot is emelsz uraságra;
Viszontag nagy urat gyámoltalanságra
Juttatsz, víg kedveket nagy szomorúságra.

Mert állhatatlanság néked minden dolgod,
Kit mint csúfolhass meg? arra van nagy gondod.
Noha szép, ragyogó, s fénlik uraságod, —
Boldog, kihez nem fér az te álnokságod!...

Egy helybűl másikra bolygasz szél mentiben,
Nem nyugszol meg sohol, s vagy természetedben
Igen állhatatlan, és csalárd mindenben:
Azon mesterkedel: kit ejthess veszélben?

. . . .

Boldog az oly ember, ki az te zászlódat
Nem látta, kerűlte labyrinthusodat,
És jól általlátta sok csalárdságidat,
És meg nem kóstolta mérges italodat.

— De én, boldogtalan, ím! mire jutottam, —
Noha kerűltelek, hálódba akadtam;
Még gyermekkoromban kezedbe adattam:
Gyámoltalanságra, árvájúl maradtam.

Te sok változásid ha jutnak eszemben:
Sok sóhajtásokat indítnak szivemben...
Nincsen semmi részem a jó szerencsében, —
Holtig fogok úszni szerencsétlenségben....

De — tudom, — az nagy Úr reám tekint mennybűl,
Megmenti lelkemet földi inségébűl.
Megpirúlsz Fortuna, mert az te kezedbűl
Megszabadít, hiszem, ingyen kegyelmébűl!“

Ekkép fejezi be, ismét a hit vígaszában keresvén megnyúgovást, ezen eleven festésű képekben gazdag, s alanyiból tárgyilagossá, majd tárgyilagosból ismét igen szép inversióval alanyivá váló énekét, mely a maga nemében és korában ritkítja párját.

Végre még egy negyedik vers (Óh én boldogtalan és keserves sorsom...) szól az állhatatlan szerencséről; azonos méretben, azonban valami akkor általán ismert gyászdallamra költve: „Más. Halotti nótára, kit szoktak trombitálni.“ De ezen ének ma alig nehány strophából áll: a könyvből egy levél, e vers végével s a következőnek elejével, ki lévén

tépve. Egyébiránt a föntebbiekben annyi oldalról elzengett thémáról valami meglepőt nem is látszik, hogy tartalmazott volna, miután e tárgyat a költőnő már előbbi három énekében jóformán kimeríté. Nehány új képet azonban mégis találunk benne: mert Petrőczy Szidónia sokkal ügyesebb és szellemesebb, mint hogy, bár ugyanazon tárgynál, — mint kortársai közül annyian tevék, — egyszerűen ismételné magát.

„Változó szerencsém miatt bágyad lelkem,
Földhöz verettetett már minden jó kedvem:
Mert az porban hever virágzó életem...

Naprúl napra az bú nevekedik rajtam,
Boldogúlás helyett, ím, mire jutottam:
Gonosz szerencsének tárgyúl adattattam.

Mostoha kezei, ímé, mely súlyosok, —
Czéljokká töttenek az sok változások;
Mint tengerben csöp víz, én fájdalmam oly sok,“ stb.

És ezzel az e fajta énekeknek végéhez értünk. Most másnemű, költőnőnk szívét a sors csapásainál még érzékenyebb: mert finomabb, kényesebb természetű búval eltöltött fájdalom szűlte dalok következnek.

Valamint az a bánat, mely az alább ismertetendő költemények szűlőoka volt, a költőnő szívét igen érzékenyen, s mint látszik sokáig gyötörte: úgy az abból eredett dalok száma is sok, — hátralevő költeményeinek úgyszólván legnagyobb része. E bánat az imádott férjének — valódi, vagy képzelt? — elhidegűlése, s az övének egy más nő szerelméért való megvetése fölötti búsongás, féltékenység, és ama bizonyos szégyenérzet vegyűléke vala, mely egy túláradó női szívet titkos gyötrelmeivel képes megrepeszteni, — de mellőztetése fölötti keservét mások előtt fölfedezni nem.

A szegény nő csak magának panaszkodta ki búját,

síró verseiben; kínos fájdalmait egyedűl a költészet enyhíté, — a mennyire tudniillik ez a sajgó borongás enyhíteni képes. De ha sorvasztó bánatának árnyalatait, ha e gyöngéd lélek véghetlen szerelmének s bújának még gyöngédebb nyilvánúlásait e megható dalokban figyelmesen észleljük: lehetetlen a női hűség, ragaszkodás és szelíd önmegadásnak nemesebb vonásait fölfedeznünk, mint itt. Példákból fogja látni az olvasó. És ha ennek az önmagába visszatérő siralomnak bérczi csermelyszerű folytonos zokogása némelyek előtt tán egyhangúnak tetszenék: a szívet és elmét mélyebben vizsgáló, változatos szépségeket fog e zokogó dalokban találni, — mint a csermely folyását figyelmesen követő vándor különféle virágokat annak partjain, s felcsillámló, színes kavicsokat habjaiban.

A mi végre a formát és nyelvezetet illeti, — bár ez kora lyricusaiéval bízvást versenyre kellhet: mégis az olvasónak természetesen sohasem szabad elfeledni, hogy itt kétszáz éves költeményekkel van dolga.

Ezek előrebocsátása után, fogjunk hozzá ezen cyklusnak is bemutatásához.

Az első e nemű vers, mivelhogy a strophák kezdőbetűiben a hűtlenséggel, vagy legalább elhidegűléssel vádolt férj nevét tartalmazta: később vagy maga a költőnő, vagy leányainak valamelyike által — gyermeki gyöngédségből szeretett atyja emléke iránt, — a könyvből kiszakíttatott; csupán két utólsó versszaka maradt meg, Y és C kezdőbetűkkel, = Pekry Lőrincz nevének két utólsó betűje.

Az utólsó előtti strophában szelíden kéri a hőn szerető költőnő, hogy elhidegűlt férjét ezért

„Ne büntesse Isten
Hiti szerint, kérem, —
De csak megismértesse
Véle, hogy mie volt,
S hozzá mely igaz volt
Szívem, s megemlegesse!“

Míg az utólsóban önmegadva zengi:

„Csak Istenre bízom
— Kiben hóltig bízom —
Már minden bánatimot.
Neve az versfőkben
Az kihez mindenben
Hű voltam; — s ezzel szómot
Végezvén, óhajtom
És szívessen várom
Boldog kimúlásomot.“

A következő hosszú költeményből, — mely férjéhez irott költői-levélnek látszik, és különösen őszinte, keresetlen naívságánál fogva érdekes, — megismerjük Pekry grófnő féltékenységének tárgyi okait, s illetőleg férje titkos imádottjának személyét, s ama költőnőnk érzékeny szívének annyi fájdalmat okozott viszony természetét is. És ezért, mint sok tekintetben érdekeset, hosszabb terjedelme daczára, ideiktatjuk. Czíme csak: „Más. Fakadj meg bár szemem hulló könny . . . nótájára.

Óh kedves violám, hogy kezdjem el szómat,
Hozzád én édesem, méltó panaszimat?
Miképen terjeszszem elődbe kínomat,
Hogy meg ne bántsalak, s értsed fájdalmimat?

Benned csak egyedűl nyúgodott meg szívem,
Nálad nélkűl soha nem volt semmi kedvem.
Hogy változtál így meg? mért gyűlölsz így engem?
Mért nem jut eszedbe az én nagy hűségem?

Miólta szívemet, tudod, néked adtam:
Az igaz hűségben soha nem hibáztam
Csak gondolattal is, s ellened nem jártam, —
De mégis megúntál . . . Jaj, mire jutottam!

Nem félsz-é Istentől, sokszori hitedért,
Mellyet hogy megszegtél mások szerelméért?
Bizonyos, hogy útálsz most egy személyéért, —
Hitvesed halálát óhajtod kedvéért...

Micsoda okokbúl méltóbb szerelmedre?
Kincse, vagy személye hatott-é szívedre?
Nemzete[1]) s erkölcse kötelez-é erre?
Hogy így én személyem jutott gyűlölségre!

— Semmiben különbnek nem tartom magamnál;
Sőt az én hűségem böcsösebb aranynál,
Mellyet tudom, nem lelsz, édes szívem, annál, —
Mert bizony kedvesebb más ottan náladnál.

Tudom, hogy éretted s az te szerelmedért
Meg nem veti bizony, nem cseréli másét....“

. . . .

Itt később a megbocsátott nő engesztelődése, vagy a gyermeki kegyelet ismét kitépett a könyvből egy levelet, melyen hihetőleg a vers elevenebb színekkel festett részletei állottak. Azután a terjedelmes költői levél folytatása így következik:

. . . .

„Hidd el, ha nem szólok is, szívemben leszen,
Az igaz ítélőt én biróúl teszem.

Vajjon mért haragudt az havazás közbe?
Gondolod: nem tudom, hogy akkor szívedbe
Szomorú hír jutott? Mikor egy szegletben
Csókoltad, mit mondál?... Nincsen mentség ebben!

Mert immár sajdítván,[2]) hogy hozzá hajlottál:
Mindenkor vígyáztam; akkor holott voltál —
Tudtam, bizony tudtam, akármit mondottál...
Nehezen szenvedtem, hogy úgy megútáltál!

Egyet sem szólottam, csak sok sóhajtással
Fogyattam éltemet titkos könnyhullással;
Nem akartam őtet megbántani azzal:
Mert úgy tetszett, hogy volt hozzám barátsággal.

---

[1]) Értsd: nemzetsége, családi származása. Őszerű.
[2]) Sejdítvén helyett; erdélyies.

Az szégyen is engem tartóztatott, hidd el:
Mert voltam tehozzád, édesem, hűséggel.
Hogy nem kellek immár hű szeretetemmel,
E volt-é hálája? megfizettél ezzel?!...

Minden szavaimat, én édes violám,
Visszamagyarázod, nem is nézhetsz reám,
Ok nélkül gyűlölsz így egyetlenegy rózsám, —
Méltó-é miatta hogy haragudjál rám?

Mikor panaszképen mondottad előttem,
Hogy neheztel reád, nem tudod: mért?... Véltem,
Ott halok meg mindjárt, — de mégis eltűrtem....
Mért nyomod a lábát? — csaknem azt feleltem.

Az kályhás kemencze eleget hallhatott,
Ott múlattál véle s tartottál tanácsot;
Gondoltad, én látván: csalod ez bolondot, —
Vajki[1]) gyakran sok szód az lelkemig hatott!

— Óh, ki lehet vajjon illyen boldogtalan,
Mint én, oly megvetett, igen gyámoltalan?
Várom halálomat reám mindúntalan,
Minthogy már szót adtál, — ő is várja talán!

Itélje meg minden az én kínaimot,
Nem orvosolhatni az én fájdalmimot.
Könnyezve óhajtom[2]) ily megúnásimot,
Hóltomig siratom megvetett voltomot.

Elég nagy gyötrelem az szomorú szívnek:
Állhatatlanságát ha szenvedi egynek;
Hát hogy bírhatnám el terhét e kettőnek...
Ki számlálhatná meg sebeit szívemnek?!

De talám ő mégis igaz lészen hozzám,
Nem hiszi el szódat, meg nem hajol talám:
Mert egy kemény szavát egyszer hozzád hallám;
Jó barátságomért nem ás vermet alám!

Talám nem úgy, mint te előttem játszottál,
És hogy nem gyanakszom azért, gondolkodtál;
De, több volt tréfánál az csók, s az mit súgtál....
Azért vígyáztam rád: olykor mit mondottál.

---

[1]) Régies kifejezés: annyi mint vajmi, ámbár.
[2]) Sóhajtom értelemben, régies.

Hol szived, hol lelked volt — hallottam — neve,
Ígérted hittel is, hogy vagy igaz hive;
Ha meghalok, hóltom után, ha lesz kedve —
Övé lész, és várod: halálom ne késne! . . . .

Csak magamban tartom hóltig gyötrelmimet,
Versekkel enyhítem keserűségemet.
Kinek terjeszthetném elejbe sebemet —
Nincs; csak sirván nézem irott verseimet.

De méltán Istentől félhetnél édesem:
Mert esküvésedet megszegted sok ízben;
Bizony, megtekínti még az én inségem,
Mert előtte nyilván van az én hűségem.

Nem is panaszolom ezeket senkinek,
Csak néki egyedűl; mert tudom, mindennek
Ő legjobb orvosa, — úgy én bús szivemnek
Lesz óltalmazója elhagyott igyemnek.

Ő lesz hálálója hű szeretetemnek.
Noha okom s módom lött volna: de ennek
Kötele nem szakadt el, és hűségemnek
Ő lesz fizetője, s pajzsa életemnek.

Nem ezt érdemlettem volna tőled szívem!
Ha bűntűl nem féltél, azért semmiképen
Ne vött volna erre akár csak a szégyen . . . .
Kínom enyhítője már az Isten légyen!"

E hosszú vers után, melyben szíve egész fájó sebét, megvettetése egész szégyenérzetét őszintén kitárja Istene elé a szegény megcsalatott, vagy legalább magát megcsalatottnak hívő nő, — a következő egy strophás versecskével esedezik lelkierőért az egek Urához:

„Igaz Isten, ne hagyj,
Tűrésre erőt adj,
Nyújtsad segedelmedet!
Enyhítsd szívem kínját,
Gyógyitsad fájdalmát,
Ne vond meg kegyelmedet!
Vedd hozzád lelkemet,
Szánd meg gyötrelmimet —
Hadd áldjam szent nevedet!!"

Ezután két szomorú ének jő, az Áldott vagy méhecske... nótájára. Búsan panaszkodik ezekben a költőnő, hogy „rabúl adatott a szomorúságnak, — már búcsúját vette minden vígasságtúl, nem szárad meg szeme a könnyhullatástúl.“ Pedig menekűlni akarna búja elűl, a természet szépségei, világi pompa, zene által:

„Sok felé fordítom szomorú elmémet,
Hogy vígasztalhatnám elbágyadt szívemet,
Találnék oly írat,[1]) melylyel sebeimet
Kötözném, enyhítvén az én gyötrelmimet.

Vetem szemeimet kerti virágokra,
Tavaszszal zöldellő árnyékos ágokra,
Szép folyóvizekre, csorgó patakokra, —
De az is nem használ, minden fordul búra!

Ez világi pompát könnyes szemmel nézem,
Tündöklő szép voltát noha én szemlélem:
De semmi örömem nincsen abban nékem,
Semmi vígasztalást nem lelhet bús szívem.

Ha kezembe veszem szokott muzsikámot,
Reménlem: enyhítem azzal az én búmot,
És vígasztalásomra kezdvén nótámat, —
Indítja a helyett könnyhullatásimot!

Az, miből másoknak lehet vigassága:
Abbúl nő szívemnek nagy szomorúsága,
Sohonnan nem lehet annak orvossága,
Mert már elburított az bánat sokasága.

. . . .
Hanemha az nagy Úr reám tekint, megszán —
Világi kínomat ott fenn orvosolván...“

Kéri tehát Istenét: „ne késsék, hozza el boldog óráját,“ mert ő „vígan várja kimúlását.“

Ezek után ismét egy rövidke felsóhajtás, majd nehány strophából álló költemény következik, melyből

[1]) Ír = balzsam, gyógykenőcs.

megtudjuk, hogy ama nő, kiért férje szerelme tőle elfordúlt: saját vére, rokona vala, ki hozzá, mint a föntebbi hosszú költői-levélben áll, barátsággal viselteték; annál fájdalmasabban esett tehát a seb. Czíme ez utóbbi versnek: „Más. Mellyet szerzett, midőn maga közel való vére miatt szenvedett elviselhetetlen súlyos keresztet.“

„Vérembűl származott jaj! halálos mérgem,
Vérem miatt újúl óránkint inségem,
Vérem oka, hogy fogy az én egészségem:
Mert miatta megúnt, ki volt reménségem.“

Így zeng ebben a szerencsétlen költőnő, s halált kíván magának, gyászos boldogtalanságában. Ki volt légyen a költőnőnek ama „maga közel való vére?“ a leszármazási táblákból ki nem magyarázható.

Ez után egy költői virágokban gazdag, némely versszakában (pl. a 10-ikben: „Bús embernél legkedvesebb az szép zöld erdő...“) a szépségnek magas fokáig emelkedő elégia jő, amaz a XVII. és XVIII. századokban nagykedvességű, szép és erőteli ének zöngzetes dallamára, melyet „Sokan szólnak most énreám nagy ártatlanúl...“ kezdősorral, Régi Magyar Vitézi Énekek és Elegyes Dalok czímű gyűjteményünkben (Pest, 1864. Lauffer Vilmosnál, II-ik kötet, 130. l.) a Szencsey-codex után adtunk ki. Tehát ezen eleven, rugékony szellemű, némileg daczos, bíztató dalt, — melylyel pl. 1709-ben Bagossy Pál kurucz tábornok vígasztalta volt magát rágalmazói ellen,[1] — Petrőczy Szidónia is ismeré, sőt félig-meddig mintáúl vette. Lássunk legalább nehány strophát költőnőnk ez említett verséből.

[1] L. Bagossynak az ér-diószegi táborrúl 1709. febr. 5-én Károlyi Sándorhoz intézett eredeti levelét a gr. Károlyi-levéltárban.

„Más. Nótája: Sokan szólnak most...“

Bágyadt szívem csendesedjél s enyhitsed búdat,
És türéssel orvosoljad te fájdalmidat,
Mert lám senki meg nem szánja sok kínaidat,
Jaj! nincs az ki elforditsa te bánatidat.

Vajjon könnyez-é valaki könnyhullásidon?
Kinek esik meg az szive sok siralmidon?
Szánakodik-é valaki sóhajtásidon? . . .
Nincsen senki oly barátod, ki vígasztaljon!

. . . .

Bús embernél legkedvesebb az szép zöld erdő, —
Az sem adhat vígasztalást, az is nem kellő;
Folyóvizek, szép források, nyári fris szellő,
Minden világi sok szépség — búdat nevelő.[1])

Sokszor szakasztod álmomat dobogásoddal,
Nem lelek semmi nyúgovást búsúlásoddal,
Neveled én nyavalyámat sóhajtásiddal . . .
Látom, holtig emésztődöl ily szörnyű búval.

Vajjon ez tűrhetetlenség lesz-é orvosod?
Ekképen csak emésztődvén, újúl fájdalmod;
Bánatidat, jaj, neveled és nem orvoslod,
Irígyidnek örömökre lészen bánatod.

Fedezd azért, a mint lehet, te fájdalmidat —
Ne vígadjanak irígyid, s te siralmidat
Ne nevessék, megtapsolván sok kínaidat . . .
De bosszúságokra vígadj, titkold el búdat!

Vajki sokszor méreg fekszik a jó méz alatt,
Sokszor a jó étekben van keserű falat;
Szomorú gyászt is gyakran fed bé az szép skarlát, —
Nem árt a búban mutatni vídám álorczát!

Mézet tettess, ha mérget nyelsz, semmit ne búsúlj;
Isten légyen reménséged s az által újúlj,
Ő megsegit és el nem hágy, csak hozzá fordúlj,
Bánatidat bízd ő reá, ne félj, sőt örülj.

Felejtsd el hát szívem, búdat, ő benne remélj,
Az sok ostromló szelektől semmit is ne félj,
Csak őtet híven szolgáljad, és csak néki élj,
Vígasztalást, segitséget csak ő tőle kérj!“

[1]) E gyönyörű strópha már csak művészi tökélyű technicájáért is méltán vonható párhuzamba akár Gyöngyösy István legszebb versszakaival.

Ekként igyekvék csendesíteni háborgó szívét Pekryné; de úgy látszik, — hiába, mert mindjárt a következő rövidke dalában felsóhajt:

„Óh ki boldog ember, kinek nincs szívében
Gyógyúlhatatlan seb, s csendes elméjében;
Nem fél és nem retteg jó szerencséjében,
S változástúl nem tart, vígad életében."

Költőnőnk nem tartozott e boldogok közé. Az ő szívvilágát gyakran boríták a bánat felhői, gyakran ostromolta fájó szenvedélynek, gyötrelemnek szélvésze. A helyett, hogy enyhűlt volna keserve, — legközelebbi, érzelmes és helyenként ismét igen szép dalában („Más. Nótája: Az Múzsák szállási ... avagy ahhoz hasonló") újból, és pedig szép technicával panaszol:

„Sűrű könnyhullásim,
Gyakor sóhajtásim
Naponkint ím, mint nőnek;
Bánatim sebembe,
Elbágyadt szívembe
Újabb nyilakkal lőnek."

E nyilak sebzéseit a természet bájaival akarná gyógyítani; vérző szívére gyógyírt keresvén, e Balassa Bálinthoz méltó, igazán gyönyörű strophákkal a sziklákhoz, erdőkhöz, patakokhoz, mezők virágihoz, repűlő madarakhoz fordúl:

„Szánjatok kősziklák,
Erdők, kies pusztták,
Bánkodjatok énrajtam;
Szánjatok meg kérlek,
Mert jaj! búban élek,
És ím, mire jutottam!...
Mezők szép virági,
Vizek fris folyási —
Könnyezzetek énrajtám!

Erdei sok vadak,
Repűlő madarak —
Sok jajszómat halljátok!
Te is csendes Echó
Hallod, hogy gyakran „óh!"
Jön ki számon, s tudjátok
Okát bánatimnak
Gyakor panaszimnak....
Miért, hogy meg nem szántok?

Ha Orpheust régen
Hallgattátok híven,
Hogy kesergett lantjával,
Sőt még Proserpina
Poklok királynéja
Megszánta, s bánatjával
Lágyította szívét,
Euridicéjét
Megnyerte nótájával:

Méltán engemet is
Szánhattok, mert én is
Kesergek jaj! szűntelen;
Mind éjjel és nappal
Bús óráim jajjal
Múlnak, s abban véletlen
Mint mély örvényébe,
Tenger mélységébe
Merültem reméntelen. . . .“

Nagy kár, hogy e mély bensőséggel s élénk költői képzelettel írott gyönyörű dal végrésze a könyvbűl kiszakadt.

Szint így ki van szakadva az ez után álló versnek eleje; mely dalnak végén sötét fájdalommal sóhajt fel a költőnő:

„Óh élet, mért mégy el azoktúl
Az kik üressek illyen kintúl?
S nehezen válnak ez világtúl, —
Nem emésztődvén ily sok bútúl.

Mért gyötresz így, kérlek, engemet
S várakozással bús szívemet?
Mért nyújtják az Párkák éltemet? . . .
Hogy felejthetném gyötrelmimet!

Óh világ, mely szörnyű vagy nékem!
Így gondolkodván, nő ínségem.
Óh ha[1]) lészen vég búcsú-vétem
Tőled s vígan elköltözésem?! . . .

Óh szörnyű késedelmes halál
Ki kezében nyúgovásom áll, —
Óhajtva várlak s fájdalommal
Várlak . . . mért késel? — Jőjj el halál!“

A kétségbeesés e byroni hangja, ez a borúlt, világfájdalmas kedély, valóban ritka tünemény egy XVII-ik századi költőnőnél. S affectatióról itt szó sem lehet: miután e költemények mély titokban, csak maga a szerző számára, keserűsége enyhítéseűl

[1]) Ha régiesen gyakran annyi, mint mikor?

írattak. Sokat és nagyon kelle szenvednie a gyengéd női szívnek, míg a fájdalom túlömlései ily szomorú érzelmeket, ily sötét vágyakat sajtoltak ki belőle! ... Hanem szépen fejezte ki komor búbánatát; kivált az utólsó strópában roppant erő rejlik.

Szegény Szidónia; a következő, költői festésben s meglepő inversiókban dús dalában keserű gúnynyal bolond szerelemnek nevezi gyötrő szenvedélyét.

„Más. Az bolond szerelemben élőkről: mely nehezen válnak egymástúl; melyet társán maga kínja nevelésére tapasztalván, szerzett volt.“

E hosszas, de jellemző czím után így szól maga az ének:

„A szomorú szívet ki vigasztalhatja? —
Minden elenyészett: napját nem láthatja ...
Róla gondolhatván, szívessen óhajtja,
Elmúlt szeme elől, könnyezve sóhajtja.

Bánatnak felyhői ottan elborítják,
Sötét ködeivel béhomályosítják,
Még csak súgárát is látnia nem hagyják;
Ezerféle kínra gondolati vonják.

Kéntelen hallgatni, noha szól szívében
Az kín, és óránkint fogyatja éltében;
Magába temeti és bús elméjébe,
Fetreng mint félig-holt az ő gyötrelmibe. ...

Az kit szíve szeret, attúl eltávozván:
Él, nem élvén; élte nélkűl él, meghalván.
Esztendőknek véli óráit, számlálván, —
Egy nap sokszor meghal, elhalva kínlódván ...

Noha nincsen szíve: annak kínját érzi,
Másnak advány rabúl, gondolattal nézi
Fájdalmas sebeit, s kételkedve hiszi;
Fél, remél egyszersmind, hogy kedvesen veszi. ...

Okát bánatinak kínjai közt áldja,
Hogy éljen sokáig, szívesen kívánja;
Éljen, éljen frissen, bú nélkűl, és hallja
Meg az ő szavait, s végtére megszánja.

Elég hálája lesz szomorúságinak —
Ha szánja fájdalmát, és hitelt ád annak,
Hogy egyedűl övé, nem hajt fejet másnak . . .
Óh mely nagy jutalom gyakor halálának!!"

A költőnő egész nemes szellemét, mély és igaz érzelmei teljes hevét, fájó és mégis édes gyötrelmei magasztosságát önté ez emelkedett dalba, melyet joggal nevezünk nemcsak Petrőczy Szidónia, — de a XVII-ik század költészete egyik lyrai gyöngyének irodalmunkban. Maga ez a hét strópha elegendő gróf Pekry Lőrinczné számára a Parnassust megvívni.

Erre két kis szomorú dal, s az után egy, férjével való verses polémia vagyis költői-levél következik, megint ama boldogtalan viszonyra czélzó, mely költőnőnknek annyi fájdalmat okozott. Azonban igen érdekes e kis polémiából megtudnunk, hogy nemcsak Petrőczy Kata-Szidónia, hanem férje Pekry Lőrincz is — verselt; ugyanis a jelen költői-levél nem egyéb, mint férjének őhozzá intézett versére való válasz.

Ámde hadd beszéljen maga a költőnő. „Más. Szemfényvesztő versekre való replica.

Valamint Sismunda kedves Quisdardusát
Szerette igazán, sohol annak mássát
Nem lelte, — úgy én is szeretlek; de, lássad,
Mert engem nem kívánsz, hanem más látását.

Keserves halálnál esik nehezebben
Tőled távullétem, szívemet szűntelen
Gyötri, — de szívedet, tudom, bizony ebben
Nem bántja miattam, hogy úgy szeress engem. . . .

Az melynek szemeit úgy kívánod látni:
Hiszem az jó Istent, — meg fogod útálni!
Ha illyen hívedet miatta megúnni
Nem szántad: hát más is mit tud reménleni?

Tudom, e versed is nem énreám esik;
Így az bolondokat szép szóval hitetik . . .
Hiszem, szabadságod el nem rekesztetik, —
Egymás szerelmében szabad élnünk holtig.

Szerencse elmédet mind függőben tartja
Addig, míg az Isten életemet nyújtja;
Akkor is, kit szeretsz, tenéked nem adja
És nem néked bírik,[1]) mért kapdozsz hát rajta?!

Árvaságra ügyed — úgy tudom — nem jutott;
Hogy özvegygyé lehess, szívessen kívánod.
Igaz hitvesednek hogy halálát várod . . .
Isten tudja: kinek mennyi időt adott!

És, hogy részesűlni kívánsz szerelmemben:
Bizony másra czílozsz szóddal e versedben! . . .
Mert te azt jól tudod, hogy az én szívemben
Benn voltál, és voltam hozzád nagy hűségben.

Én várlak szívessen, én édes violám,
Nem a kit óhajtasz, noha nem érted rám,
Hogy feljön csillagod; — fénljék bár, nem bánom . . .
De még könnyes szemmel emlékezel rólam!

Az Isten szándékát kívánom, megáldja
Mindennek, néked is, mint szíved kívánja;
Tudom, életemben azt ő meg nem adja, —
Kész vagyok meghalni, ha Isten akarja.

Vigasztald azután a kit szíved kíván
Édesem; de tudom, megemlékezel rám,
És sokszor megsiratsz, s könnyezel sóhajtván,
S mondod: Óh Úr-Isten! én hű társam hol van?! . . .

Ha másnak személye néked nem kellene:
Úgy hiszem, hogy szíved fogytig híven élne,
Megmásolhalatlan hűséggel szeretne, —
De nem lehet, mert már mondottál ellene!“

[1]) Így.

Az érdekes, itt-ott csípős, de általában higgadt, — bár a fínom hamu alatt mély érzelem izzó parazsát rejtő — költői-levélnek ezzel vége.

Most egy hat stróphás dal jő, „apácza-nótára“ írva; ezen apácza-nóta pedig nem egyéb, mint a kilencz kurta soros Balassa-metrum, csakhogy a páratlan sorok nem magokban, hanem egymással rímelnek és egybeiratnak, pl.

„Szerencsétlenségnek boldogtalan czélja
Az bús, háborodott sziv,
Az ki sok sebeit jajgatva számlálja:
Mert nem állandó és hív
Kincsével kínálja, hogy veszély találja,
Szűntelen ellene vív.

Ha tettet is néha, kinjait tagadja:
De el nem titkolhatja;
Ajaka mosolyog, — de mégis más tudja:
Szívében fül bánatja.
Magát halni hagyja, mint virág ha ragya
Veri és elhullatja.

Óh! én boldogtalan, nekem is ez sorsom! . . .“

Majd így fejezi be panaszló énekét:

„Csak néked Úr-Isten szörnyű fájdalmimat
Jelenti meg bús fejem.
Mostan panaszimot, rövid rythmusimot
Könnyes szemmel végezem.“

Következik egy csinos és igen folyékony, zöngzetes dal: „Más ének. Egy török nótára“ czím alatt. A „török nóta“ egyebek közt így szól:

„Mint sebes szelek zúgási,
Tenger vize áradási,
Ollyak mint vizek folyási
Bánatimnak újulási.

Jaj nékem szegény fejemnek;
Nincs segítője igyemnek,
Sem szánója inségemnek. . . . .
Így kell múlni életemnek!

Békességes tűrés kell hát,
Melylyel vígasztalja magát
Bús szívem szomorúságát
Bízza Istenre fájdalmát.

Véget vetek verseimnek,
Mert nincs bennek bús szívemnek
Vigasztalása lelkemnek, —
Sőt áradása könnyemnek.“

Tehát a reménytelen búsongó már eddigi egyedűli vígasztalójában: a költészetben sem lel enyhűlést. Ám azért nemsokára újból kezébe veszi lantját, hogy bánatos elégiáinak egyik legszebbikét elzengje rajta. Ez ama „Múlnak esztendeim ...“ kezdősorú, s „Kemény János erdélyi fejedelem nótájára“ megható bensőséggel és szelíd megadással írtt remek ének, melyet Thököly- és Rákóczi-kori Irodalomtörténeti Adalékaim II-ik kötetében kiadtam, mint mutatványt Petrőczy Kata-Szidónia verseiből. (194. l.) Csakhogy most, az e verseket tartalmazó kézirat tüzetes áttanulmányozása után, e szóban forgó éneket is határozottan a föntebb ismertetett többi költeménynyel egykorúnak, úgymint Pekryné ifjúkorából, nevezetesen az 1680-as évek elejéről valónak kell vallanom, — és így helyreigazítanom azon véleményemet, melyet, mint a 197. lapon (az idézett kötetben) hangsúlyoztam is, főként az ének beirási helyéből merítettem, hogy t. i. az 1707. végén, vagy 1708. elején szereztetett volna; holott, mint a tartalom összhangja mutatja, egykorú az a megelőzőkkel, vagyis 1679—1685. közötti keletkezésű. Ez különben a költemény lényegére mindegy. Magára az énekre nézve, miután az említett kiadványban közöltem, odautalom a t. olvasót, s ide csak egyetlen versszakot iktatok a végéről, melyben a költőnő méla vígasztalással írja gyötrelmei iránt hidegnek hitt férjéről:

„Talám holtom után
Egyet sóhajt s megszán,
Én sok gyötrelmimet azzal meghálálván, —
Elsenyvedt szívemnek ezt jutalmúl adván!“

Most egy szintén költői szépséggel ékes, borongó dal következik, „Az múzsák szállási ...“ nótájára, 13 Balassa-stróphában. Elején a költőnő a habokkal

tusakodó s szélvészekben, kősziklák közt hányódó hajósokhoz hasonlítja magát, — kiknél azonban ő még szerencsétlenebb; mert azok közűl — bár hajójok törjön is, — „gályadarabra űl sok, és kívánt partra száll:“

„De én reméntelen,
S igen szerencsétlen —
Holtig ily búban élek;
Ki lesz szabadítóm
S búmban vigasztalóm?
És jaj! honnan reménlek
Hogy ki kezét nyújtsa,
Szívem vidámítsa? —
Ki árnyéktúl is félek. . . .

Világnak szépsége,
Kincse s ékessége
Lehet-é vigasztalóm?
Úri méltóságban
Nyúgodalmát abban
Szívemnek nem találom:
Mert minden vigasság,
Tréfaszó, múlatság —
Énelőttem csak álom. . . .

Sohol vigasztalást,
Sohol megnyúgovást
Nem lel elbágyadt szívem;
. . . .
Könnyebb volna: egyszer,
Nem egy nap ezerszer
Múlnék szomorú éltem!

Egy állhatatlan szív
Ki hozzám nem lesz hív
Oka sok gyötrelmimnek.
. . . .
Keményebb mágnesnél,
Vadabb a tigrisnél, —
Látván könnyhullásimot:
Óránkint neveli
És csak megneveti
Iszonyú fájdalmimot,
Mintha nem illetné,
Sőt nem is értené
Keserves panaszimot!

— Hogy lehetne immár
Szívemben esvén kár,
Mégis jót reménlenem?
Ez elsenyvedt szívvel,
Szomorú elmével
Valaha vígan élnem?!

Azért immár, nekem
Megúnt bús életem
Szörnyű halál gyanánt van.“
. . . .

Íme, megint itt van a virúló ifjú nőnél az a sötét, byroni hangulat; s közvetlenűl utána egy 18 sorbúl állott külön dalnak nyoma látszik, melyben a már majdnem kétségbeesésig jutott kesergő szerelem oly leplezetlenűl mondá ki fájó vádját a szeretett ledérsége fölött, — hogy később, gyöngéd gyermeki kezek az apa iránti tiszteletből az egész verset olvashatlanúl kitörűlték.

E megsemmisített dal után Szidónia ismét a „Forog a szerencse . . .“ kezdetű, már idézett gyönyörű Balassa-

énekben keresé vígaszát, ennek dallamára költvén egy hosszabb versezetet az állhatatlanságról, ekképen:

„Világi sok búban —
Sértegető gondban
Mi a legkeservesebb? —
Kit emészt betegség,
Fájdalmas nagy ínség
Vagy vesztegeti sok seb:
Óránkint halálát
Várja kimúlását,
Ahhoz lévén közelebb.

Halálhoz hasonló
— Sokszor feljűlmúló —
Rabságbéli gyötrelem,
Ki szabadúlását
Sem vígasztalását
— Nem lévén segedelem —
Immár már nem várhatja,
Könnyen szemmel látja,
Hogy dolga veszedelem.

Sokszori kárvallás,
Keserves pusztúlás,
Az ki szíveket gyötör;
Vagyonbúl nincsen-re
Ki jut e veszélyre —
Hidd el, hogy nagy éles tőr . . .
Emésztő gondokkal,
Reméntelen sorssal
Az szerencse reátör.

Vétkei miátt ha
Valakit halálra
Üldöznek, mely fájdalmas;
Retteg, nem nyughatik,
Elméje hányatik,
Minden dolga unalmas.
Egy álma sincs csenles,
Dolga veszedelmes,
Bús élete siralmas.

De sok, ki majd meghal —
Oly orvosra talál,
Hogy élete megmarad.

Sokszor szegénységbűl,
Sanyarú ínségbűl
Véletlen kincse árad;
Sok nehéz rabságbúl,
Halál kapujábúl
Életre vígan virrad.

Sok, vétkét megbánván,
Életét jobbítván —
Nyér kegyelmet fejének;
Rettegési múlván,
Ismég megújúlván
Nyúgodalma szívének,
Megtér, s elfelejti
Búját sem említi,
Örűl szerencséjének.

— Azért keservesebb
Nincsen gyötrelmesebb
Világon az hű szívnek
Állhatatlanságnál,
S máson kapó társnál
Gyötrelmesbb az elmének —
A hol boszúsággal,
Háládatlansággal
Fizetnek az hűségnek.

Orvoslást az ellen
— Akármeddig éljen —
Már soha nem remélhet.
Naprúl napra újúl
Bánatja tűze gyúl,
Csendes órát nem érhet;
Rettegve jár és kél,
Még árnyéktúl is fél,
Nyúgodalma nem lehet . . .

Hűségtelenségben
S hozzá keménségben
Ha egyszer kedves társát
Találja véletlen:
Sóhajtja szüntelen
Hű szíve megcsalását, —

Hogy kínnal hálálja
Mézért mérgét adja,
Siratja megúnását . . .

Hát én szegény lélek
Hogy ne keseregjek —
Kinek nagy részem ebben!
Igaz hűségemért,
Hű szeretetemért
Juték olyan veszélyben;
Mert újúl naponkint
Bánatom, s óránkint
Lángol bágyadt szivemben.

Nem egyszer, de sokszor
Csapdos ez nagy ostor —
Az ki szenvedhetetlen;
Szörnyűk én fájdalmim,
Sűrők könnyhullásim,
Károm megtérhetetlen:
Hűségemért jajjal,
Holtig való bajjal
Fizet ez hűségtelen!

. . . . . .
. . . . . .
Cseréli hűségemet;
Éppen megvetette,
Szívébűl kiűzte
Tökéletes szívemet.
Meg sem esik szive,
Nem tér hozzám kedve
Látván sok gyötrelmimet.

Mert akárhol legyek,
Akármit szemléljek —
Hull a könny szemeimbűl;
Akármit műveljek,
Űljek avagy keljek, —
Ki nem szakad elmémbűl:
Hogy úgy porba ejtett,
Vagyok kivettetett
Édes egyem szívébűl! . . .

De hiszem, az Isten
Megszán végre engem, —
Kiveszen e világbúl;
Hamar megvígasztal,
Boldog halál által
Kisegít kínaimbúl;
Béköti sebemet,
Gyógyítja lelkemet —
Csak az ő jóvoltábúl!"

Lelki állapotának e mély érzelemmel, találó és erőteljes vonásokkal rajzolt bánatos képén elmerengve, — nem enyhűlt, sőt még búsongóbbá vált az önboldogtalanságától visszariadó költőnő, s kétségbeesésében vallásos lelke egyedűli vígaszához, a szenvedők mintaképéhez, Krisztushoz emelve szemeit, e rhapsodiaszerű néhány soros versben sóhajt fel:

„Minthogy verseimben
Bút lelek mindenben,
Nő a kín szívemben, —
Senki orvos ebben
Nem lehet; csak mennyben,
Az ki szükségemben
Segíthet ügyemben,
Szörnyű gyötrelmemben;
Azért őhozzája
Kiáltok ínségemben:

Békességes-tűrést adj édes Jézusom!
Hogy meg ne bántsalak, megváltó Krisztusom!
Kétségbeeséstől őrizz óh Istenem! . . .
Szűnjék meg, ha tetszik, én súlyos keresztem!!“

A vallásos elem, mely Petrőczy Szidónia költészetének eddig is egyik erős alapvonását képezi vala: ezentúl határozottan túlsúlyra emelkedik, majdnem egyeduralomra jut abban. Az iménti érzelmes, buzgó felsóhajtás, fölesdeklés után előbb egy hosszabb, aztán egy rövidebb, majd megint egy hosszabb ének következik, — mind megannyi határozott vallásos, hogy ne mondjuk: vezeklő színezettel. Az elsőben (az Óh én reméntelen . . . kezdetű régi dal nótájára) kenetteljes bibliai hangon s mély hitbuzgósággal esdekel:

„Elbágyadt lelkeknek
Szomorú szíveknek
Ki vagy vígasztalója!
Gyámoltalanoknak,
Ügyefogyottaknak
Erős oltalmazója:
Mennybéli Istenség!
Uralkodó Felség!
Üdvösség megadója!

Vígasztalj meg, kérlek,
Mert, ha csak így élek,
Nem erősít jóvoltod:
Reménségem meghűl,
Kicsinségem eldől
Hogyha hatalmas karod
Engem nem támogat, —
Lelkem nem szolgálhat
Úgy, az mint Te kívánod.

Tehozzád kiáltok
— Ki férgecskéd vagyok —
Figyelmezz kérésemre!
Látod gyötrelmimet,
Fájdalmas szívemet,
Jőjj el segítségemre! . . .
Mert sok bánatoknak,
Szörnyű fájdalmaknak
Estem mély örvényibe.

. . . .

Éltemet, lelkemet,
Elbágyadt szívemet
Én, Uram! néked adom;
Bűneimmel búmat,
Könnyhullatásimat
Szent kezedbe ajánlom:
Mert ha Te igazgatsz —
Tudom, veszni nem hadsz,
Soha kárát nem vallom.“

Ilyszerű az egész ének, s Ámen-nel fejeztetik be. A második, 3 strófás vers, egyszerű felsóhajtás Jézushoz: adjon erőt a szenvedések súlyos keresztinek elviselésére. A harmadik azonban jelentékeny vallásos költemény, Balassa Bálint egyik dallamára, s egészen

az ő komor búsongásával, borongó bűntudatával és áhítatosan vezeklő fájdalmával írva:

„Panaszkodásimnak sok ínségébűl
Kiáltok Úr-Isten, bűn sötétségébűl!

. . . .

Terhe, ímé, mint nyom, jaj! sok vétkeimnek;
Nevekedik árja az én félelmemnek,
Árad erős habja keserűségemnek,
Emészt szörnyű kínja bűnöm fekélyének.

Rettenetes kétség szélin tátongónak,
Segedelmet Uram, csak tőled várónak,
Mennyei hazáját szívből óhajtónak —
Légy kegyelmes, Uram, bűnös szolgálódnak!" stb.

Megragadó bensőséggel, s mélyen gyökerezett lelki buzgósággal szerzett költői mű ez, jellemző ereklyéje ama vallásos kornak, s egyszersmind írója hiterős meggyőződésének. A versfők a költőnő nevét mutatják: PETRŐCZI KATA SZIDÓNIA, — s éppen ennyi versszakból áll az ének. Dallama egyenesen Balassának a Szent-Háromsághoz szóló híres hymnuszára utal, a költemény fölé ez lévén czímül írva:

„Más. Nótája: Egekben lakozó Szentséges-Háromság... Balassa Bálint."

E terjedelmes, bús vallási ének, hogy egész lelkét kiönthette benne, enyhülést szerze Szidóniának; — a ki utána ezen különálló strophát jegyezé:

„Könnyebbséget érzek szörnyű gyötrölmemben;
Az egy vigasztalás elbágyadt szivemben,
Hogy már nem sokáig leszek ez életben, —
Csendes halál után örvendezek mennyben. Ámen."

Ezzel Petrőczy Kata-Szidónia tulajdon kezével a verseskönyvbe beírt költeményeinek végére jutottunk. Következnek a szintén általa szerzett, de már nem maga, hanem a halála után hátrahagyott fogalmazatokból

leányai egyike által a többihez beirott versek, szám szerint kilencz, — melyekből azonban három csak nehány sornyi töredék.

Az első és harmadik költemény bibliai zamatú s erős protestáns szinezetű ének, melyeket — mint tartalmuk bizonyítja — a vallásüldözések korában: Kollonics rémuralma idejében szerzett a költőnő. Az elsőnek czíme csak Új ének, nóta: „Mit bízik a világ...“ Segítséget kér Istentől az üldözők ellen, a kik „reánk agyarkodván“

„Föltötték magokban, hogy eltöröljenek
Ez földnek színéről, semmivé tegyenek,
Lelkünk-isméretén is urak legyenek,
Emberi találmánt
— Kit Szent Lelked útált —
Velünk hitessenek.

Tiltják és csúfolják a Te szent ígédet,
Útálnak, kik tisztán tiszteljük nevedet,
Véred hullásával nyert szent érdemedet;
Megvetvén üldözik
S arra kínszerítik
Az te híveidet:

Más közbenjárókat keresnek magoknak,
Jótéteményekbe igen bízakodnak,
Szerelmes Jézusom, véled nem gondolnak;
Kezek munkájának:
Az kőnek és fának
Térdet-fejet hajtnak.

Népednek pásztori az Te házaidbúl
Kiűzettettenek Te szent templomidbúl...
Jaj! nincs maradások, űzetnek egy helybűl
Másra, s megölettek,
Sok vért kiöntöttek
Az Te híveidből.

Tapsolván örűlnek az mi siralminkon,
Keményűl kőszívek nyomorúságinkon.
És hatalmaskodnak minden javainkon;
Megszűnt az énekszó —
Hallatik csak jajszó
Az mi utczáinkon.

. . . .
Óh szerelmes Atyánk! essék meg te szived,
Látod ez inséget kit szenved te néped,
És jusson eszedbe igaz igéreted,
Mondván: Ne félj népem, —
Pokol kapúja sem
Állhat meg ellened!

Hivunk segitségűl, az mint parancsoltad;
Óh, ne hagyj elesnünk, s hitünket támaszszad,
Erősitsed, kérlek, hogy az mint meghagytad:
Tebenned reménljünk,
S azóktúl ne féljünk
Az kik nem árthatnak!

Mert nem ölik meg az halhatatlan lelket,
Ha kinzások által próbálják az testet;
Feltámasztja Isten, s ad örök életet,
Az sok jajszó után
Üdvösségnek útján
Megvigasztal minket!"

Mennyi erő, mennyi hitbuzgóság, mily állhatatosság nyilatkozik e föntebbi strophákban!

A harmadik ének pedig már nemcsak a vallás üldözését: de az idegen nemzet által az édes haza pusztítását is panaszolja. E szép, folyékony költeményt egy „Anazomi ludiz lidem . . ." kezdetű lengyel vagy tót dal nótájára költé Petrőczy Szidónia, a ki, mint Trencsény vármegyei születésű, gyermekéveiben jobbágyaitól megtanúlhatott szlávúl. Néhány jellemzőbb strópha ez énekből:

„Óh lelkünk világossága,
Juhaidnak jó pásztora —
Tekints kegyes szemmel alá,
Jusson hozzád néped szava!

Idegen nemzet van rajtunk,
Jaj, igen sanyargattatunk,
Ránk jöve, mint az zsidókra
Szörnyű egyiptomi iga.

Pusztitják édes hazánkat,
Elvonják mi javainkat,
Nevetvén mi siralminkat —
Csikorgatják ránk fogokat.

Még lelkünkben is gyötrenek,
Az igaz hitért gyűlölnek.
Egy helybűl másra üldöznek,
Templomidbúl kiűztenek.

Föltötték, hogy háborgatnak
És hitünkben meg nem hadnak;
Fegyverrel arra hajtanak
Az mit magok gondoltanak.

Avvagy bujdosókká tesznek,
Az kik állunk ő ellenek,
Minket koldúlni kiűznek
Hazánkbúl, avvagy megölnek.

Tedd semmivé tanácsokat!
Verd az földhöz hatalmokat!
Csúfold meg találmányokat —
Szánd meg az mi siralminkat!

Evangeliomod, kérünk,
Hogy prédikáltassék nékünk,
Tisztán megmaradván köztünk
Virágozzék hittel szívünk!"

Beillik bujdosó kuruczok panaszos dalának.

A második ének — melynél tárgyrokonság kedvéért e harmadikat elébb említettük — szintén vallásos, de tisztán egyéni tartalmú, s alkalmasint szebeni rabságában, 1704. nyarán, azon alkalomból szerzette a költőnő, midőn halálosnak vélt szélhüdéséből váratlanúl felgyógyúlt, a miben vallásos lelke Isten csodás kegyelmét imádta. Az ének czíme is idevonatkozik:

„Más. Egy tót ének: Shlubokosti Serca Meho... nótájára csinálta, mikor Isten súlyos nyavalyában megsegitette.

Óh, hogy adhassak hálákat
Néked édes Jézusom,
Én megváltó Christusom,
Ki az halál kapujából kihoztál, segítségem.
Jézus, én reménségem!

Az te gyógyító szent kezed
Elbágyadt tagaimat
Orvoslá fájdalmimat,
Midőn azoknak soksága szintén lenyoma engem . . .
Jézus, én reménségem!

Te nem adtál az halálnak,
Életben megtartottál,
Jóvoltodbúl megáldál;
Tömlődbe szedvén könnyemet, megvígasztalál engem . . .
Jézus, én reménségem!

Ne hagyj el kérlek, engemet,
Légy ezután is velem
Mind holtomig, s én szivem.
Egyedűl téged óhajtson Jézus, édes szerelmem!
Jézus, én reménségem!"

A negyedik nem egyéb, mint egy strópha Petrőczy Szidónia korábbi dalaiból, a melyet leánya — hihetően — a fogalmazatból szintén beírni kezdett, de észrevévén, hogy a könyvben föntebb már bennfoglaltatik, — meg abban hagyott volt.

Az ötödik egy „Németből fordított új ének: Ach, wie nichtig . . ." és pedig oly szerencsésen van választva, s oly szépen fordítva, (Petrőczy Szidónia, mint életrajzában említők, két nagyobb, önálló munkát is fordított németből), hogy élvezetétől a t. olvasót megfosztani nem akarván, íme, ideiktatjuk egész terjedelmében:

„Óh mulandó — s változandó az ember élete!
Ki mintegy köd megjelenik, —
Ottan mindjárást eltűnik:
Úgy az mi életünk mulik.

Óh mulandók — s változandók az ember napjai!
Mint sebes víz áradása,
Tartózhatatlan folyása:
Úgy az mi időnk állása.

Óh mulandó — s változandó az ember öröme!
Mint változnak idők s órák,
Békesség, had, sötét s világ:
Úgy az öröm is elsorvad.

Óh mulandó — s változandó embernek szépsége!
Mint az szép virág meghervad,
Ha erős szél reá fuvand:
Úgy az szépség is megfonnyad.

Óh mulandó — s változandó az emberi erő!
Ki oly bátor, mint oroszlán,
Óriással is szemben áll:
De meggyőzi azt az halál.

Óh mulandó — s változandó ember szerencséje!
Ki forog mintegy keréken,
Egyik helyből másra mégyen —
És meg nem állhat egy helyen.

Óh mulandó — s változandó világi becsület!
Kinek ma kezét csókolják,
Majd Isten gyanánt imádják:
Holnap lábokkal tapodják . . .

Óh mulandó — s változandó emberi okosság!
Az ki tud bölcsen beszélni
És másoknak tanácsolni, —
De el kell annak is múlni!

Óh mulandó — s változandó ember tudománya!
Az ki szép inventiókat
Kitalál ékes munkákat:
Halállal végzi azokat.

Óh mulandó — s változandó e világi sok kincs!
Kit árviz és tűz elveszthet,
Porrá és hamúvá tehet:
Örökké tartó nem lehet.

Óh mulandó — s változandó világi uraság!
Ki fennáll nagy hatalomban, —
De nem maradhat meg abban:
Fekünni kell koporsóban.

Óh mulandó — s változandó ez világ pompája!
Az ki bíbort, bársont viselt,
Mások felett tiszteltetett:
Az sírban elfelejtetett.

Óh mulandó — s változandó ember minden dolga!
Mert majdan minden elmúlik;
Csak az kik az Istent félik:
Azoknak jutalmok fénlik . . .

Óh megváltóm — szabadítóm, szerelmes Jézusom!
Erősitsed én hitemet:
Hogy semmi múlandó tőled
El ne szakaszsza szivemet!"

Ezen alakilag úgy, mint tartalmilag gyönyörű költemény után, ismét egy mély érzelmű és enyhűlést hosszan tartó földi szenvedései után már csak a mennyekben kereső eredeti dala következik Pekrynének; mint a tartalom sejteti, tán 1707—1708-iki utólsó, hosszú betegségében írva. Hadd álljon itt.

„Vers.

Nyomorúságidban kesergő bús szívem,
Mit remélsz? hogy naprúl-napra nehéz terhem
Nő, súlyos keresztem földig nyomott engem,
Mikor vídámúlsz meg, s ha lesz csendességem?

Meddig tart az Isten ez üröm-étellel?
Mikor jelenik meg ő segedelmével,
Szörnyű fájdalmimot orvosló kezével, —
Mikor tapogatja sebem kegyelmével?

— Ő tudja legjobban, az meddig rendelte;
Mert ő könnyeimet tömlőiben szedte,
Noha kereszt által sújtolta és verte
Bűnös szolgálóját, — de meg nem vetette!

Irgalmas szemével reám tekint végre,
Szívemet emésztő szörnyű ínségemre;
Felemel az porbúl, emel dícsőségre,
Megszán, s viszen mennyben, ő dícséretére.

Más vers.

Vale, haszontalan sok könnyhullatásim!
Vale, szívemésztő gyakor sóhajtásim!
Vale tinéktek is gyakor jaj-mondásim!
Vale-t mondok nektek immár búsúlásim!"

Ez után a halálos betegségben fekvőnek búcsúzó éneke következik Jézushoz, németből fordítva. („Németből fordított új ének. Oh Jesu-Christ, mein Lebens Licht.") A költőnő, ki egyszersmind műfor-

dító, ezen mély lelki áhítattól áradó s nem szépség nélküli énekkel mond istenhozzádot e földi világnak:

„Jézus, életem világa,
Reménsége és pásztora!
Ez földön zarándok vagyok,
Terhessek bűneim s nagyok.

Igen gyarló s bágyadt szívem
S bűnös testem is erőtlen,
De kiált hozzád én lelkem:
Vígy haza, hozzád Istenem!

. . . .
Uram! az Te szomjúságod
Keserű epeitalod
Mikor semmi enyhűlésem
Nem lesz, — légyen erősségem!

. . . .
Mikor elmúlik szólásom:
Szent Lelked bennem kiáltson;
Mikor béfogják szememet:
Vezéreld mennybe lelkemet!

Te végső szód szövétnekem
Légyen, ha az halál nekem
Általveri én szívemet, —
Vígan hajtsam le fejemet!

Kereszted légyen támaszom,
Koporsód nyugvó szállásom,
És fejér gyolcsod szememet
Fogja, ruházván lelkemet.

Kimúlásod reménségem,
Hogy hozzád visz mennyben
engem.
Nyisd meg kegyelmed kapúját
Elhozván életem czélját.

Ítéletkor feltámaszszad
Szolgálódat, és állassad
Jobbod felől, s ne ereszszed
Rá szörnyű ítéletedet.

Úgy fog testem megújulni.
És mint az nap fog fénleni,
Hasonlítván szent testedhez
S az angyalok szépségéhez.

Óh mely nagy örömöm lészen!
Az angyalokkal éneklem
S az hívekkel szent nevedet
Áldom, nézvén szent színedet."

E búcsúzó ének után még egyszer megzendült a haldokló költőnő lantja, de csak egy bús, elhaló accorddal, — mintha az elmúlás szellője rezgette volna mélán a húrokat. Legvégül még e daltöredéke áll Petrőczy Szidóniának:

„Az Párkák fonala,
Napjaimnak száma
Vajjon mikor szakad el?
Ki soha semmi jót —
Csak gyötrelmet s gondot
Látok, és bús éltemmel
Vagyok megterhelve:
Mintha világ terhe
Nyomna ily szörnyűséggel.."

A Párkák fonala csakhamar elszakadt, s a szegény, hosszasan szenvedett nőt örökre megszabadítá az irgalmas halál, a reája „világ terhe" gyanánt nehezült bús élettől. Szép lelkének szülöttei azonban: e szomorú dalok, ma is részvétet ébresztenek a művelt lelkű olvasóban sorsa és érzékeny szívének fájdalmai iránt, mely utóbbiak még ma, kétszáz év múlva is oly élénken sírnak fel e dalokból, — habár a szív maga már rég porrá lőn.

Midőn ezelőtt 12 évvel Petrőczy Kata-Szidónia „Múlnak esztendeim..." kezdetű gyönyörű énekét közzé tettük: nemzeti irodalomtörténetünk pantheonjának koszorús alkotója Toldy Ferencz, érdemesnek találá Petrőczy Szidóniát azon egyetlen költeményéért a magyar Parnassz lantosai közé sorolni;[1]) annálinkább remélhetjük tehát, hogy a föntebbi bővebb ismertetés után nem késend az irodalomtörténet méltó helyet jelölni ki e jeles és nemes alaknak, az első magyar költőnőnek, ama pantheonban.

---

[1]) Toldy Ferencz: A magy. nemzeti irodalom története. Harmadik kiadás, 77. l.

IV.

GHYMESI GRÓF FORGÁCH SIMON
TÁBORNOK
MINT ÍRÓ.

Az 1669-ben született és 1730-ban lengyelországi Zulkwán, bujdosában elhalt gr. Forgách Simon, előbb cs. kir. tábornok, utóbb pedig II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek egyik híres tábornagya, nemcsak vitéz és gyakorlott katona: de előkelő míveltségű és igen szellemes ember volt. Mint Forgách Zsigmond nádor unokája s a dúsgazdag Forgách Ádám országbíró és bányavidéki főtábornok fia, a Magyarország egyik legelső zászlósurának fényes jövőre hivatott csemetéjét megillető gondos, finom nevelésben részesűlt. E nevelés merőben kath. irányú volt: innét Forgáchnak más felekezetűek iránt egész a türelmetlenségig fokozódott buzgó vallásossága. Ez az irány csak táplálékot nyert I. Leopold császár jezsuita sugalmazások alatt álló bécsi udvaránál, a hová a serdűlő fiú, mint I. József királynak tanuló s játszó pajtása fölvétetett, és több évet a trónörökössel benső barátságban tölt vala. Innét eredt Simon úrnak későbbi „Josefista"-sága, sőt még Rákóczi pártjához való átmenetelének fő inditó oka is: a miről alább.

A bécsi udvarból a daliás ifjúvá fejlődött s tüzes katonás szellemű Forgách már 1687-ben, tehát 18 éves

korában egyik reguláris lovas-ezredhez ment, mint hadnagy. Majd a Czobor-Pálffy huszár-ezredben szolgált, melynek már 1691-ben alezredesévé, s 1695. május 19-kén a Kanizsa elleni végek vice-generálisává neveztetett ki. Mint ilyen, több hadjáratban vőn részt cs. kir. és végekbeli hadakkal; így pl. 1697. Bihács ostromában is, Boszniában. Majd a spanyol örökösödési háború kitörésekor saját huszárezredet (a ma 3-ik számút) állítván, ezzel a Rajnához ment, a francziák ellen. Szabályos módon megtanúlta a hadakozás mesterségét. 1700-ban mint győri altábornokkal, s 1701. jan. 1-én mint rendes cs. kir. tábornokkal találkozunk vele. 1703-ban hazavezényelték, Rákóczi ellen az északnyúgati ellenfölkelést szervezni. Gr. Forgách Simonban ugyanis, ép úgy mint gr. Pálffy Jánosban, föltétlenűl bízott a bécsi udvar; azt hitték: végkép kivetkőzött magyarságából. Az udvarnál és a cs. hadak közt nevelkedett, németűl tökéletesen beszélt, a kuruczokat szidta, sőt 1704. elején még magyar öltönyét is levetvén, német tábornoki egyenruhába bújt s bajuszát leborotváltatá.[1])

Mindez azonban csak máz, csak külsőség volt. Forgách Simonban a magyar érzést s háborgó, tüzes keleti vért sem a jezsuiták s az udvari nevelés, sem a német hadak közt 17 évig való tartózkodás el nem fojthatták, át nem változtathatták. Koronként fellángolt

[1]) Ez azért kelle tennie, mert — mint írja — „kétszer már csaknem agyonlövének az németek, magyar ruhában“ kurucznak nézvén tábornokukat. Levágatott szép, aranyszinű bajuszát Simon úr emléküll eltevé egy papiros tokba, melyre ezen distichont irá :

„Temporibus sapiens vestes sine crimine mutat,
Etsi mutatus moribus esse nequit.“

(L. levelét 1704. február 24. Schwandorfrúl nejéhez.) Íme, milyen hamar termett a jó epigramm Forgáchnál, már akár maga költé, akár csak idézi.

s ilyenkor ki-kivillant belőle a magyar büszkeség, sajátos szellemének egész hevével és szilajságával. Gr. Gianini, a bécsi udvarnál levő modenai követ — e ravasz olasz diplomata, — jobban belátott a Forgách hamu alatt forrongó tűzű lelkébe ennek még császári tábornok korában, mint az összes bécsi ministerek, s mint maga I. József.

Forgách Simon előkelő származására rendkívűl büszke magyar főúr, valódi olÿgarcha volt. Ismerte és kedvvel olvasá családjának s hazájának történetét, (a latín nyelvben kitűnő jártas lévén,) és jól tudta: mihez van joga nemzetének? s mik az ellene elkövetett sérelmek? Szenvedélylyel olvasá gr. Zrínyi Miklós, e lánglelkű író és hazafi magyar munkáit is, sőt a katonaiakat (a „Ne bántsd a magyart,“ „Vitéz Hadnagy“-ot, stb.) annyira megszereté, hogy sajátkezűleg lemásolván, a tarsolyában hordozta, hogy még a táborozásban is úgy forgathassa, mint valami bibliát.

A ki ilyen munkákat olvas: az nem vetközé le magyarságát, sőt még ha előbb netalán levetkőzte volna is, — bűnbánólag visszaöltözném abba!

Forgách katonai becsűletből megverekedett 1703. novemberben Zólyomnál a kuruczokkal, — de szerencsétlenűl. A saját unokatestvére: gr. Bercsényi Miklós úgy megverte őt, hogy Forgách Koháryval stb. csak éjjel, pukatüzelés közt, futva, nagy bajjal szaladhatott el, — mindene ott veszett: tábori málhája, vezetéklovai, sőt ezek egyikének terhével még a császári generálisi dipomája is![1])

Nem volt többé szüksége reá. József király által titkos közlendőkkel megbizatva Rákóczihoz, — kivel a

[1]) Maga írja Bercsényinek. (Forgách-levéltár.)

már az uralkodásra igen vágyó koronázott fő, a saját apja Leopold császár ellen akart némileg conspirálni, — a következő 1704-ik év martius közepén egyszerre csak kuruczczá lőn Forgách Simon, mindenek bámúltára.

Az eddig elnyomott hazaszeretet s magyarság forró érzete, a boszú a lelke mélyéből meggyűlölt — mert általa oly jól ismert! — magyar-ellenes bécsi udvar ellen, egész féktelenséggel lobogott fel most, kitárúlt, megkönnyebbűlt szívéből. S nem színre, mint József király várta: de, mint Gianini előre megjóslá, — szívvel-lélekkel tüzes kuruczczá, Rákóczi és a nemzeti szabadság hívévé változott Forgách. „Ich hätte selbst nicht glaubt, was ich fir ain Ertz-Raufmeister Kurucz pin!“ írja ő maga egy német főúrnak, 1704. július 4-én Devecserből. Megútálván immár a németet teljes lelkéből: örűlt, hogy közűlök kiszabadúla; keményen írt és harczolt mindenütt ellenök; s ámbár Koronczónál megverték: de Egret, Eperjest, Kassát, Szathmárt s Erdélyben Dévát, Hunyadot, Szamos-Újvárt és Medgyest ő capituláltatta Rákóczinak. S e mellett a bécsi udvarral kötendő békeegyezmény tartósságában nem hivén: a József királytól rábizott titkot mélységesen elhallgatta, és azt a bámuló Rákóczinak már csak — Rodostóban vallá meg, mikor József rég a földben pihent.

Ilyen volt íme, gr. Forgách Simon, rövid vonásokkal jelezve. Nagy aristocrata, lelkes magyar, erős katholikus, vitéz katona; ékesszóló, nagy rábeszélő tehetséggel bíró, finom, udvari, gavalléros műveltségű, szép olvasottságú, szellemes és húmoros — olykor pajzán — kedélyű férfiú; különben hirtelen föllobbanó, és szilaj szenvedélyességében — de ép úgy szilaj jó kedvében is — túlcsapongó; jó bornak, vígságnak, szép

menyecskéknek kedvelője; poharazás közben el-eljáró nyelvének parancsolni sehogysem tudott.

Ily ellentétes tulajdonokkal felruházott sajátságos szellemű ember, természetesen, bármily helyzetben könnyen akadályokba ütközik, — sok barátot, de sok ellenséget is szerez magának; és így ama háborgós időkben nagyon is kimagyarázható az a sors, mely őt érte: mint a magyar Confoederatió foglya, négy esztendőt töltött rabságban, Krasznahorka, Szepesvár és Munkács tömlöczeiben. Sőt, ha Rákóczinak különös, elnéző kegyelmessége és Forgách előkelő családjára való tekintete nincs: bizony, igen könnyen a fejével is lakolt volna Simon úr; nem árulásért, (erre ő képes nem vala,) hanem az országnak nagy kárt: Esztergom elvesztét okozott önfejű zabolátlanságáért, irott hadi parancs megszegéséért.

Ámde mi ezúttal nem Forgách Simon életét akarjuk megírni, — arra talán lesz még idő és alkalom számunkra; anyagunk csábító bővségben van már együtt hozzá. Most, e helyütt csak mint íróról akarunk róla szólani, őt mint nemzeti irodalmunk egyik régibb mívelőjét bemutatni.

Eddig Forgách Simon grófot csak mint irodalomkedvelőt, mint kiadót, mint a halhatatlan Zrínyi Miklós „A török áfium ellen való orvosság, vagy Ne bántsd a magyart!“ czímű legbecsesebb prózai munkájának megmentőjét ismerte a hálás irodalomtörténet. Valóban, ez utóbbiért meg is érdemli hálánkat örökre. Mert ő vala az, a ki Zrínyinek most czímzett, de életében ki nem nyomathatott katonai és politikai geniális művét valami kéziratról leírván, magával hordá táboraiban mindenütt, s midőn 1705. június-ban, mint erdélyi főtábornok, Medgyes várát és városát a néme

tektől hosszas, kemény ostrom után bevette: az ott talált szász nyomdában (vagy Bártfán?) Zrínyi e munkáját külön könyvben kinyomatta, s a következő lelkes előszóval, Rákóczi fejedelemnek, mint a szerző Zrínyi Miklós testvére unokájának ajánlva, kiadta:

„Az Nagyméltóságú
Felső-Vadászi
Rákóczi Ferencz
Istennek kegyelméből erdélyországi választott Fejedelemnek, Sáros vármegyének Főispánjának, munkácsi és makoviczai Herczegnek, Sáros-Pataknak, Tokajnak, Regécznek, Ecsednek, Somlyónak, Ledniczének, Szerencsnek, Ónodnak Örökös-Urának, nagy jó Kegyelmes Uramnak ő Nagyságának.

Minémű írása maradt légyen a nagy vitéz és méltóságú horvátországi Bánnak, néhai Gróf Zrínyi Miklósnak, noha sokan hallották ugyan hírét: de világosságra ezen szép munka ki nem mehetett. Két okát ennek látom; első, hogy deficiálván ezen Méltóságos Familia: nem volt azt kinek dedicálni; másik oka volt, hogy már oly nyomorúlt sorsra jutott a szegény árva magyar nemzet, hogy senki a hadakozásról, annak módjáról és hadi disciplináról nem is gondolhatott, sőt arról álmadozni sem mérészlett; magát egészlen idegen nemzet óltalma alá vetvén, az volt szerencsésebb, a ki keményebben húzhatta az igát és foghatta az adót hozó földben járó eke szarvát.

De a mint a nagyhatalmú Úr-Isten minden dolgaiban hathatós: csak ebben a szép munkának kiadásában is a feljűlirt két oknak határát megszabadította. Mert, ha keresem a régi híres, nevezetes, vitéz, nagyméltóságú, tündöklő familiákat, — néven nevezve noha nem találom egyenként: de tudok egy edényt (egyént), a kiben succum familiarum et heroum Zrínyi, Frangepán, Báthori, etc. mintegy quinta essentiáját ezeknek a dicsőséges véreknek megláthatni és tapasztalhatni. Quod in multis, hoc in uno. Nem is reménlem, — Nagyságod — tudván tiszta igaz szívemet — hizelkedésnek vélje, ha Nagyságodat méltán annak nevezem. Van azért kinek dedicálni ezen vitézségre való jó tanácsú munkát.

A másik ok is Nagyságod által felszabadúlt. Mert nemcsak fegyverre kelnünk szabadságunk mellett lött hatalmunk: de Nagyságod az, a ki a Nagyméltóságú Bánnak vére lévén, nemcsak igyekszik a jó militaris disciplinát béhozni, — sőt parancsolja s parancsoltatja már is. Mert ha a rómaiaknak a hadi disciplina által lött triumphusit elhallgatom is: szólok erről a nemzetről a ki régen előttünk vagyon, nyakunkon űl, hitivel, életével,

költségével, minden kigondolható mesterségével szabadságunkat, jószágunkat és országunkat sanyargatta.

Valjon ezen nemzet miért oly hatalmas ellenünk? Az Istennek külömb teremtett embere-é, mint mi? Annyi feje, annyi keze, annyi lába, annyi tagja az hadakozáshoz, mint nékünk. Keményebb, tűrhetőbb, (kitűrőbb) erősebb, magasabb, talpasabb-tenyeresebb-é, mint mi? A kit ha a dér megcsíp, — mint a légy; ha meleg supponya (zubbonya) nincs, — mint a holt; termete, mint a czinegének! Talám a magaviselése, vagy a köntöse — ki csak lotyogfütyög és egész impedimentum az hadakozásra, — az jobb-é nálunk? Talám a fegyvere, koczpirere (koczperd), hosszú puskája? a kit ha kilő: nagy dörgést tészen, — de nem talál véle, és annak megtöltése nagy időt kíván és nagy confusiót okoz, — az jobb-é a mi kardunknál, kópiánknál, a ki mindenkor kisűl és útat csinál magának. Valjon lova-é jobb, a ki ha 24 óráig nem eszik — dög, a miénk pedig akkor vidámjabb. Hanemha annak könnyebbsége volna gyorsabb a miénknél? midőn mászva mász a lóra, a mikor mi már lovon vagyunk.

Hát mivel oly hatalmas ezen nemzet? Azért é, hogy tam in actu, quam extra actum mindenkor exercitiumja vagyon, magát, lovát próbálgatja tiszti által, kiből a szófogadás származik; soha semmit sem exequál, míg felőle jól (nem) disponál. Ezt Nagyságod bölcsen általlátván, tapasztalja, quod sit ordo anima rerum.

Mivel pedig én gyermekségemtől fogva a disciplinaris hadakban nevelkedtem és annak hasznát érezvén, benne gyönyörködtem, s tudva tudom Nagyságodnak szent igyekezetit a jó militaris disciplinához: azért mérészlettem ezen szép munkát kinyomattatnom és ezzel Nagyságodnak dedicálnom. Kérvén azon a nagyhatalmú Úr-Istent, hogy Nagyságod jó intentióját secundálván: ezen mi magyar nemzetünket a pogány (török) módra szokott hadakozástól elszoktassa, a szófogadást szívére tapaszsza, a ki által a hadi jó rend és disciplina helyreállíttatik. Mely által nemcsak az idegen nemzet igájától megszabadítja: de az ő vitézkedésre teremtett virtusi által más nemzeteknek is példája és dicsősége lehessen, és a Nagyságod híre-neve annyival is inkább terjedhessen e széles világon!

Nagyságodnak

alázatos szolgája s híve

Ghymesi Gróf Forgách Simon."[1])

[1]) A könyv teljes czíme: „Symbolum Illustrissimi Domini Comitis Nicolai Zrinyi: Nemo me impune lacessit. Dulce et decorum est pro Patria mori. Mors et fugacem prosequitur Virum. Excusum Anno 1705." 12 r. 62. l. Ma már fölötte ritkák e kiadás, valamint a később, 1791-ben Kazinczy Ferencz által Maros-Vásárhelytt utánnyomatott új editió példányai is. A Nemzeti Könyvtárban lévő

Eddig a buzgó magyar hazafira, mint derék katonára egyaránt valló előszó. Látszik belőle, hogy Forgách a maga teljes nagyságában felfogta, megértette és méltányolta Zrínyit, a mi az ő korában — s még jóval később is — szintén érdem; továbbá, hogy saját stÿljában is követni iparkodik vala példányképét: a mennyiben jó, erőteli magyarságú és itt-ott satÿricus szinezetű irályát latín kifejezésekkel s proverbiumokkal tarkázza, öntudatosan; mert ő épen úgy, mint Zrínyi, a magyar előadást így szebbnek, változatosabbnak tartotta. Kortársai közűl igen sokan osztották ezt a XVI-ik század purizmusával merőben ellenkező nézetet.

Megjegyezzük, hogy Zrínyi föntebbi munkájának Forgách Simon tulajdon kezével irott és sajátját képezett régibb példánya napjainkig épségben fönnmaradt, eredeti, aranyozott bőrkötésében, a gróf unokájánál: az 1849-iki vértanú b. Jeszenák János özvegye, született gr. Forgách Aloyzánál Pozsonyban, ki e becses ereklyét méltó kegyelettel őrizi. Nem volna érdek nélkűli ezt, mint Zrínyi tárgyalt munkájának legrégibb példányát, a nyomtatott kiadással gondosan összehasonlítani, s a netalán fölmerűlő hézagokat vagy eltéréseket belőle kipótolni.

Forgách Simon a latín velős, csattanós közmondásokat, epigramm-töredékeket, példabeszédeket, bibliai idézeteket, stb. annyira kedveli vala, hogy olvasmányai közben a tetszésével különösen találkozókat megtartotta, följegyezte magának, s aztán e nagyszámú jegyzeteiből

s egyéb korunkbeli Zrínyi-kiadásokban pedig nem foglaltatik benn Forgáchnak föntebbi szép Előszava, melyet tehát a t. olvasók kedvéért itt — mint szerzőjét is nagyon jellemzőt — föleleveníteni czélszerűnek tartottunk.

terjedelmes gyűjteményt állított és írt vala össze, ily czím alatt:

„Pulcherrima Sententia
a me ex libris collecta."

Hat és fél ívre terjed, sűrűen tele írva, e Simon úr saját kezével papírra tett szebbnél szebb és válogatottnál válogatottabb jeles, elmés, jelentős mondások és szólamok tára, a bibliából, zsoltárokból, római classicus, úgy középkori latin s olasz írók műveiből nagy szorgalommal kiszemelve.[1]) Nyilvános bizonysága Forgách széleskörű olvasottságának, irodalmi tájékozottságának. S hogy hasznosan és ügyesen tudja vala is alkalmazni saját fogalmazataiba szőve az ily szemelvényeket: mutatják fennmaradott nagyszámú magyar levelei, melyek ilyes latín idézetekkel s csattanós mondásokkal tarkítvák. Más főúri levéltárakban még ilyes gyűjteményt nem találtunk; Forgáché tán egyedűli eddigelé e nemben, a mi szerzője élénk, érdeklődő, s a jeles, velős, vagy élczes mondásokban gyönyörködő szellemének annálinkább dícséretére válik.

Forgách irodalmi ismereteire továbbá világot derít ama jegyzék is, a mely, úgy látszik, hosszas fogsága idejében olvasgatott könyveiről maradt fenn. S minthogy az efféle szintén nevezetes ritkaság, íme, közöljük:

„Registrum Librorum Excellentissimi Domini Comitis Simonis Forgách, etc.

1. Drexelÿ opera omnia, in uno tomo.
2. Liber scriptus Prosapiae Forgáchianae.
3. Ecclesiastica historia Eusebÿ.
4. Missale Romanum.
5. Vita Marci Aurelÿ, Hungarico idiomate.
6. Liber de arte equestri, Germanico idiomate.
7. Corpus Juris Hungarici.

- - -

[1]) Eredetije a jelenleg a Nemzeti Múzeum könyvtárában örök letétképen elhelyezett gr. Forgách családi levéltárban.

8. Trophaeum familiae Eszterházyanae.[1])
9. Corona Confoederati Regni Hungariae.
10. Mannsbaum (?) Potentissimorum Regum Hungariae.
11. Gallico-Germanicum Dictionarium.
12. Memoria Regum et Banum Dalmatiae.
13. Duodecim signa praedestinationis, Hungarico idiomate conscripta.
14. Strada, De Bello Belgico.
15. Rituale de administratione setorum. (?)
16. Liber Germanicus De Bello Europaeo.
17. Politicus sceleratus impugnatus.
18. Balneum sangvium Danubÿ, Germanico idiomate.
19. Idea Principis Christiano politici, authore Didaco (Diaz) Savedra. (Spanyol szerző műve.)
20. Florus Hungaricus.
21. Belarminus, De ascensione mentis ad Deum.
22. Gymnasium patientiae.
23. Spiritus Principalis, sive dotus Principis.
24. Orthodoxia Menzeriana de Coena Domini.
25. Giges Gallus.
26. Exercitia spiritualia Sancti Ignatÿ.
27. Discordia consors.
28. Theologia prophetica Francisci Otrokóczi.
29. Controversiae Matkonis.
30. Speculum imagicum veritatis, authore Jacobo Mazerio.
31. Amores Mariani. (Guettvirth jezsuita atyától, Rákóczinak ajánlva.)
32. Centum arcana politica.
33. Controversiae Hungaricae, authore ignoto.
34. Rituale Strigoniense.
35. Officium Marianum, Hungaricum.
36. Orbis politicus.
37. Questiones facti theologiae.
38. Theatrum politicum.
39. Justi Lipsÿ Monita politica.
40. Signa praedestinationis, latino idiomate, sunt in partes divisa.
41. Ad eorsum ductor, sive Kalauz, Hungarico idiomate.
42. Druzelius, De Inferno.
43. Gallica Grammatica.
44. Via sanctitatis, Hungarico idiomate.
45. Tlavissae poëticae.
46. Meditationes dietim distinctae.
47. Vita Jesu Christi, Avancino authore.

---

[1]) Forgách Simon neje gr. Eszterházy-leány volt.

48. Diurnum Divini Amoris.
49. Exercitium militare, seu Regulae Militares per imagines expressae.
50. Chronica Philippi Melanchton.
51. Geometricus Germanicus.
52. Psalmium Davidis.
53. Psalmi item Hungarici in Cancionale redacti.
54. Officium latinum.
55. Vita Stanislai Kostkae. (Lengyel szent.)
56. Institutionum Juris civilis libri 4.
57. Cinosura Juris-peritorum.
58. Thomas a Kempis, Hungaricus.
59. Liber de Imagine Cellensi.
60. Liber intitulatus: Jesus Puer.
61. Antiquum Testamentum, non tamen integrum, latinum, in parva quantitate.
62. Cathechismus Stephani Illyés.
63. Thecae sex, partim conscriptae, partim non." [1])

Eddig a könyvjegyzék, a mely mutatja, hogy Forgách számos tudomány-ágbeli: úgymint hittudományi, politikai, katonai, történelmi, philosophiai, jogtudományi, és költői olvasmányokkal táplálta vagy szórakoztatta szellemét, mely már természetétől nyugtalan és folytonos foglalkozás után vágyó volt. A franczia nyelvtan s szótár bizonyítja, hogy ezen, ifjúságában Bécsben megtanúlt nyelvet sem kívánta elfelejteni; valamint a számos leveleiben előforduló olasz idézetek, sőt nehány olasz másolata sejteti, hogy ehhez a nyelvhez is értett valamit. Latínúl tökéletesen beszélt s fogalmazott, úgy németűl is, csakhogy erősen kiérző magyar accentussal, a mint német orthographiájából látszik. Idejárúlt még a Galgócz-vidéki tót és később a lengyel nyelvnek ismerete. Mindez nem közönséges tehetségre vall, ha ezt mint hadvezér és közszereplő, egyébképen be nem bizonyította volna is.

Leveleinek irálya élénk, szellemes, változatos, nem

[1]) A gr. Forgách-család levéltárában.

ritkán húmorosan játszi és csapongó. Szorosan vett irodalmi munkái, a melyek t. i. fennmaradtak, e következők.

I.

Először is több rendbeli katonai szakmunka; leginkább hazai hadszervezési és hadfelosztási tervezetek, magyar, latín és német nyelven, mind Simon úr sajátkezű fogalmazataiban és ezek tisztázataiban fenntartva családi levéltárában, a hozzájok tartozó s alapúl szolgált ügyiratokkal együtt.

Ezen egyaránt gondolkozó főre s a tényleges viszonyok alapos ismerőjére, valamint tapasztalt, practicus katonára valló munkálatok közűl keletkezési rend szerint legrégibb a „Projectum, mi módon ő Fölsége az Ország conservatiójával continuálhatja az török ellen való hadakozást?“

E munka, mely a cs. hadsereg ezredeire is kiterjed, Forgáchtól magyar nyelven sajátkezűleg iratott, s fogalmazatának 19. pontja maradt fenn. A szigorú hadi fegyelem fönntartásása és az ország lakosai kímélésére fősúlyt fektet. A téli havakban Pozsonyban székeljen a főtábornok, kitől a hadosztályparancsnokok és a szanaszét elhelyezett, kvártélyozó ezredek, mint főtől függjenek. Az összes élelmezést stb. a katonai kincstár pénzért szerezze be. Hogy pedig a hadi adó beszedése körűl, mint eddig, oly sajnos sőt rettenetes visszaélések ne történhessenek az idegen nemzetbeli hadi commissáriusoktól: ennek eltávoztatására „az országbéli considerabilis grófokbúl választatnék három Generális-Commissárius, egyike felföldrűl, másika Dunáninnen, harmadika Dunántúl való,“ s ezek szedetnék aztán be a vármegyékkel, illető kerűleteikben a hadi adót, és

orvosolnák meg a katonaság által elkövetett kihágásokat.

E hazai Generális-Commissáriusokról azután még több §. szól. És ezen — eddigelé nem tudtuk, hogy Forgáchtól eredett — üdvös eszmét elfogadván az országos deputatió: Leopoldnak figyelmébe ajánlá, a ki azt elvégre jóváhagyta, s így választattak azután meg ilyen országos főhadi biztosokúl, a felföldi XIII. vármegye részére gróf Bercsényi Miklós, a Dunamellékre gróf Zichy István és a Dunántúlra gróf Nádasdy Tamás.

Nem volt azonban ily szerencsés Forgách tervezetének 17-ik §-a: „Kegyelmes Urunk ő Fölsége contentus légyen az harmadfél milliummal (mint hadi adóval) úgy, hogy másféle, akármi módon kigondolható új terhekkel, gratuitus laborral, táborra való szekerezéssel etc. ne terhelje az országot, sőt régi szabadságában megtartván," — az olyatén fosztogató, garázda katonákat az ország lakosainak „szabad légyen in flagranti megfogdozni és az Commandérozó-Generálishoz küldeni, sőt szabad légyen az országnak vim vi repellere."

Ezen, II. Endre király perhorrescált XXXI-ik czikkelyére emlékeztető pontot elképzelhető, hogy mennyire megapprehendálták Bécsben, egy cs. kir. ezredestől. „Vim vi repellere!" — Hisz ez valóságos rebellió! . . . Köszönhette a hazafias buzgalmú Forgách, hogy eredetig magyarúl írt, de németre és latínra is lefordíttatott s a Hoffkriegsrathnak ez utóbbi nyelveken benyújtott „Projectum"-áért a profúszhoz nem küldötték.

Forgáchnak ezen főleg a katonai körök számára írt szakmunkája nyomtatásban, természetesen meg nem

jelent; sőt fogalmazata sem maradt ránk — úgy látszik — teljesen. Melyik évben íratott? biztosan nem tudhatni; valószinűleg 1696. és 1699. között.

Gr. Forgách Simon 1700-ban győri vice-generálissá neveztetvén ki, — ünnepélyes beiktatása nov. 9-én volt, — mint ilyennek nemcsak maga a győri: de az egész tábornokságbeli, vagyis a túl a dunai végházak legnagyobb része, a végekbeli magyar katonasággal együtt parancsnoksága alá helyezteték. A főtábornok szokás szerint német volt: Heister, de ez inkább a német hadakkal törődik vala. Forgách tehát egész erélylyel láthatott és látott is tisztéhez, hogy t. i. az imminens török veszély eltűnése óta jóformán elhanyagolt végek és exauthorizált végbeli magyar csapatok ügyét, a karlóczi békekötés által előidézett új viszonyoknak megfelelően szervezze és rendezze.

E czélból bekívánta a tábornoksága alá tartozó összes végházakból — még a legkisebbekből is, mint Tihany, Szigliget, Csobáncz, Csesznek, stb. — a létező tisztek és katonaság, hajdúság, szabad-legénység, s úgy a vacáns portiók kimutatásait. Mire vonatkozólag e réven tömérdek becses anyag gyűlt egybe a Forgách-levéltárban.

Mikor aztán ezekből a rendelkezésre állítható nemzeti haderők létszáma felől tisztában volt: egy katonai szakmunkát, részletes tervezetet készített és nyújtott be a cs. k. főhadi-tanácsnak, a győri tábornokság végekbeli magyar hadairól. Hogy a k. k. Hoffkriegsrathban a terv annálinkább útat törhessen: Forgách azt az ottani hivatalos nyelven, németűl írta meg. Czíme: „Puncta Projecti über Einrichtung des Raaber Granitzhäuser, als nemblich Raab, Veszprin, Pápa, Dotis, Kesthel, Palota, Thihon, Sig-

liget, Csobáncz, Wason (Vásonkeő), Gran, etc.“ A tervezet 12 külön indokolt pontból áll, s főbb vonalaiban azt javasolja, hogy a nevezett végházak lakói kir. kiváltsággal szabadíttassanak föl — jutalmúl a török tett hű és hasznos szolgálataikért — in perpetuum mindennemű adók, taxák, szekerezés, beszállásolás s egyéb terhek alól; minek fejében viszont tartozzanak ő Felségét és az országot úgy ennek határain belől, mint kívűl, jól fölszerelt és fölfegyverzett, jó paripás 2000 huszárral és 1000 gyaloggal szolgálni. Az országban használtatván, kvártélyra nem lesz igényök, s havi zsoldra is csak 1 frt 30 krra portiónként. Élelmet szolgálat idején kapni fognak. Ha pedig külföldre vitetnek: jövendőbeli békezsoldjaikból levonandó 6 hópénzt per 6 frt, = 36 frt kapjanak előlegesen, „damit sie also besser undt tauglicher in solchem fremden Landt ihre Dienst mögten praestiren können.“ Az országon kívűl továbbá zsoldot, élelmet, szállást, mindent azon módon kapnak, mint a többi cs. kir. ezredek. Azután ismét hazájukba, véghelyeikre bocsáttassanak, ha szolgálatuk többé a külföldön nem szükséges. Szabadalmaikat azonban — változván immár a viszonyok, — ne többé mint végbeliek, „Confiniarÿ,“ hanem mint „Praesidia, vel Regimina Hungarica“ nyerjék. — Nem kerűlne így egy-egy teljesen fölszerelt huszár kiállítása többe 60 frtnál és egy-egy gyalogé 20 frtnál. S ezek módjára a kanizsai generalatustól is lehetne 1000 lovast és 1000 gyalogot fölállítani, és ilymódon ő Fölsége egyedűl a túl a dunai végekből 5000 jó, régi, gyakorlott magyar haddal rendelkezhetnék. Míg ellenben, hogyha e végházak megszűntettetnének: „diese Leuth, die arbeiten nicht können, und betteln sich schämen,

nach ihren Entlassung wie sie werden ihre Lebensmittel suchen? ist leucht zu erdenken." — A mint is csakugyan, ezekből vált a legtöbb kurucz katona; sőt túl a Dunán éppen ők: a pápaiak, veszprémiek, tataiak kezdték meg a mozgalmat.

Ugyanezen időből Simon úrnak még más, az egész ország végházaira kiterjedő, továbbá a német s magyar katonaságnak a várakban helyőrségekkénti felosztását illető tervezetei is vannak, mindegyik a viszonyoknak megfelelő részletes szám-adatokkal és költségvetéssel. A magyar végbeliekből egyáltalában hat reguláris huszár- és egy gyalogezredet (amazokat 1000—1000, ezt 2000 emberből) akar állítani, ki is veti helyenként; pl. Győr adna 500 lovast, 500 gyalogot; Szeged 600, Pest és Várad 400—400, Eger, Kálló, Léva 300—300, Érsek-Újvár, Szécsény, Fülek 200—200, Tata, Pécs, Pápa, Székes-Fejérvár 100—100 lovast; Esztergom 200 l., 400 gy.; Komárom 100 l., 300 gy.; Veszprém 200 l., 300 gyalogot, stb.

II.

Korrend szerint legközelebb áll ezekhez gr. Forgách Simonnak egy más katonai mnnkája: egy tüzetes emlékirat, melyet ő már mint erdélyi kurucz vezénylő-tábornok, 1705. aug. 27-én a harsági mezőrűl Rákóczihoz írott levelével nyújtott be a fejedelemnek. A helyzet képét és haderők állapotát világosan feltáró s Forgáchnak hadvezéri észszel átgondolt observatióit és tervezeteit tartalmazó ezen elég terjedelmes irat a következő fejezetekre oszlik: I. Az hadakozásrúl s mostani operatiókrúl. II. Az ezerekrűl (ezredekről) való informatió. III. Az vármegyék hadairúl. IV. Az szé-

kelyekrűl való informatió. V. Az hadnak intertentiójárúl és fizetésérűl. VI. Az politicus és oeconomicus idevaló statusrúl.

Ezt a vörösvári Rákóczi-levéltárban fennmaradt derék munkát' minden hadtörténetíró és katona élvezettel s tanúlsággal fogja olvasni ma is.

III.

Most egy oly művéről akarunk emlékezni Forgáchnak, mely két kiadásban is megjelent: először, úgy látszik, még maga a szerző által egykorúlag, bár — fogságára való tekintetből — névtelenűl kiadva, s másodszor 1848-ban, mindjárt a sajtó felszabadúlása után, Császár Ferencz által újra nyomatva: de a névtelen munkát hibásan más szerzőnek, magának Rákóczi fejedelemnek tulajdonítva. Nektünk vált kötelességünkké e magvas politico-katonai dolgozatot sajátképeni írójának revindicálni. Megkísértjük.

Császár Ferencz 1848-ban ily czímű vállalatot indított meg: „Adatok a magyarok történetéhez. Közölve Császár Ferencztől. Budapesten, Kilián György sajátja, 1848.“ E vállalatnak azonban az idők viszontagságai miatt csupán első füzete jelent meg, mely az azután következett gyászévekben, Austria-ellenes tartalmáért elnyomatván, példányai ma már igen ritkákká váltak. Ezen első füzetnek (8-ad r., XVIII. és 58. l.) külön czíme: „Rákóczi discursusai, avagy II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek a magyar nemzet örökösítését tárgyazó gondolatai.“

E czímet a munkának Császár Ferencz adá; mi volt eredeti czíme? nem tudjuk, mert Császár a be-

vezetésben — fájdalom — csak ennyit mond forrásáról, a nélkül, hogy azt szakszerűleg leírná:

„Sajtó útján nem most jelennek meg először. Én egy régi könyvbúvárnál (kinél? kár volt meg nem neveznie), akadtam egy nyomtatott példányra, melyből azokat híven lemásoltam. Az év, melyben kinyomattak, nem volt kitéve, de ha sejtésem nem csal, még Rákóczy idejébe esik. A példányok azonban annyira megritkúltak, hogy az, melyből az én másolatom vétetett, ritka kincs gyanánt a nemzeti múzeum könyvtárának gazdagítására volt szánva. Oda jutott-e? nem tudom.“ (XV. l.)

Félő, hogy a forradalom vihara elsöpörte az eredeti, régi nyomtatványt; legalább a Nemzeti Múzeum könyvtárába mostanáig el nem jutott, sőt ily példány másutt sem ismeretes, — Szabó Károly könyvészeti szakmunkája nem tud róla semmit. Köszönettel tartozunk tehát Császár Ferencz gondosságának, hogy lemásolván, a művet az enyészettől megóvta. De bár eredeti czímét is közölte volna, legalább a bevezetésben.

A szép magyarsággal s meggyökerezett, erős, Austria-ellenes, kurucz szellemben írott mű egy bevezető elmélkedésből s XXXV. fejezetből áll, melynek czímeit, a tartalom iránti tájékozás czéljából, íme közöljük:

I. N. R. I.

Sancta et salubris cogitatio est de salute patriae prospicere, meditari, laborare et orare.

Elmélkedés.

(Négy oldal; végén e distichon:

Qui meliora facis, per me licet, ut mea carpas,
At tua reprendet, qui meliora facit.)

Discursus I. Az királyokról. Disc. II. Király képe vagyis Locumtenensekről. D. III. Az Érsekről. D. IV. Az Palatinusról. D. V. Az Ország Birájáról. D. VI. Az Tárnok-Mesterről. D. VII.

Az Kincstartórúl vagyis Camera Praeseséről. D. VIII. Három Ország-Generálisiról. D. IX. Curiae Magister. D. X. Cubiculariorum. D. XI. Magister Agazonum. D. XII. Magister Dapiferorum. D. XIII. Magister Pincernarum. D. XIV. Magister Janitorum. D. XV. Magister Culinarum. D. XVI. Magister Postarum. D. XVII. Magister Venatorum. D. XVIII. Az Cerimoniákrúl. D. XIX. Az Contributiórúl és másféle Hadi Subsidiumrúl. D. XX. Az Generális Insurrectiórúl. D. XXXI. Az Titulusokrúl. D. XXII. De Curia Militari. Az Hadi Tanácsrúl. D. XXIII. Az Próffont-Mesterről. D. XXIV. Az Fő-Mustra-Mesterről. D. XXV. Az Fő-Hadi-Bírórúl. D. XXVI. Armamentariorum Magister, vagy Fegyveres-Háztartó-Mester. D. XXVII. A Referendáriusrúl, Directorrúl és Secretariárúl. D. XXVIII. Az Hadakrúl. (Leghosszabb fejezet.) D. XXIX. Az fizetésről és ruházatrúl. D. XXX. Az fegyverről. (Szintén igen hosszú fejezet.) D. XXXI. Az Recrutákrúl. D. XXXII. A Prorex mellett leendő Corpusról (hadtestről). D. XXXIII. Az rézpénzről és annak szükséges voltárúl. D. XXXIV. Az Austriai Házrúl. (Igen hosszú fejezet.) D. XXXV. Az Hadakozásrúl.

Mint ezen czímsorozat mutatja: szerző az egész magyar alkotmányos kormányformán és honvédelmi szervezeten végigmegy; csakhogy míg a közjogi és közigazgatási ügykörbe tartozó fejezetek igen rövidek s ezekkel az író gyorsan végez: addig a hadügyi szervezetnek s katonai administratiónak minden phasisa nagyon tüzetesen, alaposan, szakszerűleg kifejtetik és megvitattatik; itt a szerző tapasztalatokban és tanácsadásokban bővelkedő s a maga lábán járó szakember. Minden sorából kiérzik a katona, a hadvezér. E körűlmény is arra vall, hogy a munkát Forgách és nem Rákóczi írta, a ki a kormányzat egyéb ágainak is ép oly alapos ismerője vala, mint a hadügynek.

Császár Ferenczet — a ki különben is szépirodalmi író volt, nem történetbúvár, — az ejtette tévedésbe a szerző iránt, hogy a bevezető „Elmélkedés"-ben a névtelen író azt mondja: „keserves, ártatlan és törvénytelen rabságomban vettem pennára az ország regnálásáról való gondolatimat." Ő tehát Rákóczinak német-

újhelyi rabságára (1701.) gondolt; igen ám, csakhogy a mű egy helyütt (XXX. fej.) a friedlingi ütközetről (1703.), a XXXIV-ik „discursus“-ban a nagy-szombati békealkudozásokról (1706.), sőt az első fejezetben az ónodi gyűlésről (1707.) beszél. A munka tehát Rákóczi fogságánál számos évvel utóbbi keletű. Mi egyenesen rá merjük mondani: 1710-ben íratott, és pedig a munkácsi várban; alább be fogjuk bizonyítani.

A friedlingi ütközettel s ónodi gyűléssel való anachronizmust Császár is észrevette, de ő csak úgy találomra ezzel a hozzávetéssel törekszik a nehézséget útjából elhárítani: „Valjon (Rákóczi) nem fogságában volt gondolatait írta-e le, később, a had folytatása közben? Ez igen valószinű.“ (??) És megteszi szerzőnek Rákóczit. Mintha bizony az annyi felől zaklatott szegény fejedelem, kivált az 1708—1711-iki oly súlyos éveiben hadviselésének, még arra is reáért volna, hogy bécs-újhelyi fogsága alatt támadt gondolatait rendszeresen kidolgozva papírra tegye, s kinyomassa! Volt ekkor Rákóczinak egyéb írni s tenni valója is, — hogy naponkénti 10, 12, sőt 16 órai munkával alig győzte sokszor.

Az a szó pedig, hogy a szerző a maga fogságát „keserves“-nek, „ártatlan“-nak és „törvénytelen“-nek nevezi: ne vezessen tévútra bennünket, — mert Forgách is ártatlannak és törvénytelennek tartotta és állítá folyvást, sűrűn fennmaradt leveleiben, a maga négy évi (1706—1710.) rabságát. E hosszú idő alatt Simon úr Szepesvártt és Munkácson bőven ráér vala meditálni a haza sorsáról, és gondolatait megérlelni s rendszerbe foglalva leírni. Ha már fegyverével nem szolgálhatta: ezzel akarta legalább szolgálni honát,

s talán Rákóczinak is kedvét vélé keresni ezen, kivált a hadügy szervezésére szakszerűen kiterjedő munkával. Valóban a mű egész szelleme, iránya, stylusa, egyes vonatkozásai, — minden, minden a Forgách szerzőségére vall. Pl., hogy egyelőre csak a legerősebb bizonyítékra hivatkozzunk: szerző a XXXIV-ik fejezetben ezt írja: „Én, az mint gyermekségemtűl fogvást practicáltam az Austriai Ház udvarát,“ stb. Na, már ezt a Munkácson és Csehországban nevelkedett Rákóczi semmikép sem mondhatta; de annálinkább mondhatta Forgách, ki mint föntebb említők, a bécsi udvarnál neveltetett több évig, mint I. József játszópajtása.

Azonban vegyük a mű fejezeteit sorra, s lássuk az azokban Forgách íróságára valló vonatkozásokat egyenként.

Már maga a vallásos jellegű I. N. R. I. betűknek az „Elmélkedés“ fölé való jegyzése is a túlon túl bigott Forgáchot juttatja eszünkbe; Rákóczi ily betűket. vagy a sok catholicusnál azon korban a levelek homlokára vetni szokott keresztet — legalább még Magyarországon — soha nem használt.

Az ezen betűk alá írt latin jelmondat is Forgách „Pulcherrima sententiá“-i közűl való, — úgy nemkülönben az Elmélkedést bezáró distichon. Az „ártatlan és törvénytelen rabság“-ról már szóltunk.

A „királyok“-rúl szóló I. Discursusban szerző mint általában anti-royalista mutatja be magát (Rákóczi, ki színre legalább, maga sem utasíthatá vissza a lengyel koronát, nem volt az!) s a magyaroknak, követendő példányképűl az „Attila miatt fölépűlt“ Velenczét és ennek köztársasági kormányformáját állítván oda, — az Ónodnál úgy is declarált interregnum alapján „módosabban kívánna a dologhoz nyúlni.“

A II. fejezetben Hunyadi János, Szilágyi Mihály stb. példájára az országnak kormányzót, „prorex“-et óhajt, mellé adandó ministeriummal.

A III. fejezet „Az Érsekrűl“ teljesen Forgách buzgó catholicismusából foly. Ugyanis az akkor még a catholicusoknál számosabb protestánsokat (kiknek szabadságáéát Rákóczi hadakozott) számba sem véve, egyenesen azt kívánja, hogy „az

egész országtúl egy érsek denomináltassék," a ki is „az isteni szolgálatot úgy vigye végbe, hogy *gyarapodjék és épűljön* (természetesen, az acatholicusok rovására) *az igaz catholica religió és anyaszentegyház.*" A Prorex vagy Locumtenens udvarában is „exemplariter" tündököljék a cath. isteni szolgálat. — Illyeneket a „szécsényi compositió" szerzője Rákóczi, ki maga említi, hogy katonáinak „*kilencz tizedrésze kálvinistákból álla*" nem írhatott, s hívei nagy részének rettenetes megütközése, vagy politikai veszély előidézése nélkűl ki nem nyomathatott.

A XIV. fejezet főleg az udvari testőr-csapatokról, a XVIII-ik pedig a Prorex udvaránál követendő szertartásokrúl értekezik, apró (különben társadalom-történetileg nagyérdekű) részletekig; tervezete tetemesen különbözik a Rákóczi udvaránál fennállott testőrségi szervezettűl és cerimoniáléktúl. Eorgáchnál itt is praedominál a catholicus jelleg. A Prorex pl. *évenként háromszor* fog királyi pompával, magyarosan, nyilt nagy táblával publice lakomázni a palotán, ú. m. „*Boldogasszony, Szent-István* és *Szent-László* napján. Ezeken az napokon minden méltóságoknak, ministereknek és senátoroknak (a protestánsoknak is), jelen kell lenni, és az asztalnál sort állani levett süveggel. , . . . Ezen a solennitáson minden embernek szabad lesz bemenni a palotára, és nézni az Prorexet, és akkor mindenféle muzsikának meg kell lenni," stb.

A mi Forgách adórendszerét illeti (XIX. fej.), a nemzeti hadsereg eltartására a papi, főúri és nemesi rend egyaránt, mindennemű jövedelméből (regálét, vámot, mindent ideértve) tizedet fizessen az országnak; a föld népe pedig minden házaspár (a koldúsokat s gyámoltalanokat kivévén) évi 50 dénár személyeskereseti adót, továbbá földje, szőleje, rétje, lova, marhája után is a dézmához arányló hadi adót fizessen, de ezt természetben : borban, búzában, zabban etc. a prófuntmesterek keze alá; e fölött még minden kereskedő és mesterember, városi rend, a jövedelme tizedét, úgy mint a nemesek, pénzűl tartozzék befizetni. S végre minden ekevonó marhától esztendőnként egy-egy rhénes forint adó szedessék. Házi vászon, faedény, stb. iparkészítmények adómentesek.

XX. fejezet. A generális insurrectiórúl. Általános fölkelést a prorex és senátus csakis a vármegyék követei meghallgatásával, nagy veszély idején hirdethessen. Ilyenkor az ország zászlója körűlhordoztatván, még a legszegényebb nemes, sőt a parasztság is „cum gentibus" tartozik fölkelni; a kinek puskája nincs: lándzsával, visszaszegzett kaszával, nyilakkal, mint a török, tatár, lengyel, moszkva és kozákság. Nagyon érdekes itt az, a mit Forgách a nyílról mint fegyverről ír; ideiktatjuk :

„Az nyil minémű kemény fegyver légyen, az tudhatja, az ki az ollyan nemzet ellen hadakozott. Én részemrűl és vélem

együtt sokan, oly opinióban vagyok, hogy az puskánál (persze, az akkori puskánál!) rettentőbb és bizonyosabb fegyver. Hogy pedig az kézijak mind ollyan formán voltak csinálva, mint most: abban semmi nincsen; mert az historiákbúl megmutathatni azt, hogy magok az gazdaemberek csinálták, oly erősen pedig, hogy egy vastag deszkát általjártak; sőt most is Németországban (Forgách járt ott, tudhatta jól!) némely városoknak bizonyos időkben nyilas exercitiumok vagyon: egy magas fára kakast ültetvén, ahhoz lődeznek. És így minden ember csinálhat magának kézijat, és ahhoz elég nyilat; kinek effectusa főképen az gyalogok között meglátszanék, midőn az puska az ellenség szeme eleiben pattogna és az nyíl az nyakában hullana, — oly confusiót tenne főképen az német truppok és sűrű seregek között, hogy könnyebben juthatna az kennyő had (a huszárság) annak fölveréséhez.“

E czikkely a hadakozásban franczia szabályokat s szellemet követő Rákóczi tollából éppen nem folyhatott, — a török s tatár ellen hadakozott Forgáchéból igen.

A következő XXI-ik „discursus“ is, a czímekről, egészen Forgách aristocratismusára vall, midőn a büszke főúr decretálni akarja, hogy „az nemes az bárót, grófot nagyságolja.: mert ennek elrontásában nagy Machiavellismus lappang.“ (!)

XXIII-ik fejezet. Minden vármegyében egy alkalmas hadi éléstár állíttassék. XXIV. a hadi szemlékről, — egészen egy az osztrák hadakban nevekedett tábornok pedáns rendtartása szerint tervezve, sok rovatos irkafirkával, lajstromokkal, etc. Éppen így a következő három fejezet is.

A XXVIII-ik discursus „Az hadakrúl“ igen magvas, velős, alapos, figyelemreméltó értekezés, melynek minden sora elárúlja a gyakorlott, tapasztalt, gondolkodó katonát. Történeti és hadi tényekből levont talpraesett következtetései merőben a reguláris hadak parancsnokára: Forgách tábornagyra vallanak, a ki az eddig túlsúlyban volt lovasság és könnyű, mezei hadak mellett, főként a reguláris mód szerint szervezendő ezredekre, s legkivált a gyalogságra fekteti a súlyt. „Az német ellen pediglen — írja — legfőképen gyalogság kívántatik, hogy azokkal resistálhassanak, — az legyen lelke és ereje az armádának. (Nevezetes, jól felfogott értelmű szavak, egy lovas-ezredekben szolgált főtiszttől!) Azért az én csekély experientiám szerint, az mint tudom az németnek ereit és hadakozásának módját, az német táborokban, Magyar- és Németországokon köztök fölnevekedvén, jónak tartanám, hogy az ország mostani státusához képest 15 formális gyalog-regimentet tartson, s minden regiment kétezer emberbűl álljon.“

„Az német táborokban, köztök fölnevekedvén“: e szavak is Forgáchra illenek, — Rákóczira éppenséggel nem, — s újabb, határozott bizonyságai Forgách szerzőségének. A mi pedig a

lovasságot illeti: a szerző húsz regiment „formális, regulált, puskás, lovas, dragonyos hadat“ ezer — ezer emberből ezredszámra, ajánl állítani, — ellenben a könnyű mezei hadat reducálni; — mert ezek „csak az kapát kerülik és kóborlanak, — ha harczra kél az dolog: az jónak is kárt tesznek.“ Egészen Forgách szelleme, — a ki leveleiben is örökké gúnyolódik s lamentál a mezei had ellen, hogy ő nem „néppel,“ nem „respublicával“: hanem valódi „haddal“ szeretne háborúzni. Azért a meghagyandó mezei lovasezredek kizárólag magyarokból álljanak, „de jó, válogatott, arra termett emberekbűl. Mert az mezei had nem arra való, hogy szemközben megharczoljon az némettel: hanem, hogy szűntelen csatázzon és az ellenség tábora körűl légyen, az futrazsirossit (takarmányozóit) csapdossa, impediálja életét (eleségét), lármáskodjék, nyugtalanítsa az ellenség táborát és nyelveket (hírmondókat) fogjon.“ Ezek végházakhoz tartozó „jó paripás szegénylegényekbűl“ álljanak, „kik se szekérre, se bagázsiára nem vágynak: hanem tarsolyokbúl szoktak, mint bujdosó emberek, élni. Ezeknek semmi regulájok vagy cerimoniájok nem volna: hanem csak végbeli, vagyis bujdosó-módon hadakoznának.“

E könnyű huszárság azonban csak a segédcsapatokat képezné, — a döntő hadsereg ama 30,000 reguláris gyalog és 20.000 reguláris lovasból fogván állani. Azonkívűl a Jászság és Kúnság mind, mint kópiás lovas had szolgálna, „regula és bizonyos exercitium alatt.“

Ezek tervezetének fővonásai. Van még egy igen figyelemreméltó passus e fejezetben: „Ha pedig az Isten ismét az elveszett ármegyéket kezünkhez juttatná', az gyalogot meg kelvlene szaporítani vagy tízezer emberrel, azaz öt regimenttel.“

„Elveszett vármegyékről,“ a melyekből tízezer reguláris gyalog kikerűlhet, 1709. előtt nem lehetett szó. Az északnyúgati vármegyék ugyanis 1708. november- decemberben és 1709. elején, a dunántúliak pedig 1709. septemberben vesztek el a Confoederatiótól. Ebből tehát mi bizton véljük következtetni, hogy jelen művét Forgách 1709. végén, vagy méginkább 1710. első felében írta volt, Munkács várában, hol ekkor fogva tartatott. Ez oly positív következtetés, mely alig hiszszük, hogy megdönthető. Az 1710-ik év elejére pedig különösen azért utalunk: mert ekkor a már-már hanyatló forradalom tüze még egyszer heves lánggal fellobbant, felújult, s a fejedelem maga, személyesen áll vala az előnyomúlt főhadsereg élére.

Érdekes observatió még e fejezetre nézve általánosságban az, hogy Forgách a reguláris hadról irott tervezetében egészen ideálja: a nagy Zrínyi Miklós elveit követi, — az éppen az általa 1705-ben kiadott „Ne bántsd a magyart“-ban foglalt elveket, hogy t. i. a két fő-fegyvernem közötti arány ez legyen: két

harmad a gyalogság, s egy harmad a lovasság; vagyis éppen megfordítva, mint akkoráig létezett.

XXIX. fejezet. A hadak fizetéséről egy, úgy látszik, lajstromszerű „projectumot“ készített, mely nagy kár, hogy Császárnál nincs közölve, s annál inkább, mert Forgách azt vallja róla, hogy annak „nagyobb részét az régi magyarok fizető lajstromábúl kiszedegettem, és ugyan csaknem oly formában vettem.“ — A katonaruháról, az eddigi czifrálkodással szemben, azt az életrevaló megjegyzést teszi, „hogy azt nem az czifráért: hanem hasznáért viselik, — azért elég jó az, ha az hideg s eső ellen jó. Mivel pedig országunkban bőven csinálnak oly materiákat:“ tehát nem kell külföldi drága posztó, hanem „a minémű köntösnek való matériát rendelt az Isten országunkban, avval contentusok legyenek.“ Hazai ipar!...

A XXX-ik fejezetben „Az fegyverrűl“ értekezvén, a kérdés velejét ebben látja, hogy „legfőképen az mostani circumstantiára és német ellenségre micsoda fegyver leghasznosabb az magyarnak?“ S ezt a kérdést szakszerűleg vitatja. Mostani világban — úgymond, — a nemzetek, legkivált „az plundrások“ csaknem elhagyták vala és megvetették a másféle fegyvert ú. m. „a kardot, dárdát, pikát vagyis lándzsát, kópiát, nyilat etc. és csupán az puskát vették böcsben;“ s az volt győzedelmesebb, „az ki az tüzet és puskázást tovább tartotta.“ Igaz is, hogy a puska „mennél tovább áll ugyan előtte az ember: annál nagyobb kárt is teszen, és annak pattanása rettenti az embert inkább, mint effectusa.“ (Egészen, mint a Zrínyi művéhez írt föntebbi bevezetésében!) Jó is a puska, kivált várvédelemben; de a rohamokban, derék ütközetekben „az experientia megmutatta, hogy nagyobb az füsti az pecsenyénél.“ Ugyanis ő mind a török, mind a franczia elleni harczokban tapasztalá, „hogy mely hadak egymást lődözés által megszalasztották: az ollyan rettenetes lövések között alig maradt mind az két részrűl az harczhelyen — proportionate szólván — valamely test; holott azt tudta volna az ember, hogy annyi hosszas és rettentő lövöldözés miatt talán mi sem marad meg mind két részrűl.“

Jobb tehát a lovasnak „mezítelen fegyverrel“ belevágni a lövöldöző ellenségbe, — mert rendesen övé lesz a győzelem, kevés kárral pedig. Sőt még a gyalogságnál is többet ér a szurony- vagy kardroham; s példaképen elbeszéli Bádeni Lajos hg. diadalmas gyalogsági rohamát az 1703-iki friedlingi ütközetben a francziák ellen. Pedig a német gyalogok „csak ama rövid Péterkésecskéket (szuronyokat[1]) hordoznak.“

[1]) A magyarok az éppen Rákóczi idejében divatba jött szuronyokat tréfásan Szent-Péter késének nevezték, hogy t. i. Szent-Péterhez küldik azokkal ellenfeleiket.

Legkivált pedig a mi nemzetünknek a mezítelen fegyver és roham való; mutatják a históriák, „hogy rajta menve ostrommal az ellenségen, — mindenkor győzedelmesebb, mintsem az megállásban. Az magyarnak tánez, nem sáncz: mert jó kedvvel, ugrálva köll vinni az ellenségnek az magyart." Ő tehát a magyar gyalogságot így fegyverezné föl: minden század vétessék „három karban;" az egyik volna „láncsás, avagy visszaszegzett kaszákkal és egy pisztolylyal," s a kézi-gránát vetésében is gyakoroltassék. A másik rész volna mind flintás, (hosszú, kováspuskás); a harmadik kanótos vagy muskatéros. Kardot a gyalog ne viselne, mert a kard gyalog embernek sok akadékjára vagyon „ha szintén hóna alá köti is;" hanem e helyett volna minden gyalognak egy jó „valaskája" (baltája); mert tudjuk, „hogy jó valaskával ama friss, bátor legény egy kardtúl soha meg nem ijed, sőt győzedelmet veszen rajta; — az valaska pedig sokra jó." Azonkivül a gyalogságból „háromezer mokánt kellene rendelni, az kiknek lovok csak kacsibákbúl (apró hegyi ló) volna, hogy még is az lovasokkal az szükséges excursiókra elérkeznének." Ezeknek lovain azután ásó s kapa is volna.

A dragonyosoknak „jó hosszú flintájok és kardjok volna;" a mezei hadnak „kitől mint kitelik."

XXXI. fejezet. Hogy az újonczok és remonda-lovak pontosan és arány szerint állíttathassanak ki: Forgách az országban általános népszámlálást és lóösszeirást kíván. (Új eszme, akkor!) Minden nemes személy 20 lótúl egyet fog adni esztendőnként az országnak, kantárral, kötőfékkel, pokróczczal és nyeregszerszámmal.

XXXII. Hogy a Prorex mellett állandó hadosztály legyen: minden gyalog- és lovas-ezredből egy-egy századnyi vezényeltessék ki tisztestől a compániákból. Ezekből aztán a Prorex megláthatja: minő állapotban van az ezred, a hadsereg? A Prorex így megismeri a tiszteket, a had is kedvet nyer, hogy váltogatva az udvarnál tehet szolgálatot.

XXXIII. A pénzben a tizedes rendszert óhajtja. Apró rézpénzt négy millió forint erejéig verjenek, úgy, hogy öt dénár tenne egy garast. E négy milliót aztán repartiálni kell a vármegyékre, és minden vármegye tartozzék bizonyos esztendők alatt a maga quantumát ezüstpénzzel beváltani.

Most jő egy igen fontos szakasz (XXXIV.) „Az Austriai Házrúl." Rettenetes keménységgel van írva; merőben anti-dynasticus. „Minémű intricata materiája légyen az magyar nemzetnek az Austriai Házzal, ha ki arról gondolkodik és elmélkedik igaz magyar szívből: lehetetlen, hogy az hajaszála föl ne borzadjon; mert az Austriai Ház nemcsak sok okokbúl az örökös királyságot még az leányágra is praetendálja: de az jus regiumot is, az mely szabados uralkodást teszen .... De ennél mind nagyobb az.

hogy oly természet szerint való ellensége az Austriai Ház az magyar nemzetnek, hogy hacsak az Úr-Isten az természetnek folyását meg nem változtatja, — lehetetlen, hogy az Austriai Ház között és az magyar nemzet között lehessen jó harmonia valaha." Fegyverrel kivánja legyőzni az országot, hogy annak, mint meghódítottnak, minden törvényét semmivé tegye, s kénye-kedve szerint uralkodhassék rajta. Ha kényszerűlve békére kelne is a nemzettel: ez csak olyan „fortélyos pacificatió" lenne, mint a nagy-szombati békesség punctumiból (1706.) láttuk. Megmutatta már a tapasztalat, hogy e Ház mindig módot keres és talál a kötések felforgatásában. S „valjon titok-é, hogy corrumpálta azelőtt is az magyar urakat, kik az ország törvényétől szemtelenűl elmentek és az német királynak hizelkedtek . . . ." Az adókat folyvást emelni, az egy házi nemeseket jobbágyokká tenni törekedének csak a mi időnkben is. A német uraknak kedvezvén: nagy jószágokat adtanak nekik Magyarországon, „kitúrván az igaz possessorokat . . . ." „Soha nem adhat ollyan hitet az Austriai Ház, hogy rést ne találjon benne és megboszúlja azokon az urakon, a kik szemébe tűntek, — kirűl elég példánk vagyon . . . . Soha bizony meg se gondolja az magyar, hogy nemzeti szabadságában élhessen az Austriai Ház alatt; sőt, ha fölvonná is az csehországi plundrát és jobbágyságra adná is magát, — még is kitöltené boszúját rajta és kiirtaná az magyar nemzetet. Az minthogy füleimmel hallottam nem egyszer, sem kétszer, sok derék ministerek discursusit: lehetetlen, hogy az Austriai Ház, sőt az egész keresztyénség megnyughassék, ha az magyar nemzetet, — azokat értvén, az kik csupa tiszta magyarok, és nem az tótos magyart, — egészen ki nem irtják és nem dissipálják.[1]) Én az mint gyermekségemtűl fogvást practicáltam az Austriai Ház udvarát és ha az discursusok eszembe jutnak, mellyeket hallottam: nem látom módját, hogy az Austriai Ház királysága alá adhassa magát az magyar nemzet. Hic aut vincendum, aut moriendum: vagy az német fegyver debelláljon és megemészszen, — vagy mi fegyverrel, mint az belgiai confoederatus status, Isten segítségével az Austriai Házát kénszerítsük, hogy minden praetensióit tegye le."

Ez tökéletesen az ónodi, 1707-iki álláspont, az „Eb ura a fakó!" Rákóczi ettől már 1708. végén s 1709-ben eltért: midőn a bécsi udvarral b. Tolvay

[1]) I. Leopold egynémely ministereitől bizony kiteltek ilyes nyilatkozatok.

Gábor kir. ítélőmester, majd Hamel-Bruyninx hollandi követ útján újabb békealkudozásokba bocsátkozék; Szász Keresztély hg-prímásnak és gr. Lamberg ministernek leveleket írt; 1710-ben Péter czár közvetítését vette igénybe, követe b. Urbick által; 1711. elején pedig, a salánki értekezletben, egyenesen a 1706-iki álláspontra tért vissza, és I. Józsefhez személyesen, békülékeny levelet intézett.

Rákóczi tehát 1710-ben, — a mikor a jelen dolgozat iratott, — úgy, mint a szerző föntebb, nem szólhat vala; hanem igenis, így szólhatott Forgách, így kellett szólania annak a gr. Forgáchnak, a ki 1704. elején I. József már említett titkos üzenetével megbizatva, ezt Rákóczi előtt elhallgatta, és így királya legbensőbb bizalmának meg nem felelvén: magát ezáltal oly súlyosan compromittálá, hogy míg I. József élt, ő az Austriai Ház uralma alá többé vissza nem térhetett.

József ugyanis 1704. elején, midőn Rákóczi csapatai Bécs külvárosaiban jártak, a bajor választó-fejedelem hadai pedig Lincznél : a dynastia uralmának végpusztulásától tartván, hajlandó volt atyja ellen olymódon föllépni, miként egykor Mátyás főherczeg, bátyja II. Rudolf császár ellen tette volt. S ezt akará titkon tudtára adatni Rákóczinak, — kit személye szerint mindig kedvelt, — hogy kívánják a magyarok uralkodójokúl őt, a már úgy is koronázott királyt; ő nem vétett ellenök, miként atyja, és bíztosítja őket, hogy szorosan az ország törvényei szerint fog uralkodni. E fontos üzenet átadásával először gr. Kéry János főlovászmestert bízta volt meg : de ez rettegvén Leopold haragjától, nem mert vállalkozni, — ekkor fordúlt

azután I. József Forgáchhoz; már tudjuk, minő eredménynyel.[1])

Nem lehetetlen, hogy e nagy dologrúl a király öcscsének Károly főhgnek is volt némi tudomása, — legalább Forgáchnak az emigratióból irott két levele, Pálffy Miklós nádor s Koháry István országbíróhoz, ilyes következtetést enged.

Mindezen körűlmények, a már jelzett bizonyító okokkal együtt, határozottan a gr. Forgách Simon szerzőségére vallanak.

Forgách a szakasz további részében azt projectizálja (és ez megint előképének Zrínyinek eszméje,) hogy Magyarország véd- és daczszövetségesként „incorporáltatná magát az római imperiumba,“ mint pl. Bajor- vagy Szászország; és e végből meg kellene kezdeni a tárgyalásokat a mainzi érsek s választófejedelemmel, a ki az imperium főcancellára, „és ő általa szoktak az illyen dolgok folyni.“ El lehetne fogadni, hogy „valaki római császár: eo ipso magyarországi királyi titulussal is élhet, ... és evvel az Austriai Ház is contentus lehetne.“ De a mainzi választónak s ő általa az imperiumbeli fejedelmeknek jól demonstrálni s declarálni kell, „hogy szabad királyválasztása van az országnak, és már lehetetlen, hogy (valóságos) regnáló királyt választhassanak magoknak az Austriai Házbúl: mert száma nélkűl, hitek megszegésével megcsalták az

[1]) Rákóczinak azonban már Rodostónál elébb is tudomására jutott némi részben a dolog; ugyanis Kéry a titkot Bercsényinének elpetyegte, s a Bécsből férjéhez bocsátott grófnő, 1704. april végén megjelenté a grófnak, a ki nem is késett a nagyjelentőségű hirt Rákóczival titkos jegyekben írt levelével (l. Archivum Rákóczianum. IV. köt. 26. l.) tudatni. Azonban Forgách lelkéből meggyűlölvén immár a németet, mindent tagadott ekkor.

magyarokat és jobágygyá akarták tenni az országot,“ s ez űzte volt ex desperatione a nemzetet a törökhöz, az egész keresztyénség kárára. „Hogy azért az illyen dolog többször is meg ne essék, az egész keresztyénségnek antemuráléja lévén Magyarország: méltó, hogy protegálja igaz jussában az Imperium. — Így adna Isten módot, hogy csendességben és valami jó állandó formában vehetné magát szegény hazánk; de az Austriai Ház alatt soha meg nem maradhat, mert igaz ez az példabeszéd: extremae dementiae est sperare clementem, quam iratum, armatumque suscipias.“

A dolgozat utólsó (XXXV.) fejezetében a szerző „az hadakozásrúl“ értekezik általában, s hivatkozik egyenesen: „Ez az vitéz Zrínyi Miklós opiniója,“ az általa 1705-ben kinyomatott katonai művében. A mi már specialiter a német ellen való hadviselés folytatását illeti: Forgách a hadakat oly formába és számba kívánja vétetni, mint föntebb már kifejté; és azt hiszi, hogy a könnyű-lovas hadat is, — a jászok, kúnok és hajdúvárosiakon kívűl, reá lehet számlálni 15,000-re, ú. m. Dunántúl, Dunáninnen és Tiszántúl öt-ötezer ily mezei lovas hadat számítván. Legelőször is a túl a tiszai könnyű hadat, a jász-kúnokkal s hajdúkkal egyben, egy hadtestbe venné, vagy 500 dragonyost, 800 reguláris gyalogot és „egy kis könnyű, mezei artilleriát,“ adna hozzájok, — s azzal megindítaná a bácskasági és Arad tájéki ráczság összerontására, elszélesztésére, híddal a Tiszán, hogy innen is, túl is csapdozhassanak.

Dunántúl is csak egy, ily könnyű hadból álló osztályt tartana, 5000 huszárból, 1000 reguláris gyalogból és vagy 800 commandírozott dragonyosból állót. Hasonlóképen egy, 5000 könnyű-lovasból és valamely

kivezényelt rendes gyalog és dragonyos csapatokbúl képezett hadosztályt alakítana oly végre, hogy ez szüntelenűl az ellenség tábora körűl forgolódnék, „és azt csípdezné-csapdozná és minden módon impediálná lármáskodással, csatázással."

Az Erdélyben lévő császári hadsereg ellen egy formális, reguláris hadakból való tábort tervez, 12,000 gyalogbúl és 6000 dragonyosbúl állót, a megfelelő tüzérséggel. „Ezen armáda bízvást offensive mehetne." A váradi cs. helyőrség szoros körűlzárolása czéljából Varsányon, Papmezőn, Telegden, Szent-Jóbon, Pocsajon és Berettyó-Újfalun jól elsánczolt erődök állítandók, melyekbe a had kitelik Tiszántúlról.

Fennmaradna még főhadsereg gyanánt 14,000 dragonyos és 18,000 gyalog, reguláris had, kellő számú pattantyúsokkal. Ez mindig oly helyen járjon, hogy „distractiót csináljon az német armádának; de soha oly közel nem kellene menni az ellenséghez, hogy kényteleníttessék megverekedni véle;" hanem, ha p. o. a német hadsereg Kassa felé nyomúlna : a mienk túl vagy innen a Dunán, egyenesen Bécs tájára Austriába, vagy Morvába törne be, ott hódoltatna, „és bár csak a bécsi ministerek czifra várait rontaná is :[1]) nagy lármát és lamentatiót okozna Bécsben, és minden okvetetlen revocáltatnék az német armáda az országbúl. Ilyen distractiókkal lehetne az németet nagy kárban hozni."[2])

Télen a magyar hadak soha szállásokra nem oszolnának : hanem éppen midőn a német kvártélyokra szé-

[1]) Ezt tette Forgách 1706-ban Dürrenkruttal, Zisserdorffal, stb.

[2]) Ez volt az öreg Bottyán sikeres tacticája Dunántúl.

ledne, — kellene hadakozni a magyaroknak; „mert az téli hadakozást éppen nem győzheti az német nemzet: az magyarnak pedig csak jó gondviselése legyen ruházatjában és tartásában, — semmit sem gondol az téllel.“

Eme fő-hadtestből ki kellene vonni a Prorex mellé vezényelt századokat, melyekből kellene a helyőrségeknek is kitelni a várakban. A reguláris lovas és gyalog had pedig legjobban ezen alább írt vármegyékből állíttathatnék ki: Bereg, Ugocsa, Zemplén, Ungh, Szepes, Árva, Sáros, Liptó, Turócz, Nyitra, Pozsony, Bars, Gömör; Dunántúl pedig: Mosony, Vas és Soprony vármegyékből, „a többi vármegyék (szóval, leginkább a tősgyökeres magyarság) mezei-hadakra fordíttatván.“

Ebből áll fővonásaiban Forgách munkája; melynek hogy csakugyan nem — mint Császár Ferencz tévesen véli vala — maga Rákóczi: hanem az ő reguláris hadainak tábornoka, Simon gróf a szerzője, azt hiszszük, a föntebbiekkel eléggé bebizonyítottuk.

Részünkről a jelen dolgozatot tartjuk gr. Forgách figyelemre legméltóbb irodalmi művének; főként katonai részei annyira becsesek, hogy kívánatosnak tartanók a Császár által egykor használt, tudtunk szerint egyetlen létező eredeti példányt valahol felnyomozni, és abból a Történelmi Tárban egy szakszerű, a tudomány mai igényeinek megfelelő kiadást rendezni. Sőt, ha netalán eme régi nyomtatvány teljességgel föl nem találtathatnék többé: még akkor is czélszerűnek vélnők, legalább a Császárféle kiadványból — ennek nyilván tapasztalható editionális hibáit kijavítva — újra lenyomatni, oly annyira szegény régi katonai irodalmunk e kiváló termékét; mivel

amaz 1848-iki kiadás később elkoboztatván, fölötte megritkúlt és semmiképen nem kapható.

Hogy a föntismertetett munkát gr. Forgách és pedig csakugyan 1710. elején írta, s úgy látszik névtelenűl, „De Ephoris“ vagy valami ilyes czím alatt akarta kiadni, és e végből annak kéziratát 1710. tavaszán Kassára, az ottani nemes ifjak convictusában tanúló fia Zsigmond és unokaöcscse gr. Quadagni Ádám praeceptorának Páter Madocsányi András jezsuita-tanárnak küldte meg: bizonyítja Madocsányinak Kassáról 1710. april 17-én gr. Forgách Simonhoz Munkácsra írt, de valószinűen vagy Berthóty Ferencz kassai tábornok, vagy pedig Bay László munkácsi várparancsnok által felfogott levele, mely azután Rákóczi vagy Bercsényi egyéb irományai révén a kir. kamarai archivum lymbusába került s ma is ott van.

A mű kinyomatása ez idő tájtt Kassán különben könnyen eszközölhető lesz vala: mert hiszen a Bártfa városi nyomdát Bercsényi parancsára Kassára költöztették át, és ekkor már a „Mercurius Veridicus“ czímű kurucz hirlapot is itt nyomták. — azonban egyéb akadály volt. Ugyanis a munka a kormány-rendszer reformját tárgyalván: az egyébként is csak kivételképen, a tanítás kedvéért, világi pap-ruhában és az egri nagyprépost Pethes András cz. püspöknek, Rákóczi senatorának szigorú felügyelete alatt megtűrt kassai jezsuita-gyarmat óvatos tagja Madocsányi atya irtózott a felelősségtől, az esetleg feltűnést kelthető s vizsgálat tárgyáúl szolgálható politico-katonai művet a maga szakállára sajtó alá adni. Forgáchhoz fordúlt tehát határozott utasításért:

„Excellentissime Domine Comes! Domine mihi gratiosissime! Cum optatissimo Paschali Alleluja precor animitus post nubila Phoebum, ac cum hoc uberrima e Coelo solatia. — Týpographia Bartphensis Cassoviam transfertur, ideoque commoditas erit opusculum de Ephoris imprimendi. Difficultas sola restabit, quam ego solvere mihi non possum. Libellus hic tangit negotium moderni gubernij, — vel certe si tali intentione etiam non ederetur in lucem, eo tamen trahetur. Inquiretur ergo Author libelli, quaeretur ex Týpographo: a quo sit compositus? cujus sumptibus? cujus approbatione? quo correctore impressus? Quid respondendum, Domine Excellentissime? Si aliquo Jesuita mediante id factum patuerit: vae mihi! vae fratribus meis! qui omnes graviori tempestati objiciemur, quam unquam hactenus. Excellentiae Vestrae alto judicio timorem meum candidissime aperio et demisse submitto. Nollem occasionem dare ullius offensae rerum Moderatoribus etiam indirecte, — ne in gravius discrimen conjiciam hanc exiguam companiam (csekélyszámú = 6 személyből álló, meghagyott jezsuita-tanártársait,) vel potius reliquias illius, quae in desperatis vigilijs hic remansit. Exspectabo proinde Vestrae Excellentiae ulteriora mandata, ne negotium praecipitatum aliquot dolorosum non putaram mihi adferat. Caeterum, etc.

Cassoviae, 17. Aprilis 1710."

Czím: „Excellentissimo Domino Comiti Domino Simoni Forgács de Gýmes, etc. Dno mihi gratiosissimo. — Munkács." [1])

Mint folyt tovább a kinyomatás ügye? nem tudjuk; de mint a Császár Ferencz által látott és használt régi nyomtatott — és pedig névtelenül kinyomtatott — példány mutatja: a kiadás mégis csak létrejött, s e szerint valószinűleg Kassán. Mert mind a tartalom, mind az idő egyezése egyaránt bizonyítják, hogy Madocsányi András atyának gr. Forgách Simonhoz irott iménti levelében a föntebb ismertetett munkáról van szó.

De térjünk át Forgách egyéb irodalmi műveinek bemutatására.

[1]) Egykorú másolat, vagy eredeti, az orsz. levéltárban.

IV.

Munkácsi hosszas rabságának únalmai között Koháry István példáját és önnön buzgó vallásos érzületét követve, gr. Forgách Simon reáért egy vallás-erkölcsi elmélkedéseket és imádságokat tartalmazó könyvet is szerezni, — kurucz vitéz bajtársai lelki üdvösségére. A fogoly tábornagy sajátkezű iratában ránk maradt terjedelmes mű czíme a következő:

„Gyűzhetetlen
és
Minden Testi és Lelki Ellenséget meggyűző
Fegyver,
mely az Haza Szabadsága mellett
Vitézkedő Bujdosó Magyarok
számára készíttetett."

A mély áhítattal és itt-ott igen szép, élénk, numericus magyar prózában írt mű két részből áll: 1. Elmélkedések. 2. Imádságok. Mindenik részt egy-egy bevezetés előzi meg; az elmélkedések előtt olvashatónak czíme: „Az keresztíny életnek regulája." Az elmélkedéseket átható vallásos buzgalom, fennkölt gondolkozásmód, nemes resignatió és Istenben való teljes megnyúgovás jellemzi. Gyakran találkozunk magvas eszmékkel, kerekded, szép gondolatokkal s örök alapigazságoknak elmés mondatokba foglalásával. Az irály erőteljes, folyékony, és — politikai s katonai munkáival ellenkezőleg — latín szavaktól jóformán ment, tiszta magyar. A mi már az elmélkedések tárgyait illeti: ezek valláserkölcsi fogalmakról szólanak, pl. a békességes-tűrésről, az Istenben való bizodalom és megnyugvás üdvös voltáról, a világi hívságok, pompák etc. megvetéséről, „az kevílségrűl és nagyravágyásrúl," „az

irígységrűl és a jóra való restsígrűl," a fösvénység kárhozatos voltáról. („Az kincset az tárházadban s ne az szívedben tartsd, — kísz lígy mindenkor azok nélkűl el lenni.") Itt vannak továbbá Krisztus hegyi beszédei, az evangelistákból különösen Szent - Mátéból kiírva és Forgách által mély vallásos buzgalmú elmélkedő bevezetésekkel commentálva.

A második rész, az imádságok „előjáró beszéd"-jében a szerző az ima fogalmát így határozza meg: „Az imádság Istennel való beszílgetís, melyben az elme az Istenhez fölmenvín, kír Istentűl illendőket." Az előforduló imádságok ezek: 1. Krisztus-Jézushoz, a mindennapi veszedelemben való oltalomért. 2. A Szent-Lílek Istenhez. 3. Az űrzű angyalhoz való imádság. 4. Regveli imádság; és még hét, a „Mi Atyánk"-nak egyes pontjait alaptételűl vett külön ima.

Az „Űrzű angyalhoz való imádság"-nak külső lapjára ugyan Forgách kezével ez van jegyezve: „Imádságok, az kiket magam csináltam." Lehet tehát, hogy a föntebbi „elmélkedések"-et idegen nyelvekből dolgozta vagy fordította át. Ezen utóbbi, valamennyi közt legrövidebb egyszerű kis imát mutatványúl ideiktatjuk:

„Istennek hív szent angyala, engem, ki űrzísed alá az Úr kegyelmessígíbűl bizattam, világoddal vezírelj, őrizz s támogass; oltalmazz engem minden testi és lelki felháborodástúl, az ördög és az gonosz emberek incselkedísektűl, az látható és láthatatlan ellensígim hatalmátúl, minden bűbájosságtúl, minden mírges íteltűl és italtúl, fájdalomtúl, szorongatástúl, szígyenvallástúl és botránkozástúl, víznek, tűznek és fegyvernek veszedelmitűl, rosz cselekedetektűl és bűntűl, minden esettűl és romlástúl, megsebesedístűl és alkalmatlanságtúl, az hir-

telen és víletlen haláltúl. Az Atyának, Fiúnak és Szent-Lélek Istennek ereiben, Ámen.“

E föntebbi elmélkedéseken s imákon kívűl maradt fönn még hasonlókép a gr. Forgách-család levéltárában Simon úrnak egy szintén saját kezével irott elmélkedése külön; mely ekkép végződik: „Cselekedjed az mennyire lehet tűled, — és minden lehetséges lészen. Az munkálódót megsegíti az Isten!“ Ez azonban már aligha börtönében, hanem később, lengyel- vagy törökországi bujdosása alatt költ: mert fényes török papirosra van írva, mint emigrationális iratai közűl számos.

A gr. Forgách-utódok bizonyára szép és kegyeletes dolgot mívelnének, ha oly viszontagságos életű hírneves ősük ezen vallásos munkáit kinyomatnák — az idegen föld hantjai alatt nyugvó bujdosó vezér emlékezetére, ki 1711-ben oly meghatóan irá magáról, hazátlan bolyongásaiban: „Providentia Divina perducet me ad meum praedestinatum finem.“

V.

Forgách Simon a föntebbieken kívűl börtönében még sok minden apróságot, — köztük sok furcsát összeírt és sok furcsát összeálmodott. Leírta még álomlátásait is. Egyik legkülönösebb álmát, — melyet talán profécziának tart vala, — „Jóslatok és babonás hiedelmek a Rákóczi-korban“ czímű tanúlmányunkban már föntebb közöltük volt, saját följegyzése szerint. (L. 90—91. l.) Megismerheti abból az olvasó a még „álmaiban“ is bizarr Forgáchot.

Fogsága alatt nejéhez gr. Esterházy Ágneshez írt levelei közűl azonban egyet, sajátos szellemének bővebb megismeréseűl, továbbá azért, mert ebben börtöni

olvasmányairól, égi tüneményről s ismét egy jósálomrúl szól, és tanuló fiának Zsigmondnak distichonos-chronostichonos verseket küld: tehát mindezeknél fogva a levél némi irodalmi, vagy legalább irodalomtörténeti érdekkel bír, — íme ideiktatjuk, a vörösvári Rákóczi-levéltárban őrzött sajátkezű, eredeti után közölve. E levél még Simon úr raboskodásának első szakában, szepesvári tömlöczében kelt, s így hangzik:

„Tömlöcz, 5. Januarij 1708.

Édes Kincsem!

Leveledet nagy szeretettel vettem; csak abban is szerencsétlen vagyok, hogy oly soká tartóztatják. Pacientia! Tehetik, s teszik. Azt írja Szent-Dávid, hogy soha nem látott igazat, elhagyatottat. Joseph se lött volna soha vicekirály Egyptomban, ha üldezíst nem szenvedett volna. Az mi mennyei édes Atyánk az ő benne bízó fiait — mind világi s mind mennyei jó végre — szokta látogatni. Ki bízott még Istenben, s elhagyattatott? Az jó lölkiismíret az Isten ostorát nem büntetísnek, de áldásnak veszi.

Emberi mód szerint bizony nehíz is ily iszonyú strázsák alatt való rabság,[1]) holott naprúl napra kevesebb reménségben lehet az ember, és mint az barom, csak bé vagyon rekesztve, nem tudja okát, s lölki vígasztalás nélkűl, mint az pogánynak, ílni köll.[2]) De ezen testi sanyargatásokat Isten malasztja által mind meggyűzi a jó lölkiesmeretnek Istenben való bizodalma, és mint az pálmafa: mennil inkább terheltetik, annál-inkább nyűl.[3])

Volt oly reménségem, hogy már meg fognak elégedni iszonyú sanyargatásimmal, vagy hogy könnyebbíteni fogják kemény tömlöczözísemet. Ha tudnám, hogy még tovább lenne rabságom, azon instálnék, hogy valami jámbor papot engednínek mellettem lenni,

---

[1]) A megelőző év őszén ugyanis Simon úr egy éjjel titkon leereszkedik vala a várból s el akara szökni Lengyelországba; de a kötél elszakadt, ő lezuhant, és reggel ott lelé őt az őrjárat, kimarjúlt lábbal, a várárkában. Ezért vigyáztanak azóta szigorúbban reá.

[2]) Szepesvártt, — mint eleinte Munkácson is, — a helyőrséghez képest csak protestáns várkáplán volt, kinek szolgálatával viszont a buzgó katholicus Forgách nem akar vala élni. Munkácsra aztán, sok kérése után, küldött neki Rákóczi egy állandóúl a várban maradandó kath. lelkészt.

[3]) Crescit sub pondere palma.

még is: lölki vigasztalásom lehetne, és velem lehetne asztala; és legalább nappal az palotákba mehetnék az tisztekkel. Ha azirt szabadúlásomban reménséged nem volna: ezekért tígy te is instantiát, — én is fogok supplicálni.

Boldog Isten, — bár csak azt mondanák meg: mért szenvedek s meddig akarnak kinzani?[1]) Énnékem ugyan, hiszem Istent, se bestelenségemre, se lölköm veszedelmére ezen kuldússágra való jutásom és rabságom nem fog esni, s nem fílek az orcza-pirúlástúl.[2]) De az keminy szivek felűl sok iszonyú példák vannak mind az szent s mind az világi históriákban. Az mint tömlöczünkben ez az példabeszédünk: Ők lássák, — mi szenvedjük! Az keminykedőket fenyegeti, és az szenvedőknek jutalmat ígir az Isten.[3]) És így jobb az szomorú házhoz menni, hogysem az sokadalmasban, — ezt mondja az Szent-Írás. Ne búsúlj édes Ágnesem, csak Istenben bízzunk és isteni fílelemben neveljük gyermekeinket, — mind jó lesz! Svata Ágnes eljün, és nyist nyemosgo. Bárcsak akkora láthatnálak!...

Azonban az viaszgyertyák már elfogytak, nincsen több kettűnél. Gesztenye — nyist, szilva nyist. Oda vagyon az három hét, s az kuta (igy) viz elfogy. Azon is kírlek édes Kincsem: egy Molnár névű dictionárium-könyvre[4]) vagyon

[1]) Forgách Simon sokszor folyamodik vala fogságából ügye törvényes megvizsgáltatásáért; továbbá ugyanő, neje és fia Zsigmond, valamint a főispánsága alatti vármegye Borsod, nemkülönben Nyitra, hol ő volt a legnagyobb földesúr, (Galgócznak, Ghymesnek, Komjáthinak, Nagy-Tapolcsánynak, Tavarnoknak ura, megkeresték ugyane végett 1707-ben az ónodi gyűlésre egybegyűlt országos Rendeket. A fejedelem ekkor titkos ülésben az országtanács (senatus) elé terjeszté az elfogatott tábornok ügyét, és miután az előterjesztett adatokból a senatorok meggyőződtek, hogy Forgách, ha ügye rendes vizsgálat alá kerűl, a hazai törvény szerint halált érdemelne: megköszönték a fejedelem kegyelmességét, ki őt kíméletből csak fogva tartatja, mert [illegible] tel meggyaláztatni előkelő családját átallá.

[2]) Forgách ugyanis azt hivé, hogy őt haza vagy fejedelem-árúlás gyanúja miatt fogták el, — holott erről [illegible] tisztán katonai vétségért lakolt.

[3]) V. ö. az id. h. közlött „álmát". [illegible] levél mutatja, a fejedelem kezeibe kerűlt — [illegible] saival csak súlyosbítá sorsát és [illegible] kösen háborgó elméje, mert a fejedelmet [illegible] csendesen viseli magát fogságában: [illegible] fogja vala szabadítani őt, a mint [illegible]

[4]) Szenczi Molnár Albert szótára.

szükségem, mikor olvasok; tudom, vagyon az Zsigusnak. — küldd el. Az mostani svécziai király (XII. Károly) felűl négy német könyvem vagyon, úgy egy lapos könyv az bavárus herczeg (Max-Emánuel) háborújárúl. Item, az leopoldi könyvek között,[1]) kiket Páter Szikel az táborra hozott volt, vagyon egy imperiumbeli országgyűlisinek vigezíse, és az országmutató mappát, — ezeket küldd el. És így én már az szenvedísnek adtam magamot, és az Ágnes helyett az könyvekben fogok gyönyörködni. Tudom, viselsz magadra és gyermekeimre is gondot, legfőkípen, ha az Calendáriumban leszen ez az jel: S. S.[2]) Az álom ily formán volt: (Itt le van rajzolva két égő szív. egymás mellett; közűlök egy ág nyúlik föl, melynek tetején két serpenyőjű mérleg; a középágból két oldalág sarjad ki: a balról valónak végén szív, kettős kereszttel, a jobbról valóén is szív, de három rózsával. A két nagyobb, alsó szív felett e fölirat: ISTEN ÁLDÁSA.) Magyarázat: Ez jót jelent nékünk és maradíkinknak; mert az mérték igazságot, az kereszt szenvedíst és a rózsák ezeknek jutalmát jelentik. Édes Kincsem, ne búsúlj; víg szívvel vegyük Isten látogatását, — bizony-bizony megáld! Ha Isten velünk: kicsoda ellenünk? Irám

igaz híved
Rab Simon m. k.

P. S. Az én kedves gyermekeimnek atyai áldásomat adom. Az Andris nem igen búsúl, eleget beszíl nékem is ebíd és vocsora fölött.

Nem tudom, mi lesz az én lábombúl: mert hol jobban, hol rosszabbúl vagyok reája. (A várból való leesés miatt.) Talám ugyan sántán maradok![3])

Minémű csuda lött itten, az minapi levelemben elfelejtettem vala megírnya. 10. Decembris 6. óra előtt estve 1707., midőn ítszaka nagy hideg fergeteg volt, én akkor szintíg olvastam; Mindszent névű falu felett, — az hol az te lovaid quártélyban

[1]) Forgách holmiinek egy részét még 1703-ban beszállíttatta volt Galgóczról Leopoldvárába, honnét aztán azokat csak az 1706-iki fegyverszünet alatt kapta ki. Ezek közé tartozhattak az itt érintett könyvek is.

[2]) A lőcsei kalendárium V. C. jegyéről azt tartották, hogy ez azt teszi: Vincit Curucz, az S. S.-ről ellenben, hogy Superat Soldat = győz a német; ezért vigyázzon különösen az ily baljóslatú napokon a grófnő magára s gyermekeire. (Lásd: „Jóslatok és babonás hiedelmek a Rákóczi-korban,“ fölebb.)

[3]) Úgy lőn; örökre sánta maradt bele, de lovagolni azért jól tudott. (L. Mikes Kelemen Törökországi leveleit, 79. l.)

voltak, mikor itten voltál, — egy nagy tűz támada az égben, úgy, hogy az setét itszakán oly világos lőn az egisz vár, hogy az pinzt is megolvashatták volna. Azon tűz az égen, az vár és az major között elmenvén, Várallya (Szepes-Várallya) felé eltűnt. Valóban, mindnyájan megiszonyodánk beli. — Adja Isten, jót hozzon ez az égi csuda! Óh mi emberek, mit gondolunk, hogy az Isten atyai intiseit úgy megvetjük, ennyi sok nyilvánvaló, már azelőtt sokszor törtint példák után is?!

Minimű verseket csináltak az Saxoniai Herczeg vejinek Forgách Imrének — az ki az örög-atyámnak apjával Forgách Simonnal egy testvir volt Sóljoni (Zólyomy) Katátúl, — íme az Zsigusnak megküldöm, s jól tanúlja meg ezeket és szívében tartsa:

Nec lex, justitia, nec misericordia vincit
In re politica, nec Deus aspicitur.
Sed praetextus polliticorum: ratio status
Omnia conculcat nunc inimica Dei.
Vivat progenies celebri de sanguine Forgách,
Quae virtute suum tollit ad astra genus:
Fortunaque fremente nitet, nec casibus ullis
Mergitur in praeceps, deprimiturque solum.
Utque gravi posito sub pondere palma virescit,
Lassa nec in pronum deprimit illa caput:
Rebus in adversis sic constantissima semper
Atque sui similis stirps pia permaneat.
HoC CapIat SIgIsMVnD." = 1708.

Megtanúlta-e ezen, dicső ősei magasztalt fényes erényeivel nagyratörő példaként serkentő szép verset Zsigmónd úrfi? nem tudjuk; de ha megtanúlta is, — a jó tanács és buzdító versezet nem sokat fogott rajta, az bizonyos. Hiába kereszteltette volt őt atyja, nagyapjának a nádornak nevére: Zsigából sehogysem akart palatinus válni, — legalább nem úgy kezdte. Mert hát a sok szép intés daczára, a kis „Zsigus"-ból hevesvérű, hivalkodó, veszekedő és dobzódó természetű, részeges ifjú lőn, (Simon úr sem volt a jó bornak éppen megvetője), s bujdosó atyának a nélkűl is zaklatott életét még inkább elkeseríti vala könnyelmű, hebehurgya ifjúságának ledér hibáival, illetlen és rakonczátlan viseletével. Simon úr élőszóval sokszor hasz-

talanúl dorgálá az ifjonczot: azért tehát — úgy 1716—1717. táján, már valahol Moldva-, Oláh- vagy Bolgárországban, — olyan parainaesis-félét írt volt Zsiga úrfi számára, szép fényes és erős török papírra, hogy magával hordhassa, sokat forgathassa, s még se kopják el; de biz az teljes ép állapotban maradt ránk: Zsigmond úrfi nem igen nyűtte el. Simon gróf nagyon megbúsúlt atyai szívének keserveit ezen iratában ilyetén kegyes intésekben, tanácsokban önté ki:

„Édes Fiam! Atyai kötelességemnek mind az Isten parancsolatja szerint, mind az termíszetnek törvínyi szerint eleget akarván tennem: valamint eddig is mind szóval s mind írással, — úgy most is ezen írásommal intlek.

Íme, az Úr-Isten ingyenvaló kegyelmíbűl ép kízzel-lábbal, sőt szíp elmível teremtett tiged, rígi dücsőséges familiában plántált, melynek tagjai az níkik adott isteni ajándíkokkal úgy íltenek, hogy Istennek dücsőségét mindeneknek elűtte megadták, — az mint kitetszik az templomok, klastromok és ispitálokra való fundatiójokbúl.[1]) Magok jó viselísek pedig nyilván vagyon, midőn annyi Palatinus, Judex Curiae és más országos tisztségekkel míltóknak ösmertík őket lenni az királyok és az ország. Tartozunk tehát mi is minden úton-módon azon lenni, hogy eleinket kövessük.

Te pedig édes Fiam, az Istennek ajándíkival rosszúl kezdel élni és rossz úton indúltál, — kibűl ha ideiu ki nem tírsz: veszedelemre mígy nemcsak testben, de lílekben is. Kitűl hogy Isten megmentsen, keserves szívvel Istenemnek könyörgök, és tiged az nagy Istenre kírlek: vedd eszedben magadot, és íletedet jobbítsd meg!

Első és rettentő nagy vítkes fogyatkozásod az, hogy se apádat, se atyádfiaidot, (anyja már ekkor, úgy látszik, nem élt), se jóakaróidat meg nem becsűlöd; melynek ez az jele, hogy ha Atyád, vagy más üdősebb atyádfiai valamiben intenek: azt nem jó szívvel és alázatossággal veszed, hanem inkább az intisekre megharagszol, soha vítkesnek nem ösmered magadot, hanem magad kevély elmídnek indúlatjábúl dúlsz-fúlsz és minden desperátus gondolatoknak helt adol, és csak azt tartod jónak lenni, az mint te gondolod. Holott ennίl nagyobb fogyatkozás iffiú emberben nem lehet, mint ha elhiteti magával, hogy ő elíg okos maga-magának, más emberek tanácsát, javaslásit nem veszi bé.

---

[1]) Simon úr maga is építtetett Galgóczon a sz. Ferenczrendűeknek egy díszes kápolnát és a zoborhegyi camalduli remetéknek két cellát, alapítványokkal.

Második az, hogy tudván magadban, sőt meg is ösmérted, hogy az borital niked ártalmas, mind lelkednek s mind erkülcsödnek, — kire nízve jó szándíkkal és kedvvel föltötted magadban, sőt meg is esküdtíl, hogy míg meg nem házasodol, nem iszol. Íme pedig újonnan elkezdetted az boritalt, az ki minden gonoszra reáviszen és engem eleven martÿrrá tiszen.

Harmadszor. Rút dolog, hogy valamit eczczer mondál és azt teneked előhozzák: azt impertinentissime tagadod, és csak annak köll igaznak lenni, az mit te mondol; sőt más emberre capabilis vagy olyant fogni, hogy mondotta, az kit sohase mondott.

Negyedszer. Éjt-napon azon gondolkodol, búsúlsz és törődöl: hogy lehessen az világi hívságos és bűnös íletben, magad-mutogatásban, tobzódásban ríszed? és soha azon nem munkálódol: mikípen köllene istenes békességestűrísben bujdosó sorsodban magadot viselni, Atyádnak kedvít keresni, más becsűletes úri emberek előtt kedves lenni, és micsuda cavalírhoz illendő múlatságban magadot foglalni: vagy olvasásban, vagy valami deliniatiót, vagy nyelvet tanúlni?

Ötödször. Atyádnak bujdosó szegínységében nem kívánsz segítője lenni, nem kívánsz vele együtt tűrni, szenvedni: hanem nyughatatlankodol hol ide, hol amoda; hol rossz, nemtelen házassággal, hol klastromban való meneteleddel csak boszúmra kívánkozol és olyanokrúl discurálsz; legfőképen midőn valami jóra intlek és megharagszol: a világ vígire inkább el akarnál menni, hogysem az Atyád istenes dorgálásit fölvenni. Az istenes fiú pedig inkább szeret Atyja mellett koplalni, hogysem másutt jól lakni Atyja nélkűl, és gratiájúl veszi az atyai dorgálást.

Egy szóval, az te rettentő capriciositásodat ösmerd meg. — mellyet ha borral fogod tovább is öntözni: elhidd. oly gyümölcsöt fog hozni, kiben megvásik az fogad, níkem holtig való keserűsigemre.

Azírt édes Fiam, tirjél Istenedhez, examináld erkölcsedet és ne hízelkedjél magadnak, hanem Istenedet szeressed. Atyádat becsűljed, atyádfiait, felebarátidot tiszteljed. az szolgákhoz zúgolódó, bosszúálló ne lígy; békéstűrésben, józanságban, csendességben viseljük íletünket, hogy az Isten neve bennünk áldassik és másoknak is jó példájúl lehessünk. Az Isten is megszabadít minden gonosztúl. — Ámen!"

E kis intés is Forgách Simont egyrészről mint jó atyát, s másrészről mint erkölcsi írót mutatja be. kapcsolatban már föntebbi. ez irányban írott nagyobb mívével. S noha már e fiához intézett intelme később-ben, bujdosásában kelt és így időrend szerint végűl

lett volna ismertetendő: tárgyrokonságnál fogva — minthogy épen fiáról volt szó, — kapcsoltuk a szepesvári levélhez.

Most még egy munkájáról kell szólanunk.

VI.

1710. vége felé Rákóczi ügye tudvalevőleg, az országban rémítően pusztított pestis és szerencsétlen hadi események következtében, rohamos hanyatlásnak indúlt. A fejedelem, Forgáchnak négy évi raboskodását megelégelvén, Bercsényi tanácsára, — ki unokatestvérének szabadúlását már rég előkészíté, — november 16-án megajándékozá az oly régóta sóvárgott szabadsággal az immár őszinte bűnbánó szegény Simon urat;[1]) s megengedé neki, hogy a kilátásba helyezett orosz segédhadak sürgetése végett személyesen a czárhoz indúló Bercsényinek visszaérkezését akár idehaza várja be, — akár pedig Esterházy Antal, Csáky Mihály, Petrőczy István, Vay Ádám, Ráday Pál, Teleky Mihály, Hellenbach, Radvánszky, Keczer, a Perényiek és más urak példáját követve, Lengyelországba vonúlhasson családjával, nagyobb biztosságért.

[1]) Forgách maga, sajátkezűleg írja szabadúlása ügyében 1710. őszszel Bercsényi által a fejedelemhez benyújtatott emlékiratában ezeket: Őt — a rabot — lelkiismerete „semmi rossz szándíkrúl, annálinkább cselekedetrűl“ nem vádolja; de „ellenben törödelmes szívvel megvallja, hogy az nímet nemzet között imbibált intemperanter és impetuosa szabad beszidivel fecit malum, quod noluit, quod volnit bonum, non fecit; irreflexe az üdűnek mivoltához szólván: tehetett és okozhatott nagy scandalumot az országban. Melyre nézve nemcsak az eddigvaló büntetíst meg nem veti: de háladó szívvel veszi, megvallván azt, hogy az ilyen scandalosus szavak az processusát igen aggraválhatták volna, ultra suam priorem opinionem.“ (Gr. Forgách-levéltár.)

Forgách ezt az utóbbit: a kibujdosást választá. Nem is lehetett egyebet tennie; József császár éltében az ő útjai az Austriai Ház hűsége alá való visszatérésre el valának zárva.

Kiköltözék tehát nejével és fiával Lengyelországba. Nagy kísérettel, öreg podgyászszal ment: egy csomó régi szolgáját, paripáit, hintait, rakott társzekereit, családi irományait és tömérdek arany-ezüst, drágaköves, gyöngyös portékát vitt magával. (Ezeknek számos lajstroma, iratai között.) Lengyelországban csakhamar megismerkedvén a hős Sobiesky III. János király fiával Constantin herczeggel, — ez megkedvelé az élénk szellemű, katonás és lovagias magyar főurat, oltalma alá vette, s szamokleski, majd zulkwai jószágán szállást adott a bujdosónak.

Ezen közben odahaza váltakoztak kardcsattogás és békealkudozások. Már 1711. april hava java járta, — s az ígért orosz segély mind késik vala. A svéd király és bécsi udvar, — ez, hogy a Rákóczihoz hajló Péter czárt másutt foglalja el, amaz, hogy önnön desperált ügyein segítsen, — háborúra ingerlék a törököt az orosz ellen, s a muszka hadak Munkács helyett a Pruth és Neszter felé nyomúltak. A szathmári béke-tanácskozás pedig folyt.

Egyszerre érkezik Bécsből Pálffyhoz a tudósítás, hogy József császár hirtelen meghalt. A bán és Károlyi gróf, hogy a legsikeresebb folyamatnak indúlt béketárgyalások meg ne zavartassanak: eltitkolák a hírt és sürgetve hajták a tárgyalásokat a befejezésre. Azonban Rákóczi és a mellette lévő urak Lengyelországban, b. Urbick bécsi orosz követ futárjától úgy tudták a halálesetet.

Forgách helyzete e váratlanúl jött hírrel egyszerre

megváltozék: József császár nem él vala többé, — az ő útjai hazájába megnyíltak. Legalább Simon úr így hívé; és noha csak az imént még ő tanácsolá Bercsényivel a fejedelemnek, hogy a gyanús hűségű Károlyi Sándort fogassa el: most már maga is átcsapott a békepártiak táborába. A változott helyzet fölötti gondolatait papírra vetette, s 1711. april végén vagy május elején, Lengyelországban egy politikai röpiratot írt, ilyen czímmel:

„Occasio et Necessitas
Optimi Consiliarij.
Az
Veszélyes zúrzavarban
Habozó Magyar Elmének
Tusakodása."

A könyvecske rendszeresen, logicával van írva. Számba veszi, sorra veszi a körülményeket, s ítél az eshetőségek fölött. Három részből áll; az elsőnek czíme: „Ex occasione." Ebben legelőször is a lengyel földre menekültek szempontjából fölveti a kérdést: vajjon a „Szathmártt öszvegyűlt magyaroknak ígírt punctumok és az által az egész confoederátus magyaroknak megígírt országunk törvényeinek megtartása" nyújt-e elég biztosítékot arra, hogy az emigratió visszatérjen a hazába és e pontok elfogadásához járúljon? Továbbá, mivel „az császár Josephus halálával minden országos, ellene való panaszok véget érvén, és az haza törvénye szerint az (új) királynak koronázatjáig az palatinusra szállván az gubernium" s őt illetvén a viszályok lecsendesítése: nem azt kívánja-e „az ország törvényeihez hittel kötelezett engedelmesség," hogy minden hazafi, „az egész magyar nemzet" elismerje a nádorispán kormányát, és majd az összehivandó ország-

gyűlésen adassanak be, gyökeres megorvoslás végett, az ott egyértelemmel megállapítandó sérelmek, a koronázás előtt? Ez pedig „annál nagyobb okkal“ állítható: mert „a leteendő hitnek formulája is nemhogy praejudicálna a szabadság megtartásának, — sőt azt megerősíti,“ mivelhogy csakis az ország jogait épségben fenntartandó felsőbbségnek tétetnék le a hit. Melynek letételéig „senki sana mente nem kívánhatja,“ hogy a nádor kormányzata alá bevétetődjék. „Nam moderata praecautio nunquam praejudicare potest.“

Ilymódon okoskodik Forgách; lám, József halálával, hogy megszűnt nála egyszerre az az engesztelhetetlen ónodi álláspont! Igaz, hogy a királyválasztásról vagyis koronázatról tett említésében egy szóval sem sejteti Károly főherczeget: de alig kételkedhetünk, hogy ő kívűle mást nem ért.

Ezután következik a második rész: „Ex necessitate.“ Itt főleg az orosz segélyről és általában az idegen hatalmi beavatkozás üdvös, hasznos, avagy czéltalan voltáról értekezik. — A török hadizenet elhárítására ez időtájtt Rákóczi, Bercsényi s a Lengyelországban lévő franczia diplomatiai ügyvivők a czárnál és ministereinél s úgy Konstantinápolyban is minden lehető erőfeszitést megtettek. Dolgoroucky, [illegible] kín húztak a magyarokhoz s nagy barátságban [illegible] vala Bercsényi gróffal, ép úgy, mint maga [illegible] czár Rákóczi fejedelemmel, a ki iránt a [illegible] kodó őszinte rokonszenvet, s a [illegible] iránt részvétet, — ellenben a [illegible] az ellenében elkövetett többszöri [illegible] táplált. Beléegyezett tehát a [illegible] megvesztegetni a pénz[illegible] czélból váltókat adott a [illegible]

János kezére. Pápay a legjobb kilátással indúlt meg, s Rákóczi és Bercsényi azt hivék: tekintélyes orosz sereg élén fognak mihamarabb visszatérhetni és a cs. hadakat az országból Bécs alá kergetni.

Így állának a dolgok, — még akkor Pápay titkos missiója a moldvai vajda gyanakvása miatt nem hiúsúlt vala meg, midőn Forgách röpiratát írta. És ő mégis nem bízott az orosz hadi segélyben, a török háborút már bizonyosnak tartotta, s élesen, reálisan ítélt. Külső segítséghez emberi mód szerint nem bízhatunk, — írja, — „mert az czár occupatus az törökkel, s akármely részre fordúljon neki az szerencse:“ ha jóra s győz, — hadjáratát folytatni, győzelmeit kizsákmányolni fogja; ha viszont balra: akkor magától megbomlik a reménység. A többi állam pedig még hadakozik egymás közt, — mástól az egy czáron kívűl nincs várnunk segítséget. De továbbá, „az szükség oly nagy már is a magyarok között, hogy mármár élhetetlenné lesznek.“ És ha szintén a czár adna is, „az mint hirdetik, valami segítséget az táplálásra“ a bujdosóknak: vajjon mi véggel és mi formán? pensio, fizetés, vagy más nevezet alatt-e? Ezt „jól köll, írva megtudni; mert non bene pro toto libertas venditur auro.“ S hogyha szánakozásból tesz is a czár valamit a magyarok eltartására: „ád-e annyit, hogy mind az bujdosó Méltóságoknak s mind más rendbélieknek pro victu et amictu, magoknak, cselédjeknek elegendő légyen? Mert non solo pane vivit homo; étel-ital mellett ruházat és pénz is kívántatik.“

Ám, ha volna is mivel élni: „itt, ezen nagy háború és zúrzavar alá vettetett és óránként várható változásokban, ebben az Lengyelországban megmaradhatni-e valahol cselédestűl bátorságosan?“ Várba szorúlni nagy

dolog idegen országban, s annálinkább csoportban is lenni a magyaroknak nagy bátortalanság: mert annál több szem fog beléjök ütközni, és egyszerre elvesztheti a szerencsétlenség mindnyájokat első változás alkalmával, minthogy nekik, mint a czár szövetségeseinek, „az német, svécus és török egyaránt ellenségök."

Végre, a mi a czár újabb közbenjárását, mediatorságát nézi a bécsi udvarnál: jól tudjuk a múltból, hogy azt, midőn Urbick által felajánlotta is, — még csak meghallgatni sem akarták Bécsben; sőt a saját szövetséges-társaiknak: az angol és hollandi államoknak ismételt közvetítő javaslatait is félrevetették. Mert a bécsi udvar „egyátaljában csak megátalkodott abban, hogy harmadikat ezen magyarországi villongásban nem akar admittálni, hanem a mire megyen is: idegen intermediator nélkűl cselekszik." Annálinkább vissza fogja tehát most vetni a csak simplex (nem fegyveres) interpositiókat.

Azért a külső hatalmasságok közbenjárásától egyebet nem várhatni, mint hogy a bécsi udvar „megharaguván azokra, az kik az ország törvényétűl elléptvén, idegen intermediatort keresnek: azok in perpetuum számkivettetni fognak. És így az bujdosók az sok tétova habozó reménség alatt, magokat és maradékokat minden örökeiknek elvesztésivel nem fogják-e örökösen nagy romlásra juttatni, irrecuperabiliter? s utóljára is, orcza pirúlással pedig, csak ad gratiam vitae nem fognak-é az nagy szükség miatt és ex desperatione szorúlni?"

Íme, ilyen sötétnek, még a bekövetkezett szomorú jövendőnél is sötétebbnek látta a helyzetet Simon úr.

Mindezek ellenében mit vél tehát követendőnek? kifejti röpiratának harmadik részében, melynek czíme: Consilium, jeligéje: „Respice praeterita, aspice praesentia, prospice futura.“ Herodot Lib. VII. És „Svadeo tibi bene deliberare, in quo maximum est lucrum; nam etiamsi aliter accidat: nihilominus tamen bene consultum est, et superavit fortuna consilium.“

Ilyen bölcs mottók és jeles aranymondatok idézése után fog hozzá Forgách két fő „consideratio“ fölvetéséből és megoldásából álló okoskodásához, melyet csak rövid kivonatban adunk.

Első consideratiója: Vajjon nincs-e nagyobb biztosíték a közvetítők által nyújtott úgynevezett gvarantiánál? Ez — úgymond — a legrosszabb orvosság; mert kényszerített barátság egy ellenség helyett kettőt csinál. S minő barátod lehet az, a ki irántad mutatott hűségét nem a saját lelkéből meríti, hanem csak egy harmadiknak félelméért becsűl meg? Viszont, mennyi példát mutat fel a történelem arra, hogy két hadakozó fél közé csak azért furakodott békéltető gyanánt egy harmadik, — kinek különben, mint merőben idegennek, semmi köze nem volt a dologhoz, — hogy azután, a közvetítés ürügye alatt beléárthassa magát az illető állam ügyeibe? Sokan keresnek közbenjárás színe alatt beavatkozási útat s módot, és lesznek előbb „irritatores, deinde vindicatores, ac postremo rerum usurpatores.“ Szerző boldogtalannak tartja az oly barátságot, mely idegen véleménytől, ítélettől válik függővé. Önnönmagunk között keressünk hát biztosítékot; mert balgatagság fölebb becsűlni azt, a ki kezességet vállal: mint azt, a ki velünk a kötést megtartja. Idegen ígéreteknél többre kell tartanunk a magunk állandóságát; és a béke által nyújtandó valódi

biztossságot a saját hűségünktől nem pedig kezesektől gvaransoktól kell várnunk.

Ezen elvekből kifolyólag azután a második és utolsó „consideratió"-ban azt bizonyítja. hogy a megkötendő béke pontjait czélszerűbb esküvétellel. mint [illegible] kezességvállalásával megerősíteni. „Melius esset juramenti sacramento. quam fidejussione mediatorum articulus pacis assecurare." A ki ugyanis valamely idegen hatalom által biztosított béke ellen vét: az csak az illető jótállót sérti. — ellenben a ki az esküvel pecsételt békekötést bontja föl. — az magát az Úr-Istent csalja meg. Ez utóbbi mégis súlyosabb vétek: tehát nagyobb garantia rejlik az esküben. Különben is a ki arra tesz hitet. a mivel jog szerint tartozik. — nyugodt lélekkel megállhatja és nem kell félnie: arra esküdni pedig. a mivel nem tartoznék? becsületes. jámbor azt nem teszi. Hogy tehát az ígéretek megtartásában megnyúgodhassatok: bízzatok önnönmagatokban. s még inkább, mint az esküben.

E röpirat. mint látjuk. tökéletesen a Károlyi Sándor szathmári álláspontját osztja: legfölebb a nádori kormányzat alá való egységes visszatérés jöhetne kérdésbe, miután tudvalevőleg a szathmári béke ezt nem hangsúlyozta. — lévén Esterházy Pál hg. csak olyan árnyék-palatinus. Mindazáltal. r e n d e s k ö r ü l m é n y e k k ö z t, és ha a szathmári pacificatiót a Confoederatio feje, ennek helytartója s a senatus is aláírja: tagadhatatlanúl ez lett volna egyelőre a teendő. legalább formaszerűleg.

Forgách. a mint nem csinált titkot papírra tett véleményéből: valószinű. hogy ezt a senatusnak Lengyelországban tartott valamelyik ülésén is előadá. Terjesztette-e röpiratát a bujdosók között? positiv adatunk

nincs reá, de mégis azt hiszszük, hogy igen; mert saját nehézolvasatú és elég rút írásával ezúttal meg nem elégedvén, fogalmazatát szépen letisztáztatta és könnyen forgatható nyolczadrétű könyvecskébe iratta. Gyaníthatólag ily könyvecskét több példányban is készíttetett, barátai s a bujdosásban társai számára.

S csodálatos, az ebben másoknak adott jó tanácsot maga mégsem követte; nem fogadá el a szathmári békét, pedig tudvalevően ez senkire nézve kivételt nem tőn, sőt még három heti időhaladékot biztosít vala különösen a fejedelem s Lengyelországba távozott hívei számára, hová a békeokmányt utánok küldötték, kérve kérvén hozzájárulásukat és visszatérésöket.

Hogy Rákóczi és Bercsényi e pontokat el nem fogadták: annak politikai s lélektani nagy okai vannak; de, hogy Forgách nem sietett azonnal bejőni? az alig érthető. Tudjuk, hogy Rákóczi senkit vissza nem tartott maga mellett, mindenkit készséggel feloldván hűségesküje alól, visszabocsátá a hazába; tanúsítja Ráday, Petrőczy, Hellenbach, Keczer, Radvánszky, Nedeczky, az erdélyi tanácsurak és annyi mások példája. Sőt voltak, mint a nemes testőrség ifjai, kiket szintén kéretlenűl fölmentett, de a kik sírva esedezének a nagy férfiú előtt: ne űzze el őket magától, — készek érette hazátlanúl bujdosni, ha kell nyomorogni, — csak vele maradhassanak!

Forgáchot sem volt oka tartóztatni; és Simon úr, noha Károlyival, b. Löffelholtz cs. altábornagygyal stb. leveleket váltott, mégis tovább várta a fejleményeket; el engedé a visszatérési határidőt, el Munkács capitulatióját is múlni, a nélkűl, hogy hazájába tért volna. Igaz, hogy ez időben folytanak legélénkebben a tárgyalások az orosz hadi segély iránt a czár és Rákóczi közt

személyesen, s úgy Bercsényi és az orosz ministerek közt; és a török lecsillapítása s ez esetben a Bécs ellen rendkívűl ingerűlt czár által nyújtandó hatalmas katonai segély szövetségesének: az erdélyi fejedelemnek, — ekkor valószínűbbnek látszott, mint valaha. Gyanítható tehát, hogy ily bíztató körűlmények közt Forgáchnál is győzött vérmes véralkata a hideg számítás felett.

A czárnak azonban indúlnia kellett a Bender felől fenyegető török had és svéd király ellen, — s a magyar emigratió reményszálai hovatovább foszladozni, tűnedezni kezdének. Ekkor Forgách, — nem fogadván el a nekik Ukrainában tetemes földbirtokokat kínáló czár ajánlatát, sőt erről gr. Esterházy Antalt és Csáky Mihályt is lebeszélvén, — ismét lépéseket tőn otthon s egyszersmind b. Tiepolt cs. követnél a varsói udvarnál, hazatérhetése végett. Elfogadta volna már a szathmári pontokat!

Későn volt: jószágain már felosztozának. Ugyanis a hosszú háború alatt javaikban tömérdek kárt vallott labancz mágnások és a kapzsi német cs. ministerek s tábornokok, roppantúl rá valának éhezve Rákóczi fejedelem és a vele kibujdosott magyar urak birtokaira, a miért érdekükben állt meggátolni visszatérésöket. Forgách után pedig maradt mit elkobozni s eladományozni; Simon úr dúsgazdag mágnás volt: a mesés gazdagságú Rákóczi után ő vala az összes emigránsok közt a legdúsabb, — értékei fölűlhaladák a Bercsényiét is: pedig Miklós úr Unghvárt, Hód-Mező-Vásárhelyt, Temetvényt, Brunóczot, Enyiczkét s részben Homonnát és Varannót hagyta itt. Forgách egészen bírta volt a nagy jövedelmű galgóczi, ghymesi, nagy-tapolcsányi, tavarnoki és komjáthi uradalmakat Nyitrában; továbbá részben bírá

Gácsot és egy csomó más jószágot Nógrádban, Hevesben; Borsodban Rudabányát, Abaújban Szalánczot, Mosonyban Rajkát, etc. S szerencsétlenségére, e dús birtokokkal az udvarnál nagy befolyással bíró főurak jutalmaztattak meg : gr. Erdődy György országbíró, gr. Wratislaw cseh cancellár, gr. Zinzendorf minister, stb.

Ezek aztán módot találának, hogy a dús főúr ne kaphasson amnÿstiát; érdekükben álla, mert megszűnnének a gazdag adományok. Forgách kivált 1713. és 14-ben sűrűen ír vala amnÿstiáltatása végett a hazába; gr. Károlyi Sándorhoz s általa gr. Pálffy Miklóshoz és Jánoshoz, gr. Koháry Istvánhoz, gr. Illésházy Miklóshoz, gr. Schlick Leopold tábornagyhoz a Hoffkriegsrath elnökéhez, régi vezértársához, — és Miller Boldizsárhoz III. Károly udv. papjához fordúl ez ügyben közbenjárásért leveleivel. Ír Tiepolt bárónak; sőt közvetlenűl magához az uralkodóhoz és a Pozsonyban 1712—1715. gyűlésezett országos rendekhez is intéz ismételt folyamodványokat. Czélravivőnek gondolá ez irataiban Rákóczitól reá mért négy évi fogságát úgy tüntetni fel, mintha ő azt a Habsburg-házhoz való hűségeért szenvedte volna.....

Mind hiába; Wratislaw, Erdődy, Zinzendorf mindig meg tudták gátolni amnÿstiáltatását. Uradalmai zárták el az útat hazájába szegény Simon úr előtt. Puszta kegyelemre ugyan, jószágai bírása nélkűl, bármikor megengedtetett, sőt tán jó szemmel is láttatott volna visszatérése : de így meg ő nem akar vala jőni.

Végre 1716-ban a török háború Austria ellen kitörvén : Forgáchnak a többi bujdosókkal alapos kilátásai támadának fegyverrel kezében térhetni vissza a hazába. Valóban, a porta maga köré gyűjté az emigránsokat,

pénzzel dúsan ellátta és hadjáratra bíztatta őket. A nándor-fejérvári vereség és a rákövetkezett passaroviczi béke azonban (1718.) e reményeket tönkre tette. A bujdosók Jenikőbe, majd Rodostóba költöztek.

Forgách nyughatatlan lelke nem soká állhatta ki Rodostó csendjét. Fölkészűle, hogy visszamegy Lengyelországba. A bujdosók illetlennek ítélték, hogy nem akar együtt élni a többivel, s okát találgaták. Mikes Kelemen úgy vélekedék: talán azért költözik el Forgách úr, mert nem tud meglakni egy városban Bercsényivel? — kivel személyileg gyűlölködött.

Mi más okát keresstük. Simon úr még mindig nem tőn le a reményről, hogy elvégre is amnÿstiáltatni fog. Bízott nagy ismeretségei s családi összeköttetéseiben. Ezért kívánt közelebb lenni. A pragmatica sanctiót megelőző s követő évben, 1722. és 1724-ben Ilyvórúl és Zulkwáról megújítá levelezéseit Károlyi Sándorral, Pálffy Miklóssal, Jánossal és testvérbátyja Forgách Ádám fiaival. Hiába, — újból csalódnia kelle; azok az elhagyott dús uradalmak mindörökre elrekeszték útját.

S miután szerető nejét már jóval előbb elveszté, tivornyázó, daczos, léha fiával Zsigmonddal pedig örökké csak bajoskodik vala, — végre lélekben és testben megtörve, hosszú betegség után elhúnyt 1730-ban, lengyel földön, zulkwai bujdosó tanyáján.

Tíz év múlva, elzüllött életű fia is követé őt a sírba; unokaöcscsei 1740-ben Darvas Pált küldik ki, hogy a néhai nagybátyjok által magával vitt drágaságokat és értékes vagy emlékezetes családi iratokat nyomozza föl. Ezek már akkor lembergi zsidóknál valának, Zsigmond úrfitól zálogba vetve. Kiváltották, s úgy kerűlének vissza, történetirodalmunk nem kis hasznára.

* * *

E föntebbiekben véltük ismertethetni Rákóczi híres tábornagyát — a szép képzettségű, az élénk, de nyughatatlan szellemű főurat — mint írót. Katonai működéséről kötetet lehetne s kell is írni jövőre: mert számára fontos szerep jutott. Ehhez mérten írói munkássága csak igen másodrendű, csekélyes, — de mindazáltal méltó arra, hogy róla mint a toll emberéről is megemlékezzünk. Mivel pedig gr. Forgách Simonról úgy, mint íróról, még eddigelé nem volt szó: azért akartuk őt mi, mint ilyent bemutatni s benne a szathmári béke előtti kort egy magyar politikai, katonai és erkölcstani íróval gazdagítani.

V.

MAGYAR KATONAI IRODALOM

A XVIII-IK SZÁZAD ELEJÉN.

I.

Katonai irodalom a múlt század elején, magyar nyelven? Tehát volt ilyen? — fogják sokan kétkedve kérdezni. Igenis, volt, és pedig sokkal gazdagabb, mint egyelőre csak képzelnénk is; azonban az idők viharai legázolták és eltemették.

Támaszszuk fel halottaiból, legalább emlékezetét!....

Nemzeti irodalmunk története, most már — a halhatatlan Toldy Ferencz óta — élénken cultivált tudomány. Ebből minden középiskolát végzett egyén előtt tudva van: mily gazdag, mily sokoldalú virágzásnak örvendett a magyar nemzeti irodalom a XVII-ik században, egész a szathmári békéig (1711.), úgy, hogy az akkori európai irodalmaknak — a legelső nemzetekéinek is — általában színvonalán állott, s velök majdnem egyenlépést tart vala.

Az akkori idők szelleme szerint, nemzeti nyelveken és így magyarúl is, leginkább a hit- és történettudomány s a költészet műveltetett, az exact tudományok kevésbbé. Azonban kisebb-nagyobb mérvben ezek is megszólaltak nemzeti nyelvünkön.

Ily körülmények között, oly harczias szellemű nemzetnél, mint a magyar, természetszerűleg a hadtudománynak, a katonai irodalomnak is útat kellett törni anyanyelvünkön a nemzet lelkékez. Úgy lőn. Már a XVII-ik század első éveiben a Bocskay-féle nemzeti hadsereg számára magyar nyelvű hadi szabályzatok szerkesztettek; hasonlókkal bírtanak vala Bethlen Gábor, a két Rákóczi György és Thököly Imre hadseregei, sőt a nádorok bandériumai, s végbeli főkapitányok csapatai is.[1]) Azonban mind e szabályzatok éppen nem voltak kimerítők, s inkább csak a fegyelmi eljárást, tábori rendtartást tartalmazták, avagy egyes esetekre szóló utasításokból állottak; és a mi fő: kinyomatva nem lévén, közkézen nem igen forogtak s igen csekély elterjedést nyertek. A táborokon csak úgy olvastattak föl.

Közben a magyar hadtudományi irodalom váratlan lendületet kapott, az ép oly geniális költő, mint hadvezér, gr. Zrínyi Miklós bán katonai munkáival. Ezek részint tankönyvszerűek, mint a „Vitéz Hadnagy,“ „Tábori kis Tracta,“ melyek igen jó szolgálatot voltak teendők a magyar tisztek katonai kiképeztetésére nézve; részint pedig nagyszabású, magasb felfogású politico-hadszervezeti dolgozatok, mint a híres „Nebántsd a magyart!“ (másként: „Török áfium ellen való orvosság.“ Mily genialitás, mily lángoló hazaszeretet, mily igazi katonai szellem, mennyi erő nyilatkozik e műben, s mily velős, nyomós, tüzes magyarsággal van írva! .... Valójában, még ma, több mint

[1]) L. pl. hg. Esterházy Pál nádor 1682—83-iki tábori szabályzatait „Az 1683-iki táborozás történetéhez“ czimű akadémiai értekezésem mellékleteiül kiadva. (Budapest, 1883. M. T. Akad. Értekezések.)

kétszáz év múlva is, nem kevés tanúlsággal s érdekkel olvashatják Zrínyi e monumentális művét pl. a honvédségnek hazafias és művelt szellemű tisztei. A gyakran előfordúló latín kifejezések és idézetek ne riaszszák vissza az olvasót: ez az akkori idők irodalmi divata vala; a XVII. és XVIII-ik századi német munkák is — kivált a katonaiak — hemzsegnek ilyenektől. Ellenben maga a magyar irály Zrínyinél oly tősgyökeres, zöngzetes, erőteljes, hogy stylisticai szempontból is méltó a tanúlmányozásra.

Zrínyi Miklós e munkáját testvére gr. Zrínyi Péter bán unokájának, a nagynevű nemzeti hős II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek egyik vitéz tábornoka: gr. Forgách Simon nyomatta ki először. 1705-ben, lelkes előszóval ellátva, és a katonai kiképeztetést s fegyelmet hadseregeiben minden áron meggyökereztetni kívánó fejedelemnek ajánlva.

Gr. Forgách ugyanis gyermekkorától kezdve a cs. kir. hadseregben növekedett. ott egész a tábornokságig vitte, s mint ilyen jött volt át 1704-ben, zsengekori játszótársának I. József. ekkor római király s később császárnak politikai titkos megbízásából és egyetértésével, Rákóczihoz.

Forgách át meg át volt hatva a gyermekkora óta magába szitt katonai szellemtől. s hivatásának tekinté Rákóczi hadseregében a katonai fegyelmet és rendes hadi képzettséget megszilárdítani. Ez a hőslelkű s mindenekfölött rendszerető fejedelemnek is. mint mondók, főtörekvése volt, — csakhogy nem ment oly könnyen, számtalan akadályba ütközött. s főként az eleinte tisztán néphadból alakúlt, következőleg nagyobb részben szilaj, zabolátlan, szabadszájú elemekből álló kurucz hadsereg féket, szigort tűrni nem szokott. tűrni nem akaró szelle-

mén törött meg. Ehhez járult még a nemzeti gyűlölség minden idegen — bármily hasznos — módszer és rendszabály ellenében, mely nem kevéssé nyilatkozott a fejedelem által éppen a jó hadi fegyelem és kiképeztetés czéljából az országba édesgetett nagyszámú franczia, német, svéd tisztek ellen is.

Az idegen tiszteket a magyar hadak vonakodtak megtűrni; s elvégre nem maradt egyéb hátra, mint ezeknek vezénylete alatt franczia vagy német módra szervezett, önálló rendes ezredeket alakítani a meglehetős számban rendelkezésre állott német, franczia, svéd, lengyel, cseh nemzetiségű régi katonákból. Ezek közűl a németek s csehek, a császár seregéből hadjáratokban és kiostromlott vagy kiéheztetett várakban foglyúl esett s Rákóczi hűségére állott több ezerre menő katonák valának; a francziákat a fejedelem pártfogoló szövetségese XIV. Lajos király küldé; a svédek XII. Károly hadai közűl szivárogtak ide, a lengyelek pedig a Rákóczihoz barátságos érzelmű lengyel országnagyok segélyével hazájokban toborztattak.

Ezen idegen hadak némely könnyebben fékezhető s kevésbbé szilaj-szellemű hazai elemekkel is (pl. szepesiekkel és sárosiakkal, bányavárosiakkal, stb.) szaporíttattak, s a többiektől megkülönböztetésűl „reguláris“ ezredeknek neveztettek; míg a sereg nagyobb része az ú. n. „mezei hadak“-ból áll vala.

A reguláris ezredek külön hadtestet képezének, előbb gr. Forgách Simon, később gr. Esterházy Antal — egykori császári ezredes — parancsnoksága alatt. Sőt a fejedelemnek válogatott magyarságból s részben béregi oroszokbúl álló udvari ezredei is ezek mintájára, reguláris módra alakíttattak át; majd lassanként ezek után, s az idegen elemek gyérültével, több egészen magyar

ezred készséggel „regulárissá" lőn, a lovas-karabélyos- és némely gyalog-ezredek is. — miután a képzettség és fegyelem előnyeit elvégre, az eleintén oly nyakas, zabolátlan magyar katonai elem is be kezdé látni. Legkésőbben (vagy voltaképp sohasem) tudott kibékülni az „idegen" szellemmel — vagyis katonai szigorú renddel — a jó lovas, de csupa vérengző, zsákmányra kapdosó tiszaháti szabad-legényekből álló Károlyi Sándor-féle hadtest.

Azonban Rákóczi, a valódi katonai szellemet hadseregében mindinkább megszilárdítandó: magyar és latín nyelven rendszeres hadi szabályzatokat dolgoztatott ki, s azokat eleintén saját vezérlő-fejedelmi hatalmával, később pedig — kivált a magyar elemnél még nagyobb és gyökeresebb tekintély nyerése végett — országgyűlésileg megerősítteté, törvényerőre emelteté, s az összes, úgy az udvari, reguláris, mint a mezei hadakra egyaránt kötelező hatályúvá tevé. És ezzel igen nevezetes lépés történt a XVIII-ik századi magyar nemzeti haderőnek az egykori néphadból valódi szervezett és rendesen fegyelmezett hadsereggé alakítására.

Adattak ugyan már ki, mindjárt a háború kezdetétől 1703-tól fogva egyes rövidebb foglalatú szabályzatok („edictumok") magyar nyelven a hadak számára: azonban ezek — mint a korábbi Bocskay vagy Bethlen-félék — inkább csak a tábori rendtartásra, a tiszti függelemsértések eseteire, továbbá a lázongások, erőszakos házfölverés, rablás, zsákmányolás, dorbézolás, czéltalan lövöldözések és egyéb kihágások meggátolására szorítkoztanak. Ilyen vala például a fejedelem duna-ordasi táborából 1704. május 14-ikén kibocsátott „Edictum." Ez, a hadi törvényszékek tagjainak és hadi bíráknak zsinórmértékül szolgálandó 21 rövid

pontban foglalja össze a kuruczok táboraiban gyakorlott katonai büntető eljárást.

Az első magyar, rendszeresen kidolgozott „Általános Katonai Szabályzat“ az 1707-ik év elején készíttetett, a gr. Bercsényi Miklós fejedelmi helytartó és fővezér (generalissimus) elnöklete alatt Besztercze-bányán összeült katonai bizottság által. Tollvivő Kajaly Pál főhadi-bíró volt. A tüzetes és terjedelmes dolgozat tulajdonkép két külön munkából áll; az egyik az általános hadiszabályokat és fizetési táblázatokat tartalmazza latín és magyar, — a másik a hadi törvényeket csupán magyar nyelven.

Mindakettő az 1707. május 1-jére az ónodi mezőre hirdetett országgyűlés elé terjesztetvén a fejedelem által, — ott ismét beható bizottsági, majd összes ülési tárgyalás alá vétetett, tetemes változásokon ment keresztűl, mígnem végre teljes szövege szerint megállapíttatván, az országos rendek által törvényerőre emeltetett és kinyomatása elrendeltetett.

A fejedelmi jóváhagyást 1707. július 5-én nyerte el, és azonnal sajtó alá adatván, a lőcsei akkor híres Bréwer-féle nyomdában, Berthóty Ferencz kassai altábornok felügyelete alatt kinyomatott, 2000 példányban. E nyomott példányok közűl a szolgálati vagy hivatalos használatra szántak mindegyikét a fejedelem saját aláírásával s pecsétével erősíté meg, és a központi hatóságokon (a fejedelmi és fővezéri cancellária, a főhadi bíróság és főhadi biztosság, főszállásmesteri hivatal, főhadipénztár, az országos közgazdasági tanács, stb.) kívűl egy-egy ily példány küldetett minden tábornoknak, dandárnoknak, minden egyes ezred és műszaki csapat törzskarának, úgy minden várőrségnek.

Mindezek kötelesek valának magokat szorosan e

szabályzathoz, illetőleg törvényczikkekhez tartani, s azok szerint járni el alárendeltjeik és a hatóságok irányában; — sőt, a mennyiben e reglement-k szabványai (pl. a katonai beszállásolás rendével és a kihágások által okozott károk megtérítésével stb.) a polgáriak jogkörét is érinték: annyiban a vármegyei és városi törvényhatóságok közegei is kötelezőleg érvényben tartani tartoztak azokat, az ónodi országos végzemény erejénél fogva. Úgy, hogy ettől kezdve a „Hadi Regulamentum"-ra, mint irányadó tekintélyre, számtalan hivatkozást találunk.

És bár ezen hadi szabályzat ily általános érvényben s országos — úgy katonai mint polgári — használatban áll vala éveken át, és noha igen számos példányban nyomatott: mindazáltal ma már az ily példányok, főként a fejedelem sajátkezű aláírásával s pecsétével megerősítettek, fölötte ritkák, s alig néhány országos főkönyvtárban találhatók.

E nagy ritkaság okát a szathmári békekötés után bekövetkezett idők szelleme fejti meg: midőn a kibujdosott Rákóczi nevét még említeni is tilos vala, nemhogy manifestumait, hadi szabványait tartogatni. Innét, a legtöbb példány, a mely a hosszú harczok viszontagságai után még fönnmaradt, bizonyára az üldöztetés elűli félelemnek esett áldozatúl. Csak kevesen akadtak, a kik a rejtegetett kincset, unokáik számára kegyeletesen megőrízték.

Én 1866-ban voltam szerencsés, Vas vármegyében, azon (ma is egészen ép) példánynak birtokába jutni, mely egykor a dunántúli hadtest egyik vitéz dandárnokának Kisfaludy Györgynek tulajdona volt, a nevezett főhadi tiszt egyik utódának szíves ajándékából. E példányon Rákóczi s. k. aláírása, nagy czímerpecséte és

Aszalay Ferencz udvari hadi titkár ellenjegyzése látható. A sajtóhibák téntával gondosan kijavítvák. Még a régi bőrsarkos, aranyozott kötés is megvan.

Ez a hadi czikkelyeket tartalmazó kötet; a másik rész, az általános katonai szabályzat, egyszerű, aláiratlan nyomtatvány-példányban áll rendelkezésemre.

Mindenekelőtt lássuk az utóbbit, mint a melynek ismerete a múlt századi nemzeti hadsereg egész szervezetére világot derít.

* *
*

A mű czíme: „Regulamentum Universale," (Általános Szabályzat.) Elől a latín, utána, vagyis inkább vele párhuzamos hasábokon a magyar szöveg áll. Amaz főleg az idegen nemzetbeli tisztek, emez a honnszülöttek által használtatott. Az egész, a fejedelem mint legfőbb hadúr nevében van kiadva; s a mi az általunk kizárólag tekintetre méltatott magyar szöveget illeti: annak irálya határozott, erőteljes, igazi ódon magyaros zamatú, ámbár olykor latín műkifejezésekkel tarkázott, azon kor divata szerint. Vannak azonban oly eredeti magyar katonai műszavai is, melyek az illető fogalomnak teljesen megfelelnek és különféle változatokban is nagyon jól alkalmazhatók; s ugyanazért, katonai irályunk gazdagítására, jelen honvédintézményünk szervezési idejében e sorok írója által — a ki akkori hivatalos minőségében a magyar katonai irodalom s műszavak megállapításának egyik csekély tényezője vala, — méltó tekintetbe vétettek és föleleveníttettek.

A szabályzat hivatalos jellegű bevezetése ez:

„Mi második Rákóczi Ferencz, Isten kegyelméből a római szent birodalomnak s Erdélyországának

fejedelme, Magyarország részeinek ura és székelyek fő-ispánja, a szabadságért öszveszövetkezett Magyarországnak vezérlő-fejedelme, munkácsi és makoviczai herczeg, Sáros vármegyének örökös főispánja, és Sáros-Pataknak, Tokajnak, Regécznek, Ecsednek, Somlyónak, Lednicz-ének, Szerencsnek, Ónodnak örökös ura, etc. Adjuk tudtára mindeneknek, a kiknek illik, nevezet szerint pedig azon öszveszövetkezett Magyarország fűgenerálisának (Bercsényi gróf), generális-marschallusinknak, azok vicéinek (helytartóinak: altábornagy), generális-strázsamestereinknek (vezérőrnagy), mezei (tábori) harczrendelő s vigyázó brigadérosinknak (dandárnok), fő- és vice ezeres-kapitányinknak (ezredes, alezredes), Isten kegyelméből fegyverünk által megvétetett várakbéli commendánsinknak, hadnagyinknak (százados értelemben), s egyéb minden rendben s karban helyheztetett tiszteinknek, hadainknak, nemkülönben nemes vármegyéknek, szabad királyi városoknak, s egyéb akármi renden lévő híveinknek közönségesen."

Következik egy hosszabb bevezető fejtegetés a jó hadi rendtartás szükséges voltáról, „meg akarván esmértetni a világgal, hogy az eszeveszett s tébolygó egyenetlen rendetlenség közé nem járúl az Istennek segéllő lelke." Hivatkozik Nagy Sándor és Julius Caesar világhírű példáira: mily örökemlékezetű dolgokat vittek azok végbe a szoros hadi fegyelem és jó rendtartással! Azután jellemzőleg ekként folytatja:

„De, más következendő példákat elhagyván, vessük szemünk eleibe e mostani nemzetséges hadakozásunknak ellenségit s annak mivoltát; midőn megfontoljuk népének ellenünk nem számtalan voltát, idegen levegő-ég alatt születésének gyengébb természetit, virgonctalanságát, lankadt tehetőbbségét, öltözetinek s lovának

nehéz terhit (az akkori német nehéz, vasas lovasság), az éjtszakai hidegeknek s nappali heveknek (nálunknál) nehezebb szenvedésit és a tartósb munkának tűrhetetlenségét, — nem találjuk más okát erejének, az ő hadakozásának kemény rendtartásánál.“ Ezzel győzedelmeskedett eddig gyakran mirajtunk. Okúljunk tehát e példán, „s azon eszközt, azon fegyvert kivévén kezéből: az önnönmaga fegyverével emészszük meg felfuvalkodott hatalmát .... Tudniaillik, midőn a hadi jó rendtartásnak erejét kezünkre veszszük, s ahhoz honiszült természetünknek tűrhetőbbségét, népünknek számosabb, frisebb s virgonczabb, munkatehetőbbségét, a magyar ugyan született vitézkedő vérmes indúlatot intézzük, — igenis, kiveszszük hatalmaskodó eszközinek s fegyverének erejét kezökből ellenségünknek.“

Kezdetben nálunk szigorúbb rendtartás és fegyelem lehetetlen vala; mert hadakozásunk elején, „számkivetett bujdosásinkból visszatérvén, kicsiny, maroknyi pórsággal inkább, mint haddal, s az engedelmességtől irtózó, egyeledett gyűlekezetivel nemzetünknek kezdettük el ezen háborút. Úgy, hogy egyeleintén, a midőn t. i. ezen hadakozásnak kezdetin a vitézlő rend Istennek ingyen való kegyelméből árvíz módjára támadott, — lehetetlenségnek mondhatja vala az emberi elmének ereje, a bosszúra indúlt népnek kedvét s engedelmeskedését egyenlő mértékbe hozni hirtelenkedő módokkal.“ De lassanként mégis mind jobban-jobban megzaboláztatott a néphad engedetlensége, kivált mióta a ragadozó kihágások okainak elhárítása czéljából a katonaságnak rendes zsold és fizetés adatik.

Ugy, hogy hadaink között a jó hadi rend és fegyelem ma már szemünk láttára naponként terjed. Melynek még inkább leendő meggyökereztetésére sza-

battak meg és adatnak ki [illegible] egyaránt kötelező erővel, a jelen [illegible]ban foglalt regulák és hadi [illegible] a már munkában levő **hadi törvények** [illegible] követendnek.

„Elsőben is azért [illegible] a [illegible] a rendnek s az engedelmességnek: az egész [illegible]tésének rendi ekképen következik."

Most hét és fél ívrétű [illegible] zat jő, — egyes hadi karok és [illegible] szerint fejezetekre osztva. Mindenekelőtt áll a **táborkar** [illegible]tési táblázata, melyből megemlítjük, hogy a generalissimus gr. Bercsényinek „hópénz" 1200 frt, tehát egy évre 14,400 frt; továbbá 150 személyre és 300 lóra való tartás járt. „Egy országos generál-kapitánynak vagy marschalnak" 600 frt hópénz, 75 egyénre, 100 lóra tartás. Marschal volt öt, ú. m. gr. Forgách Simon, br. Károlyi Sándor, gr. Esterházy Antal, gr. Pekry Lőrincz (Erdélyben) és id. gr. Barkóczy Ferencz; azonban az utólsó, agg koránál fogva, nagy ritkán állott tényleges szolgálatban, s inkább csak díszül kapta a tábornagyi rangot.) „Egy országos generál helytartójának, vagy vice-generálnak" 280 frt hópénz, 35 személyre, 50 lóra tartás. Ily altábornagy csak három volt, ú. m. gr. Esterházy Dániel, b. Sennyey István és gr. Csáky Mihály. „Mezei generálisnak" — másként generális-főstrázsamester, vagyis vezérőrnagy, — 240 frt hópénz, 30 személyre, 40 lóra tartás. Ily tábornok volt vagy tizenhat, köztök a leghíresebb **Bottyán János**, (egykor cs. kir. huszárezredes), a ki majdnem mindig önálló vezénylő-tábornokként működött, épp oly hatáskörrel s oly számos hadsereggel, mint egy-egy marschal; csak, mivel nem volt mágnás: azért nem

lehetett tábornagygyá. Vezérőrnagyok valának továbbá: b. Petrőczy István, Gyürky Pál, Buday István, b. Andrássy István, Pál és György, Thoroczkay István, gr. Mikes Mihály, Orosz Pál, Bagossy Pál, Berthóty István, b. Palocsay György, Nagyszeghy Gábor, Ebeczky István, s a lengyel-Gruzsinszky.

Egy-egy dandárnok (brigadéros) hópénze 150 frt, 15 személyre, 20 lóra tartás; s ha egyszersmind ezredes is volt, akkor együttesen 220 frt hópénz, 20 egyénre, 30 lóra tartás. — Következnek a többi táborkariak, ú. m. a főhadbíró és hadbírák, vezérkari segédtisztek, tábori szállás-, strázsa-, fizető-, mustra-, pósta- és szekérmesterek, tábori főkáplán, ruhabiztos, tábori czirkáló, generál-profúsz, s a hadi pénztár és hadi iroda személyzetének fizetései. Külön fejezet szabályozza a hadbiztossági kar illetékeit.

Ezután jőnek az lovas testőrző és karabélyos ezredek fizetési táblázatai.

A lovas testőr-ezredek ezredeseinek: hópénz 200 frt, 12 személyre, 17 lóra tartás; az alezredesnek 128 frt, 10 sz., 12 ló; őrnagy 104 frt, 8 sz., 10 ló; százados 64 frt, 6 sz., 8 ló; hadnagy 32 frt, 4 sz., 6 ló; zászlótartó 24 frt, 2 sz., 3 ló; őrmester 14 frt, 2 sz., 2 ló; tizedes 8 frt, 1 sz., 1 ló; közlegény 4 frt, 1 sz., 1 ló.

Az udvari karabélyos és egyéb reguláris lovas ezredek fizetése: ezredes 160 frt, 10 személy, 17 ló; alezredes 112 frt, 8 sz., 10 ló; százados 52 frt, 6 sz., 8 ló; közlegény mint fönt. A többi is aránylag.

A mezei (irreguláris) lovas ezredek fizetése: ezredes 120 frt, 10 sz., 15 ló; alezredes 90 frt, 8 sz., 10 ló; őrnagy 76 frt, 6 sz., 8 ló; főhadnagy (százados) 44 frt, 6 sz., 8 ló; vice-hadnagy 24 frt, 4 sz., 6 ló; zászlótartó 18 frt, 2 sz., 3 ló; őrmester 14 frt, 2 sz., 2 ló;

tizedes 6 frt, közlegény 3 frt hópénz, magának és lovának tartás.

Megjegyzendő, hogy egy-egy lovas ezred szabályszerűleg 10 századból állott, minden századot 80 közemberrel, 3 tizedessel, 1 őrmesterrel, 1 zászlótartóval, 1 al- és 1 főhadnagygyal (illetőleg századossal) számítva. Volt továbbá minden században egy hadírnok (furír, „seregdiák"), 1 sebész, 1 trombitás (a mezei ezredekben „töröksípos" = tárogatós), 1 nyereggyártó és 1 kovács. Azonkívűl vala az ezred stabja: a 3 törzstiszt, 1 szállásmester, 1 hadbíró egyszersmind hadi titkár, 1 káplán (catholicus vagy protestáns, az ezred többsége szerint), 1 hadsegéd, 1 prófunt- és szekérmester, 1 ezreddobos, 1 ezredsebész, 1 tömlöcztartó (profúsz) a maga hozzátartózóival. Ekként a lovas ezred körűlbelől éppen az 1000 számot megütötte.

A gránátos-ezredek fizetése: ezredes 200 frt, 10 sz., 10 ló, stb. Százados 60 frt, 6 sz., 4 ló; egy-egy közember per 4 frt. A többi tisztek s altiszteké aránylag. Megjegyzendő azonban, hogy ezen ezredek minden századában két hadnagy vala, de zászlótartó egy sem; volt az ezrednek fősebésze, fődobosa; minden században 6 tizedes, 6 al-tizedes, 2 dobos, 1 sebész és 120 közgránátos.

A testőrző gyalog had (udv. palotás-ezred) és az egyéb reguláris gyalog ezredek fizetése: ezredes 150 frt, 7 sz., 7 ló; százados 45 frt, 3 sz., 4 ló; közlegény 3 frt hópénz és tartás. Volt egy-egy gyalog ezredben két (kivételesen három) zászlóalj, mindenik 4 századból álló; egy-egy században 1 kapitány, 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 strázsamester, 1 hadírnok, 1 írnok, 1 sebész, 6 tizedes, 12 al-tizedes, 2 fourírschitz, 4 dobos, 2 ács és 150 közember. A 8 századon kívűl

volt még minden gyalog ezrednek egy-egy gránátos-százada is, „legalább 100 személyből álló.“

Éppen ily szervezetűek és létszámúak valának a mezei vagy közönséges gyalog ezredek is, csakhogy amott a századparancsnokot „compániás-kapitány“-nak, emitt pedig „főhadnagy“-nak hítták, s az utóbbinak 32 frt volt a hópénze. A közönséges gyalog-ezredesé 105 frt s 7 személyre, 7 lóra tartás. Az altisztek és közemberek zsoldja a föntebbivel egyforma.

Ezek után következnek a tüzérségi és műszaki csapatok („pattantyús,“ „mínás,“ = aknász, árkász), a hadszerkészítők és vártüzérek, híd- és sánczmesterek, valamint a lövész-századok („flintás-compánia“) fizetési tabellái. Ezen csapatokban egy-egy százados 45—55 frt hópénzt kapott, s 5 emberre, 5 lóra tartást. Egy-egy közlegény hópénze általában 4 frt, a mesteremvereké 5 frt s a betegápolóké 7 frt, mert ezek is a különleges csapatokhoz soroztattak. Különben, a sebesültek gyógyíttatási költségeit, úgy a tábori, mint a városi kórházakban és egyes sebészeknél általában az államkincstár födözte, s minden nehéz sebesültnek 3 havi megfelelő zsold járt ki fájdalomdíj gyanánt.

A fizetési tabellák után az „Első rész“ következik, mely is az ezredek és századok létszámáról, a tiszti kinevezésekről és elmozdításokról, a mezei és kerületi tábornokokról, „az udvari avagy testőrző hadakról,“ s a tüzérségről és helyőrségekről szóló általános határozványokat foglalja magában.

Mindezeket részletesen ismertetni, túlvinne czélunkon. Csak nehány lényegesebb pontot említünk föl közülök.

A tábornokokat, dandárnokokat és ezredeseket mindenkor a fejedelem nevezte ki, a vezénylő-tábor-

nokoknak Bercsényi mint főtábornok útján tett előterjesztéseire. Az alezredesek és őrnagyok kinevezése, az ezredesek előterjesztései alapján a főtábornok joga volt, de helyettesíthettek sürgős esetekben más, ú. m. a vezénylő-tábornokok is. Századostúl lefelé a megürűlt helyekre előléptethettek fő- és altiszteket az ezredesek. Hadi törvényszéki eljárás nélkűl a tiszt rangjától meg nem fosztathatott.

Az oly százados azonban, a kinek hanyagsága miatt százada eloszlik, és azt toborzás vagy újonczozás által meg nem szaporítja, úgy hogy a század egymásután következő két hadiszemle alkalmával a felelétszámon alúl találtatik: hadiszékileg megfosztatik tisztségétől, hacsak ellenség által, vagy más, tőle nem függő okokbúl lett megfogyását compániájának nem igazolhatja.

Hópénz több altisztre nem igényelhető, hanem csak a mennyi a századbeli tettleges számú közlegénység számarányának megfelel.

A mely vármegyéből valamely ezred fölállíttatott: az azon megye (város) terűletén létező helyőrségek is ugyanazon ezred létszámához soroltatnak, hogy így az újonczozás könnyebben és zavar nélkűl eszközöltethessék.

Minden lovas századnak prófunt- és fűhordásra 3, gyalognak pedig 2 szekér engedélyeztetik, melyeket a vármegyék állítanak ki.

A hadeltartás könnyítése és arányosítása czéljából az ország, a régi törvényes gyakorlat szerint, három generalatusra, vagyis kapitányságra osztatik, ú. m. a kassai, érsek-újvári és dunántúlira. (Ezekhez járúltak még a kapcsolt részekbeli s tiszántúli, másként váradi és az erdélyi generálisságok.) E kerűleteknek nemcsak saját tábornokaik és ezek helytartói, hanem

saját hadbiztosságaik is rendeltetnek, s azonkívűl a hadak felruházására felállíttatik két ruházó-bizottság, ú. m. egyik az újvári és túl a dunai, s a másik a kassai és tiszántúli kerület részére.

Minden kerületben a fő- és altábornagy mellett két tábornok (mezei generális) és négy „brigadéros avagy táboros-kapitány“ lészen; úgy külön kerületi hadbíróság és hadpénztári hivatal, két kerületi mustramester s egy-egy tábori póstamester.

Az udvari vagyis testőrző-ezredek fizetés és fölszerelés tekintetében az udv. mustramesterek és ruházóbiztosokhoz tartoznak.

A hazai reguláris ezredek, a mezei ezredek válogatott legénységéből egészíttetnek ki, az utóbbiak pedig illető hadfogadó kerületeikből. Végre az idegen nemzetbeli reguláris ezredek hiányai, a német szökevényekből és a mezei karabélyos-ezredekből pótoltatnak.

A tüzérségnek önálló igazgatása, saját pénztári alapja és külön ruhabiztosa van.

Második rész. A hadak fizetéséről, ruházatáról, az ezredek pénztárairól, s a katonaságnak a közteherviselés alóli kivételéről.

A fönt ismertetett táblázatokban foglalt fizetést mindenki készpénzben kapja a hat nyári hóra, ú. m. májustól novemberig. E fölött minden altisztnek s közvitéznek táplálékán kívűl készen kiadatik évenként dolmánya, nadrágja, két pár csizmája vagy delicsizmája (száras bakkancs), két pár fehérruhája, egy süvege és minden két évben köpönyegje. A hús az ezredeknek vágómarhákban mázsaszámra adatik ki, melyeknek bőreit kikészíttetvén mesteremberekkel: csizmák, delicsizmák, tölténytáskák és pantallér-szíjjakra dolgoztatják fel.

A nyári havakban minden hétre' három font hús jár egy-egy személynek, és naponként egy jól sült prófunt, úgy megfelelő só is. E havakban a lovakra abrak csak akkor igényelhető, ha az idő (pl. september-, octoberben) füvellést nem engedne, vagy a szolgálat kemény portyázásokat tenne szükségessé; a mikor is a hadbiztosság gondoskodni fog a megfelelő abrak kiadatásáról, a vezénylő főtiszt megkeresésére.

A vitézlő rend az országos rovás-adóktól szabaddá tétetik; nemkülönben otthon maradó családjaik a katonai beszállásolástól és szekerezéstől, úgy a fegyverviselő nemesi rendek a zsoldosadástól fölmentetnek.

A nyári havakra kijáró fizetésből minden forint után egy garas levonatik, ebből az ezrednek saját pénztára alakíttatván, oly czélra, hogy abból az ezred dolgaiban járó tisztek napidíjai, szerencsétlenségbe esett tisztek vagy közvitézek fölsegélési költségei stb. födöztessenek, megszorúlt bajtársaknak kölcsönök adassanak, sőt ha telik, az ezred számára külön bevásárlások is tétethessenek.

Minden ezredből illető állítási vármegyéjébe vezényeltetik egy hadnagygyal vagy zászlótartóval 30 ember, kik is az alispán és megyei tisztek mellett a hazaoszlottak és szököttek összefogdosásában és táborra küldésében, valamint a kivetett újonczok, lovak, vágómarhák és pénzbeli adók, úgy szálláspénzek behajtásánál karhatalom gyanánt, katonai segédletűl működjenek, s a mesteremberekre kiosztott fegyverek és szerelvények elkészíttetését is sürgessék.

A mely vármegyék területén azonban várakbeli helyőrségek léteznek: ezek adják a kívántató katonai segédletet a polgári hatóságoknak.

A borméretés a táborban a vezénylő-tábornokok

javadalmát képezi, a kik azt akár magok eszközöltethetik, akár bérbe adhatják; egyéb italokat s mindennemű eledeleket azonban szabadon árúlhatnak a markotányosok a táborokon.

Harmadik rész. A hadi szemlékről, újonczozás- és lovasításról, fegyverek és ruházat szolgáltatásáról.

Minden ezred májusban és novemberben általános szemle alá vétetik, azonkívűl két havonként fölűlvizsgálat tartatik, és tényleges létszámát minden ezred havonként táblázatos kimutatásban beadja kerűleti tábornokának, a növedék vagy fogyaték világos megjelölésével.

Húst, kenyeret, abrakot, csakis a tényleges létszámra szabad fölvenni; e czélból a hadbiztossággal a tettleges állomány kimutatása, az ezredes aláírása alatt, hetenként közlendő.

Senkinek szolgája a vitézlő rend számába be nem tudathatik. A csavargóknak és távollévőknek, kivévén a foglyokat, betegeket és kivezényelteket, távollétök idejére hópénzök semmiképen nem jár; mire a szemlebiztosok különösen vigyázzanak.

Az általános szemlékről az illető hadállító vármegye is eleve értesíttessék, hogy megbízott tisztviselőjét a szemlére elküldhesse a kiállított zsoldosok és portális-hajduk, úgy az adott fegyverek és lovak, tábori szekerek és marhák számának jegyzékével, melyekről a hadi tisztek a szemlén pontosan számot adni tartoznak. A mustra-listákat a szemlebiztos mellett e megyei biztosok is aláírják és megpecsételik, melyek is a főszemlebiztos elé terjesztetvén s fölűlvizsgáltatván : úgy fognak aztán a kiderített valódi hiányok alapján a megyékre az újonczok, pótlovak stb. újból kivettetni.

Az ezredek általános leszámolásaira (generális computus) is elküldjék a vármegyék a magok biztosát, a pénzbeli — téli szállásadásból stb. származó — szolgáltatások megállapítása végett, hasonló eljárással mint fölebb.

A mi fogyatkozás akár újonczok, pótlovak, szekerek, fegyverek, s akár pénzbeli tartozások tekintetében, az ezredben a főszemlék és zárszámadás által constatálva leend: azt, az illető vármegye — a mennyiben általán nem az országot illeti — a téli havak tartama alatt mindenképen helyrepótolja és kitöltse, úgy, hogy az ezred a tavaszi szemlére teljes létszámmal és fölszereléssel állhasson ki. A nagyobb rendtartás és pontos számvitel czéljából az ezredi és megyei tisztek közt az átadottakról mindenkor nyugták és ellennyugták cseréltessenek.

Az újonczok, hadképesség szempontjából; besoroztatásuk előtt jól megvizsgálandók, és az alkalmatlanok vagy netalán erővel fogottak el nem fogadandók. A kik pedig szolgálat közben váltak hadképtelenekké: a szemlékkor vizsgálandók meg és úgy bocsátandók el, hogy újakkal pótoltassanak. Az újonczokról a kerűleti mustra- és fizető-biztosnak táblázatos kimutatások adandók be.

Az elesett katonák lovait, fegyvereit stb. a tisztek tartassák gondviselés alatt, a szemlén mutassák be, és ha azok az ország tulajdonai: más, lovatlan vagy fegyvertelen katonáknak osztassanak ki; ha pedig az elesettek vagyonához tartoztak: visszaszolgáltatandók azok rokonainak, örököseinek.

A mi a ruhák készíttetését illeti: a posztót az országos kincstár vásároltatja, s megvarratás végett a megyék és városok közt kiosztatja, melyek azt a

mesteremberekkel földolgoztatják s a ruhabiztosoknak vagy ezek utalványai szerint az illető ezredeknek beszolgáltatják. A bélésre szükséges vásznat, a zsinórt, gombokat stb. a ruhabiztosok adják, vagy ha ott kaphatók, a vármegyék. A mesteremberek munkabérét is ezek fizetik: úgy azonban, hogy mind e költségek a megyék állam-adóiba betudatnak.

Végre a fejezet 12-ik pontja a szemlebiztosok tekintélyéről szól, kik minden tisztességgel fogadandók; kik előtt a fegyver a tisztek részéről is megvonandó; kiknek jogában áll minden a fizetést vagy ruházatot, úgy kihágásokat illető panaszokat meghallgatni, nyomozni, rögtöni elégtételt adatni; ha valamely tisztek vagy főtisztek nagyobb kihágásokban találtatnak: azoknak fogságot is rendelni, sőt a főtábornok további rendelkezéséig őket tiszti működésüktől fölfüggeszteni. Ellenben, ha a szemlebiztos valamely tisztet igaz ok nélkül elégtételadásra kényszerít, igaztalanúl üldöz, elfogat, felfüggeszt, — szigorú számadásában fog járni.

Negyedik rész. A téli szállásolásról.

Az őszi szemle után az ezred, téli szállásaira bevonúl, a vármegyék tisztei által elrendelt állomások szerint. A kvártélyban nyugodalmasan viseljék magokat, s ne excedáljanak, ne zsaroljanak. Minden egyes katona tartására havonként egy pozsonyi szapu élet és hetenként öt font hús rendeltetik, s egy-egy lóra havonként harmadfél pozsonyi szapu abrak. Kenyeröket a gazdák tartoznak megsütni s húsokat megfőzni; avagy elégedjenek meg a gazda eledelével, (Hausmanskost) kitől többet követelniök, őt bor, fűszerszám stb. adására kényszerítniök és zaklatniok nem szabad.

A szállásolás ügyeit a kerűleti hadbiztosságok rendezik, a megyei szállásbiztosokkal egyetemlegesen.

Irányadóúl szolgáljon ezeknek, hogy szállás és téli élelmezés csakis az őszi szemlekor megállapított tényleges létszámra követelhető; azonban a tiszti adagok, akár tényleges, akár betöltetlen légyen a tisztek létszáma, mindenkor kijárnak, és pedig utóbbi esetben pénzűl vehetők fel, az e részben kötelezőleg fennálló árszabás szerint, s nem fölebb. A téli havakban szállásaiból esetleg kivezényelt legénység adagai szintén készpénzben fizetendők, az előírt mód szerint. E végből a kerűleti hadbiztosok az ezredbeli és megyei tisztekkel hórúl hóra leszámolásokat tartsanak, s a constatált kihágásokat megbecsűlvén, a hibásnak tapasztalt tisztek fizetéséből kárpótolják.

Ha a hadaknak hirtelen kellene szállásaikból kiindúlni, a vezénylő-tábornok értesítse a hadbiztosságot: hány napra való élelmet kell a hadnak magával vinnie? hogy az, a kenyér, hús és tábori szekerek azonnali előállítása iránt a megyék tiszteivel intézkedhessék. Szabad lesz azonban a vármegyéknek a természetben adás helyett készpénzzel küldeniök a magok biztosait az ily hadakkal, hogy a szükségeseket számukra ott, a hová vezényeltettek, vásárolhassák be.

Midőn az ezredek a szállásból a táborba vezényeltetnek, vagy megfordítva: a tábornokoktúl kijelölt irányban a kerűleti hadbiztosok állapítják meg állomásaikat (marsrutta), a hová az éléstárakból, a megyékkel egyetértve, megfelelő eleségről eleve gondoskodnak. Mindennemű kiszolgáltatásról nyugták és ellennyugták veendők, hogy a vármegyékkel, adóbeli betudásaik végett, a számvétel pontosan és rendesen történhessék.

Nemkülönben a szállásolás és menetelés közben tett kihágások is lelkiismeretesen fölveendők, hogy

az általános leszámoláskor az ezredek fizetéseiből megteríttethessenek.

Téli hónapokban egy-egy etappális adag egy napra két garasával számítandó, ha pénzbeli fölvétel forog fenn.

Akár téli szállásolás, akár átvonulás idején nemesi kúriákra, iskolákba, paplakokba, majorokba, malmokba, kovácsműhelyekbe szállani, a lakosokat szeszesital-adásra, vadászatra, halászatra, szekerezésre kényszeríteni, valamint menetlevél nélkűl csavarogni, keményen tiltatik. Ha valaki útlevél nélkűl járó katonát letartóztat: ennek rangja szerinti egy hópénzét kapja, mely is azon csavargónak fizetését terheli.

Menetlevelet az ezredes, akár tisztnek, akár közembernek, csak vezénylő-tábornoka székhelyéig adhat. A további menetlevelek kiállítása e tábornokot illeti meg.

Ötödik rész. A hadi pénztárakról és a hadak fizetéséről.

A hadak fizetése a bánya-, a harminczad- és egyéb országos jövedelmeken kívűl, az országgyűlés által e czélra megszavazott pénzadókból födöztetik, melyeket is a tartományi biztosságok hajtatnak be, a vármegyékre tett kivetések szerint, ez utóbbiak tiszteivel egyetértve, a hol kell, katonai segédlettel, (lásd fölebb). A befolyt jövedelmekről a fővezér (Bercsényi) rendes kimutatásokat kapván, az ezredek fizetései az ő utalványaira adatnak ki.

A zsoldkiosztás a szemlék alkalmával történik a fizetőmesterek által, és pedig a legénységnek kézről kézre. Ily alkalmakkor, a mely ezred, század, vagy személy ellen kártérítés követeltetik: a fizetőmester az illető összeget tartóztassa le, tudtára adván az érdekel-

teknek: mi okból történik ez? s felszólítván őket: egyenlítsék ki a dolgot a károsúltakkal a következő szemléig, különben visszatartott hópénzeikből fog elégtétel adatni. Ugyanez értetik a kihágásokkal vádolt tábornokokat és vezérkarbeli tiszteket illetőleg is.

Hatodik rész. A hadbiztosságról. Az összes hadbiztosság a generális-főhadibiztos (gróf Csáky István) alatt áll, s a kapcsolt részeken kívűl három tartományi biztosságra oszlik; ú. m. 1) a kassai, mely két kerűletet foglal magában; 2) az érsek-újvári, szintén két, és 3) a dunántúli, egy kerűlettel. Mindenikben egy-egy tartományi biztos és alhadbiztosok vannak.

Ezek gondoskodnak a hadak élelmezéséről, a hadi éléstárak megtöltéséről, a hátralékok behajtásáról, az élelemnek a kirendelt állomásokra szállításáról stb., a megyei tisztviselőkkel és biztosokkal egyetértően. A várakban mindenkor legalább egy évi élelem jelenlétéről kell gondoskodniok, és arról, hogy az ezeken kívűl létező éléstárak is soha kiürűlve ne legyenek. E czélból a vármegyékre kivetett pénz- és természetbeli adók egyenesen a hadbiztosok kezeihez szolgáltatnak.

Az éléstárak felügyeletére a hadbiztosok gondos és megbízható élésmestereket rendeljenek, s állandó szállító-szekereket tartsanak, de csakis az ország szükségére.

A beszolgáltatott élelmiszerekről folytonosan pontos számadás és nyilvántartás vezettessék; és élelemadás tekintetében, a háború miatt elpusztúlt vagy inkább kiélt megyék és vidékek, az országnak más, épebb tartományaiból segíttessenek, olyképen, hogy a távolabb fekvő vármegyéktől a természetbeli adók is lehetőleg pénzűl szedessenek be, és e pénz a közelebbi megyék-

ben bevásárlásokra fordíttassék, a kiélt vidékekbeli hadak tartására.

A megyék által hadi közmunkákra (pl. várerődítésre, sánczkészítésre) kiállított ingyen-munkásokat is a hadbiztosság élelmezi az éléstárakból.

Hetedik rész. A hadi törvényről. Ennek módja és valósága a már nyomtatás alatt lévő hadi törvényczikkekből fog bőségesen kitetszeni; itt tehát csak arra nézve tétetik intézkedés, hogy senki a maga katonai ügyét más, mint az illetékes hatóság, t. i. a hadi bírák előtt ne folytassa. Első folyamodású bíróságúl a kerűleti hadiszék, fölebbezésűl pedig a táborkarhoz beosztott generális-főhadibíróság jelöltetik ki; azonban senki elűl nincs elzárva az út még ezek után az ország főtábornokához, sőt magához a fejedelemhez is, t. i. perújítás eseteiben, kivévén az oly ügyeket, mikoron a hadi edictumok szerint az ezredek hadiszékei rögtönbíróságilag járnak el, a hadi bírák jelenlétében és a vezénylőtábornok tudtával.

Ezzel befejeztetik az Általános Szabályzat, egy rövid záradékkal, mely a föntebb tárgyalt hét fejezetben foglalt határozványok szigorú megtartását kinek-kinek szoros kötelességévé teszi. — „Költ Ónodnál lévő táborunkban, die 5. Julii Anno 1707.“

* * *

Ez, íme, rövid ismertetése az első magyar rendszeres és általános katonai szabályzatnak, mely a múlt századi önálló magyar nemzeti hadseregre irányadó vala. Magának e hadseregnek belszervezeti és egyéb viszonyaira, nevezetesen katonai szellemére és fegyelmi állapotaira nézve érdekes világot derít az, és tanúlságos

képét nyújtja őseink rendszeretetének s a hadszervezet terén is haladási iparkodásának. Egyszersmind pedig élő és megszólaló bizonysága annak, hogy a magyar katonai irodalom már a XVIII-ik század elején mily fokát érte el a kifejlettségnek. Midőn azonban Rákóczi hadai — e nyolcz év óta küzdő, kipróbált katonák — a szathmári békekötés után, a nagy-majthényi mezőn harczi zászlaikat bevonva, a földbe letűzték és hazaoszlának: ezen naptól, 1711. május 1-jétől fogva az önálló nemzeti hadsereggel együtt immár szép fejlődésnek indúlt hadi irodalmunk is szunnyadozott, hosszasan, nagyon hosszasan, — egész a honvédintézménynek kétszeri föltámadásáig. Ugyanis az 1715-iki törvényczikkek által rendszeresített magyar sorezredek administratiója már latin, majd később, a bécsi udvar intentióihoz képest, német nyelven vezettetik vala.

II.

A megelőző fejezetben ismertetett Általános Hadi Szabályzatnak a nemzeti múzeum kézirattára egy sajátlagos példányával bír. (Hung. in folio 649. sz. a.) E példány ugyanis csak kézirat, s nem is volt — a mi eltéréseit illeti — talán soha kinyomatva. Az eltérések pedig nem a különben teljesen egyforma és azonos szövegben, hanem csupán a bevezetés-, befejezés-, továbbá a keletben, és abban állanak, hogy itt a magyar szöveg áll elűl s utána a latin, ellenkezőleg a nyomatott példányokkal. A bevezetés, mely ugyancsak a jó hadi rend s fegyelem üdvös és szükséges voltát hangsúlyozza, körűlbelűl szintén azon modorban van tartva, csakhogy a nyomatott példányok előszavánál tán még lelkesebben és melegebben akar a szívekhez szólani s a nemzeti önérzetre emelőleg hatni. Azonkívűl

speciálisan az erdélyi viszonyokhoz van alkalmazva, valamint a befejezés is.

Szóval, míg a nyomatott példányokat Rákóczi, mint az összeszövetkezett magyarországi rendek vezérlő-fejedelme bocsátotta ki, és a hazai törvényekre s az ónodi országgyűlésre hivatkozva, ugyancsak e gyűlésből keltezve tette kötelezővé, — addig az erdélyi példányban elégségesnek tartja csak a maga uralkodó-fejedelmi, mint legfőbb hadúri jogai érvényére utalni, ekképen:

„Így értvén azért kegyelmes akaratunkat, fejedelmi méltóságunk teljessége szerint keményen parancsoljuk mindenrendű erdélyi híveinknek“ stb., t. i. a szabályzat szoros megtartását.

A magyarországi példány kelt Ónodnál, 1707. július 5-én; az erdélyi Terebesen, 1707. september 3-án. Az utóbbinak kézirata 38 levél ívrétben, egykorúlag írva. Nyomatott példányát részünkről nem láttuk.

Ismerünk továbbá még egy más, datum nélküli, de alkalmasint 1705- vagy 1706-ból való — az ónodinál, mely végérvényű maradt, mindenesetre korábbi — általános hadi szabályzatot; azonban kinyomatva tudtunkkal ez sem volt. Ez, rövid bevezetés után („Maga kárán tapasztalta édes nemzetünk...“) a fizetési táblázatokból és 92 szakaszra vagy pontozatra osztott szabályokból áll. Szövege csakis magyar nyelvű, legalább ama két példányban, melylyel rendelkezünk, s melyek egyike — az egykorú hátjegyzet szerint — a fejedelmi cancellárián készült, tehát teljes hitelű. Tartalma szintoly szellemű, mint az ónodi regulamentumé, csakhogy amaz nem annyira teljes, nem oly pontos felosztású és nem oly részletes kidolgozású, s az sem tudható: vajjon bír vala-e általános érvénynyel a maga idejében? Éppen azért fölöslegesnek tartjuk e

helyütt bővebben szólni róla; legyen elég csak fölemlítése, mint magában véve mégis számot tevő katonairodalmi jelenségnek.

Végre meg kell még emlékeznünk Rákóczi fejedelemnek egy még korábbi, ú. m. Egerben 1705. május 1-én kelt hadi szabályzatáról, mely kis negyedrétben nyomatott, lapszámozás nélkűl. Szövege magyar, s XII czímre (titulus) oszlik, melynek némelyike negyvennél is számosabb czikkelyt (articulus) foglal magában. Eredeti példányát néhai Török János országos levéltárnok ritkaságokban gazdag könyvtárában láttam, mely azóta a könyvgyűjtő szathmári püspök Schlauch Lőrincz úr birtokába kerűlt.

Ezek előrebocsátása után szóljunk immár az 1707-iki ónodi hadi törvénytárról.

Ez ívrétben van nyomatva, lapszámozatlanúl, de alúl az egyes ívek az abc sorrendje szerinti betűkkel jelölvék, az utólsó ív O betűvel. A kiadvány főczíme: „A Magyarországi Confoederált Nemes Státusok és Rendek részéről szabott Hadi Regulák, Articulusok, Edictumok és Törvények.“

Ez után külön lapon, hasonló nagy betűkkel, következnek a törvénytárt kibocsátó és megerősítő fejedelem czímei:

„Mi második Rákóczi Ferencz, Isten kegyelméből“ erdélyi választott és magyarországi vezérlő-fejedelem, római birodalmi herczeg, Magyarország részeinek ura, székelyek főispánja, munkácsi és makoviczai herczeg, stb. stb. „Adjuk értésére mindeneknek, nevezet szerint pedig az összeszövetkezett Magyarország főgenerálissának, generális-marschallusinknak, azok vicéinek (helyetteseinek; altábornagy), generális-strázsamesterek

nek (vezérőrnagy), mezei harczrendelő s vigyázó brigadérusinknak, mezei fő- és vice-ezeredes-kapitányinknak, Isten kegyelméből fegyverünk által megvétetett várakbéli commendánsinknak, hadnagyinknak, s egyéb minden rendben s karban helyheztetett tiszteinknek, hadainknak közönségesen és személy szerint, — kiváltképen pedig generális-főhadibíránknak (Kajaly Pál) s utána való több felső s alsó hadibíráinknak.“ Hogy hadainknak zsinórmértékűl szolgálandó törvényeket s szabályokat akarván adni: ezen „igyekezetünk kinyilatkozására tött rendelésünkből némely, igazságszerető s törvénytúdó fő-híveink s hazánk tagjai által egybeszedett s megvizsgált törvényeket vagy hadi regulákat“ az e folyó 1707-ik esztendő pünkösd hava 1-ső napjára Ónodhoz egybehívott országos gyülekezet elé terjesztettük, „helyesebb megvizsgálások s fontolásoknak okáért, — hogy akképpen, megegyezett akaratból lehessen azoknak hadaink közé kiadattatása és kibocsáttatása. Melyekbe is (azon országgyűlése) belétekintvén és újabban rendbe vétetvén: tetszett és elvégeztetett az egész szövetkezett rendeknek megegyezett akaratjokból azon hadi törvényeknek és reguláknak közönségessé tétele és általunk leendő kiadattatása. — Hogy azért azon országos végezés valóságban vétetvén, a feljebbírt hadi tiszteink és egész hadaink tudhassák magokat azon hadi törvényekhez és regulákhoz szabni s alkalmaztatni: azokat e formában parancsoltuk kibocsáttatni és kiadattatni mindeneknek a kiknek illik.“

E bevezetés után megindúl a szöveg, mely tizenkét czímre, s minden czím számos czikkelyre van osztva. Az első czím „A czégéres vétkekről s büntetésekről és némely hadi successiókrúl“ szól, 43 czikkelyben. Jellemző az illető korra, hogy a „czégéres vét-

kek" elsejéűl a babona, s másodikáúl a káromkodás említtetik. Az I. czikkelyben „tiltatnak mindenek mindennemű bálványozástól, varázslástól, bűvöléstől-bájolástól, ördögökkel, ördöngösökkel, boszorkányokkal való czimborálástól, szövetségtől, az olyatén tudományoknak gyakorlásától; úgy, hogy az ördögi mesterséget űzők, kik abban találtatnak, hogy az ördögre bízzák egészen magokat s dolgokat, megbizonyosodván reájok, — tűzzel elevenen megégettetnek." Megjegyezzük, hogy ily középkori ítélet Rákóczi táboraiban nincs reá eset, hogy végrehajtatott volna, csupán a törvénytárba jött belé, más nemzetek azon korbeli példájára.[1])

II-ik czikkely. „A káromkodók ellen." A ki „Isten dicsőséges nevét, hatalmát, igazságát, jóvoltát" stb. szidalmazná, vagy más egyéb káromlásokkal, úgymint: „eb, kutya, vagy ördög, vagy kő, vagy menykő, vagy egyéb állat teremtette, — avagy felebarátjának lelkét megparáznító, ocsmány szókkal élne:" ha közember vagy altiszt, első ízben nyilvánosan két sorban álló hadak közt megvesszőztetik, másodízben „keményen megpálczáztatik, harmadízben pedig hóhér által feje vétetik." A főtisztek hasonló vétküköért két első ízben pénzbírsággal, harmadízben lefokozással, vagy „ha nagy a káromkodás, halállal büntetődjenek."

Hasonló szigor jellemzi a hadi czikkek határozványait másnemű vétkek eseteiben is. Így pl. a hamisan esküvő „tisztit, becsűletit fogja elveszteni, s minden tábori javaiban megmazúroltatik,[2]) a köz-

[1]) L. e tárgyról tüzetesebben föntebb, a „Jóslatok és babonás hiedelmek" czímű tanúlmányban, 103—104 l.

[2]) Török szó; itt annyi mint: megfosztatik. Mazúr, mazúl = koldús.

legény pedig „vastagon megpálczáztatik.“ (IV. czikk.) A gyilkosok, emberölők, méreggel étetők (VII—XII. czikk) általában halállal lakolnak; ittasság vagy egyéb mentség hiábavaló lészen, kivévén, ha valaki önvédelem közben öli meg a fegyverrel reá támadót, úgy, hogy különben már önélete forog veszedelemben. A ki pedig véletlenűl embert öl vagy megsebesít: vérdíjban, illetőleg sérelmi és gyógyíttatási díjban marasztaltatik el. Nemcsak a mérgezők, de a mérget gonosz szándékból árúlók is halállal lakolnak.

A mely tiszt az isteni tiszteletről kellő ok nélkűl elmarad, — kinek-kinek saját vallású isteni tisztelete értetvén, — 12 forintig való bírságot fizet. Az estvéli dobolás után dobzódó és részegeskedő tiszt pedig tábori javait veszti el, míg a közlegény megpálczáztatik.

Érdekes a XIV-ik czikk, az öngyilkosokról. „Magát a ki megöli: minden keresett java, jószága, a mije a mezőben (táborban), vagy a had között találtatik, a főtisztié; a külső jószága pedig az ország törvénye szerint való confiscatió alá vettetik.“

Az atya-, anya-, nő-, gyermek- és rokongyilkosok úgy büntettetnek meg, mint a hazaárúlók, t. i. fej- és jószágvesztéssel, (XV. czikk); az ily közlegények pedig „irtóztató halállal“ (karóba vonatás, kerékbe töretés, akasztófa, stb.) öletnek meg.

Némely esetekben azonban szabad embert ölni, ú. m. „harczon levő szaladásban, tiszti ellen való támadásban, pártolásban, árúltatásban;“ de ha ki itt is a megszabott renden kívűl cselekszik: gyilkosnak fog tekintetni, és meghal érette.

Nagyon érdekes a XVII. czikk, mely a párbajokról intézkedik, s a lovagias elégtételnek igen eredeti nemét határozza meg: t. i. az egymást sértő

felek az ellenség elé állíttatván, az tekintetik nyertesnek, a ki vitézebbnek tanúsítandja magát a másiknál. E czikkely szórúl szóra így hangzik:

„Az egymást kihívásról s bajvívásról.“

A duellum avagy két embernek egymás között viadalra való hívása, országunk törvénye szerint tilalomban lévén, senki egymást ki ne hívja, hanem ellenségen mutassák meg magok vitézségét, hogy abból tessék meg: ki s mellyik jobb közzűlök? és a dicsekedjen, a ki több vitézséget tészen; máskínt meg nem engedtetik senkinek. Egymás ellen pedig kimenvén: mind a két fél érdeme szerint való büntetését fogja venni, vagy a ki életben megmarad is, — meghal.“

E szigorú büntetés daczára is számos párbaj-eset fordúlt elő a kurucz hadseregben, azonban mindnyáját törvényszerű vizsgálat és büntetés követte. Viszont a megengedett bajvívási módozat is, t. i. az ellenség előtti versenyzés — ténylegesen gyakoroltatott. Így pl. a fejedelem maga küldé egyik fiatal testőrét, Berzeviczy Lajost 1708-ban, b. Károlyi Sándor tábornagyhoz oly utasítással, hogy mivel e testőr maga társát méltatlanúl megsérté: állítsa őt a tábornok az ellenség előtt veszedelmes helyre, hadd mutathassa ki vitézségét, és addig vissza ne bocsássa, „míg vagy németet nem vág, vagy sebet, vagy rabot nem hoz,“ és becsűletét ily módon helyre nem állítja. —

Ha a sebesűlt a sebész hanyagsága miatt hal meg: a sebész életével lakol érette.

A ki elesik, vagy a táborban meghal: javait hozzátartozói öröklik; de a megholt tisztnek „jobbik lova“ az ezred parancsnokára, míg a közember lova, fegyvere ezredére száll.

A paráznák az ország törvényei szerint büntettet-

nek. „Senki pedig gyanús és feslett életű asszonyokat a hadakban maga mellett ne tartson, mert úgy büntettetik érette, mint parázna.“ (XX-ik cz.) Ennek daczára azonban b. Andrássy István tábornok, Győri Nagy János ezredes stb. ágyasairól tétetik egykorúlag említés; s az előbbi hirhedett asszonyszemély (Garamszeghi Géczy Juliána, Korponay Jánosné) volt az, a ki 1710-ben a németeket titkos ajtón Lőcse városába árúlóúl bejuttatá, miután a kulcsot előbb a tábornoktól, kedvesétől, kicsalta.

A XXII-ik czikk az őrülteket a halálbüntetéstől fölmenti ugyan, de azért „eszökhez és vétkökhez képest való büntetést“ szabat reájok a hadi törvényszékkel. Tudunk reá esetet, hogy 1709-ben egy, a murányi zendülésben részesnek ítélt hajdú, a ki őrült volt, vagy annak tétété magát, hadiszékileg arra ítéltetett, hogy az ottani sziklabástyák egyikéről az irtóztató mélységbe taszíttassék. (Az őrülteket t. i. gonosz szellemektől megszálltáknak hitték.)

A ki tisztjére támad: megöletik.

Az elfogott ellenséget, ha az már megadá magát, halálbüntetés alatt tilalmas megölni; de ha az ellenség a mi rabjainkból valakit megöl: méltó, hogy „a mi részünkről is a kölcsön megadattassék. Azért olyankor a tisztek hírével s engedelmével, büntetés nélkül ölhetni meg az elfogott ellenséget, mindaddig, míg az ellenségeskedő felek közt annak tilalmáról újabb egyezés nem következik.“ (XXVII. cz.)

Ha a megszállott vár védői a végveszedelemig nem capitulálnak, avagy azután a föladási pontokat megsértik: a parancsnokló tiszt tetszése szerint bánhatni el velök. Ellenkező esetben a föladási szerződés szorosan megtartandó.

A ki valamely elítélt gonosztevőt készakarva elbocsát: ennek büntetését maga fogja szenvedni.

Legszigorúbb intézkedés van azonban a tolvajok, húzó-vonók, záros helyeket, nemesi udvarházakat, templomokat, paplakokat, iskolákat, kórházakat, stb. fölverők ellen. Ú. m. a templomrablók megégettetnek, a ház stb. feltörők kerékbe töretnek, a tolvajok pedig felakasztatnak. Kisebb lopásra vas és pálcza a büntetés. A lopott jószágon tudva osztozók is bitóra ítéltetnek.

A vonómarha- és szekér-elhajtó tiszt lefokozással és pénzbírsággal (kártérítéssel) bűnhödik. A talált ló, szerszám, jószág etc. visszaadandó, vagy bírói kézhez; az eltitkoló mint tolvaj fog lakolni.

„Valaki hamis levelet és pecsétet csinál, annálinkább ha véle él, és a ki nevét is megváltoztatja: feje vétetik érette s mindene confiscáltatik.“ (XXXIX. cz.)

A ki a táborra vagy vásárra menő emberektől valami árút fizetés nélkül elragad: megpálczáztatik érte, sőt nagyobb ily rablásért életét is veszti. A ki pedig a harczon való közös nyereségből valamit eltitkol és a tábori kótyavetyén elő nem adja: tolvajként bűnhödik.

A rágalmazók dolga hadiszéken megvizsgáltatván, nyelv-váltságban marasztaltassanak el.

Eddig az I-ső czím. A következő czímek sokkal rövidebbek, kivévén a VI-kat és XII-iket.

A II-ik czím („Mindenféle vitézlő rendeknek magok alkalmaztatásokról“) általános jellegű katonai és fegyelmi rendtartásokat tartalmaz. Első czikke a fölebbvalók iránt tartozó engedelmességet és függést határozza meg; a második pedig azt, hogy „lárma vagy riadás a mikor

történik: kiki zászlója alá fusson és siessen, — másként, helyes mentsége nem lévén, élete vész el érette."
A honnlévő népet, szántóvetőket etc. háborgatni tilalmaztatik; úgy a szent és egyéb záros helyekből élelmi szert — pappal vagy a tanácscsal kötött alku nélkűl — kihozni tilos.

Ha a hópénz némelykor későbben érkeznék, a vitézlő rendnek azért nincs joga zúgolódni; hanem békén várván, kötelességében azalatt is kiki eljárjon.

Tisztek ellen tettel vagy szóval támadókat, azokat becstelenítőket, a hadiszék tetszés szerinti büntetéssel sújtsa. A ki pedig a fejedelem vagy a tábornokok által kiadott védleveleket meg nem becsűli: meghal érette.

„Ütközetkor vagy ostromláskor, vagy erősség megvételekor, mindaddig, míg a harczhelyet el nem nyerik és az ellenségtől való félelem meg nem szűnik, prédának senki ne essék; sőt ha seregét megbontja, a fölötte való tiszt tartozik azt azért megölni." (IX. cz.) E tilalom ellen vétettek a zabolátlan és zsákmányon szerfölött s idő előtt kapkodó kurucz hadak legtöbbet, s gyakran igen gyászos következményekkel; pl. a nagyszombati (1704.) és romhányi (1710.) különben bravourral vívott és már megnyert ütközetek, az idejekorán való zsákmány után rohanás és e miatti rendbomlás következtében vesztek el, illetőleg maradtak eldöntetlenűl.

A X-ik czikk meghatározza, hogy a nyert zsákmány „köz légyen azokkal, kik együtt vitézkednek a harczon és ostromon." Innét eredtek a tábori árverések, (kótyavetyék) a mikor is a bejött pénzösszegen tisztek és közrend rang szerint osztoztak. Azonban a hadiszerek, ú. m. „a lövő-, és tüzes-szerszámok és azokhoz való eszközök, por, golyóbis" nem tartoznak ide, vala-

mint a főtiszt-foglyok sem. Ezek az „ország számára“ tartattak fönn; de „a kik nyerik, tisztességes ajándékjok lészen.“

A ki a táboron — kivált éjjel — szükség nélkűl lövöldöz: keményen megpálczáztatik érte. Úgy a ki engedély nélkűl zsákmányolni (fourage-ra) jár, barmokat hajt el stb., nemkülönben a ki tömlöcztartó vagy hóhér ellen támad: hadszékileg súlyosan megbüntettetik.

A sánczásástól magát elvonni senkinek sem szabad. Végre, a kik eskütételkor, vagy hadi szabályok és parancsok olvasásakor jelen nem lennének is: azért reájok azon eskü és parancsok kötelezők.

A III-ik, csak 8 rövid czikkből álló czím, az őrségről („Strázsálásról“) szól. Főbb pontjai, hogy a ki a strázsán zenebonát indít, szükség nélkűl lő, kiáltoz, vagy csak föntszóval beszél is: „ha a miatt veszedelem talál következni, — meglövöldöztetik érette.“ A ki strázsára rendeltetvén századával, meg nem jelenik: harmadnapi fogsággal lakol, száraz kenyéren. A ki pedig a strázsáról elfut: (kivévén, ha ellenség űzi el,) meghal érette. A ki lováról leszáll, s úgy áll vagy sétál: megpálczáztatik. A ki a strázsán részeg, vagy elalszik: ha tiszt, lefokoztatik, ha közlegény, megpálczáztatik; sőt a miatt veszedelem történvén, életével fizet. Kivétel csak a hirtelen rosszúllét esete, a mire tekintet légyen, — de ekkor is lehetőleg meg kell jelentenie rosszúllétét.

A strázsán a rendelt óránál tovább állani senki ne kényszeríttessék, kivált ha az ellenség közel van; másként a tiszt lakol érte.

Az őrállók ha valakit gonoszt cselekedni látnak, tartoznak elfogni.

A IV-ik, még rövidebb czím „A tábor megindúlásának módjárúl“ határozza meg, hogy

a) mihelyt dob vagy trombita által jel adatik az indúlásra: minden lovas és gyalog a maga századánál légyen, hacsak el nincs valahová vezényelve;

b) senki a menetelés közben, — kivévén a megbetegedést, — a tábortól el ne maradjon; mert ha egy mértföldnyire elmarad, testi büntetéssel, ha pedig az ellenséghez szökik, halállal bünhödik;

c) a tábor menetelésekor mindenki zászlója alatt és ott maradjon, a hová tisztje rendeli, különben testi fenyíték éri;

d) a táborról hír és engedelem nélkűl senkinek távozni nem szabad, megfelelő büntetés terhe alatt; végre

e) senki a portékás szekerek közé ne vonja el magát, hacsak nem beteg, vagy tisztje oda nem rendeli; azonban a tisztek is sok embert a bagázsia mellett ne hagyjanak, mely ellen ha vétenének: a hadbíró járjon el ellenök.

Az V-ik czím a zászlóikat elhagyókról, szökevényekről és menetlevél nélkűl lappangókról intézkedik 13 czikkelyben. Ezek lényegesbjei a következők:

„Valaki elszökik: halál a fején;“ nevezetesen az ellenséghez szökők, ha kézbe akadnak, — fölakasztatnak. A vezénylő főtisztek (hosszabb útakra és időre: a tábornokok) menetlevelei nélkűl zászlóit senkinek elhagynia, sem pedig a lehetőleg rövid időre kiadandó menetlevelek határidejénél tovább odamaradnia nem szabad. A ki ez ellen vét: ha tiszt, porkolábhoz kerűl és hadiszéki eljárás alá vétetik, s ha közember, keményen megpálczáztatik.

A menetlevelekkel járók naponként 4—5 mértföldet tartoznak tenni kiküldetésükben; mialatt megszálló helyeiken, menetleveleik szerint, mérsékelt gazdálkodással ugyan tartozandnak számukra, de ha túlkövetelők és zsarolnak: a vármegyék tisztei fogassák el őket, s a hadi biró keresetet támaszszon ellenök. Úgy szintén a hazaszéledt vitézlő rend zászlók alá gyűjtésére s hajtására kivezényelt csapatok is kihágásokat ne kövessenek el, a szegénységet ne pusztítsák; különben, panasz érkezvén ellenök, a hadi törvényszék előtt adnak számot.

Gazdálkodással és előfogat-adással a kiküldötteknek és átutazóknak a községek csak akkor tartoznak, ha ez a menetlevélben határozottan ki van téve; ellenkező esetben az illetők pénzükkel kötelesek megfizetni mindent, méltányos áron. A gazdálkodás alatt pedig csakis mérsékelt mennyiségű étel és abrak értendő; szeszesital- és pénzadással senkisem tartozik. A ki pedig túlkövetel és excedál, a községek megfoghatják őket menetlevelök mellett is, s a hadi bírósághoz küldjék, illő megfenyítés végett.

„És mivel édes nemzetünk igaz ügye mellett mindenki élete fogytáig tartozik hadakozni: a harczkor zászlója alól senki el ne szaladjon s meg ne futamodjék parancsolat nélkűl, mert az ollyat a tisztnek szabad ott mindjárt megölni; annakutána pedig, valakik elszaladnak és a táborból elfutnak, mind pedig a kik a futást, szaladást javalják, — a hadi széken érdemök szerint megbüntettetnek érette, halálnak nemével.“ (VIII-ik czikk.)

Beteggé se tegye magát harcz idején senki, valamint zsoldjával el ne szökjék; mert az előbbi is vétke szerint lakolni fog, az utóbbi pedig csapata előtt „dob

és trombitaszó alatt jó hírnevétől megfosztatik,“ s azután megfogattatván, az akasztófát el nem kerűli. A ki pedig egyik zászló alól engedelem nélkűl másik alá szegődik: testi fenyíték éri, és azután eredeti zászlója alá visszaküldetik.

Ha a zászlótartó a gondjaira bízott zászlót — a melyhez a sereg előtt erős hitet tartozik letenni, — elveti vagy kezéhez nem veszi, kivált harczokon, nagy szükség idején: halállal bünhödik érette. (X. és XIII-ik czikk.)

VI-ik czím: „Az erősségek feladásáról, megegyezéséről, ellenséggel való összemenésről, correspondentiáról, beszélgetésről, árúlásról, kémekről.“ Mint látható, e czím nagyfontosságú tárgyakat foglal össze, melyekről 24 szabványban állapítja meg végzeményeit.

Először is figyelmezteti a tábornokokat, ezred- és századparancsnokokat, hogy mindezek felől a legénységet jól beoktassák és tájékozzák, hogy kötelessége iránt magában kiki tisztában legyen. Azután meghatározza, hogy a mely tiszt a harczot parancs nélkűl félbehagyja: hadi törvény elé állíttatik; a mely ezred pedig a vezénylő-tábornok híre nélkűl az ellenséggel békealkudozásba bocsátkozik: „annak tiszti gyalázatos halállal ölettetik meg, a közrendből valók is érdemök szerint megbüntettetnek.“

A ki a harczon gyáva: hadi szék elé állíttatván, méltó büntetését veendi.

Az erősségekbe hű, tapasztalt, bátor, kemény és serény parancsnokok tétessenek, jó utasítással, és erősen megesküttessenek. Az ily erősségbeli főtiszt mindenkép azon igyekezzék, hogy a várba „jó idején mentűl több élést, lisztet, húst, sót és egyéb szükséges eleséget,

vizet is a hol nincs, tűzre és szükséges épületekre való fákat, álgyúkat, taraczkokat, mozsárokat, port, golyóbist, ólmot, mozsárba és kézbe való gránátokat, tüzeskoszorúkat és egyéb tűzi-szerszámokat, érczeket, kovákat, lakatosokat, kovácsokat, szenet, vasat szerezzen, s a megbomlott lövőszerszámokat idején reparáltassa. Az erősség oltalmára is jó vitézeket, — kik hadakban próbált, tanúlt, bátor és állhatatosok, — fogadjon bé az erősségbe; a kik pedig nem fegyverhez, hanem csak eleségvesztegetésre valók, kiűzze. Magát alattavalóival szerettesse, tiszteit becsűlje, de fenyítékben is tartsa; élését, porát, golyóbisát jókor kinek-kinek kiadja. A vitézlő rendet a vármegszálláskor bátorítsa, a félelmeseket bíztassa; az ellenségtől, reákövetkezhető erőszakos haláltól ne féljen. Az ellenség ellen serényen vigyázzanak, vitézkedjenek, erősen tartsák, oltalmazzák az erősséget, fel ne adják mindaddig, valamíg eleségе el nem fogy, avagy míg nem látja, hogy az ellenség éppen erőt vészen rajtok; kiváltképen ha a kőfal elromlásával ostrommal való megvehetését immár az ellenségnek látja, avagy a vitézlő rend bágyadtságát és erőtlenedését, vagy pártolkodásra való nagy szándékát, — kit meg nem zabolázhatna, — vészi eszébe. Melyeket látván: akkor aztán végezhet az ellenséggel okosan, mintsem magát és az egész vitézlő népet s az erősségben való jókat elveszesse." Ellenkezőt cselekedvén, ha ugyanis ok nélkűl, puszta ijesztésre, vagy ideje korán feladja a várat: a fő- és alparancsnok fej- és jószágvesztéssel lakoland; valamint „az alattokvalóknak is elfogy életek, ha ők lesznek okai a feladásnak." (VI. cz.)

„Ha pedig a tiszt az oltalomra való minden eszközökbűl kifogy, vagy tovább nem tarthatván, kénteleníttetik feladni: mentűl jobban lehet, úgy végezze

az ellenséggel;" t. i. hogy a várból, harmadnapi készűlet után, fegyveresen, ágyúkkal és lőszerekkel s mindenféle ingó javaikkal vonúlhassanak ki, biztos födözet alatt, s egy-egy napon két mértföldnél többet haladni nem tartozván. Senki közűlök útjokban meg ne ölessék, sem el ne fogassék az ellenség által, elégséges eledelök adassék az úton, stb. A feladási szerződés pedig mindkét részről pecsét és aláírás alatt kicseréltetvén, szentűl és minden álnokság nélkűl megtartassék. (VII-ik czikk.)

A megtörtént capitulatió után az adott zálogok (kezesek) mindkét részről elbocsáttassanak, s addig is tisztességesen tartassanak. Fegyverszünet vagy alkudozás ideje alatt egyik részről se legyen ellenségeskedés; úgy árkot, sánczot ásni sem szabad, hitszegésnek büntetése alatt, míg csak a fegyvernyugvás ideje le nem jár, „melyet mind a két fél dob- vagy trombitaszó alatt tartozik kihirdetni."

Ha valamely tiszt vagy közvitéz, a vezénylőparancsnok engedelme nélkűl ellenséggel (habár rokona lenne is), „akár szóval, akár írással, akár izenettel, akár más jellel, nyilván vagy alattomban" érintkezik: halállal lakol érte, és minden tábori javai elkoboztatnak.

Hasonló módon bünhödik az ily érintkezést tudó, halló, de meg nem jelentő is.

Nemzetünk és hadaink elárúlói fej- és jószágvesztéssel, — a kémek pedig, előleges kínvallatás után, akasztófával vagy felnyársoltatással lakolnak. A ki az ellenségtől a fejedelem vagy tábornokai engedelme nélkűl véd- vagy menetlevelet vált, vagy annak ilyeneket küld, továbbá a ki ellenséghez írott, vagy ellenségtől

jövő levélre akadván, azt a tábornokok kezéhez nem viszi, föl nem jelenti, — mint árúló fog bűnhödni. A ki magát mint ellenség viseli, úgy beszél, múlatoz, — tömlöczre vettetik; a ki pedig ajándékot fogad el az ellenségtől: szintén illő büntetést veend, a kapott jószág az ország számára foglaltatván le.

„A ki lövöldözés, vagy éneklés, vagy múlatás közben, éjjel vagy nappal, magunk vagy táborunk s nemzetünk ellen valamely jelt adand: mint árúló úgy büntettessék.“ (XVII. cz.)

„Ha generális vagy más tiszt ellen valaki észreveszi, hogy nekünk engedni nem akar, vagy ellenünk jár: tartozik nekünk, vagy más főtiszteinknek megjelenteni, élete vesztése alatt.“ (XVIII. cz.)

A ki maga nevét vagy köntösét árúlási szándékkal elváltoztatja: szintén feje vész el érette, és javai confiscáltatnak. Végre az ellenségtől ejtett foglyot 36 óránál tovább senki magánál ne tartsa, s el ne bocsássa, hanem tábornokaink kezéhez adja, a hadi szék által reászabandó büntetés terhe alatt.

VII-ik czím: A szállásolásról.

E nyolcz czikkelyből álló fejezet tartalmára nézve lényegileg egyezik az „Általános Szabályzat“ negyedik részével, a mely már általunk föntebb ismertetve volt; — csupán némi részletesebb határozványokat érintünk tehát itt meg. Pl. Ha a házi eltartást illetőleg a beszállásolt katona és gazdája közt vita támad: azt a szállásadó község helyhatósága igazítsa el. A gazda és gazdasszony „szállóját“ megbecsűlni s vele tisztességesen bánni tartozik; viszont azonban a beszállásolt katona is, — a ki ha gazdáját, gazdasszonyát, vagy ezeknek cselédjét megverné, vagy becstelenítené: a hadi szék által egész száz pálczá-

terjedhető büntetésre ítéltetik. Úgy a ki zsarol és gazdáját a megszabottnál többre erőlteti: nemcsak kárpótlásadásra kényszeríttetik, de megérdemlett lakolását sem kerűlendi el. Más szolgálatában, vagy magok dolgában járó tiszteknek, a szállásosztók és hadbiztosok szállásokat ne rendeljenek, magunk vagy tábornokaink határozott parancsolatja nélkűl, stb.

VIII-ik czím: A gyújtogatásról.

A ki a táborban vagy városban, faluban, templomokban, iskolákban, házakban és akármely épűletekben szántszándékkal tűzi veszedelmet támaszt: mind maga, mind pedig az, a ki őt arra bíztatta, megégettetik, és ingó jószágai elkoboztatnak. A ki a táborhelyet felgyújtja is, vezénylő-tábornoki parancs vagy engedelem nélkűl: hadi törvény láttassék reája, és javaitól megfosztatván, a seregből gyalázatosan kicsapattatik. A tábor indúlása előtt is kiki vagy eloltsa tábori tüzét, vagy a tűztől gazt s egyéb éghetőt elhárítson, hogy gyúladás a gondatlanság miatt se keletkezhessék; mert ez is számadásában járand.

A vígyázatlanság miatt támadható tűzveszély távoztatása czéljából a dohányzás száz pálcza büntetés terhe alatt tilalmaztatik tűzvészes helyeken, ú. m. utczán s széna és szalma közelében. A kinek pedig vigyázatlansága miatt ily helyeken tűz támad: az kártérítésre kényszeríttetik, avagy tábori javai lefoglaltatnak, vagy érdemelt büntetését veszi.

IX-ik czím: A fegyver s hadi eszközök gondviseléséről. Szintén rövid, csak öt czikkelyből álló fejezet.

1. Fegyverét mindenki tisztán tartsa, jól gondját viselje, táborban vagy egyebütt el ne hányja, ha mi hibája van, idején megcsináltassa, és mindig készen

tartsa. Különben, ha fegyverében hiba találtatik, vagy rajtaéretik, hogy kardjával fát vág, sertést öl, etc. nemcsak keményen megpálczáztatik : hanem a tábori szemét-hulladék kihordását is teljesítnie kellend, büntetésűl.

2. A kinek puskája a szemlekor megpróbáltatván, el nem sül, — megpálczáztatik érte.

3. A ki szükségtelenűl lövöldöz, és rongálja, faragja, tördeli fegyverét: ebbéli vétke szerint fog lakolni hadiszékileg.

4. A ki fegyverét gondviseletlenség miatt elveszti, vagy ellopatja : első ízben kisebb, másod ízben nagyobb mérvben megpálczáztatik és a táborból kicsapatik; a ki pedig fegyverét vagy lovát oly czélból rontja vagy adja el, hogy ezen ürügy alatt magát a táborozás alúl elvonhassa: hasonló büntetése lészen. Őrködni tartoznak tehát a tisztek, hogy fegyverét, szerszámát, töltését senki is a katonák közűl koczkára és kártyára ne rakja, és lovát szükségtelenűl ne űzze-hajtsa; mely czélból a tiszt minden hóban vizsgálja meg a reábízott legénység lovait és fegyvereit, és azokat elcsereberélni se engedje. Mert ha ezt elmúlasztja : a tiszt is megbüntettetik hanyagságáért.

5. A ki más puskaporát, töltését, golyóbisát, kováját vagy érczét ellopja: első ízben kemény botbüntetés éri, másod ízben pedig főbe lövetik; úgy nemkülönben a ló- és nyeregszerszámok elorzói is.

X-ik czím : A hadi szemlékről.

Szemle minden hónapban tartassék, melyen is minden tiszt és közlegény, egy hópénzök elvesztésének büntetése alatt, megjelenjék; súlyos betegség vagy más helyes mentség tekintetvén csak e szabály alól kivétel gyanánt.

Valaki a szemlén nem saját lován és fegyverével, hanem kölcsönkérttel jelenik meg: érdemlett büntetését veendi. Ha pedig valamely tiszt nem saját, hanem másnak századát mutatja be magáé gyanánt: mind ő, mind pedig kölcsönadó tiszttársa rangjától becstelenűl meg fog fosztatni.

Az elszököttek és távollevők nevei a szemléken följegyeztetvén: a szökevények és zászlójokat elhagyók halállal bűnhödnek, s a távolban csapongók is érdemök szerint.

Senki a maga katonáját a vezénylő-tábornok híre és engedelme nélkűl el nem űzheti vagy bocsáthatja a századból, legkevésbbé harczra indúláskor és a tábor menetelése közben. Különben hadiszék elé állíttatik érte.

Mindezeket a szemlebiztosok jól megvizsgálván, a vezénylő-tábornoknak jelentést tegyenek; úgy, ha más valaki is valami ilyest megtud és eltitkol: ép oly bűnbe esik, mint magok az illető vétkesek.

Végre a XI. és XII-ik czímek a hadbíróság intézményéről és a haditörvényszéki eljárásról tartalmaznak tüzetes és nagy gonddal kidolgozott határozványokat; melyek azonban speciális jellegöknél fogva nemannyira a hadirodalom, mint inkább a jogtörténet körébe tartozván, e helyütt mellőzük ismertetésöket, — de egyúttal fölhívjuk reájuk a hazai jogtudósok figyelmét, mint a magok nemében igen érdekes jogtörténeti adalékokra.

A kötetet terjedelmes és nagy pontossággal készűlt betűrendes tárgymutató táblázat zárja be, melynek segélyével a bentfoglalt egyes részleteket s bűneseteket illető végzemények könnyen és gyorsan feltalálhatók.

Ezzel befejezzük a Rákóczi-féle Katonai Törvénytár ismertetését, mely — azt hiszszük — az Általános Hadi Szabályzat előrebocsátott ismertetésével kapcsolatban, a múlt századi magyar nemzeti hadsereg szervezetéről és annak úgy hadrendtartási, fegyelmi, díjazási, fölszerelési s eltartási, mint egyéb különleges viszonyairól meglehetős világos képet nyújt. Annyit mindenesetre tanúsítanak e szabályzatok, hogy nem valami rendetlen, zagyva néphad: hanem rendszeresen szervezett nemzeti haderő volt az, (a minthogy más nem is lehetett volna!) a mely két hatalmas római-német császár győzelemhez szokott erejének — az ekkor, Savoyai Eugen korában, legvirágzóbb korát élt osztrák hadseregnek és segédcsapatainak — nyolcz éven át ellent bírt állani, s elvégre is a hazai alkotmányt biztosító tisztességes békekötést vívott ki fegyvereivel. Valóban, ezen eredmény Rákóczi fejedelemnek a jó hadi rendtartást, képzettséget és fegyelmet minden áron meghonosítani akaró törekvései nélkűl lehetetlen volt volna; s azért tisztelet és elismerés a dicsőséges szabadságháború e régi emlékeinek, a múlt századi magyar katonai irodalom e becses ereklyéinek!

III.

Megemlítendők még az 1707-ik évi, részletes kidolgozású, országos végzeménynyel törvényerőre emelt és végleges érvényű, fönntebb ismertetett Hadi Szabályzatok s Törvénytár előzményeiképen, a Rákóczi fejedelem parancsára már 1706-ban rövidlegesen összeszerkesztetett és Nagy-Szombatban kinyomatott „Hadi Regulák avagy Articulusok.“ Ezek fejezetczímek nélkűl, egymásra következő negyvenhét pontba foglalják a katonai büntető és fegyelmi szabványokat.

Azonban az előttük olvasható bevezetésben, a már föntebb vázolt rendszeres és teljes szerkezetű Hadi Szabályzatnak munkában lételére czélozva, határozottan mondja a fejedelem:

„Minekelőtte több dolgoknak s állapotoknak bővebb leírásával készűlni kezdett hadi törvényeink és egyéb rendszabásink, feltött szándékunk szerint kiadatnának: akartuk azoknak némely főrészét rövidebb formában, a dolognak hamarébb voltáért előre is közönségessé tennünk.“

Már magából ebből, — de egyébként a csak ideiglenes érvényre szánt 47 pont tartalmából is látható, hogy e nagyszombati Hadi Regulák csupán előzetes és rövidletes kiadása, mintegy előfutára az ónodiaknak. Tüzetesb felsorolásuk tehát, emezek ismertetése után fölösleges lenne. Azért ezektől eltekintvén, lássunk inkább némely sajátlagos hadi rendszabályok és utasítások bemutatásához.

Ezeknek keletkezés szerint is elseje, tartalmilag is legérdekesbike a fejedelem által Egerben 1705. május 1-jén[1]) jóváhagyott különleges Utasítás a várparancsnokok részére. Egész ívrétben két ívre nyomatott, a nyomatási hely megjelölése nélkűl, azonban a betűk jellegéből ítélve, alkalmasint Lőcsén, Bréwer Sámuel özvegyénél.

Az Utasítás általános határozványokból és öt fejezetből áll. Az előbbiekben mindenekelőtt hangsúlyoztatik, hogy a várparancsnoknak „tanúlt hadi embernek“ kell lennie és az alárendelt helyőrség fölött teljes tekintélylyel bírnia. A ki is „a várnak minden fogyat-

[1]) Tehát ugyanott és ugyanaz nap kelt, mint a korábbi, XII. czímből álló általános hadi szabályzat. (L. fölebb.)

kozásit kitanúlja, hogy azok miatt eshető szerencsétlenségeket megelőzhesse.“ Különös gondja légyen pedig arra, hogy háború idején és az ellenségnek közellétekor „a vár körűl haszontalan árkok ne légyenek; sőt az élőfákat, gazokat és sövényeket is, melyekkel az ellenség magát elrejthetné, vágassa ki.“

Vigyázzon, hogy a felvonó hidak el ne romoljanak és „a sertésfák vagy gémek s egyéb akárminemű rekeszek“ jó karban legyenek. Az erősség belsejét marhákkal gázoltatni, vagy veteményes kertek csinálásával erőtleníteni ne engedje.

Ha a helyőrség aránylag kevés: a várnak csak egy kapuját tartassa nyitva, a másikat csak szükség esetében nyittatván meg. Az ágyúk, ágyútalpak és szekerek, fegyverek, mozsarak, bombák és egyéb lőszerek, por, golyó stb. esetleg kevés voltát a fejedelemnél idején jelentse, a romladozott lövegeket megcsináltassa, a lőszerek szaporítását sürgesse, és azok létszámáról évenként részletes kimutatást terjeszszen föl. A helyőrség és vár egész állapotáról is tüzetes jelentést tegyen.

A várnak minden részeit: „erősségeit, vízrekesztő helyeit, casamátáit és alattomban való kimenetelre készíttetett titkos helyeit, föld alatt való barlangjait, kútjait voltaképen kitanúlja, és mind azt, valami a várnak oltalmazásra használhat.“ A lőport legalább két különböző lakat alatt tartsa és mindenkor strázsáltassa.

„Ha az erősség földből való lészen: a palizátáknak egyik rendi vagy lineája a bástyák oldalában körűl, a meghegyesíttetett végivel háránték rakattassék a külső árok felé; másként a várnak véletlen meghágásától tarthatni, melynek is megelőzésére, ha a vár árkában víz lészen, télben mindennap szükség jegelni; ha pedig az árkában víz nem lészen: a palizátáknak

egyik lineája az ároknak közepén, másika pedig a bástyák tövébe, egymáshoz egyenlő távolsággal csináltassék.“

„Ha a várnak felvonó-kapui nincsenek, és félő, hogy a vár kapuját petárdákkal bétöri és ronthatja az ellenség: csináltasson a kapun belől előre meghegyezett karókból erős rekeszeket, fennálló silyibes oszlopokat, mellyeket más kész rovásfákkal hamar béhányhatni; mellyek a kapunak bétöretése után is az ellenséget akadályoztatják. Ezeket is minden éjjel erőssen bézároltassa.“

A vár oltalmára való eszközökről, — „minémük a palizáták és egyéb vastag fák, fasínok, apró karók formájú nagy faszegek, deszkák, ásók, kapák, apró talyigák, kosárok, földnek való zsákok, sánczkosárok, — úgy sertésfákról is gondot viseljen. Az ellenség által álgyúval öszvetöretett vigyázó-helyeket mindgyárt reparáltassa, és a mely felől víjja az ellenség a várat: annak ellenében vettessen sánczot;“ s a vár külrészeire, a hová az ellenség törekszik, ásasson alúlról aknákat, melyeket is csak akkor lobbantasson föl, midőn az ellenség már odaérkezett.

Tartson készletben sok ágyútalpat; úgy álútakat tartson a vár körűl, kivált ha a helyőrség számos. A vár feladásáról addig alkuba ne bocsátkozzék, míg csak az ellenség annyira le nem törte a falat, hogy azon széltében bémehet.

Hat hónapig való élelemről gondoskodjék mindenkor, és azzal takarékosan bánjék. A kézi-malmokat tűzmentes és száraz helyeken tartsa. Szerezzen mennél több vágó-marhát, hogy ostrom vagy zárlat idején a helyőrség hús dolgában meg ne fogyatkozzék.

„A vár megszállása alkalmatosságával ki kell ütni

az ellenségre, de alkalmatos időben: setét hajnalban, hogy azt megijesztvén, a sánczaiból kiűzhesse és azon sánczokat bétölthesse.“ De az ilyen kiütésekkor a vártól nem kell igen távol menni, hogy visszaveretvén, nagy kárt ne valljanak, vagy esetleg künn ne szorúljanak. „A kiütés kevésszámú haddal is meg lehet, de az csak éjjel jó, hogy mégis az ellenség háborgattassék és a sánczásás is félbenhagyattassék.“

Ha az ellenség már annyira ment, „hogy állóhelyét a vár árkába csinálja,“ és onnét ki nem űzethetik, s a résen belől is, annak átellenében sáncz nincs és nem is készíthető: ily esetben nem szükség a rohamot bevárni, hanem feladni a várat. „De, ha oly sáncza vagyon, hogy az ellenség ellen megállhat: míg egy ostromot ki nem áll, — becsűletinek elvesztése nélkűl a várat fel nem adhatja.“

A capitulatiókor mind a katonaság, mind a lakosok részéről föltételek kötendők ki; ú. m. „a vitézlő rend részéről, hogy kieresztett zászlókkal, dobokkal, égő kanótákkal, minden fegyverestől, bagázsiájával, négy ágyúval, két mozsárral együtt (azon helynek minéműségéhez képest, hol több s hol kevesebbel is) kimehessenek, és hogy számokra szekereket is adván, mehessenek más közelebb lévő várba; és hogy sem tisztnek, sem közembereknek senkitől is semmi bántalma ne légyen.“ A lakosok részéről pedig, hogy azok előbbeni tisztökben, méltóságokban, törvényjekben, vallásokban és javaikban megtartassanak.

Ez körűlbelől az általános határozványok tartalma. Következik az első fejezet, arról: mily óvó intézkedések teendők a netaláni árúlás meggátolására? S ilyenekűl ajánltatnak és fölsoroltatnak, hogy az oly lakosoktól, a kiknek egyetértése iránt az ellenséggel

gyanú lehet, — fegyvereik elszedendők. Éjjeli gyülésezések meg nem engedendők, hanem estvéli dobolás után, — mely is télen 8, nyáron 10 órakor légyen, — mindenki hazatakarodjék. Egy lakosnak is éjjel lámpa nélkűl az utczán járnia ne légyen szabad; úgy a katonák is éjtszaka az utczákon ne barangoljanak és ne lövöldözzenek, tömlöczre vettetés büntetése alatt.

Minden piaczon vagy térhelyen őrházak állítandók, melyekből hol nagyobb, hol kisebbrendű tisztek vezetése alatt őrjáratok járjanak éjjel az utczákon, a jó rend föntartása végett.

Innepeken, mikor a lakosság templomban van, úgy búcsújáratok idején, a várkapuk bezárandók. Országos vásárok tartása pedig háborús időben a vár (város) terűletén belől meg ne engedtessék.

Ha idegen ember jő a várba, — először is a parancsnokhoz vezettessék, — „és a vendégfogadósoktól, korcsmárosoktól, vagy akárkiktől is, kiknek idegen vendégök szokott lenni, minden estve a vendégek neveit lajstromban előkérje a kapitány.“

Második fejezet: Az őrködés körűli rendtartás. Az őrségre menendőknek dobszóval adandó a jel; kik is a magok századjabeli őrmester házához gyűlekezvén, s „onnét rendelt seregben, tisztekkel együtt a piaczra menvén, a főstrázsamester által rendben — mint ütközetnek szokás — kiállíttassanak, és a tisztek valamely süvegből sor szerint czédulát vonván: ki mellyik strázsára rendeltetett? csak akkor, és nem elébb tudhassák meg.“

Kik is azonnal a reájok jutott őrházhoz menjenek, ott az előbbi strázsák az őrházból hadrendben kivonúljanak, „és arczczal az őrház felé fordúlván, hasonlóképen ezek is a kik felváltják, rendelt sorokban,

amazoknak ellenében a strázsaház felé háttal fordúlván, azoknak tisztjök, kik a régi strázsát felváltják, tudakozza meg a másik tiszttől, micsoda parancsolatja vagyon a főtisztektől, — hogy ő is magát ahhoz tartsa. Azután a fiók-strázsákon lévő közembereket annyi közlegénynyel fölváltatván, mihelyt azok magok felekezetökhöz visszamennek, renddel mindgyárt a strázsaháztól a főpiaczra menvén, ott valamely főtiszt által hazabocsáttassanak."

„A fiók-strázsák mindenkor a bástyáknak külső szegleteikre állíttassanak, hogy mindenfelé körűlnézhessenek: nem megyen-é valaki feléjök? és egymáshoz oly közel légyenek állítva, hogy egymáshoz felelhessenek és a látott s hallott dolgokrúl a strázsaházhoz szólhassanak, hogy a dolog a tisztnek értésére esvén, a kapitánynak tudtára adhassa." E fiók-őrök télen egy, nyáron két óránként változzanak.

Harmadik fejezet: Az éjjeli czirkálásról. Midőn a főbb tisztek a vizsgáló őrjárat iránt, mely órában légyen? megegyeznek, a főőrmester az őrjáratra rendelt tiszteknek és őrmestereknek azon órát úgy adja ki, „hogy azon czirkálás egész hajnalig az éjjeli órákon meg ne szűnjék." A czirkáló altiszt lámpát vigyen magával és az őrségen levőkből két közembert vegyen maga mellé.

„Minden estve a főstrázsamester a kapitánytól (parancsnoktól) a parolát (jelszót) kivegye, s az alábbvaló strázsamestereket a közpiaczra gyűjtvén s mindeniket körben állítván, lassú szóval a mellette lévőnek fülébe megmondja, és hasonlóképen az a másikának renddel, míg a kör el nem végeződvén, az utólsó strázsamester ismét a főstrázsamesternek fülébe nem súgja, hogy így világosan tudhassa, hogy a parolát

mindenik strázsamester jól megértette és megtartotta. A parolát a strázsamesterek a strázsán lévő tisztekkel és a tizedesekkel is közöljék, használván az nékiek a czirkálás közben is: mert a mely strázsaház mellett elmennek, az onnan eleikbe menő strázsamesternek vagy tizedesnek azon titkos parolát meg kell mondani. Az pedig, a ki czirkálni jár, azon strázsaháznál valamely jegyet hagyjon, melylyel: hány órakor volt ott? megbizonyítsa, hogy következendő reggel a főstrázsamester megesmérje, hogy azon éjjel a czirkálás jól ment véghez."

Negyedik fejezet: A kapuszárás- és nyitásról. Mely órában zárják és nyissák a kapukat? a parancsnok határozza meg, s az iránt a főőrmesternek parancsoljon. Ez utóbbi azután, félórával a bezárat előtt, a vár kerítése fölött — hogy jobban meghallják — doboltatván, kiki betakarodjék, a ki a bástyákon kívűl van.

A főőrmester a kapukulcsokat, a parancsnok szállásáról két közemberrel magához vitetvén, mikor a kapuhoz közelgetne: „akkor a kapunál lévő strázsaháznál a mely tiszt vagyon, maga alattavalóit két sorban renddel állítván, vélek a kapu felé arczczal praesentálja fegyverét, és azon tiszt egy részével (az őrségnek) kimenjen a kapun kívűl, hogy a kívűl lévő gémeket bézárja, a leeresztő-, úgy a belső-kapukat is felvonja, és az ottan lévő strázsákat bevigye a várba. Mellyek véghez menvén, a kapuk bézárassanak; mely ha jól ment-é véghez, vagy nem? a tiszt megvizsgálja, — és azután valamely főtiszt két fegyveres puskással vigye vissza a kolcsokat a kapitányhoz, az hol is kell azoknak tartatni mindenkor."

„Az említett főtiszt ismét reggel a két fegyveres

puskással a kolcsokért a kapitányhoz menvén, azon mód szerint a mint bézároltattak, a kapuk dobszóval kinyittassanak; először pedig négy puskásnak kell a kis ajtón kibocsáttatni, a kik megvizsgálják: ha nem lappang-é kívűl valamely ellenség a vár körűl? ki a kapukat akarná elfoglalni. És ha azok semmi ollyat nem látnak: mind a kapuk, mind a gémek felnyittassanak és ott strázsák hagyattassanak.“

Ötödik fejezet: A hírekről és zenebonáról. A parancsnok előre rendelje el a tiszteket és közvitézeket bizonyos helyekre, a váron és városon belől, a fegyver- és lőportárak körűl, úgy más közhelyekre és piaczokra vigyázni, hogy ha hirtelen riadások támadnának, a tisztek és legénység azonnal odamenvén, a zenebonákat és gyújtogatásokat meggátolhassák.

Arra is kell ügyelni, hogy, ha a várban vagy városban netalán visszavonások, zenebonák, vagy gyúladások támadnának: a nép az utczákon csoportra gyülekezzék, míg a zenebona lecsendesíttetik és annak indítói elfogatnak. Ha pedig gyúladás lenne: azt a lakosság tartozik eloltani; a vitézlő rend a kapuknál maradjon, — hanemha semmitől nem tarthatván, — a kapitány maga rendelné őket a tűz oltására.

Végre: „A strázsára kiállított puskás, a midőn a vár árkában vagy akárhol is maga körűl valamit lát avagy hall, háromszor kell néki kiáltani: ki vagy? és a mikor az harmadik kérdésre semmit sem felel, — lőjjön hozzá.“ Akkor az őrháznál lévő tiszt fogja fegyverét, és mi dolog légyen a fiók-strázsán? tudja meg, és mielőtt lármát indítana, a kapitánynak adja értésére. Olyankor pedig az őrségen levők számát nem kell kisebbíteni, sőt inkább a zenebona alatt is szaporítani.

Eddig, íme, a várparancsnoknak szóló utasítás, mely hogy szintén a kellő s jó hadi rendtartás, fegyelem és vigyázó serénység szellemében szerkesztetett, — a föntebbi vázlat eléggé mutatja. Érdekes világot vet egyszersmind a várakon belől folyt katonai életre.

Meg kell még említenünk a gr. Bercsényi Miklós mint ország főtábornoka által 1706. december 5-én kiadott és kinyomatni rendelt tüzetes utasítást, a hadaknak a téli szállásolás alkalmával való magok tartásáról. E hely nélkül — ú. l. Nagy-Szombatban — nyomatott, latín és magyar nyelvű szabályzat 21 pontba foglalva szabja meg a szállásolási rendtartást, teljesen egyezőleg az Általános Hadi Szabályzat ebbeli határozványaival, csakhogy valamivel részletesebben, hogy egyes sajátlagos esetekre nézve is kétség fönn ne maradjon.

Jellemző, a mit Bercsényi ezen utasítás vége felé mond: „Mindezen punctumok pedig nemcsak úgy tétettenek föl, hogy azok csak új hírűl olvastassanak, — hanem, hogy azoknak megtartásával az ország lakosai és hadviselők között a jó rendtartás gyökereztessék, az egy értelem és szeretet nevekedhessék, a hadviselők az engedelmességre szoktattathassanak és a szabad szárnyon járók zaklatási megszűnjenek, és a föl s alájárók, csavargók, istentelen kártékonyok megzaboláztassanak."

Szorosan lelkére köti tehát mind a vitézlő, mind egyéb rendeknek az utasítás szigorú megtartását.

Befejezéséűl e szaknak még egy sajátlagos utasításról emlékezzünk meg. Ez (csak datum nélküli, egykorú írott példány áll rendelkezésünkre, de láttunk nyomtatottat is) „a tábori zsákmányozásnak rendi"-t állapítja meg, nyolcz pontban. Főelve: az

ellenségre való vigyázásnak megtartása a táborozásokban, a melyre a zsákmányolás (fourageírozás) alkalmával is kiváló gond fordítandó, mint a mely móddal mind foglyokat könnyedén ejthetni, mind pedig az ellenség lovasságától lovaikat elnyerhetni. A szekerekkel vagy lovakkal való zsákmányolásnál tehát minden tábornok vagy vezénylő tiszt, főként ezeket tartsa szem előtt:

1. „Hogyha az ellenség tábora, avagy végházai (határvár) előtt feküvő táborából zsákmányozni kell, és annak ereje olyan, hogy kicsapásától tarthat: a táborának — ha a szükség úgy hozza — egész szárnyát kivivén, és a rétekre avagy zsákmányoló helyekre jővén, szokott előljáró (avant-garde) bocsátása után a strázsákat környöskörűl kiállítsa, úgy, hogy egyik a másikat kiláthassa, és azon strázsákkal befogott mezőben, az arra rendeltetett szolgarend és minden tizedből két vagy három katona által a füvet kaszáltassa, szekerekre vagy lovakra rakattassa, annyira valót, hogy legalább két nap — hogyha helyben talál maradni — vele beérje; mivel másként az hadat mindennap fárasztani mind szükségtelen, mind alkalmatlan volna. Hogyha ezen alkalmatossággal a táborban egy ágyúlövést hallana: a lovak és szekerek terhével siessen; ha másodikat, — ha szintén zsákmányozását végben nem vitte is, — sietséggel indúljon, úgy, hogy harmadik lövés után, ha nagy terhhel volna: inkább mindenét elhányván, a táboron találtathassék; szorgalmatosan a hátúljárónak (arriére-garde) megparancsolván, hogy senkit melléjek rendeltettek közűl hátra ne hagyjon, feje vesztése alatt. Ezekben observáltassék, hogy kétszer egymásután egy szárnya (zsákmányolásra) ne küldessék, hanem egyike a másikát felváltsa.“

2. Ha pedig — a mint leggyakrabban, — nem oly félelmes helyen történnék a zsákmányozás, és egyébtől az ellenség apró csapatokban való portyázásainál tartani nem lehetne: akkor minden tizedből, — ha lovakon kellene a füvet vagy szénát behordani, — két vagy három katona estve, jelszó alatt rendeltessék ki, őrségűl azok mellé egy őrnagy vagy alezredes alatt legalább 200 lovast küldvén. Ha sokan vannak a zsákmányosok, és a kísérő födözet a tábor jobbszárnyáról talál menni: akkor parancsoltassék meg, hogy minden zsákmányra menő lovas avagy szekér napkelet előtt egy órával a cselédséggel együtt kiálljon, úgy, hogy a reggeli „Jézus!"-kiáltás után azonnal indúlhassanak.

3. A zsákmányra kimenő tisztek szoros felelősség terhe alatt ügyeljenek, hogy „az életben kár, fűben, szénában tékozlás ne törjénjék; mivel különben a csínytételért és károkért lévő panaszokról tartoznak számot adni." Szigorúan bánjanak tehát a csíny- és kártévő altisztekkel és legénységgel.

4. A zsákmányoló hely körűl állított őrökön kívűl menni se katonának, se szekérnek meg ne engedtessék, első ízben pálczázás, másod ízben főbelövetés büntetése alatt.

5. A zsákmányoló tiszt nemcsak a tábori jellövésekre jól vígyázzon: de azonkívűl is úgy igyekezzék, hogy délre bejöhessen; ha pedig ez lehetetlen volna, legalább az estvéli „Jézus!"-kiáltásra minden okvetetlen betakarodjanak; másként számot fog adni a késedelemért.

6. Hogyha a főtiszt lágysága miatt katonák vagy szekerek az őrök vonalán kívűl menvén, az ellenségtől elfogatnának, ez utóbbinak nagyobb ereje nélkűl: ily

esetekben a tisztnek fog e kár tulajdoníttatni, s becsületét is elveszti érette.

7. Zsákmányozásra már napkelet után egy órával, helyes ok nélkűl a táborból senki is ki nem bocsáttathatik, sőt kimenvén, meg is büntettetik.

8. Ha mindezeket a tábornokok és vezénylő főtisztek nem így fognák véghez vitetni: a következményekért a felelősség kizárólag őket terhelendi.

IV.

A Rákóczi-kori hadi irodalom nagyérdekű különleges részét képezik végre a fejedelem legbensőbb testőrségének, az ú. n. Nemesi Társaság-nak (más néven „Nemes Compánia," „Cavallérok Compániája") alapszabályai s egyéb szervezeti és administrationális actái, melyek a vörösvári Rákóczi-Aspremont-levéltárban maradtak fönn legteljesebben.

Ezen, főúri és régi törzsökös nemességű családok ifjaiból állott lovagrend-szerű intézményt („Isteni Gondviselés", „Szent-Háromság Gondviselésének lovagjai"), oly végből alakítá a fejedelem, hogy a magyar nemesi ifjúság színét-javát a hadi és politikai tudományokban, udvari műveltség elsajátításában, saját atyai őrködő szemei előtt s önköltségén nevelje; kik is e minőségükben körűle úgy hadjáratokban, mint udvari pompákon legbelsőbb testőri szolgálatot tegyenek mint társlovagok, — s azután, a rendből kilépvén, a reguláris-ezredekben magasb hadi képzettségű főtisztekűl alkalmaztassanak.

E nemes testőrséget Rákóczi, saját ezredessége és Kemény János fejedelem unokájának b. Kemény Simonnak alezredessége alatt, 1706. május és június havában

kezdé szervezni, mely év végéig létszámuk 32 nemes ifjúból állott. Az 1707-ik év első felében aztán e szám 60-ra (utóbb, mikor legtöbb volt, 120—130-ra) szaporodott föl, s a tulajdonképi ünnepélyes szervezés és rendi felavatás Erdélyben Kolozsvártt 1707. april 26-án történt meg nagy pompával, Magyarországon pedig 1707. június 15-én az ónodi országgyűlési táboron, hol a fejedelem a Nemesi Társaság szabályzatát aláírásával szentesítette. Mind a maros-vásárhelyi, mind az ónodi országgyűlésen már e lovag-ifjak végezték a közvetlen díszőrségi szolgálatot a fejedelem személye körűl; ugyanők jelen voltak később Bercsényivel 1707. a varsói országgyűlésen, a Nagy-Péter czár tiszteletére rendezett udvari pompákon, Rákóczinak lengyel királylyá lett meghivatásakor; továbbá részt vőnek szeretett urok, fejedelmök oldala mellett 1708. a trencsényi s 1710. a romhányi ütközetben, — 1711-ben pedig vele bujdostak ki Lengyelországba.

Egyébiránt e nemes testőrségről már 1866-ban külön akadémiai értekezést tartván, — e helyütt az intézmény történetét s bővebb ismertetését mellőzöm, s kitűzött speciális czélomhoz képest csakis főbb irományai, — mint katonairodalmi emlékek — bemutatására szorítkozom.

Ilyenek mindenekelőtt magok az intézmény czélját s szervezetét kifejtő alapszabályok: „Az Nemesi Társaság Seregének rendi." E kézirat három példányban maradt fenn, de mind a három csonka. Egyik a vörösvári levéltárban, a nemes testőrség actái csomagában, s ez a legteljesebb; másik a b. Kemény-család levéltára töredékei közt Nagy-Enyeden, nyilván a Kemény Simon egykori példánya; végre a harmadik Kaprinay kéziratgyűjteményében, XXXIII-ik kötet

111—114. l. Csekély styláris eltérések mellett mindhárom egyezik.

Az irat több fejezetből áll; az első fejezet czíme: „Ezen rendnek végéről," (czéljáról,) s a Nemesi Társaság fölállításának szükségét ekkép indokolja: „Az mióta az német nemzet által nemzetünknek minden dicsőssége letapodtatott és az nagyemlékezetű famíliák a sok változások és zaklatások után udvartartásokra alkalmatlanokká tétettenek: az nemesi ifiaknak isteni félelemben való felnevekedésekre és más hadi és politiai állapotokban való tanúlására alkalmatosságok annyira elvétetődött, hogy hazánkban az hadi és politiai szolgálaton való személyek alig találtatnak. Kihez-képest ezen Nemesi Társaságnak Serege legfőképen a végre rendeltetik, hogy zászlója alatt lévő nemes iffiúság oldalunk mellett, szemünk előtt nevekedvén, hazájához való szeretetét az isteni félelemmel, együtt több tudományokkal és jóságos erkölcsökkel tanúlja és gyakorolja, és az idő mostohasága által letapodtatott és elszegényedett atyák fijokat költség nélkűl mindazokkal felékesíthessék, az mellyek nemességhez illendők." Ezután hangsúlyoztatik, hogy e Nemesi Társaság Serege nemcsak a háború tartama alatt, de a békesség helyreállta után is fenn fog tartatni, úgy, hogy „senki semminémű hadi tisztségben jövendőben ne mehessen, valaki ezen seregben nem szolgálván, magát érdemessé nem tészi."

Nyilván látszik e végsorokból, hogy Rákóczi szemei előtt, ki a valódi hadi képzettséget oly nagyra becsűlte, ez intézmény fölállításánál egy magyar katonai akadémia, egy felsőbb tiszti iskola eszméje lebegett, nagyobb tekintély végett lovag-

rend-szerű szervezettel. Kitetszik e czélzat a második fejezetből is: „Ezen Társaság tiszteirűl.“ „Hogy tehát az nemessségnek becsit előttünk viselvén és annak érdemét magunk személyével való társalkodásunk által is megesmértessük, — a sereg főkapitányságát magunknak tartjuk, úgy t. i. hogy minden tisztek directe személyünktűl, — az hadi regulák szerint való subordinatiót maga státusában hagyván, — függjenek.“ Melyhez képest ezen sereg vicekapitánya (alezredese) és egyéb tisztei oly becsűletre emeltetnek, hogy egyéb hadainkban szolgáló hasonló rangban lévő minden tiszteknek eleibe tétetnek; hogy t. i. a nemes testőrség alezredese ezredesi, őrnagya alezredesi stb. rangban áll s ily rangban léphet át más csapatok közé. Minden közvitézlő társ pedig zászlótartói (Fendrich) rangot visel, s mint hadnagy léphet egyéb ezredekbe.

Harmadik fejezet: „Az vitézlő társakrúl és azoknak fogadásárúl.“ Megszabatik, hogy minden belépni kívánó ifjú előbb „igaz, ős s örökös nemesi ágybúl való születését, maga vármegyéjébűl való két úr (mágnás), két főember és két birtokos, esmerős nemesember pecsétes attestatiójával“ tartozik igazolni. Ezen attestatióknak, valamint a leteendő esküvek szövege itt szórúl szóra be van iktatva, minta gyanánt. (Csakugyan, a vörösvári levéltár nagyszámú ily eredeti attestatióit őrzi maiglan a Nemesi Társaságba időnként fölvett ifjaknak.)

Meghatároztatik továbbá, hogy ezen Társaság tagjainak kizárólag csakis a haza szolgálatára kellvén szentelni magokat s összes idejöket: a házasság nékik — a fő- és vice-kapitányt kivéve — meg nem engedtetik.

Megházasodván pedig valamely társ: „azonnal búcsúzni tartozik.“

Negyedik fejezet: „Az tisztek és nemesi társak fizetésérűl és öltözetirűl.“ Járt e szerint az alezredesnek havonként 264 Rh. frt fizetés s 33 személyre és 22 lóra való tartás; az őrnagynak 116 frt, 14 személyre, 15 lóra tartás; a zászlótartónak („kornyétás“; gr. Bercsényi László volt,) 84 frt, 14 személyre, 13 lóra tartás; három őrmesternek egyenként 64 frt, 8 emberre, 5 lóra tartás; hat tizedesnek egyenként 20 frt, 3 személyre, 4 lóra tartás; végre 100 nemesi társnak egyenként 16 frt, 3 személyre, 3 lóra tartás.

Gazdagon voltak tehát dotálva, s minden köz nemesi társnak is egy-egy inasa és lovásza vala. A mi a fölszerelést és ruhát illeti: ez is fényes volt. Évenként ugyanis minden testőr ifjúnak hét-hét sing égszínkék angliai selyemposztó adatott ki, ahhoz való selyemzsinórzattal, mentére, dolmányra és nadrágra; ahhoz mentére és dolmányra dupla-pikkelyes, aranyos ezüstgombok; ezüsttel gazdagon hímzett narancsszín bársonypantallér, lóding, tarsoly, hasonlókép narancsszín selyemöv. (Kék és narancs: a Rákóczi-színek.) Kinek-kinek ezüstös kardja s ezüsttel vert, danczkai mívű karabélya és pár pisztolya. Továbbá fövegűl „kiki kék süveget viselni tartozik: de kapitányon, főstrázsamesteren, kornyétáson kívűl senkinek se tollat, se forgót, vagy akárminémű hátibőrt (kaczagányt) viselni nem szabad, valaki vagy ellenséget nem ölt, avagy tűle rabot vagy sebet nem hozott, — mellyet legalább két társának hiti szerint való megbizonyításával, avagy mezei négy közkatona, avagy két tiszt hasonló bizonyságával meg nem bizonyít.“

A forgó, toll és kaczagány tehát, immár kipróbált vitézségi díszjel volt.

Végre a fejezet zárpontja megszabja, hogy mindenik társ a maga szolgáját hasonlókép kék köntösben tartozik járatni, és jó fegyveresen, paripásan tartani.

Ötödik fejezet: „Az hadi és mezei (tábori) szolgálatokrúl.“ A sereg három őrmesterség alatt három brigádára, hat tizedességre osztatik, s a szokott hadi szolgálat rendi szerint, „palotánk és mezőben személyünk strázsálására mindennap egy tizedalja, strázsamester és tizedessel együtt tartozik feljünni és csak egyedűl, hálóházunk avagy sátorunk ajtaja előtt, belől, — hogy t. i. minden más hadaktúl megkülönböztettessenek, — strázsát állani; az többi fegyveresen palotánkon lévén.“ Solemnitások alkalmával palotánkon sort állanak mindnyájan. Mezei portázások, vagy kimenetelünk alkalmával, a kik strázsán vannak, lóháton kísérnek bennünket; a többi fölnyergelt lovakkal készen vár, parancsolatunkra bármikor indúlni.

A Kemény- és Kaprinay-féle példányok e helyen megszakadnak; a vörösvári példány azonban még egy fejezetet tartalmaz: „Az isteni félelemrűl.“ Ebben főleg vallásos és erkölcsös életre intetnek az ifjak, az „adta! teremtette!“ káromkodásoktól szigorúan eltiltatnak; melyet ha valaki mégis elkövetne: „akár fő-, akár alsó tiszt légyen, — az sereg előtt kitétetett fekete zászlót, fekete köpönyegben, mezítelen fővel, 12 óráig állva strázsálni tartozzék; — méltó lévén az bestelenségre, az ki Teremtőjét besteleníti. Illyen vétkéért, ha kétszeri büntetése nem használna: harmadszor Társaságunkbúl és minden hadainkbúl kicsapattassék, fegyvere hóhér által előtte öszvetörettessék.“ Ha pedig még ennél is nagyobb, más átkokkal és szitkokkal illetné

az Isteni Felséget: Társaságunkbúl előbb kicsapatván, azontúl országunk törvénye szerint büntettessék.

Reggeli és estveli doboláskor kiki maga serege eleiben kiállván, a rendelendő imádságokat elmondja, s „az ünnepeken szokott áhítatosságit hiti s vallása szerint elvégezze."

És ezzel a vörösvári kézirat is megszakad; a folytatást azonban megadják a Nemesi Társaság mindenre kiterjeszkedő Edictumának, vagyis szabályzatának czikkelyei.

E nagyérdekű szabályzatnak egy, Rákóczi Ferencz fejedelem aláírásával megerősített teljes példánya, egykor Badicz Imre nemes testőr tulajdona, ennek utódainál, Soprony-megyei Szil-Sárkány községben létezik: „Datum sub Generali Conventu Regni Hungariae pro Libertate Confoederati, die 15. Mensis Juny Anni 1707. in Campum ad Ónad indicti" kelettel.

Kezdete Rákóczi teljes czímeit tartalmazza: „Nos Franciscus II-us, Dei Gratia Sacri Romani Imperij et Transsylvaniae Princeps Rákóczi, Partium Regni Hungariae Dominus, Siculorum Comes, Pater Patriae, pro Libertate Confoederatorum Regni Hungariae Statuum necnon Munkácsiensis et Makovicziensis Dux, Perpetuus Comes de Sáros, Dominus Haereditarius in Sáros-Patak, Tokaj, Regécz, Ecsed, Somlyó, Lednicze, Szerencs, Ónad etc., Memoriae commendamus, etc." (Következik egy meglehetős terjedelmes latín bevezetés, melyben a Nemesi Társaság fölállításának czélja és szükségessége kifejtetik, oly értelemben, mint a föntebbi alapszabályok első fejezetében. Melynek utána „sequuntur Leges et Edicta pro avertendis vitijs compo-

nendisque ad virtutes nobilibus geniis praescribenda," úgymint, és itt már magyar nyelven:

„Az Nemesi Társaságbeliek Edictumi."

Összesen XXIV czikkely, (Articulus). E czikkelyeket, valószinűleg a gr. Ráday-levéltár példánya után, 1815-ben a maga Monumentái I. kötetében kiadta dr. Rumy Károly György, — csakhogy az ő általa használt példányon mind a kibocsátó fejedelem czímei és aláirása s a bevezetés, mind pedig a befejezés és datum hiányozván, továbbá Rumy a Rákóczi-kor történetében elég jártassággal nem bírván, — azon sajnálatos tévedést követte el, (s utána némely más történetírók is vakon mentek), hogy az egész Edictumot és vele a nemes testőrség intézményét, valamelyik Rákóczi György fejedelemnek tulajdonította, — hibásan és teljesen alaptalanúl, mint ezt már 1866-iki akadémiai értekezésünkben, s utána pótlólag a Pesti Napló azon évi november 14-iki számában még világosabban kimutattuk. Ezt most csak az ügy historicumaként említjük; különben lássunk az Edictum ismertetéséhez.

Az első czikk istenes, erkölcsös életre kötelezi a Nemes Társaság tagjait, s az atheismust és epicurismust kárhoztatólag tiltja.

A második czikkely elrendeli, hogy kiki „mind reggel, mind délyest, táborban a dobbal való jeladás után maga zászlója alá jőjjön és ott az elrendelt imádságot előbb elmondván,[1]) azután mind mezőben, mind

[1]) „Az Isteni Szent Gondviselőség nevezeti alatt gyarapodó Rend Imádsági" czím s a fejedelem koronás monogrammja alatt ma is megvannak ezen rövid, de buzgó szép magyar imák és egy zsoltár, a Rákóczi-levéltárban Vörösvártt, egy pergamen-füzetkébe igen díszesen írva.

városban vagy faluhelyeken az isteni szolgálatra, maga vallásához képest, elmenjen." És legalább kétszer esztendőben meggyónjon; másként a ki azt elmúlatná, — az egyházi fenyíték alá adatik, „és sem a Társaság jelét magán viselni, sem pedig fegyverét is oldalára felkötni meg nem engedtetik."

Ez utólsó mondatból világos, hogy a Nemes Compánia tagjai valami lovagi jelvényt hordtanak; mi volt légyen ez? egész biztossággal nem tudjuk. Talán a háromszög közepén látszó szem, az isteni gondviselés jelképe: mert a Rend kék selyem kornétájának közepére is ez vala aranynyal hímezve.[1])

A harmadik czikkely az akkoriban is még a vitézi rend közt szokásos babonás, bűverejű talizmánok használata ellen szól: „Megtiltatik minden ördöngös czimbora, és nevezet szerént valaki azzal a fegyver ellen áll: előre megtudja, hogy a Nemesi Társaságban be nem léphet; ha ki penig eltitkolván, azután is azzal élni tapasztaltatik: nemcsak a Társaság közűl kiesik, hanem valamíg azzal él, másutt is minden promotiója megakadályoztatik és elfogatik."

A fejedelem tehát, mint felvilágosúlt ember, e czikkelylyel a babonaságnak egyenes üldözőjeűl lép föl, — a mi a föntebbi egyik mívelődéstörténeti tanúlmányban („Jóslatok és babonás hiedelmek," stb.) róla mondottakkal teljes összhangban áll.

A negyedik czikkely szerint „az Isten ellen való káromkodás és hamis esküvés leginkább elhatalmazván a magyar nemzetnél," — e bűnöket szigorúan eltiltja; intvén a Nemes Társaság minden tagját: „mutassa

[1]) Gabr. Kolinovics „Commentariorum de Rebus Ungaricis Libri XIII." czimű kézirati krónikájában.

meg igaz nemességét abban, hogy száját az eb, ördög, az adta s teremtette mondása és megszokott „Isten úgy segéljen“-ek szórására ki ne nyissa. „Máskínt valaki azt elköveti s reá megbizonyosodik: az első, második, harmadik és negyedik vétkéért a Társaság jele nélkűl fog egész nap járni; az ötödik szitkozódásáért penig fekete palástban, fegyver és öv nélkűl a sereg előtt 6, az hetedikért 12 óráig tartozik állani. Az nyolczadik vétkéért törvényben idéztetik és minden fegyverétűl s liberiájátúl az egész Társaság előtt megfosztatván, kicsapattatik.“

Az ötödik czikk az egymás ellen való versengés, haragoskodás, veszekedés ellen szól. „Valaki Társát haragból pofon találja csapni, bémondván az Auditornak és megbizonyítván: viszont az szenvedőtűl az ollyan az egész sereg jelenlétiben pofon fog csapattatni.“

Articulus VI. Ez a kurucz hadsereg soraiban is meglehetősen otthonos párbajozás nehéz kérdését, — annak okait, megtorlását stb., — nagy szigorral és speciális módokon igyekszik megoldani; s azért, Rákóczinak s a kornak e tárgy körűli felfogása jelzéséűl, egész terjedelmében ideiktatjuk:

„Az egymás között való duellizálás közönségesen tilalom alatt lévén, (l. Általános Hadi Edictum XVII-ik czikkely), a ki maga Társát fegyverre hívni comperiáltatik: authoritásában lészen a tiszteknek, hogy az ollyat árestomban tétessék és mindaddig ott tartassák, míglen az öszveveszett Társával meg nem békéllik. Ha penig valaki ugyan valósággal duellizálna és Társát az által megölné, — minden kegyelem nélkűl feje vétetik, és mind az ölő, mind penig az megöletett akasztófa alatt fog eltemet-

tetni; sőtt ha csak megsebesítenék is egymást: a Nemesi Társaságból kirekesztetnek, mint az kik az igaz szeretetbeli társaságot felbontván, arra tovább érdemeseknek nem ítíltetnek; ideértvén azokat is, a kik a duellizálásban secundánsúl közben adnák magokat.

A mi penig illeti azon gyalázatos böcstelenítést, a midőn ki mást hunczfutnak mond, — a honnan szokott leginkább a duellizálás meglenni, — az iránt azt observálják a Nemes Társaságbeliek, hogy ha mikor egymás között történik: senki a másikra büntetés alatt fegyverét ki ne vonja, hanem az megsértődött fél tegye le panaszát a jelenlévő főbb tisztnél és auditornál, a melyre nézve is tétessék az excedens árestomban. A ki is ha megbizonyítja, hogy a Társa vagy az harczon gyalázatosan viselte magát, vagy már annakelőtte meghunczfutoztatván, elszenyvedte volna, és azon okokra nézve szántszándékkal tette rajta azon bestelenítést: törvény szerint revideáltatván és decidáltatván az dolog, — simpliciter essék ki az Társaságból; holott penig meg nem bizonyíthatja: ő rekesztessék azon büntetés alá. Ha penig az Társaságon kívűl más valaki gyalázná meg olly móddal, — azonnal üsse pofon, és azután ámbár kihíná is: ne menjen ki az viadalra, és ugyan nem is tartozik, mint a ki azt máskínt nem is érdemli."

Hetedik czikk. A Nemesi Társaság tagjai csak azok lehetvén, „a kik házasság nélkűl vannak és ifjú legénységben élnek: úgy annálinkább illendő, hogy tiszta életben foglalják magokat." A paráznák a Társaságból kitaszíttatnak.

Nyolczadik czikk. Hasonlóképen tilalmas „a részegeskedés és tobzódás, olly vétkek lévén, mellyekbűl

más sok egyéb gonoszok is következni szoktak, és az nemesi erkölcshöz éppen nem illenek.“ Keményen parancsoltatik tehát kinek-kinek a józan mértékletesség; másként, „a ki annyira megittasodik, hogy az elmés és szokott becsületes discursusra alkalmatlan és állásában is tántorog:“ először magánosan, másodszor — kijózanodása után — nyilván megfeddetik; harmadízben kenyér és víz mellett árestomba tétessék; negyedízben pedig reversális vétetvén tőle, — ha azzal sem tanúlna: ötödízben a Társaságból simpliciter bocsáttassék el.

Articulus IX. „Felettébb tiltatik a Nemes Társaságban a gonosz társaságot illető koczkázás.“ A ki koczkázik: büntetésűl egy hópénze elvonatik tőle, a Társaság közpénztára javára; „ideértvén azokat is, a kik a kártyajátékot a rút nyereség kedvéért mód nélkűl űzik, — az mely máskínt múlatságnak okáért megengedtetik.“

Articulus X. A Társak egymást megbecsűljék, atyafiúi szeretettel „bátyjának, öcscsének, Kegyelmednek“ nevezzék. Ha ki Társát szidni, gyalázni merné: az auditornál följelentetvén, tartozni fog gyalázott Társát az egész Társaság jelenlétében megkövetni.

Articulus XI. Noha a maga nemzetéhez, hazájához mindenki hűséggel tartozik: de legkiváltképen áll ez a Nemesi Társaság tagjairól; a kik közűl „ha valakik hazájok árúltatásában bizonyosan tapasztaltatnának: először is kardoknak fejek felett való eltörésével a Társaságból kicsapattatnak és a törvény kezében adattatván,“ fejök vesztésével és minden őket illető jószágaiknak a Társaság számára leendő elkobzásával lakolandnak.

Articulus XII. Hasonlóképen bűnhödnek az erdélyi fejedelem, mint Urok, „de annakfelette mint az Nemesi Társaságnak első tagja és főbb tiszte“ ellen practicálók, engedetlenek és árúlásban találtatandók is.

Articulus XIII. A Nemes Társaságbelieknek megtisztelő kiváltságuk lévén, „hogy az belsőbb audientiás sátorunk és szobánknak ajtaja előtt karabélylyal fognak strázsát állani:“ ott magokat csendesen viseljék, másoknak is a zörgést, fennhangon való beszédet meg ne engedjék és arra kiváltképen vigyázzanak, „hogy audientiák és revelatiók alkalmatosságával, senkit az ajtóhoz oly közel ne ereszszenek, honnan a bentlévő beszélgetést és dolgot a külsők megérthetnék; sőt akkor az őrt állók is három lépésnyivel továbbmozdúljanak.“ Az ez ellen, valamint általában az őrállás szabályai ellen vétők, érdemlett büntetésöket veszik.

Articulus XIV. Midőn a tábor indúlására dob vagy trombita által jel adatik: a Nemes Társaságbeliek azonnal lóra űlvén, sátorunk elé gyűlnek. Az ezt elmúlasztó, négy óráig tartó rendkívűli őrállással fenyíttetik.

Articulus XV. Lárma vagy riadás esetén, lovon, avagy csak gyalog is, fegyveresen residentiánkhoz, sátorunkhoz siessenek s gyűlekezzenek, becsűleteknek elvesztése alatt.

Articulus XVI. Senki a Nemesi Társaság tagjai közűl, sátorátúl vagy lakásátúl kardjának oldalára kötése nélkűl ne távozzék; másként, abbeli fogyatkozásáért „a Társaságbéli jel és fegyver nélkűl fog járni másnap is,“ büntetésképen.

Articulus XVII. Őrállásra, portára, vagy akárhová vezényeltetve, — az elrendelt teljes készűlettel indúljanak. Az ez ellen vétők a fölszerelésükben hiányzó

eszköz értékéig terjedhető pénzbírsággal sújtatnak, a Társaság pénztára javára.

Articulus XVIII. Fegyvereiket mindenkor tisztán és hiba nélkűl tartsák. Mellyeket az őrmester havonként vizsgálván, ha hibásan találja: hópénzükből egy forint bírságúl vonatik le; ha pedig a generális-mustra alkalmával tapasztaltatnék valakinél ezen hanyagság, — az „a Nemes Compagnia-béli zászló alá in instanti árestomba tétessék, és egy nap a szerént bűnhödjön.“

Articulus XIX. Tisztét mindenki megbecsűlje; másként kisebb vétségnél, 3 óráig tartozik előtte büntetésűl őrt állani; ha pedig ellene támad, kivált fegyverrel: a hadi törvény értelmében lakol meg.

Articulus XX. A ki főbb tisztjének engedelme nélkűl, házájába vagy bárhová távozik: annyi napot fog űlni érette fogságban, a hány napig távol volt. Másodízben hasonlót cselekedvén, a Társaságból kicsapatik.

Articulus XXI. „Valaminthogy azok, valakik a Nemesi Társaságbeliek közűl az ellenséggel való viadalnak alkalmatosságával híven és dícséretesen viselik magokat, illendő ajándékkal és szép promotióval fognak megjutalmaztatni, — sőt a kik ellenséget ölnek s arra bizonyságok lészen, pro grationali signo tollal megtiszteltetnek és csak ugyanis azoknak fog megengedtetni tollaknak megviselése (v. ö. az alapszabályok negyedik fejezetével, fölebb,) — úgy ellenben, a ki az harczon gyalázatosan viseli magát, és zászlóját s más Társait elhagyván, időnek előtte elszalad: úgy fog tartattatni, mint a ki notam perjurii et proditionis fraterni sanguinis incurrál, és hasonló büntetés alá vettetik, mint az magunk személye ellen való nótáért.“

Articulus XXII. Minden Társ esztendeig tartozik szolgálni, melynek végeztével búcsúzhatik ugyan: mindazáltal érdemes magaviseléséről tőlünk attestatiót vegyen, mert a nélkűl semminemű hadi tisztségre nem alkalmaztatik.[1]) Ha ki pedig házassági szerencséjére nézve akarna elbúcsúzni évközben, — ez ugyan consensusunk mellett megengedtetik, mindazáltal a Társaság pénztárának mindenről számot adjon, s ha mivel tartoznék, térítse meg.

Articulus XXIII. A föntebb írt edictumbeli czikkelyek megtartására köteleztetnek a Társaságbéli tisztek is, a kik alattokvalóit „megbecsűljék, Kegyelmedezzék és semmiképen ne Te-zzék, annyival inkább ne szidják avagy botozzák," — másként a megsértődött fél az auditornál panaszt tévén, azt magokhoz engesztelni tartoznak; „a történhető botozásért penig, a nemesi szabadságnak szükséges megbecsűlésire nézve, tisztekből kiesnek." Hanem az excedensek ellen mindenben a föntebbiek szerint járjanak el.

Végre a XXIV-ik czikkely a Nemesi Társaság kebelében való hadiszéki törvényes eljárás szervezetét, módozatait, szertartásait szabja meg, kimerítően, részletesen, — még a netalán előfordúlható főbenjáró bűnök halálos megtorlása, hóhér általi kivégeztetés eseteire is reflectálva; a mi ugyan a Nemes Compagniának hat évi fennállása alatt, (sőt általában egyéb jelentékeny bűntett is,) dícséret érte e valóban mintaszerűvé vált jeles intézmény derék ifjainak, — teljességgel nem

[1]) Ily attestatiót kért és kapott a fejedelemtől a Nemes Társaságban kitöltött két évi kitűnő szolgálata után, Sáros-Patakon 1709. július 1-jén a már említett Badicz Imre, — mely fejedelmi attestatiónak eredetije a Badicz-családnál kegyelettel őríztetik.

történt soha. Annyira át meg áthatotta e nagyratörő jeles ifjak szépért, jóért, magasztosért hevülő fogékony kebleit nemes hivatásuk tudata, nagylelkű fejedelmök erényes, hazafias, buzdító példája, s a vele való gyakori érintkezés lelkesítő, emelő hatása, — hogy e ritka nemesszívű és nagy férfiúnak, rajongásig szeretett, bálványozott fejedelmi uroknak, ők lovagias, példás viseletökkel, szépsikerű előhaladásukkal és megható hű ragaszkodásukkal még a bujdosás nehéz napjaiban is nem csekély örömet, lelki vígasztalást okoztak.

Valóban, Rákóczinak alig volt egyben-egyben sikerültebb, szebb intézménye, mint ez a „Nemesi Társaság“, melynek ifjú tagjai közül még a bekövetkezett mostoha idők daczára is, annyian emelkedének föl fényes polczokra, a közélet jeleseivé; s mindnyájan nemes jellemű férfiakká fejlődtek, — hála erkölcsi irányú és lovagias neveltetésöknek. — Ők képesek valának Rákóczi Ferencz nagy eszméit fölfogni, nemes intentióit megérteni, és ez — elég. A Mária-Therézia-féle magyar kir. nemes testőrség szervezésénél is — bár politikai okok miatt nyiltan be nem vallva, — Rákóczi „Nemesi Társaságá“-nak jóemlékezetű intézménye vétetett volt alapúl.

E kivonatosan vázolt huszonnégy czikkely után 15—20 sornyi megerősítő latín záradék („Quocirca Spectabilibus ac Magnificis . . . . . intermittant.“) és a már idézett 1707. június 15-iki ónodi datum következik, legvégűl a fejedelem aláírásával, pecsétével.

Ezeken kívűl még igen számos ügyirat, névsor, létszám-, kimutatási-, szemle-, fizetési- és fölszerelési-tabella, attestatió, stb., szóval egész vaskos csomag eredeti acta maradt fönn a vörösvári Rákóczi-levéltár-

ban a Nemes-Compániáról s tagjairól; kikről név szerint megtudható innét: ki mikor lépett be? meddig szolgált? mikor búcsúzott el? mely ezredbe s mily tiszti minőségbe helyeztetett át? stb., stb.

Megvan még az intézmény eredeti tervezete is: „Nemes Compánia projectumi“ czím alatt; két ívre terjedő, 16 pontból álló, magyar nyelvű fogalmazat. Megvannak „Az Nemes Társaság törvényére tett connotatiók, mellyek szerint corrigáltassanak.“ Az imént ismertetett XXIV. czikkely egynémelyikére a fejedelem által tollba mondott javító, kiegészítő jegyzetek; úgy értvén, hogy mikor az Edictum tervezete Rákóczinak bemutattatott: akkor dictálta hozzá e kritikai észrevételeit, s a czikkelyek aztán gondosan ezek szerint módosíttatva, szövegeztettek úgy, a mint a jóváhagyást elnyerték.

Ugyanitt van még egy a Nemesi Társaság beléletére, tagjainak rang- és szolgálati viszonyaira érdekes világot vető, jókora terjedelmű fejedelmi allocutió és határozvány, mely az 1708. végén vagy 1709. elején tartott generális-mustra alkalmával olvastatott föl: „A Nemesi Társaság elolvasandó punctumok az holnapi mustra alkalmatosságával.“ Dátuma hiányzik. Bevezetéséből kivehető, hogy ez tulajdonképen fejedelmi válasz, resolutió, a Nemes Compánia tisztei által benyújtott emlékiratra. A fejedelemnek a társaságbeli tagok iránti atyai kegyelmét és jóindúlatát élénken tanúsító s anyagi viszonyaik javításáról jóságosan gondoskodó, — de őket viszont lelkesen buzdító, serkentő terjedelmes bevezetés után, nyolcz pontban foglaltatnak össze és szabályoztatnak a még kétséges, — különösen rangidősbségi — kérdések s a különböző tiszti

rangok viseléséből eredő vitás esetek, tekintettel úgy a szolgálati rendre, mint a javadalmazásokra.

Ezen aprólékos pontosságig menő ügyirat, — melyet a fejedelem nevében Ráday Pál udvari cancellár, mint a Nemesi Társaság főauditora olvasott föl, — eleven képét nyújtja annak: minő szorosan megszabott rend uralkodott Rákóczi hadseregében, a szolgálati viszonyok legkülönfélébb árnyalataira nézve is, és mennyire igyekezett a fejedelem czélszerű intézkedésekkel elejét venni a hadjáratok esélyeire is nem ritkán károsan kiható tiszti versengések (competentiák) támadásának, elmérgesedésének.

Van továbbá ugyancsak a vörösvári acták közt egy a Nemesi Társaság anyagi ügyeit kilencz pontban tárgyaló irat, 1710. octóber haváról: „Az Nemes Compánianak közönséges fogyatkozási.“ Az egyenruhák újításáról, szállásról, fizetésről a téli havakra, lótartásról, málhás-szekerek szaporításáról, szóval gazdasági, administrationális ügyekről kér e pontokban intézkedést tétetni a nemes testőrző sereg.

Végre a Badicz Imre Edictum-példányának utólsó levelére általa följegyezve fennmaradtak az akkori magyar vezényszavak a puska- (karabély) gyakorlatról; pl.: „Fel az fegyvert! Készülj az tüzeléshez! Adj tüzet! Igazítsd a mellyeden! Rövidítsd a mellyeden! Balhónod alá az fegyvert! Lábodhoz az fegyvert! Hajulj le az fegyverért! Fel az fegyverrel! Karodra a fegyvert! Féljobbra négyszer! Félbalra négyszer! Egész jobbra! Fordúlj helyre; egész balra!“ stb. (A „Századok“ 1868-iki évfolyamában 740. l. kiadtuk egész terjedelműleg.)

Melyik művelt katonát ne érdekelnének mindezek még ma is? Csak a levéltárak rejtett zugait kell keresnünk, a százados port elhárítnunk, — és találunk, találni fogunk még igen-igen sokat, régi magyar dicsőség, régi magyar míveltség, régi magyar szakképzettség tiszteletreméltó, ámbár régesrégen elfelejtett emlékeit. S az utódoknak méltányos, sőt szükséges az ősök törekvéseit, küzdelmeit, sikereit, bajait ismerni: mert úgy tehetünk csak igazságos ítéletet róluk és tanúlságos összehasonlítást saját korunkról, minmagunkról.

* * *

Ismertetésünkben nem kevesebb, mint tizenkét magyar nyelvű hadi szabályzatot, törvénytárt és különleges utasítást tárgyaltunk a XVIII-ik század elejéről. Ezekhez járúlnának még a töméntelen bőségben fennmaradt azon korbeli, szintén nemzeti nyelvünkön írott tábori könyvek, hadjárati naplók, hadi- és csatajelentések, fejedelmi és tábornoki nyílt-parancsok, hadrendeletek (ordre), ütközet- és hadfelállítási tervek és tervrajzok, s a tábornokok és csapatparancsnokok roppant számú levelezései, stb. Ilyenek szerkesztésem mellett a magy. tud. Akadémia történelmi bizottsága által már kilencz vaskos kötettel („Archivum Rákóczianum“) adattak ki, és még számosabbak rejlenek a levéltárakban, várván a napfényre hozatalt, vagy hadtörténetíróink által munkáik írásánál leendő felhasználtatást.

Különös élénkségről és a magyar katonai irálynak már azon korbeli szép fejlettségéről tanúskodnak gr. Bercsényi Miklós országos főhadvezér, továbbá br. Károlyi Sándor tábornagy levelei, melyekben, valamint maga Rákóczi lelkesítő, gyújtó hadi kiált-

ványaiban, manifestumaiban a múlt századi magyar katonai styl tetőpontját érte.

Volt tehát már egyszer, hazai hangzatos nyelvünkön virágzó hadi irodalmunk, — mint közleményünk bevezetésében hangsúlyoztuk vala; s méltó nemzeti önérzettel szellőztethetjük olykor-olykor emlékeinek százados porát, nem kell pirúlnunk érettök a külföld előtt: mert soraikban a régi magyar harczi dicsőség és katonai képzettség egykori fönnlétének jeles bizonyítékai rejlenek, s míveltségtörténetünknek is nem csekély adalékai ezek.

VI.

KURUCZVILÁGI ÉNEKEK.[1])

1666—1716.

[1]) „Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalomtörténetéhez“ czimű két kötetes gyűjteményem kiegészítéséűl. (Megjelent 1872. Budapesten, Ráth Mór kiadásában.)

BÁTORÍTÓ ÉNEK.

(„Cantio militaris.")

— 1666. —

1. Panaszolkodással
Keserves jajszóval
Pannónia siratja
Magyarok országát,
Az ő kedves anyját
Hogy árvaságban látja,
Mert vitéz Mars apja,
Az ki volt gyámola
Immár őtet elhatta.[1])

2. Ekképen siratta
Méltán is gyászolta
Trója maga hadnagyát
Az vitéz Hectornak,
Serény vígyázónak
Remíntelen halálát.
Mihent holta történt —
Könnyen hozzája fért
Ellenség, törte falát . . . .

3. Te is bár sirassad
Mindholtig gyászoljad
Ezt az vitéz atyádat,
Ki becsűletedért,
Szép zöld koszoródért
Sok halálos bajt vivott, —
Anyádat épségben,
Szíp gyönyörűségben
Titeket ő feltartott.

4. Ki olly szép országra,
Nagyobb méltóságra
Valaha szert tehetett:
Vajjon mely királynak
Fényes udvarának
Nagyobb híre lehetett, —
A mint vitézidnek
Szittyiai vírnek
Hírek-nevek terjedett?!

5. Óh áldott, boldog föld!
Voltál kedves, szép zöld,
Ékes minden határod,
Szép nemes czímered
Az égig tündöklett
Hírrel rég szabadságod.
Sok ezüst-, aranynyal
S vad, kövér barommal
Bő minden tartományod.

[1]) Az 1664. végén elhúnyt gr. Zrínyi Miklós értetik.

6. Sok vitéz emberek
Tehozzád sietnek,
Mert nálad volt lakások
Nemesség-szerzésnek,
Az szép vitézségnek
Tanúló iskolájok.
Sok fáradságokért,
Nehéz próbájokért
Tűlled volt igaz zsoldjok.

7. Érdemesebb ki volt,
Serényebben harczolt
Vitéz bajnok-társával,
Vitézségnek jelit,
Karjának erejit
Megmutatá kardjával;
Koszorót laurusbúl
Mellyet nyert vitézűl —
Az ő fejiben nyomta.

8. Gazdag várasokkal,
Üst, arany-bányákkal
Óh nemes Pannonia!
Legelső, mezőkkel
Szép halas vizekkel
Híres valál valaha;
Bortermő szőlőkkel,
Szép, széles mezőkkel ....
Nézd, már mennyi sok híja!

9. Híredben, nevedben,
Ily sok szépségedben
Igen nagy csorba esett;
Nemes országodnak
Minden állapotja
S szabadsága elveszett.
Szörnyű nagy pusztítást,
Égetést, vérontást
Benned az ellensig tett.

10. Mint tengeri habtúl
Gályás-mester nélkűl
Az gálya hányattatik:
Elfogyott reménség —
Mert semmi segítség
Szegínynek nem adatik.
Nem használ kiáltás,
Sem habhoz kapdozás, —
Egyszersmind csak eldűlünk.

11. Ollyannak mondhatom
S ahhoz hasonlítom
Ez mostani sorsodat
— Kit átkozott irígy
Jó téteményedért
Árva fejedre hozott, —
Sokféle nemzettel,
Hallhatatlan néppel,
Az ki téged elrongyolt.

12. Nemcsak nyilvánvaló
Keresztyén vérszopó
Pogány megrontja fiad:
De még hajas-szomszíd[1])
Mardosó kutyaként
Rád késziti agyarát,
Hogy tíged megmarjon,
Javaiddal bírjon,
Elnyerhesse hazádat.

13 De most is aluszol,
Mintegy holt, úgy nyugszol;
Mit gondolsz te magadban?
Múlik vitézséged,
Tompúl régi híred, —
Van példánk az országban.
Mindaddig csüggödöl:
Maholnap késéssel
Majd tőrt vetnek nyakadban!

14. Mind egyenlő szívvel,
Teljes értelemmel,
Egyaránt vitézkedjünk!
Elveszett hazánkért,
Özvegyek, árvákért

[1]) A nagy vendég-hajas — parókás — német értetik.

Szívessen iparkodjunk.
Az pogány töröknek,
Reánk törő népnek
Csúfjai hogy ne légyünk!

15. Vér bennünk buzdúljon,
Törökre fordúljon, —
Légyünk régi magyarok!
Házája-szeretők
. . . .[1]
Szabadság-oltalmazók.
Ország pusztításán,
Nemzetünk romlásán
Bosszúálló párduczok.

16. Ne szánjunk éltünket,
Ontani vérünket
Sok szép lakó-helyünkért,
Nemes czímerünkért
. . . .[2]
Elveszett szabadságért
Bátran vagdalkozzunk, —
Hadd lássák, mit tudunk
Jó, zsíros határunkért!

17. Kevesen hogy vagyunk:
Kétségben ne essünk,
Félsz ne fogja szívünket!
Egyedűl csak Isten
Csudálatosképpen
Veri az ellenséget.
Ha mink is jók leszünk
És egymást szeretjük, —
Elhidd, megsegít minket!

18. Azért könyörögjünk,
Szent Felségét kérjük:
Légyen az mi hadnagyunk!
Vezérlése után
Romoljon az pogány,
Terjedjen régi hírünk;
Országunk épüljön —
Ellenség hadd higyjen
Melly jó az mi Istenünk!

19. Illy igyekezetre,
Szép vitézkedésre
Segéljen az Úr-Isten!
Valamit elvesztett
Szegény magyar nemzet —
Mindent visszanyerhessen!
Még az én két kezem,
Puskám, hegyestőröm
Pogányban kárt tehessen!

20. — Az ezerhatszázban
Hogy ezeket irám
Hatvanhat esztendőben,
Ekém után jártam,
S arra is vigyáztam
Hogy ehessem kenyérben;
Zabot is vetettem:
Mert lovat szerettem,
Vettem hasznát mezőben!
Ámen.

Petkó Zsigmond.

— Tájékozásúl. Szerző nevét a versfők rejtik: „Petko Ségmond mvnkaia.“ Petkó, mint verse, de leginkább a végső strópha sejteti, alkalmasint valami, a kisebb nemességhez tartozó, s kenyerét, — hajlamai és szüksége szerint — inkább hadi, tán végbeli szolgálattal kereső katonaember volt, ki a mint egyrészről a magyar érdekek kárával,

[1]) Itt egy sor, tán a leíró hibájából, kimaradt, vagy mivel gyaníthatólag a németek ellen czélzott, ugyanannak óvatosságából hagyatott ki.

[2]) Egy sor ismét kimaradt.

és a magyarok befolyása ellenére létrejött vasvári békét őszintén fájlalá: ép oly sajnosan érzé az osztrákok minden nemzeti jogot és nemesi szabadságot lábbal tapodó féktelen hatalmaskodásait, — s épen ezért irányúl szavának éle nemcsak a török, de az ádáz „hajas (parókás) szomszéd“ ellen is, s ezért hívja fel honfitársait — már 1666-ban! — az „elveszett szabadságért“ vagdalkozni, négy évvel megelőző az első kurucz támadás tényleges kitörését.

Fennmaradt ezen ének a b. Radvánszky-család radványi könyvtára 996. jegyű azon codexében, mely Balassa, Rimay és Zrínyi énekit tartalmazza, a kézirat legvégére iktatva.

GONDOLKODJÁL SZEGÉNY MAGYAR! . . .

(„Cantio alia.“)

1666–1670.

1. Gondolkodjál szegény magyar, végre hova lész?
Ez világ, ki mintegy tenger, téged megemészt,
Rakva hálóval és tőrrel, majdan békerít, —
S onnat régi szabadságra soha már nem térsz!

2. Serkenj fel mély álmaidbúl, vigyázz magadra!
Mert sok idegen nemzet jütt bé az országra.
Az kinek lehettél volna azelőtt ura:
Maga jobbágyivá tészen majd nemsokára!

3. Régi jó vitéz eleid ollyanok voltak,
Hogy világbíró Sándorral követ is hántak,
Ellenségtűl az országot megoltalmazták,
Jó hírt s nevet magok után igazán hattak.

4. Nem szántak szabadságokért vírt kiontani,
Nemzetiért, hazájáért bátran harczolni;
Az ki akart nemességet akkor szerzeni:
Szemtűl szemben ellenséggel bajt kellett víni.

5. Nemesség-levele épűlt jó vitézséggel,
Az czímerit karddal írták, szíp piros vérrel,
Annak pecsétit megnyomták hírrel és névvel —
Sokan értek megfizettek fejek-vétellel . . . .

6. Kevés magyar találkozik, ki azt akarná:
Hazája szabadságáért, hogy fegyvert fogna,
Régi nemes-leveleit megújítaná, —
Hogy mégegyszer szegény magyar vérszemet kapna!

7. Az rigi paraszt példákban szokták mondani:
Egyenetlen jármú tulkon nehéz szántani....
Az mely ország egymástúl kezd elhasonlani:
Nincs reménség, megépűljön, — el kell romlani!

8. Szükség volna, ki országnak leveszi zsírját,
Sok számtalan juhainak nyíreti gyapját,
Kétszer fejős teheninek gyűjteti vaját, —
Hogy mégegyszer vitézmódra forgatná kardját!

9. Fegyver helyett inkább rántja teli erszényét,
De nem azért, hogy végekre osztaná pénzét,
Avagy rabot szabadítna az nagy Istenért, —
Hanem annak, ki reá ad jó interesét.

10. Szálljon még magyar nemzetre egyszer oly idő,
Hogy ne légyen ellenségtűl ő tanács-kérdő, —
De sőttinkább légyen (néki) országa-vétő,
Rajta hatalmat vehessen, mint csirkén ölyő.

11. Kiki immár vegye elöl éles fegyverit,
Koronáért, igaz hitért, az szabadságért,
(Jó) hirünkért, nemzetségünk maradásáért,
Ne kímélje vírontástúl erős karjait!

12. Mint az sólymok galambokat midőn csapdossák:
Vitézek is tigrismódon úgy harczoljanak,
Rézdobokat, trombitákat megfujassanak, —
Henyélésnek békit hagyván, ahhoz lássanak!

Petkó Zsigmond.

— Tájékozásúl. Ez a felhajnalló kuruczvilág első riadójának nevezhető, szép, hazafias katonaének is a b. Radvánszky-család imént említett Balassa-codexében maradt fenn, úgymint annak utólsó levelén, Petkó Zsigmond előbbi katona-dalának közvetlenűl utána írva, ugyanazon kéz írásával. A szellem, a felfogás, a hangulat is alapjában teljesen azonos, — csakhogy itt már a megbékűlt török elleni gyűlölet egészen háttérbe vonúl: de annál élesebben, tüzelő buzdításban, nyílt felhivásban a bosszú-harczra, nyilatkozik a végbeli vitéz hazafias érzűlete a szabadság-felforgató, magyar

hírnév-homályositó németek ellen. Ezért, — továbbá a kurucz tábori dalok versméretéhez már igen rokon rythmusánál fogva — következtetem én, hogy a jelen éneknek keletkezése is jóval közelebb áll az 1670, mint az 1666-ik évhez, — a minthogy a codexben is megelőzi az előbbeni ének ezen most közlöttet. a melylyel az ó kézirat végkép bezáródik. Hogy pedig a szerző itt is Petkó: az írás azonosságán kívűl a két ének egyező szelleme, hangúlata, iránya és irálya mutatja.

„MAGYARORSZÁG UTÓLSÓ ROMLÁSHOZ KÖZELGETŐ ÁLLAPOTJÁT KESERGŐ ÉNEK.“

— Anno 1670. die 28. Aprilis. —

Ad notam:
„Gyenge szarú
Te vigkedvű ....“

Tűz, víz között
Megütközött
Kis Magyarország,
Vég-romlásra,
S hervadásra
Hajlott szép virág!
Jaj mire jutál.
Hogy el nem futál, —
Kívűl-belűl mint egy asszu ág!
Mert immár
Érted jár
Mindenfelől nagy veszély;
Elől tűz,
Hátúl űz
S kerget az víz, mint az szél;
Mert nem méz
Az mit neked
Hátad megett
Barátod beszél.

Az madarak,
Fészket raktak
Oly vigassággal,
És már dőléshez
Készűl eséshez,
Gyökerei
Felfordúlni
Készek azonnal,
Leszegik,
Tördelik
Szállás-adó gallyait,
Elhányják,
Nem szánják
Tűzre vetni ágait,
Vagdalják,
S azt mondják:
Nem kár vágni,
Felbárdolni
Minden tagjait!

Mint ledőlt fa,
Kin valaha
Nagy bátorsággal

Ily keserves,
Veszedelmes
Most az te ügyed,

Ez világban
Oly habokban
Forgasz, elhigyjed,
Mellyekben halál
Kétfelé kaszál:
Mert nem tudod
Kit uralnod
Vagy kit kell félned?
Ki szánja,
Ki bánja,
Ki neveti bajodat?
Ki rontja,
Ki tartja
Privilegiumodat?
Nem látod
S nem tudod,
Hogy kell hinni
S kire bízni
Szabadságodat?

Mézet vártál,
S ám találtál
Keserű mérget;
Édes ízben
Mint rút vízben
Elnyelsz sok férget,
Mert ártásodra
És bántásodra
Az álnok szív
Mint felvont ív
Mindent felkerget.
Noha most
Szép színt oszt
Festett szóknak pompája:
De megront
Bút rád ont
Még ő terhes igája!
Mert úgy jár
Elhidd bár,
Hogy végtére
Keserűre
Válik nótája.

Nyavalyádnak,
Melyben hajtnak
Most mindenfelől
Mi az oka?
Jaj, praktika —
Ámbár vedd elől;
Mert veszélyedre
S nagy ínségedre
Te véredben
Kebeledben
Kígyót neveltél;
Tápláltad
S hízlaltad
Árúlódat károdra.
Vétettél,
Mert vertél
Vasat saját lábodra.
Ódd magad:
Mert megládd,
Hogy fiaid,
Árúlóid
Visznek rabságra!

Óh idegen,
Immár régen
Meghűlt álnok szív,
Ki hazádhoz
Jó anyádhoz
Nem lehettél hív!
Mérget forraltál,
Kit fel is adtál,
Csak elnyelhessed,
S megemészthessed —
Míg megfojt az ív.
Romlását
Vég-kárát
Hogy nem szántad hazádnak, —
Hogy ily jajt
Szörnyű bajt
Szerzél édes dajkádnak!
S ha Isten
Van mennyben:
Mind ezekért
Keserves bért
Ád még magadnak.

Te pediglen
Vénségedben
Megromlott haza!

Keserves kínt
Nyelsz óránkínt,
Nyögvén óhajtva;
S talán azt véled,
Hogy immár téged
Nem fiaid:
Árúlóid
Ejtnek halálba....
De ne félj,
Hitben élj,
Bízd Istenre dolgodat!
Elhidd bár,
Órát vár,
S megsegíti bajodat,
S végtére,
Későre
Mind elveszti
Megemészti
Árúlóidat!!

Ámen.

(A XVII-ik század 1650—70-es éveiben irott naplókat és négy éneket tartalmazó codexből, mely 1869-ben Németh Antal budapesti ügyvéd úr birtokában volt. A jelen ének a codexben a legutólsó keletű.)

UNGHI LAKODALOM.

(Latín-magyar gúnyköltemény.)

— 1675. —

1. Ut auceps solet madarakat fogni,
Sracili avena lépvesszűre híni,
Modulis Sirenis embereket csalni,
In profundum maris meríteni s ölni:

2. Így Viczmándy Sándor mecum faciebat,
Ki szép mézes szókat nuper mihi dabat,
Ad nuptias fratris hogy mennék, rogabat; —
Nem tudtam, in herba quod angvis latebat.

3. Sub specie pulchra engemet elhiva,
Credidi, siquidem nem volt nálam tudva,
Quod in talem picem akadjak romolva,
Sed alio modo légyek megtréfálva.

4. Elég az, hogy nékem non erat amicus,
Titkon és nem nyilván fuit inimicus.
Noha megtréfálni intendebat secus
Játékossan, rajtam hogy esnék dedecus.

5. Et cum jam essemus mindnyájan vigabban,
Funderetur vinum immár szaporábban:
Adest nobis rumor, kin minden megdobban,
Clamor velut ignis hamarjában lobban:

6. Dalos Mihály itt van! dicunt, sunt praesentes
Sok kuruczok véle, contra nos frementes;
Immár mit csinálunk? lássunk, metuentes
Ha leszünk-é? avvagy erimus pugnantes.

7. Stupefacti omnes, kezdének futkozni,
Hinc et inde passim hirtelen bujdosni,
Quilibet secreta magának keresni, —
Coacti sunt enim kerten kurta futni.

8. Ascenderam quidem én az kemenczére,
Tanquam ad secretum jeles búvó-helyre,
Non curando, hogy por ragad köntesemre, —
Sed illinc etiam kerölék kezekbe.

9. Mert mikor ott immár, sicut mus in pice
Fülelek, gondolván: sum in forti arce, —
Eb utoljom pattog, cui dixi: tace,
Hogyha akarsz itten maradni in pace!

10. Contrahebam valde az Balás-[1])iszákját
Quo fortius possem öszvevonni száját;
Sed inflatus malis megtágitja partját, —
Non potui bene kapcsolhatni lyukát.

11. És az drabant-ház is plosiones dabat,
Akaratom ellen saepius sonabat,
Noha mint az kigyó, tantum sibillabat, —
De az rosz szél magnum foetorem edebat.

12. Per strepitum ventris eszekben vevének,
Per odorem venti hamar fellölének;
Inde velut canem, engem kiűzének,
Funiculo forti jól megkötözének.

13. Baltaisque fortis megegyengetének,
Ex cirpata coma sokat kitépének,
In dorsonem penig veréssel ütének,
Cum disgustu ahhoz jól megdöfölének.

[1]) Utóbb „Gáspár"-ra igazíttatott.

14. Az kuruczok erant valde ululantes,
Vígak és jókedvők, super nos ridentes;
Némellyek fogakat ellenünk stridentes,
Béütötték nékünk valóba az lentes.

15. Singuli illorum kész inasok lésznek:
Ex vestibus prompte levetkeztetének,
Nemine cogente szolgálatot tének —
Quo facto, apud nos kedvet nem lelének.

16. Ekkínt lakadalmunk fuit perturbatum,
Noha nem nékik volt convivium structum;
Köztünk ki búvó-helyt non invenit aptum,
Esett hátán, vállán gravissimum ictum.

17. Egregie post haec rendben állatának,
Ex omnibus bonis hamar kifosztának,
Venaticos tanquam pórázra fogának:
Labancz, ördöglelkő! titulust adának.

18. Némellyek közőllünk sunt captivi ducti,
Kuruczoknak sarczot pendere coacti,
Némellyek csak ingyen, cito liberati —
Quidam inter ipsos vóltanak baráti.

19. Sponsus, globo laesus, fizet ötven tallért,
Csicsery Franciscus örömatyaságért
Dat talleros centum, én meg násznagyságért
Persolvi bismille ez kis víg lakásért.

20. Keseredett szívvel tristis eram valde,
Sok fohászkodással gemendo in corde,
Az én dámáim mert stabant nudo pede,
Egy-egy ingben sírnak, jajgatván abunde. . . .

21. Valakik ott voltak, nemine excepto,
Pirma, equos, vestes amisimus certo;
De sok nyavalánkot hoc unico scripto
Nem írhatom mind le hirtelen profecto.

22. Foemininus sexus könnyű öltözetben,
Másként vulgo dicto: egy-egy tatár-ingben
Stabant lacrymantes, mint az ludak rendben —
Sok károkat vallván gyémántban és gyöngyben.

23. Tristior sed eram, hogy az mit feltettem,
Qua ratione illuc, nagy örömmel mentem,
Már is in quem finem száz aranyat vittem:
Mei cum contento végbe nem vihettem!

24. Elmúla éntűlem Chorearum saltus,
Kegyes dámáimmal való kedves potus,
Szándékomban feltett Venereus actus, —
Mellyre nézve szállott in cor meum luctus.

25. Quod si perfecissem, rabságban esésem
Nem esett tam grave nagy vasviselésem,
Erdőn-mezőn széllyel sok kínszenvedésem,
Szúnyog, tetű, musqua marását tűrésem.

26. Sed hoc mihi grave: hijában kell tűrni,
Nihil asseontus nagy vasat viselni,
Absque omni lucro sarczot is fizetni —
Mivel mente capti szoktanak úgy járni.

27. Rajtam esett példa apud quosvis rarum:
Mert megesett nékem az saltus damarum,
Keserőre fordúlt saltus Chorearum,
Számban szegett íze certe nuptiarum.

28. Nam contingit rursum új dolog énrajtam:
In captivitate minap hogy aludtam,
Pedites evadunt, ollyan álmot láttam,
Valde pavefactus el nem szaladhattam.

29. Mert iszákom akkor kiszakadt valóban,
Ajtónálló nem volt az darabantházban,
Vígyázót sem hattam vala az pitvarban —
Mind kiomlott az mit raktam volt az zsákban. . . .

30. Nevem ezelőtt volt nékem Bellevár y:
De azután lészen, tudom, Sz . . . svári.
Becsűletes fejem nem tudom ha éri,
Proscriptusom miatt pirúl orczám bőri.

31. Ezerhatszáz hetvenöt esztendő számban
Nyavalyámot írtam egy kisded házamban,
Kedveskedő Pönkesd-hava folyásában
Őrben, az Ungh mellett, melancholiámban.[1])

— Tájékozásúl. Egykorú írással írva, egy, mint a lapszámozásból látszik, nagyobb terjedelmű verses füzet töredékében (melynek a jelen pasquill 127—132-ik lapjait tölti

[1]) E sor először így állt, de kitörűltetett:
„Tisza-Örmény nevű falu határában."

be), maradt korunkra. E töredék pedig a b. Radvánszky-család radványi könyvtárának egy különféle XVII—XVIII-ik századi versek kéziratait egybekötve tartalmazó negyedrétű, különben minden egyéb könyvtári szám vagy jel nélküli codexében létezik, s a 127. laptól a 141-ikig terjed.

„AZ VILÁGHOZ SZABOTT ÉNEK."

— 1675. —

1. Visszajár az idő, az világ elfordúlt,
Az ég mindenestől az föld alá szorúlt,
Tenger az egeknek homályában borúlt, —
Még illyen nagy csoda nem hallatott sohúlt.

2. Csillagok az földen, vadak égen járnak,
Halak az erdőben, fák alatt sétálnak,
Kősziklák vizeken kedvekre uszkálnak,
Az levegő-égben gályák hajózkálnak.

3. Vert viszen veretlent, vak épszemőt vezet,
Sánta futhat jobban, ép láb mankón mehet,
Rák jó lovat kifut,- bolha vajat győlthet —
Ha már pór és paraszt nemessel feltehet.

4. Egér vadmacskát fog, galamb ölyvet kerget,
Ürge fog rákokat, czinege sast mellyeszt,
Kappan gerínt eszik, bárány farkast emészt,
Szúnyog zúgásából teve szenved nyögést.

5. Kövi hal vidrát rág, legyek fognak fecskét,
Tyúkfi kányát elkap, beteg doctort gyógyit,
Kígyó gólyával él, méh praedál nagy medvét,
Az rongyos czifrán jár, kopasz festi fejét.

6. Az poros útakon kompon hajózkálnak,
Hajósok vizeken fataligán járnak,
Békót penget (lába) a szép szabadságnak,
Az rabság ott sítál, hol tetszik magának.

7. Az tenger porrá lész, Aethnán megfagy az tűz,
Hajós maga után Dunán nagy csapást űz,
Ha kard sisakot ront, ptrücsek darázst elűz,
Balsamumnál kedvesb ama rút vargabűz.

8. Az szabó törvényt szab, tímár armálist ir,
Mint az pudli farka — ollyan az nemes vír;
Kovács bocskort csinál, ötves nagy vasat vér —
Mindazkettő, higyjed, egy jó batkát nem ér!

9. Varga varr tanácsot, a szűcs megcsinálja,
Az ország törvényét takács magyarázza,
Gombkető és borbély azt deliberálja, —
Bolond ember azért, valaki megállja!

10. Császár, csizmazia az Tripartitumot
Talpbőrre foldozza az nagy decretumot;
Bárddal faragja ács privilegiumot ....
Hát ki becsűlje meg az illy statutumot?

11. Az pór itt elébb űl az úri rendeknél,
Az ultimus status feljebb az elsőnél,
Jobbágy bírságot vét urára ezeknél,
Ama fűzfa-polgár kedvesebb nemesnél.

12. Mennyi bátorság van polgárok szivében,
Hány réf okosság van polgárok fejében,
Mennyi igaz garas prókátor zsebében:
Annyi igazság van ezek törvényében!

13. Mint szekér hat ökret, hintó hat lovat húz,
Nyúl mint agarat űz, szarvas úgy vadászt nyúz,
Vagy mint márványkőből lehet fekete tyúk —
Úgy érti az dolgot az ultimus status!

14. Disznónak az moslék, nem az finum gyömbér!
Agg ebet sem illet festett hintó-szekér.
A szamár hátára arany-nyereg sem fér ....
Vedd jó néven eztet, a ki vagy nemes vér!

— Tájékozásúl. A b. Radvánszky-könyvtár negyedrétű, jeltelen codexbeli 1675-iki töredéken maradt fenn, ugyanazon kézzel írva, mint a fönttebbi unghi pasquill. A 133—135-ik lapokat foglalja el. Úgy látszik, a terjedő kuruczsággal mindinkább izmosodó néphatalom túlkapásai ellen irányúlt.

„EGY ISTENÉBEN REMÉNYLETT SZEGÉNY BUJDOSÓNAK ALÁZATOS KÖNYÖRGÉSE.“

1674—1680.

1. Egek szélességét,
Föld, tenger mélységét
Formáló hatalmas kéz!
Sok jóktúl üresült
Rút bűnökkel sérült
Lelkem csak Te reád néz;
Állj meg, bár csak addig
Szegény szolgád meddig
Hozzád ily szókat intéz.

2. Gyarló testem hogy lött,
Lételt tetőlled vött,
Melly szent újjaid sárja,
Ebben élő lelket
Lelki bölcsességet
Adott jóságod árja,
Hogy természetednek
Lenne rajtam ennek
Szépen rajzolt formája.

3. Miúlta vér pozsog
Bennem, s napom ragyog
Testi szemeim előtt :
Gondot rám viseltél,
Javaddal éltettél,
Szükségben adtál erőt,
Hogy veszély ne érné
Éltem, el se nyelné —
Híven oltalmaztad őt.

4. Noha, minthogy vétkem,
Méreggel főtt étkem
Ellened nagy hegyet vert,
Környűl vött ínséggel,
Bérekesztett ezzel
Erős karod, mintegy kert,
Mellyet bűnöm szele
S fergeteges tele
Szertelen ebben tekert.

5. Ma is számban ez íz,
Honnan rám mint árvíz
Sok szükségem nőttön nő:
Én feltött szándékom
Jókra néző dolgom
Csak lassan mégyen elő;
Ínségem öregbűl,
Nehezedik s többűl
Mint sok gőzbűl gyűlt felhő.

6. Elmélkedik sokszor
Sőt ugyan gondban forr
Elmém, dolgaim felől :
Állapatom mi lesz?
Miképpen és hol lesz?
Kesereg szívem belől.
Uram, noha büntetsz,
De engem el nem vetsz
Soha szemeid elől!

7. Ez hely, hol lábamat,
Letöttem s talpamat
Nyúgotom fáradságtól.
Engem nem vidámít,
Sőt gyakran szomorít,
Fejem sem menti bútól;
Mert itt szemem nem lát
Nyúgodalmat, — kell hát
Keresnem még ezentúl.

8. Ez ország hozzám vad
Mintegy kegyetlen had,
Nevemet sem ismeri;
Mit keresek én itt?
Ide mi dolog hitt?
Honnan jöttem?... azt kérdi,
Hogy nem maradtam ott
Lakásom volt holott? —
Bosszúját rám így méri.

9. Nincs néked, hogy megállj
Vagy egy éjjel meghálj
Én fejem, annyi helyed;
Senki nem vigasztal —
Sőt gondval aggasztal,
Minden téged elfeled;
Kihez jobban bíznál
Hogy nála maradnál —
Az tenéked mételyed!

10. Itt minden pénzzel jár,
E nélkűl követ kár
Ha lapos lessz a tarsoly:
Mert nem édes anyád,
Honnan, ha mit is ád —
Az tetőlled csak elfoly;
Barátiddal a frigy
Merő fojtó mirígy,
Ez is erőtlen zsámoly.

11. Óh míg tart ez ínség?
Hol lészen ebben vég?
Siralom után öröm?
Oltalmamra eszközt
Nem látok, veszély közt
Így nehezedik pöröm.
Nő-é még nyavalyám?
Jő-é többé reám?
Magamat ezen töröm.

12. Ezekre érdemes
Vagyok, mert fertelmes
Volt életem világon;
Lelkem még ma sem szűnt
Vétkezni a rút bűnt,
Cselekedte mind künn s hon.
Ezért van haragod,
Rajtam búsúlásod
Von barázdát hátamon.

13. De, kérlek, rám tekints
Uram! kivűled nincs
Reményem nékem sohol.
Ne verj bűneimért,
Áldj meg jóvoltodért
Melly hívekre kioszol;
Mert ha vélem úgy téssz,
Büntetést rajtam véssz —
Gyarló testem elromol!

14. Ez homályos ködöt
Melly megörökködött
Napom világos fényén:
Oszlassad el hamar,
Mert netalám takar
Veszélyben éltem felén;
Hadd állapotomnak
Tiszta napját annak
Láthassam e föld szinén!

15. Mennyből alá fordétsd
Szemed, már megújétsd
Szolgádon kegyelmedet;
Dolgaimra vígyázz,
Sok jókkal koronázz
Míg Felséged itt éltet.
Adj előmenetelt,
Ruhát és eledelt —
Nézvén ígéretedet!

16. Engedd, hogy ezután
Gonoszságnak után
Te ellened ne járjak;
A mi rám hoz gonoszt,
Szerelmedtől megfoszt —
Mindent eltávoztassak.
Törvényed igaz út
Légyen, mellyen eljut
Lelkem oda, hol várnak.

17. Mint szemeim fényét
Őrizzem ösvényét
A Te szent törvényednek;
Kössem újjaimra,
Írjam táblájára
Belől, tévedt szívemnek;
Mondjam: én húgom vagy,
Szerelmem hozzád nagy —
Titkos bölcsességednek.

18. Míg élek, meg ne vond
Kedvedet tőlem, mond
Lelkem áldást teneked.
Kezeim munkáin,
Serény gyakorlásin
Légyen áldásúl szemed.
Testemet tápláljad,
Egészséggel áldjad —
Jelentvén így kegyelmed.

19. Éljek én igazán,
Kegyessen és tisztán,
Életem míg fenmarad;
Noha a test és vér
Harczban véget nem ér,
Míg a gyarló test fárad:
Mindazáltal kész légy
Lelkem, így bátran mégy
Mikor érted küld Urad.

20. Amaz jókkal bővös
Élettel örökös
Városban lelkem vidd bé, —
Holott semmi sírás
Bosszúság, bujdosás
Nem éri őtet többé;
De miként minden szent,
Ki innen odament —
Dicsér téged örökké!

Finis. Auspice DEo. J. P. T.

— Tájékozásúl. A néhai Erdélyi János hagyományai közt talált, XVII-ik század második feléből való Hubay-codexből, mely leginkább református jellegű búcsúztató verseket, latín occupatiókat és classicusokból iskolai fordítás és versmértani gyakorlatokat tartalmaz, az idősb Hubay (valami enyedi vagy gyula-fejérvári tanító) kezével írva. Bevégezte a könyvet ennek fia, Hubay János, már atyjának halála után, 1707-ben Abrudbányán, ú. l. odavaló ref. kántorságában. Latín holotti beszédek is vannak benne. A legnevezetesb magyar búcsúztató-versek benne e hosszúak: „A néhai Tek. és Ngos Kemény Simon úrnak temetése felett énekszóval mondott versek.“ (Búcsúzik az elhúnyt Apaffy fejedelemtől, Bornemisza Anna fejedelemasszonytól, özv. Kemény Jánosné fejedelemasszonytól, Bethlen, Perényi, Barcsay, Ráday stb. atyafiaktól, Kapy Györgytől, b. Orlay Miklóstól, stb.) Van egy Bánffynak is búcsúztatója, úgy ifjú Tholnay Dánielé. Ez utóbbi Sárdon 1674-ben temettetett el. Ghyllányi Gergelynek, Apaffy sógorának sírverse (magyar) 1674-ből. Magyar óda Kemény Simon halálára. Ghyllányi Gergely hosszú magyar búcsúztatója, a fejedelemtől, fejedelemasszonytól, a tanácsuraktól, országtól, udvarnéptől, az atyafiaktól, stb., 1674-ből ez is. Ispán Anna, Hegyesi István özvegyének búcsúztatója. Sok egyházi ének, és Szalontai Tholdy István pünkösdi éneke.

LIPÓCZI KECZER SÁNDOR ELESTÉRŐL.

— 1697. —

(„Néhai Tekéntetes Nemzetes és Vitézlő Iffiabbik Keczer Sándor Uram halálárúl való versek.")

1. Nézd kis zászlócskáját az árva legénynek
Kit iffiabb Keczer Sándornak neveztek,[1])
Ki fia volt Lipóczi[2]) Keczer Menyhértnek,
Legkissebb szolgája az magyar nemzetnek.

2. Születése után másfél esztendűvel
Nevelkedett messzi édes szüléivel
Erdélyországában, testvér vérségével —
Bátyjai mindketten esvén el fegyverrel.

3. Harmadik az árva, ki itt temettetett,
Idegen nemzet közt ki sokat szenvedett;
Már tíz esztendeje múlt, hogy fegyvert viselt,
És végre dragonyok közt lieutinantságra ment.

4. Az gonosz szerencse eztet írígylette:
Ő zászlótartóját ellene ültette,
Hogy magyar lieutinantja, gonosz néven vette, —
Vitézi mód szerént kimentek fegyverre.

5. Mindenható Isten eztet úgy rendelte,
Keserves éltének hogy ez légyen vége,
Már tovább idegen s bátyja ne üldözze,[3])
Ki jószágát bírván, sokat kesergette.

6. Ez vólt egyik oka megöletésének:
Mivel pörölkedvén, jelen nem lehetett
Compagniájánál, honnéd az eredett
Vitézűl hogy ketten[4]) bajra kimentenek.

7. Harcznak mint lesz vége? — csak az Isten tudja,
Verseknek írója ezt meg nem írhatja,[5])
Mivel maga kiszűl kimenni bajnokra,[6])
Ki magát Istennek kezébe ajánlja.

[1]) Az idősb Keczer Sándor t. i. az, a ki 1705 - 1711-ig Rákóczinak consiliariusa és felső-magyarországi főhadi biztosa vala

[2]) A másik valtozatban: „néhai."

[3]) Tán unokabátyja Keczer János adv. ágens értetik.

[4]) „Bátor két iffiú," stb.

[5]) „Mondhatja."

[6]) „Mivel maga írta, ki készül bajnokra."

8. De akármint essék, — kész az viadalra:
Mivel az vitéznek vitézség próbája.
Ez[1]) bajviadásnak nem ő szerző oka,
De hívataljának megfelelt, mint tudta.

9. Ha mindkettő meghal: te ne kárhoztassad,
Ha ez nem virtussal győzetett, tudhassad:
Mert jobbal ezelőtt ez szemben ment s állott;
Isten akaratja, most hogy hozott vakot!

10. Isten gazdagságra őtet nem rendelte,
Mivel szép jószágát tűle elvitette;
Parasztnak kapára nem is teremtette, —
Nemesnek születvén, fegyverre vezette.

11. Ne ítéld meg tehát, zászlóját ki látod,
Ne kárhoztasd szegényt, ha okát nem tudod;
Az vitézek között másként nem lakhatott,
Jószágát pediglen tudd, mért nem bírhatott.

12. Koldúlni szégyen vólt, virtus nem engedte;
Mit tudott hát tenni? elméd jól megértse.
Az Isten kegyelme[2]) lelkinek engedte
Mennyországot bírni, s testét eltemette.

13. Bajra kimentenek Veszprím vármegyében,
Véghely Pápán innen egy szép zöld helyiben,[3])
Feküdtek jóllehet kvártélyban ez télben
Kis[4]) Kemenyes alatt, az Vas-vármegyében.

14. Az ezerhatszázban hatvankilenczesben[5])
Pünkösd nap születvén Sáros-vármegyében,
Az ezerhatszázban kilenczvenhetesben[6])
Meglüvellék pünkesd elűtt csötörteken.

15. Itt fekszik egy árva, itt eltemettetett,
Ki idegen földen sokat járt s szenvedett,
Ez regveli órán már megmenekedett,
Istenhez nagy bátran mennyben föleredett.

---

[1]) „És."
[2]) „Isten kegyelméből."
[3]) „Véghely Pápa mellett egy szép kies helyen."
[4]) „Az."
[5]) „Hatvankilenczedben"
[6]) „Kilenczvenhetedben."

16. Ez jó téteménért fizetűtek légyen
Tenéktek mindnyájan az Jehova-Isten;
Békességet nektek e fülden szerezzen,
Azután peniglen résztek mennyben légyen!

Ámen.

VALEDICTIO FUNEBRALIS.

1. Ez bévett szokása az irégy halálnak,
Hogy ő ez világon lévő állatoknak
Kik okos s oktalan nevezettel birnak,
Nem kedvez, — de inkább lest hány ő útjának.

2. Lest hány — mondom — nékik szűntelen utánok,
Azért, hogy iszonyú torkában jutnánok,
Az holott nincs helye semmi vigasságnak,
Vagyon de keserves szomorúságának.

3. Innéd mesterségét sok részekre osztja,
Mert nemcsak egyben áll elgondolt fortélyja,
A melylyel az embert birtokában hajtja
S kedves iletjitűl viletlen megfosztja.

4. Nem ád olyan módon való szabadságot
Mindennek, mint József....[1]) adott volt,
A ki fiaitúl s világtúl búcsúzott,
Ágyában feküvén, szép csendessen megholt.

5. Mert gyilkosság által szakaszt ki sokakat
Mint Ábelt és Abnért, Mérnek az ő fiát;
Egyebekre pedig küldi az hadakat,
Kiknek fegyverekkel öleti azokat.

— Tájékozásúl. A b. Radvánszky-család többször említett XVII—XVIII-ik századi, negyedrétű, jeltelen codexében, Radvánszky János (az 1687-ben Eperjestt kivégzett Györgynek fia) kezével beírva, a ki az itt megénekelt ifjabbik Keczer Sándort 1697-ben Radványban eltemettette volt. Úgy látszik, e búcsúztató-vers — protestáns szokás szerint — ugyanakkor a sírba letételnél mondatott el, a minthogy a beírás is egykorú.

[1]) Egy szó üres helye.

A más, későbbi Radvánszky János kezével aztán ezek vannak az ének végéhez írva:

Notandum.

Ennek porrá lett testére akadtam, midőn 1771. esztendőben (radványi) kertemnek szegletében épétett fogadó-házamnak pinczéjét ásattattam vólna; ki is ugyanazon köntösében találtatott, mellyben Gerhard Thamás úrnál le írva vagyon[1], — a mint is örök emlékezetnek fejében az övének ezüstes csatját s rajta kivert czímerét eltettem.[2]) — Ezen bajvívásban elesett Keczer Sándornak testje pedig azon okbúl hozattatott Radvánba, mivel nagyapámnak (id. Radvánszky János, a kincstárnok) atyjafia (unokatestvére) volt, és mivel a bajvívásban elesettnek a közönséges temetőhelyen való eltemetése nem engedtetett: a kertnek szegeletébe takaríttatott.

Radvánszky János, m. k.

Hátrább, ugyanezen Radvánszky János írásával:

Emlétett Keczer Sándornak (a b. Radvánszky-családnál ma is meglévő) képén következő felírás találkozik; úgymint

Jobb rész felől:
Ferendum et Sperandum.
Bal rész felől:
Alexander Keczer de Lipócz, pronunc
Serenis. Elect. Sax. Dragon. Vex. natus in
Peklény, Anno quo
Marte affLIgI Chara et praeCLara gens
Vngara CepIt, nVnC plane CorrVIt.
Depictus in Elect. Dresden.
Anno quo
AD RhenVM Contra hostes ense VteretVr
felIXqVe VIVeret.

Született tehát 1669. évben. Leirattatott pedig Drezda városában 1688. Elesett 1697.

(A föntebbi vers más példánya, — melyből a változatokat az illető helyeken jeleztük, — megvan magának a párbajozó ifjabb Keczer Sándornak a párviadal előtt Vasvármegyei Simonyiban, 1697. május 22-én kelt végintézkedő levele mellett, hogy ezt irassák gyász-zászlajára, az ő saját kezével írva, s anyai nagybátyja Radvánszky János által családjának megküldve, Lápispatakon, a Lipóczi Keczer-család levéltárában, de a két végstrópha híján.)

[1]) E kép most már a radványi kastély Rákóczi-termének falát diszíti

[2]) Ez a koporsóbúl kivett ezüstczímer — mely lefestve Keczer övén a föntebbi képen is látható — jelenleg is gondosan őriztetik Radványban.

ZÓLYOM VÁRA MEGVÉTELÉRŐL.

1703. nov. 15. — dec. 10.

(Töredék egy az 1703, 1704 és 1705-ik évek szabadságharczainak történetét tárgyazó verses-krónikából.)

Írta

DÉSHÁZI TOLVAY FERENCZ.

Szerző, az 1675-ben Debreczenben kiadott s többször utánnyomott magyar számtan írója, a föntjelzett verses-krónikából kiszemelt ezen alábbi két darab mutatványt, — mint a melyek Radvánszky Jánost, mint Zólyom vármegye 1703-iki alispánját és főkapitányát s ez utóbbi minőségében az akkori zólyomi ostromzárló hadak parancsnokát közelről érdekelhették, — a következő levél kíséretében küldötte volt meg Murányvárából (hol ekkor Tolvay, vénségére visszavonúlva, gr. Bercsényi Miklós védszárnyai alatt mint várbeli porkoláb él vala,[1]) 1707. elején Rozsnyóbányára Radvánszky Jánosnak, a ki ott mint ország kincstárnoka és udvari tanácsos, a Rákóczi fejedelemmel éppen együtt űlő kormánytanács ülésezése alkalmából volt jelen:

„Az Úrnak, nagy Fautor Uramnak

Ajánlom köteles, alázatos szolgálatomat, és kévánok minden jókat, szerelmessivel együtt. — Ha későn is, de valamely részecskéjét elküldem az én nagy Uramnak az ígért conceptuskábúl, melly is: Prologus, Historilogus, Zelilogus, Epilogus. In quarto lévén leírva, — de nincs purálva, — áll $9^1/_2$ árcuson. Az igaz, nem méltó, hogy az Úr magát fárasztaná olvasásában; hanem valamely ifjúval ha maga előtt olvastatja. De mindazáltal, ha publicummá lészen vala, — kész lévén már ezelőtt esztendővel, — nem vólt vólna káros nemzetünknek.

Az elmúlt esztendőben pedig, in Majo et Junio, nyólcz árcuson álló, igen világoson ifjakat igazgató Arithmeticalis Methodust irogatván, vagyis régi magyar munkácskámat revideálván és deákúl fordítván, küldtem vala Lőcsére, — minémű válaszom jöve Bréver (Sámuel, nyomdász) uramtúl, in specie megküldöttem az én jó Uramnak az Úrnak .... Minémű titulussa

[1]) L. Rákóczi parancsát 1705. mart. 22-éről Tolvaynak a murányi porkolábságra való beiktatása iránt Fáy István murányi kapitányhoz, a fejedelmi cancellária ez évi protocollumában. (Nemz. Múz. kéziráttár.)

vagyis inscriptiója légyen? azt is utánna jegyzém a Zólyomi Devotiónak, és vagy két szakaszkát a praemissákbúl.

Jóllehet nem is értett az én nagy Uram Gerhárd uram (Gerhárd György fejedelmi kormánytanácsos, Radvánszky sógora) ezen rhytmusokrúl: de ítílem, fogja Uram, Kegyelmed, az Úrral ő Kegyelmével is communicálni

A Méltóságos Generális (Bercsényi) Murányban létekor méltóztaték töllem érdemtelentűl kérdeni: ha munkálkodtam-é valamit Murányban? Kire feleltem: Igenis, Kegyelmes Uram, öreg szemeim s elmém töttek valamelly csekély munkát!

Ezen includált alázatos supplicatiómat (másolatban van mellékelve), úgy reménlem, az én egyik nagy Fautor Uram Ráday Pál uram ő Kegyelme mutatott hozzám annyi gratiát, hogy bejutott Kegyelmes Urunk (Rákóczi) eleiben; alázotosson recommendálom az Úrnak, úgy Gerhárd uramnak, nagy jó Fautor Uraimnak. Maradván

In Arce Murány, köteles, alázatos szolgája
29 Jan. 1707. *Désházi Tolvay Ferencz*, m. k."

Később, 1707. június 3-án ugyan Murányból írt levelében, melynek kíséretében ekkor már kinyomatott arithmeticai latín művének 12 díszpéldányával kedveskedik Radvánszkynak, — a ki e mű ajánlatát tőle elfogadta, — ismét emlékezik verses-krónikája felől, ekképen:

„Minthogy kinek mire vagyon hajlandósága, természet szerént arra vonattatik, quia trahit sua quemque voluptas, — én is leginkább abban gyönyörködtem, naturali inclinatione ferente, gyermekségemtűl fogva, hogy a mi fő jó és hasznos, tisztességes, abban valamit tanúlhassak. Ahhoz képest Kegyelmes Uram (Bercsényi) murányi erősségében két esztendők folyásában mind oeconomiámtúl, mind más felettébb való distractióktúl üres lévén, gyakran olvasgattam nagy, nemes elmék monumentumit. De irogattam is, a mint vagyon hírével az Úrnak, s még pro Anno proxime transacto (1706) is continuáltatott vólna: ha magam is az actiókban, — mint valamelly ideig — forgottam vólna, vagy igaz relatiókbúl tudhattam vólna a dolgokat, annak igazán folyt rendi szerént."

Látható e sorokbúl, hogy Tolvay rythmusaiban éppen nem a költészet kívánalmaira: hanem kiválóan és egyedűl a lelkiismeretes történeti hűségre törekedett a tárgyalt események előadásában; s midőn többé eléggé megbízható forrással e tekintetben nem rendelkezhetett, — inkább elállott fölvett műve folytatásától, semmint ingatag hitelűt adjon. E körűlmény verseinek történelmi becsét csak emeli; s ennélfogva őszintén sajnálnunk kell, hogy az egész három év történeteit tartalmazott munkából csakis ez a két darab töredék (két irott

iv, tehát az egésznek nem teljesen negyedrésze) maradt fenn. Vagy talán még föltalálható lenne a többi is Nógrád vagy Gömör valamelyik, Tolvay-jal rokon nemes családjának levéltárában? — Faxit Deus et bona eventus!

I.

„Mint folyt Magyarország dolga in Annis proxime elapsis 1703, 1704 et 1705, azokrúl írt rövid rythmica historia szakaszszai."

— — — — — — — — — — — — — —

1. Itt németség magát bévészi Zólyomban,
Gyakorolja kezét dörgő ágyúzásban;
De egykor, étszakán, szalad alattomban, —
Gyalogság lovassal négyszáz marad várban.

2. (Ezenközben pósta jő s megyen Tokajtúl:
Fejedelem Tokajt löveti várastúl;
Kassa és Eperjes, Szendrő, bloquádátúl,
Murány s több helyek is őríztetnek téltúl.)

3. Utánna majd éjjel commendéroztatnak
Bizonyos portások, sietve száguldnak,
Viradtára többen Sándorral[1]) omlanak,
Gyalogság is sok s szép utánna dobolnak.

4. (Ekkor György Andrásit ló tapodta vala,
És azon sebével Beszterczére szálla;
Másként, — úgy beszélték, — megmutatja vala
Magyar emberségét, ha épen lesz vala.)

5. De német Bajnóczban futva magát rejti,
Azon erősségben el- béhelyhezteti.
Azért főcommendó[2]) a tábort késziti
Utánna németnek s igen sietteti.

6. Onnét is kitódúl, s Leopoldban[3]) béfut,
Utánna magyarság, s szintén el oda jut.
Pozsony felé osztán tudja, hogy jobb az út —
Ott megtelepedik, hol nem lát annyi bút.

[1]) Károlyi.
[2]) Bercsényi.
[3]) Leopoldvára.

7. Már így Bars és Nyitra, Pozsony fővármegyék,
Végbeli vitézek, fegyveres helységek
Haza mellett frissek s szabadságért készek
Fegyverkedni s víni, míg bennek a lélek.

8. Így szépen terjedvén fegyvere Hazának:
Pozsony vármegyébűl lőn gondja Morvának! . . . .
Hegyen[1]) túl valók is fegyverben állanak —
Igyekezvén jármát levetni igának.

9. Ezek novemberben esvén s decemberben,
Magyar Morva szélét nyargalja széltében;
Rémül a németség és szalad féltében,
Magyar nyér és rabol mindenütt mentében.

10. Hidat kötvén Isten Dunán által jéggel:
Sándor Generális tábori sereggel
Commendéroztatik igen serénységgel;
Dunántúl hajolnak nagy jó reménséggel.

11. Elsőben is Pápa ő magát megadja,
Beszprímnek is készen szabadságért kardja;
Dunántúl való föld fegyverét kivonja —
Hogy német igáját nyakábúl kihányja.

12. Azért serénységgel minden rendek gyűlnek
Táborban, örömmel, majd ugyan repűlnek.
Zeng az ország; sokan praedának örűlnek, —
Kik jó hazafiak, zászlók alá gyűlnek.

13. Igaz hazafiak a főcommendóval
Együtt munkálódnak híven Károlyival,
És felnyomakodnak sok sűrű zászlóval
Austria felé ország szép hadával.

14. Ugyanis a romlás, melly német igája,
Minden szabadságnak felháborgatója,
Bécsben találtatott diploma rontója,
Onnét jött veszélynek mindenkor az árja.

15. Eleintén dolgok valóban jól folynak, —
De a praeda lévén lelkek nagy sokaknak:
Praedával sok felé oszolton-oszolnak,
Adják is magokat felfuvalkodtságnak.

---

[1]) A Fejérhegy, vagyis pozsonyi Kis-Kárpát hegység értetik.

16. Azért mi lött vége ez első próbának,
És megnyargalása Bécs tartományának :
Alább lészen helye azon leírásnak . . . .
Másutt már mi történt? — lássuk rendit annak.

17. Zólyomban a német, derék erősségben,
Várhoz a mi szükség, van jó készültségben :
A váras jóllehet a magyar kezében,[1])
De mesterség várban kapni üstökében!

18. Azért főcommendó[2]) Radvánczki Jánosnak
Ezt megparancsolja, mint hazafiának :
Mellette lévőkkel együtt e dolognak
Légyen folytatója, szolgálván Hazának.

19. Ahhoz képest Nemes Vármegye[3]) zászlója,
S Nógrádbúl hajdúság jó négy zászló-alja,
Zólyom vármegyének két hajdú-zászlója —
Illy kis militia volt német bajnokja!

20. Itt azért commendáns lát maga dolgához :
Éjjeli-nappali serény strázsáláshoz;
Hajduk is magokat adják puskázáshoz,
Vitézi s tábori szép múlatságokhoz.

21. De, hogy rendessebben a dolgok folyjanak :
Im, illy Edictumok ott publicáltatnak,
Minden zászlók alatt megtrombitáltatnak,
S a commendó által megolvastattatnak:

22. I. Valaki az Urat káromlással sérti,
A Jákób Istenét szidással illeti :
Moises törvénye ollyat megöleti —
E mi törvényünk is ezt elkövetteti.

23. II. A kik pedig rosszra szoktatott nyelvekkel
„Adtá"-t és „lelkű"-jét mondnak egyebekkel
Vagy más irtóztató szitkos rút vétkekkel
Az Istent boszontják, bűnhödnek illyekkel :

[1]) Zólyom városa, — mely erődített vala, — a nov. 15-iki győzelmes ütközet után vétetett meg, rohammal.

[2]) Bercsényi.

[3]) Radvánszky vármegyéjének Zólyomnak fölkelt nemessége (lovasság) értetik.

24. Elsőben is maga zászlója és tiszti
Erős pálczázással keményen bünteti;
Azután effélét a ki elköveti:
Commendáns-vártára commendó viteti.

25. Ekkor hadi tanács itéletet tégyen,
A bűnös érdemlett büntetést elvégyen,
A mit az Úr gyűlöl, köztünk hogy ne légyen, —
Hogy mennyei Atyánk hozzánk édesedjen.

26. III. De mégis summáson a két kőtáblákra
Bűnös vonattasson Mózses írására,
Mint Nemes Ország is jól vigyázott arra:
Maga törvényeit szabván e formára.

27. IV. Bűnben zabált népünk illyen zabolában
Az Úrnak szent nevét lelki buzgóságban
Miként engesztelje? — Ezt lássuk azonban,
Mert nincs ennél élesb bölcsesség táborban.

28. Fejedelmünk rendit s Generálisságét
Itt vegyük előnkben, s ezek rendességét
Kövessük nemzetünk régi kegyességét, —
Hogy hozzánk húzhassuk Isten segítségét.

29. Reggel, estvekor is commendáns-sátornál
Mikor a dob zördűl: kiki zászlójánál
Jelen légyen, s ottan sereg-deákjánál
Az Istent imádja, a mint ő perorál.

30. Elsőben is pedig Jézusunk szent nevét
Háromszor kiáltsák zászlónként Felségét; —
Mert mikor eleink ő szent Istenségét
Kezdék megismérni, így hivák Szentségét.

31. Azután éneklés zsoltárbúl mondassék,
Vagy más szép dicséret elénekeltessék,
A Lélek-Istenhez vígan emeltessék,
S úgy buzgó könyörgés Istenhez nyújtassék.

32. Így mi Jézusunkat hozzánk édesítjük,
És ő köztünk lészen, ha őtet szeretjük
S Lelkét dicsőítő nyelvünket zendítjük, —
S így kemény igábúl nyakunkat kimentjük.

33. Kiváltképpen a fők ebben buzogjanak:
Mert főhöz hasonlók tagok lenni szoknak;
Az ország rendi is királyra vigyáznak,
Úgy község is paptúl jót s gonoszt tanúlnak.

34. Ha kik restnek ekkor megtapasztaltatnak
Baltákkal a tisztek illyekhez lássanak,[1])
Rossz példát a tunyák ne mutathassanak, —
Az hívek hogy tőllök ne botránkozzanak.

35. V. Immár az elsőség és hadi felsőség
Mint reguláltassék alsó vitéz község,
Melly szükséges légyen az engedelmesség,
Lássad, tanúld, — helyén hogy légyen egészség.

36. Valaki tiszt ellen merénd patvarkodni,
Annyival is inkább kezét felemelni,
Sőt fegyveres kézzel magát opponálni:
Hadi törvény szerént illynek meg kell halni.

37. Alábbvaló tiszt is a feljebbvalóval
Ha megháborodik: commendáns azonnal
Maga eleiben hivassa strázsával —
S úgy igazíttassék casus el jó móddal.

38. VI. Valamelly vitéztűl zászló elhagyatik:
Régi eleinknek törvényi hirdetik,
Az illyen szökevény fára függesztetik,
Vagy Generálishoz szintén küldettetik.

39. Strázsán álló vitéz, strázsát el ne hagyja,
Bár ellenség jő is; ha kerekét oldja
És onnét elszalad, — vagy álom elnyomja:
A törvény dictálja, hogy légyen halála.

40. VII. Strázsa jelt kikérjen estve, s úgy kiálljon,
Környűlötte járót bátran megszólítson,
Az öldöklő fegyver kezén készen álljon,
Ha szükség kívánja, puskája mordúljon.

41. A környűle járót közelebb szólítsa,
Ellenségre készen a fegyverét tartsa,
A jelt osztán tőlle halkan úgy kévánja:
Mások meg ne értsék, hogy minden ne tudja.

42. A kitűl kévánta a jelt, ha nem tudja:
Árestumba vigye, fegyverét leóldja,
Zászlós főtisztinek mindjárt hírré adja, —
Mit kell vélle tenni? azon főtiszt tudja.

[1]) Minden önálló parancsnok-tisztnek ugyanis baltája vagy buzogánya volt a régi magyar hadak közt, a vezénylésre és alárendeltjei hathatósabb ösztönzésre.

43. Egy szóval, étszaka zászlótúl távozni
Nem szabad, hacsak tiszt azt nem fogja hadni;
Serényen mindennek kell zászlót őrizni,
Szűntelen készen kell ellenséget várni.

44. Máskínt, az vitéz ha kezd illy ellen vétni:
Mindjárt tiszt büntesse, vagy főhöz kell vinni,
És a főtiszt előtt jobban megrostálni
Kelletik, és a bűnt méltán megbüntetni.

45. VIII. Ellenségnek senki adni szót ne merjen,
Hanem commendánsnak az hirivel légyen,
Commendánstúl kiki instructiót végyen, —
Kiváltképpen dolog ha tractára mégyen.

46. Ellenség s idegen hogyha esett kézben:
Azon tiszt, hol fogták, a fő eleiben
Vigye sietséggel, s titkos examenben
Úgy kell megérteni, dolog miben légyen?

47. De tiszt ha közel lesz ellenséghez strázsán:
Szököttet csak vegye külön, magánossan,
S sietve megértse ellenséget korán,
Hogy van? Ne tanúljon ember maga kárán!

48. IX. Estve s reggel szükség commendánshoz gyűlni
A fővebb tiszteknek s relatiót tenni,
Mint folytak a dolgok? azt mind referálni —
Hogy tudják jobb móddal magokat viselni.

49. Ugyanis gyakorta egész zászlós strázsa
Az üdő mint hozza, helyét változtatja;
Ezt tiszteknek tudni a szükség kévánja,
S az illy dolgot főtiszt tanácscsal folytatja.

50. X. Nagy rendeletlenség zászlóját elhadni
Vitéznek, és magát másuvá csatlani;
Azért senki illyet ne merjen próbálni,
Mert kemény büntetés majd fogja követni.

51. — Dörögnek azonban onnanfelűl várbúl,
Puskáznak külsők is keményen városbúl;
Mína is kezdődik váras bástyájábúl —
A melly fundáltaték Ebeczky Tamástúl.

52. Kilencz napok után ágyúk is hozatnak,
A vár lövésére sánczok fundáltatnak.
Minát, sánczot látván ellenség, hogy ásnak:
Szöktön-szökik várbúl, s külsők mind újúlnak.

53. Azért belső kéván tractára fakadni;
Conditiókat küld, — de nagyot kezd kérni:
Minden munitiót ő kéván elvinni,
S sok portéka alá vecturát állatni.

54. (Itt Bottyán János is benn rekedett vala,[1])
Mert régi nagy vitéz, némettel lovagla;
De Tolvay Ferencznek tőlle lőn parola,
Hogy ez magyar ügyhöz ű szíve meghajla.

55. Ekkor Esztergomban németekkel ména,
Hogy szép portékája s pénze el ne veszne,
És hogy Esztergom is magyar kézbe esne,
Dunántúl való nép hogy hozzája gyűlne.[2])

56. De külsők ezekre midőn választ adnak:
Belsők mindezekben igen meglankadnak,
Annyira, hogy végre ím, ezekre szállnak:
Tiszteken kívűl mind pálczákkal ballagnak.

57. Commendánstúl fogva rendiig fendriknek
(Pálczákkal a többek) fegyveressen mennek,
Esztergomban éppen bé is kísírtetnek; —
Illy dícsíretessen esék vége ennek!

58. Jóllehet ellenség porát lángoltatta,
Bővön golyóbissát lövéssel osztotta:
De Isten külsőket úgy oltalmazgatta,
Annyi üdő alatt csak egy vitézt ronta.

59. Lám, ha előljárók járnak kegyességgel,
S alattokvalókat intik bölcsességgel,
Meg is zabolázzák hadi serénységgel, —
Hogy vezérli Isten mennybűl segítséggel!

60. Vala háladás is vár megadásában,
A mellyet olvashatsz a Zeïlogusban.
Bárcsak illy rend volna mindenütt munkánkban:
Az Úrnak nevében folyna dolgunk jobban!

61. Itt sok sátor, szekér, portéka marada,[3])
Mellyet vitézlő rend mind csak öszvehorda.
Foly a kótyavetye, gyűl tallér, poltura, —
De sok a jószágbúl lopva eltakara.

[1]) A nov. 15-iki ütközetben súlyos lősebbe esvén.

[2]) Másként: „Dunántúl való nép hozzá édesedne," — így, két változatban.

[3]) T. i. a nov. 15-én megvert s azután a várból éjjel podgyásza nélkűl kiszökni kényteleníttetett császári hadak táborszerei.

62. Innét relátiót tenni küldettetnek:
Tolvay Ferencz el bé[1]) a Fejedelemnek,
Bezzegh Gábor penig el fel[2]) Bercsényinek...
Nyolczvannégy németek Urunké levének.

63. Míg a kótyavetye áll, már parancsolat
Érkezik, hogy Nógrád oda hol rácz mulat
Tisza-Duna között, arra végyen utat.
Ellenséget hol hall s hová szükség mutat.

64. Ezen gyalogságnak azért commendója
Tokajtúl megtérvén, készűl hét zászlója,
Egyetemben indúl vélle két taraczkja,[3])
De Zólyomban marad hadi portiója.

65. Öt forintnál többet ott egy kardra adtak,
Nógrád eldobolván, csak féltallért hadtak
Egy kardra számára, — így károsíttattak,
Jóllehet vígyáztak, frissen is puskáztak.

66. De van parancsolva Radvánczki jó úrnak,
Hogy contentáltassa hajdúit Nógrádnak;
Lesz is még ideje executiónak,
Commendó úr tészen eleget instánsnak.[4])

67. Ezen úr azonban Csábrág alá mégyen
Parancsolat szerént, hegy bloquádát tégyen;
Azért környűlvészi, s vígyáz, hogy kivegyen
Beléjszorúltakat nagy kősziklás hegyen.

68. Itt is nagy serényen midőn munkálódnék,
Korponay[5]) pedig hogy németeskednék:
Isten segítséggel üdővel jelenék —
Mert végre is a vár ímé feladaték.

---

[1]) Tokaj alá, hol ekkor a fejedelem táborozik vala.

[2]) Semptére vagy Samarjára, honnét ekkor tájban Bercsényi a Pozsonyba menekült császári hadakat szorongatá.

[3]) Varians: „ágyúja;“ mint a következő sorban is „hadi“ helyett varians: „igaz.“

[4]) Ezen instáns maga Tolvay vala, ki a nógrádiak arányos osztalékának kiadatását több folyamodványnyal kérte Rákóczinál s Bercsényinél, a kik azután ezt meg is hagyták Radvánszkynak.

[5]) Korponay János, a ki urai: gr. Koháryak, István és Farkas parancsából tartja vala, míg lehetett, azok örökös-várát Csábrágot.

69\. Bajnócz is tüzessen őmagát vitatja,
Sréter János őtet hogy bloquádáztatja,
Földváry László is ott magát forgatja,
Gálffi is flintáját gyakran pattogtatja.

70\. Már ennekelőtte Unghvár értekezett[1])
Örökös-urárúl s ő megemlékezett
S alázatossággal néki hajtott térdet,
Németektűl éppen meg is üresedett.

71\. Munkácsi erősség — mely a természettűl
Csudáúl tétetett, úgy a mesterségtűl, —
Megalázá magát, mert ez jön Istentűl,
És megadattaték német Gróff Auspergtűl.

72\. Hajszálon maradott Rákóczi méltóság —
Gondolta-é, mikor vólna halál s rabság,
Hogy dücső öröke lenne ily boldogság? . . .
Csuda az Istennél a végetlen jóság!

Etc., etc., etc.

II.

„Anno 1703. die 8. Mensis Decembris Zólyom vára feladattatván és másnap a német belőlle kitakarodván, die 10. ejusdem ez az hálaadás mondattatott, de solutus stylussal."

„Laudate Dominum in rythmis et canticis. — Non vox, sed votum, non musica, cordula, sed cor. Non clamans, sed amans psallit in aure Dei."

1\. Isten! dolgaidat a midőn szemlélnék
Lelkedtűl ihlettek, s magok megeszmélnék,
Kezed munkáira szemeket emelnék, —
Avagy csak bár Dávid ím így csudálkozék.

2\. Így szól: Csuda dolgod mint gyakran mutatod,
Ámbár csak emberhez a mint bizonyitod:
Azokat szemlélvén, elmém elragadod,
S egész belső részem nyúgodni nem hagyod.

[1]) Értsd: tudakozódott. Örökös-ura pedig Unghvárnak Bercsényi gróf vala.

3. Bizony csudálatos az Isten munkája,
Valóban nagyságos földnek Alkotója;
Földön ő dolgait ha ki bölcs — vizsgálja,
Kivált ha rendkívűl erőt mutat karja.

4. Nagyok és erőssek ő bátorítási,
Ha kikben béhatnak Lelke fuvallási,
És kiket ébresztnek kegyelmes szóllási —
Azoknak újúlnak s frissűlnek veséi.

5. Azonban ellenben mennydörgő szavával
Mennybűl ha megriaszt égő haragjával —
Csak egy falon író fél-kéz mozgásával:
Királynak is szíve olvad látásával. . . .[1])

6. Úgy vagyon bizonynyal; mert ha bölcs vizsgálja
Kit kegyelmében vött, könnyen feltalálja:
Melly könnyen foly annak a pályafutása,
Végre mind a czélig megboldogúlása.

7. Ha kit rettentéssel megriaszt ellenben:
Annak belső részi rémülnek féltében,
Karjai, lábai lésznek rettegésben —
De még szekér, ló is alusznak széltében. . . .

8. Hát boldog nemzetség — kit kedvell e Felség
És melly néptűl ennek adatik tisztesség;
Itt meg nem csalatik az élő reménség,
Mennyen, földön annak kész már a békesség.

9. Úgy vagyon, régenten pusztában hogy látá
Isten magyar népet: őtet megszólítá,
Csuda-erejével onnét kimozdítá
És a sátány képét szívébűl kirontá.

10. Óh Isten jó kedve s lángoló szerelme! . . .
Kinek gorombákhoz[2]) jelent így kegyelme —
Hogy ebben is tetsznék meg ő győzedelme;
Hol akar, ott zendűl Lelke szellőzése.

11. Úgy vagyon, kihíván Isten eleinket:
Adál őnékiek mennybűl kenyereket;
De az irígy sátány ottan-ottan őket
Bűnre ingerlette, gyarló férgecskéket.

---

[1]) Czélzás a Belshazzár-mondára.
[2]) Annyi mint: együgyű, míveletlen, pallérozatlan.

12. Te is, mint bölcs Atya, vessződet ragadtad,
Gyakorta bűnökért keményen sújtoltad,
Hozzád megtérésre azzal tanítottad,
Lelki sebbűl őket így is gyógyítgattad.

13. Ezen nagy gyarlóság firől fira maradt:
Romlott természettűl mert ez reánk áradt,
Ugyan a nemzésben együtt mind elragadt,
Minthogy lelki harmat Ádámbúl kiszáradt.

14. Mi is romlottságban illyektűl származtunk,
A nagy gyarlóságtúl fődig nyomattattunk,
Természetünk szerént csak ellened jártunk —
Méltán bűneinkért meg is rongáltattunk.

15. Méltán idegenek földünkben szállottak,
Méltán őáltalok javink praedáltattak,
Méltán főrendeink csúfságra adattak,
És nagy sok romlások reánk tódúltanak.

16. Méltán úgy járhattunk volna, mint Ghomorra,
Avagy csak mint Jákob eloszlott tábora,
Kinek szerteszéllyel hányatott sátora, —
Nincsen is lábának helye megállása.

17. De a könyörűlő Isten a mennyébűl
Kegyessen tekinte alá szép egébűl,
Megnézellé népét, hogy melly kegyetlenűl
Idegen rongálná nagy kémélletlenűl.

18. Tartott vala titkon egy Nagy Vért[1]) Hazának,
De, csudáld! kezében ezt is a rablónak[2])
Béejtette vala; (ez vala halálnak
Immár árnyékában s szélin koporsónak).

19. S nézd meg: az haláltúl melly hamar megmenté;
Mikor szent tanácsa ideje jelenté:
Tömlecznek s őrzőnek szemét homály tölté,
Mint Assyriusnak, Dotánt hogy keresné.

20. A tőrt elszakgatván, vezérléd Úr-Isten;
Mikor Téged hiva: meghallgatád menten,
Bujdosó más Fővel[3]) majd juttatád szemben,
Azután térítéd vissza ő földében.

[1]) Rákóczi.
[2]) I. Leopold.
[3]) Bercsényi.

21. A szabadításhoz kezdetél fegyverrel,
Csakhamar rettentéd ellenséget tőrrel;
Világ csudájára megáldád szép renddel, —
Mellyért dícsérd Istent magyar! verseiddel.

22. Josuénak régen szövetség angyala
Mi Urunk, Úr Jézus, Áron virágszála,
Megjelenél híven táborba hogy szálla . . .
Jelenjél meg most is Júda oroszlánya!

23. Jövel, jelenjél meg Izrél vígyázója!
Jövel, jelenjél meg nyomorúlt szánója!
Jövel, jelenjél meg dölyfös' útálója!
S nézd meg, egy ügyünknek ki a rongálója?

24. Légy tüzes-oszlopúl Szolgád fegyverével!
Légy paizsúl jelen az ő Személlyével!
Magadra nézessed hitinek szemével,
Biztasd, próbák között hogy ne csüggedjen el;

25. Fő-Hadnagy-Társát is, kit előlbocsátott,
Nevedben szent csókkal a kit apolgatott, —[1])
Légyen áldott, boldog; az elleneállót
Szégyenitssd meg — kérünk — mi Urunk, Zebaót!

26. Felsőbb s alsóbb rendet igazgasd az hadban,
Tanítsd újjainkat mindenütt az harczban!
Önts az ellenségnek reszketést karjokban —
Kik nemes magyar vért tapodták a sárban.

27. Hogyha pedig minket szerencsékkel áldasz,
Ellenségink közzűl kezünkben adándasz,
Előmenetellel megvígasztalándasz
S ellenség kezébűl megszabadítándasz:

28. Ne engedd, kevélység hogy szívünket hágja
És felfuvalkodás elméinket járja, —
Sőt alázatosság szíveinket bírja,
Háládóságinkat füled gyakran hallja.

29. Folytasd dolgainkat Te dücsőségedre,
Anyaszentegyházad kiterjesztésére,
A keresztyénségnek nagy előmentére
S romlott igazságunk felépűlésére.

[1]) Apolni = csókolni; ma már végkép kiavúlt ige.

30. Ne bocsásd szívünket praeda szerelmére,
Ne ereszd kezünket az ártatlan vérre;
Ne buzogjon vérünk a keresztyénségre, —
Csak addig siessünk, meddig állunk helyre!

31. Neved hirdetőit gerjeszd buzgóságra,
Hogy felindúljanak lelki áldozatra;
Jőjjön segítségre mennyből az Úr karja,
És légyen ügyünknek megboldogítója!

32. Hát mi, ha magunkat kezdjük megvizsgálni,
Kik Zólyomot víni s ellenségre törni
Rendeltetve valánk, — mit kezdünk mondani?
Magunk felől, férgek, mit kezdünk ítílni?

33. Annak rendi szerént tanúltunk-é víni?
Tanúlt ellenséggel ütközetre menni?
— Isten s világ előtt azt meg kell vallani:
Kevesen értettünk bölcsen vitézkedni.

34. Félelmesek vóltunk: Isten bátorította;
Erőtlenek vóltunk: Isten erőt nyújtott;
Tudatlanok vóltunk: Isten de tanított,
Naprúl napra Lelke bennünket újított.

35. Sok lángoló dörgés ellenünk kiomla,
Számtalan golyóbis sokszor ránk tódula,
Tüzekkel ellenség ám ellenünk vala —
Annálinkább Jézus minket vígasztala!

36. Ellenséget pedig ő Lelke bágyasztá,
Egyenetlenséggel őtet háborítá,
Naponként erejét mindinkább fogyatá,
Meggyőzettetését óránként mutatá.

37. Áldassál Jézusunk illy nagy kegyelmedért!
Dücsősség Tenéked illy segedelmedért!
No mindnyájan mondjunk dícséretet ezért
Jákob Istenének, ki felkölt ügyünkért!

38. Ne bánd meg Jézusunk, elkezdett munkádat!
Ne vond el mellőlünk segítő karodat!
Vidd véghez elkezdett jóakaratodat, —
Hirdethessük vígan szabadításodat!...

39. Másutt is gyomláld ki nyomorgatóinkat,
Földünkbűl hányjad ki háborgatóinkat!
Add meg a fiaknak örök jószágokat,
Eleinktűl maradt nyugvó hajlékinkat!

40. Jelen van az üdő, hogy meglásd ügyünket.
Vigasztalj meg minket, újítván erőnket:
Hánd le vállainkrúl az igás terheket!
Szűnjék már haragod emészteni minket!

41. Hogy kevés napjait múlandó éltünknek
Csendessen végezzük utólsó végünknek,
Siethessünk Hozzád, helyére örömnek,
Hol áldás, dícséret adatik nevednek.

42. Hajtsd le füleidet Úr Jézus Vezérünk!
Mostani ügyünkben, könyvhullással kérünk;
Atyáddal, Lelkeddel ki vagy Fejedelmünk . . .
Jövel Uram, jövel óh mi segedelmünk!

Mi Atyánk, etc.

(Eredetije Tolvay Ferencz sajátkezével írva, 4-ed rétben, a b. Radvánszky-család levéltárában. Radvánszky I. János levelezései között.)

— —

PATYOLATOS A KURUCZ . . .

— 1705. —

Patyolatos a kurucz,
Gyöngy a felesége;
Hetes vászon a hajdú —
Köd a felesége. . . .
Szántóvető parasztember,
Szántóvető parasztember—
Szép a felesége,
Szép a felesége.

Sárgalábú kis kakas
Kiugrott a gyöpre;
Patyolatos töröknek
Gyöngy a felesége. . . .
Kopasz fejű vén basának,
Kopasz fejű vén basának
Száz a felesége,
Száz a felesége.

(Magyar Dal-Album, 9-ik füzet. Vesd össze Thaly: Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalomtörténetéhez, II. köt., 92—93. l., a „Csinom Palkó“ énekben, melynek 34-ik versszakából, némi toldással keletkezett ez a — mint látszik, újabb, — népies zamatú változat.)

„ABECEDARIUM HUNGARORUM SUB MOTIBUS RÁKÓCZIANIS, ANNO 1706.“

1. A. b. c., a melyben magyarok nevei
Fel vagynak jegyezve, csak némely tisztei;
Mert magát ki miben és miként viseli,
Javát avagy rosszát magyarnak neveli.

2. Urunk marsallusa híres Vay Ádám,
Főlovászmestere penig Pogány Ádám;
Podagriuskodik vén Balassa Ádám,
Egernél elesett vitéz Gyürky Ádám.

3. Régi tolvaj híres vitéz Borbély Balázs,
Köszvényben keményen nyög Mocsáry Balázs;
Cancellárius volt Bécsben Jaklin Balázs,
Csepleken lakozott csúfság Balázs Balázs.

4. Nem régiben hala meg Erdődy Christóf,
Adjutáns Losonczy ifjú Gyürky Christóf,
Karabélyosok közt hadnagy Patay Christóf,
Grádicsos bajúszú nagy Kubínyi Christóf.

5. Esterházy — kétszer már labancz — Dániel,
Csak köntöst változtat a másik Dániel;
Dézmás és causaptor Bulyovszky Dániel,
Syntaxist taníthat Turvélyi Dániel.

6. Csak most lett kuruczczá Antal Esterházy,
Búsúl rajta szörnyen horvát közt Erdődy;
Vagdalkozik német mellett Ebergényi,
Ismét visszakészűl Nyitrához Ebeczky.

7. Magyar Fejedelem Úr Rákóczi Ferencz,
Kinek ellensége Klobusiczky Ferencz,
Fő-commisárius épűl Darvas Ferencz.
. . . .

8. Igaz magyar nemzet vala Bethlen Gergely,
Kanóczbűzt kerűli igen Gellén Gergely;
Puskától szintén úgy fél Berényi Gergely,
Két nap árestomban volt Sélyei Gergely.

9. Hamis kamarás úr Beszterczén Hazeus,
Melyért őtet Bécsbe indítá Háregus;
Híres poéta volt görögben Homerus,
Csak kurta legény lett Beszterczén Hermannus.

10. Németnek barátja gróf Koháry István,
Állhatatlankodik Esterházy István;
Sánczot Szathmár alatt mivel Kónya István
Elhagyá, helyébe ment Buday István.

11. Bécsig hódoltatott már egyszer Károlyi,
Melyet nem hihetett Erdélyben Kendefy,
Valóban dícsérte a másik Kendefy;
Kenyeret só nélkűl eszik Kálmán Kínyi.

12. Valjon mit csinálhat mostan Csáky László?
Igen búsúl Kassán Szent-Iványi László;
Jőne, ha jöhetne Petrovay László;
Ráczra sok ezerrel ment Szemere László.

13. Atyjának módjára jár Bercsényi Miklós, —
Előtte keményen szalad Pálffy Miklós;
Trencsént oltalmazza Illésházy Miklós,
Félvén, rá ne rontson pap Andrásy Miklós.

14. Erdélyt nem bírhatja úr Apafi Mihály;
Csendesen viseli magát Csáky Mihály;
Nagy dologban járt most Kolicsányi Mihály,
Táborra nehezen indúl Balogh Mihály.

15. Árvában fejér sert iszik Nazdraviczky;
Lassan vagdalkozik főhadnagy Nigreczky;
Budán boszankodik kuruczra Nedeczky,
Mert megholt nemrégen barátja Nemeczky.

16. Híres kapitány volt Szakolczán Ordódy,
Majd csaknem oly serény mindszenti (?) Ocskay;
Halál által tőlünk távoz el Orlay;
Békességet hirdet Pál Okolicsányi.

17. Valjon mit gondolhat most Esterházy Pál,
Nehéz követséget ha hoz Ráday Pál?
Kedvesen nem vészi Szendrőben Gyürky Pál,
Noha szívvel várja őtet Kajali Pál.

18. Munkács alatt vesze kapitány Querényi,
Búsúlt rajta szörnyen a bátyja Quarvai;
Atyjának nem folynak terhes quaerelái,
Németek szomorúk lettek Starembergi.

19. Adja Isten: király lehessen Rákóczi.
Megbánja, németté hogy lett volt Rátkay;
Ispánságot inkább szereti Rutkay.
Tollat hord, de nem vág németet Radványi.

20. Dunántúl labanczot üldöz Forgách Simon,
Most látszik, fiából lesz második Simon.
Erdélyben szomorú kedves Kemény Simon....
(Van-é több úr, mondd meg, kinek neve Simon?)

21. Kár, köztünk hogy nincsen gr. Nádasdy Tamás;
Előtte hű társát küldi Csáky Tamás;
Fogságba vitetett Gácsba Artner Tamás;
Nem is históriáz már Betovics Tamás.

22. Társához visszament Dunántúl Újlaky;
Nem szedhet portiót már Hontban Ugróczy.
Bajmóczból bús szívvel néz ki Újfalusy;
Zsámboknál sok ráczot vágott Udvarhelyi.

23. Erdélyben kapitány híres László Vay,
Kinek a sógora Kassán van, Várady;
A kapitányságot megúnta Vatay;
Hogy Imperiumba ment, bánja Viszlay.

24. Urunk tanácsosa úr Radvánszky János,
Fő-secretárius úr Pápay János;
Trencsinben commendáns légyen Sréter János,
Ármányos kapitány Korponay János.

25. Fogságban tartatik némettől gróf Zrínyi,
Számkivetésben volt török közt Zólyomy;
Papnak nem barátja úrfi László Zay,
De már Urunk híve Zólyomy, Zolnay.

(E csakis némi történelmi érdekkel bíró furcsa versezet Vásárhelyi Jánosnak az aradi lyceum könyvtárában őrzött kézirat-gyűjteményében maradt fenn, IX. kötet. Velem dr. Márki Sándor aradi tanár úr volt szíves közölni.)

BUZDÍTÓ.

— 1703—1708. —

(„Descriptio fortunae inconstantiae, atque Regum Inclyti Regni Hungariae fata, hujusque variis tempestatum fluctibus agitatae vicissitudinis.“)

1. Tekintetes, Nemes,
Te nagy úri hírrel
Fényesen tündöklő!
Megromlott Hazánknak
Felszabadúlását
Szívesen óhajtó :
Csekély verseimet
S kevés rythmusimat
Kérlek, légy meghallgató!

2. Nosza tehát, ékes
Szólás termetivel
Felvirágzott Orpheus!
Légy most segítségűl,
Apolló társoddal
Rythmusimhoz közel juss;
A Magyarországrúl
Irandó versimtűl
Kérlek, messze el ne fuss!

3. Szép dolog az virtus,
Drága amethystus;
Magában viaskodik
Nardus oroszlánynyal,
Erő az illattal
Egymással tusakodik, —
De mint hold újsága
Ennek ő jósága
Igenis nevekedik.

4. Az rómaiaknak
Hadakozásoknak
Emlékezetit hallom;
Jeles vitézségit
S győzedelmességit
Írásokban találom.
Diadalmok után
Hírek esett méltán —
Chronikában olvasom.

5. Földön eláradott
S égre is felhatott
Világi dücsőségek;
Hadviseléseknek
S karjok ereinek
Ható serínységek
Mint a nap tündöklött.
S mindeneknél fénlett
Híres jó vitézségek.

6. Nem hozom most elő
Szép diadalmokkal
Ékesűlt fris Hannibált,
A ki hazájáért
S megmaradásáért
Nem rettegte az halált,
Népe példájára
S Hercules módjára
Maga elsőben próbált. . . .

7 Így midőn Pompejus
Mint fene Marius
A Juliust megveré,
Sok hadi eszközit
Éppen birodalmit
Vitézséggel elnyeré,
Még holta után is
Fennhéjázott s van is
Nagy neve s fénlő híre.

8. Mert szintén az ember
Koporsóban szálljon :
E szép virtus követi;
Világon pediglen
Ember elméjében
El sem is temetteti,
Sőt még egekben is
Az Isten előtt is
Szépen tündökölteti.

9. Hát a Corvinusrúl
— Hazánk királyárúl —
Mit hozzak most elődben?
Szerencsés voltárúl,
Hadakozásirúl
Mit találjak elmémben!
A ki országunkat
S vitézlő rendünket
Hatta vólt békességben.

10. Mert ennek csak neve
A Törökországot
Olly igen megrettenté:
Hogy neve hírére
Bőcsőbéli gyermek
Hirtelen felserkene;
S a Törökországnak
Tágas határinak
Fiait elrettenté.

11. De ennek véletlen
Ő halála után
Az Magyarország sorsa
Változék s megfordúlt,
Villongó koczkája
Vettetett s esett vakra, —
Kikrűl tragoediák,
Sokféle krónikák
Hagyattak irattatva.

12. Óh te kis magyarság
Vizsgáld meg szívedben:
Minémű szabadságunk?
A széles világon
— Illy nagy tágasságon —
Mi lehessen országunk?
Véren fundáltatott
Országunk nyeretett...
Nem táláltatik másunk!

13. Dücső halálárúl
S nagy bajvívásárúl
László magyar királynak
Bár semmit ne szóljak,
Mástól inkább halljak
Dicsíretiről annak;
Diadalmas voltát
S az ég is nagy voltát
Számlálja dolgainak.

14. Ez Wladislaus miut
Agesilaus, sok
Győzedelmei után
Császár sátoráig
Fenemódra addig
Ment mind a török hátán,
Várnánál vitézen
Vérontással készen
Adá ki lekét osztán.

15. Mohács mezejérűl
És király vesztérűl
Nem akarok szóllani;
Karas fenekiben
Megfúladásárúl
Nem kívánok beszélni:
Mert sok vérontások,
Keserves csapások
Adják magát szemlélni.

16. Kinek veszte után
Magyarország sorsa
Melly nagy ínségben nyögött, —
Mindenek jól tudják,
Gyászos állapotja
Melly igen keserves vólt,
Az Austriának
Nagy kegyetlensége
Égig már felhatott volt.

17. De a mindenható Isten
Ki mennyégben s földön
Általlát mindeneket
Széles e világon,
Minden gazdagságon,
Vizsgálja a szíveket,
Rejtett tanácsával
Bölcs rendelésivel
Intézi szerencséket.

18. Ébredj fel magyar Márs!
Régi vitézi társ,
Bellona szeretője!
Vérszomjúzó Pallas,
Mintegy erős Atlas,
Nevek felemelője, —
Árpád nemzetinek
S Attila vérinek
Ki voltál segítője! . . .

19. Rákóczi Ferenczczel,
Bercsényi Miklóssal
Fordúlj ellenségedre!
Hazádnak romlásán
Ennyi pusztúlásán
Gerjedj az vitézségre!
Skanderbégnek kardját
Sándor diadalmát
Szolgáltasd segítségre!

20. Buzdúljon bennetek
Ősi magyar fiak,
Fogjatok fegyvert kézben!
Idegen nemzetrűl
S gyűlölt ellenségrűl
Triumpháljatok, mint régen.
Ha mi vitézi vér
A ki nevedhez fér
Szorúlt még testetekben!

21. Hogy ez kiáltassék
És trombitáltassék
Hazánknak nagy hírére
Kivel az római
Sokság és uraság
Szokta köszöntenie
Vitézlő rendeket,
S triumphált népeknek
Kedveket jelenteni:

22. Óh nemes vitézek
Kik hazánkért készek
Minden hadviselésre!
Hazánk reménségi
S szemünk fényességi,
Méltók nagy dícsíretre!
Tétessék laurusbúl
S mind tiszta aranybúl
Korona fejetekre!

23. Mint hazánk Hívének
S szabadítójának
Verseimet ajánlom;
Gyámoltalanságát
Magyarországunknak
Hogy enyhíthesd, kívánom!
Kit Isten engedjen
S szerencséssé tegyen —
Szívem szerint kívánom.

(Eredetije egykorú írással, minden aláírás vagy jel nélkűl egy ívre leírva, gyűjteményemben.)

BENICZKY GÁBORRÓL.

— 1708. —

1. Természet a kiknek úri eredetet
Adott vagy szerencse nagy s fő becsületet,
Kiket egy s más felső tisztre emeltetett —
Engem hallgassatok, kit porban levetett!

2. Micsoda jó vagyon világban állandó?
Öröme sírásra majdan változandó;
Nap alatt valami vagyon láttatandó,
Mint füst, semmiségre csakhamar szállandó.

3. E világ mikor leginkább hizelkedik:
Fenébben ellenünk akkor mérgeskedik.
Gyönyörűségével mikor ékeskedik:
Megcsalatásunkban akkor mesterkedik.

4. Ennek nyilvánvalóbb mutogatására
Vagyon-é szükségtek? vágytok-é példára?
Máriusra, Róma egy főpolgárára
Nézzetek, — akadtok szerencse társára.

5. Szerencse olly híres emberré ezt tötte,
Hogy egész Ázsiát hatalmában vötte;
De végre Rómábúl sokszor kiűzette,
Szárnyárúl szerencse porban levetette.

6. Ezt ha szerencsések köziben számlálod:
Bóldogabb sorsúnak mindennél találod;
Megvetettebb vólt, ha balsorsát vizsgálod
Neve is, fortunae lucta, ha meglátod.

7. Olvasom Athénás főfejedelméről
Sok változást kóstolt Alcibiadesről,
Fortuna sors leva, hogy ő életéről
Sors szerint elosztást végeztek fejéről.

8. Szerencse magának felét választotta,
Nemes eredettel mely ajándékozta,
Ábrázattal, ékes termettel áldotta, —
De szerencsétlenség ettűl megfosztotta.

9. Példát nálam többet mért keresel erre?
Én vagyok természet kit szép eredetre,
Nemes nemzetségre, bőséges értékre
Méltóztatott, külömb-külömb főtisztekre.

10. Nemesi ágybúl lött én születtetésem,
Nemes termettel is lött nevekedésem;
Fegyverhordozásra elsőben menésem
Vólt, de kevéssé lött erre fizetésem.

11. Tökölyi Kegyelmes Fejedelmet ezzel
Kevéssé szolgálám fegyverhordó kézzel,
Vice-ispánságot csakhamar érék el
Túrócz vármegyében, tanácsos elmémmel.

12. Azután valék főcommissáriussa;
Változván hamar ez nemessigem jussa:
Ez üdőben vice hű colonellussa
Vóltam Révay Imre[1]) tiszt vicáriussa.

13. Óh világ s szerencse állhatatlansága! ....
Ebben is változék tisztem méltósága.
Gróff Bercsényi hada hadi-bírósága
Tisztire azután nemes sorsom hága.

14. Balsors mindezektűl csakhamar megfoszta;
Rút színeskedése világnak ezt hozta,
Hogy böcsűletemet rólam így lemosta ....
Halld csak, még minémű zsoldot reám oszta!

15. Ennyi tisztemtűl lött megfosztatásommal
Még sem telék világ, de gődénytorkommal
Tételé, hogy rútúl bánék jószágommal —
Kivált kis-bossányi kedves kastélyommal.

16. Ezt vélem — mint bánom! — elharácsoltatá;
Hű társomnak — kinek éltét kivágatá —
Sok belső értékét eltékozoltatá,
Sok verésekkel is testem kinoztatá.

17. Kiszel János jól megkorbácsolt Árvában
Bossányi Ádámnak nagy lakodalmában,
Draveneczen, Sándor Kata ingvállában
Hogy nyúltam, pofoza be meg haragjában!

18. Rakofczki Imre is rútúl megrugdozott
A mikor Pajor György lakodalma tartott:
Lapoczkás-tánczban hogy kezem oda kapott —
Hol feleségének helye vólt tiltatott.

---

[1]) Rákóczi egyik gyalog-ezerének ezredese.

19. Az Újfalussy Pál csatlósi Blatniczán
Az várban, kapusnak lévén a szállásán,
Éjtszaka, setétben, világot elóltván,
Ököllel jót vertek szegény fejem hátán.

20. Ugyanott Gonzales német kapitánytúl
Jól megpálczáztattam, úgy Gyenerálistúl
Ordinánsaival, Petrőczy Istvántúl,
Kik rajtam ütöttek botokkal, jól títúl.

21. Sándor István uram szállásán létemben
Márton öcsém[1]) jól kibocsáta víremben;
A mi nehezb, — szél meghólt társom kezében
Fútta hajam, Pajor Éva tenyerében.

22. Azért, hogy mindenét már elvesztegetvén,
Nyúltam ládájában, az házban nem lévén,
Jószágot vöttem ki, azonnal béjövén —
Kapa az hajamban, benne jól kitépvén.

23. Egy bölcs, több szavai közt helyesen mondja:
Fegyver miatt magát halálnak sok adja, —
De kinek torkára vagyon csak főgondja,
Olly több vagyon magát ki vesznie hagyja.

24. Szomorúvan rajtam ezent tapasztaltam;
Mely szép tisztekben és becsűletben vóltam,
Szép értékem is vólt — látd, mire jutottam!
Torkosságommal mindezektűl megváltam.

25. Kevés reménséggel mégis éltettetém,
Követségben mikor Kassára küldetém;[2])
De, hogy csak a szörnyű boritalt követém,
Nem járván dolgomban — itt is kivettetém.

26. Mit tegyek? s már magam foglaljam mi jóban?
Gulyámmal nyert károm fájlalom valóban.
Már nem részesűlök hijábanvalóban, —
Világtúl indúlok azért búcsúzóban.

27. Hadlak az Istennek gondviselésére
Szerelmes hitesem! s hallgass intésére
Számnak, kérlek, magad urad hűségére
Ne bízd, értékedet vedd magad kezére!

[1]) Beniczky Márton, fölszerelési biztos.

[2]) 1708. január havában küldettek a törvényhatóságok követei a consultatióra Kassára.

28. Mindazáltal meghólt társom példájárúl
Párom Kelyó Maris! bár ne tanúlj arrúl,
Hogy gondolkodj urad megpofozásárúl, —
Csak tarts gondot magad kis portékájárúl.

29. Jósa Mihály uram! Sándort udvarodban
Fiamat ajánlom jóakaratodban.
Néked Farkas Mihály! hű pajtásságodban
Imre fiam, bízom jóindúlatodban.

30. Téged Péter fiam, uramnak ajánllak
Óbester Révay Imrének, s kívánlak
Ott maradnod, — tűlem ezzel el nem hánlak
Benneteket, hanem szívem szerint szánlak.

31. Torkom után, Konczek Ádám, látd, mit értem!
Illy állapotomban immár hozzád tétem,
Grátiádban magam ajánlom, légy értem
Pátrónusom, most már hűségedben fértem.

32. Olvastam nézelvén feles authorokra
Méltóztat kiket az Úr sok ostorokra,
Juttassa is néha bár végső sorokra,
Szerelme s főbb gondja terjed ki azokra.

33. Vólt nékem is bár sok ízben változásom,
S bár légyen is mostan végső szorúlásom:
Tett több részint a kit szörnyű borivásom . . .
Módot ád még Isten, lészen jó lakásom!

(Egész ívre, levélalakban írt ismeretlen írású eredetije a b. Radvánszky-család radványi levéltárában létezik, Radvánszky Jánosnak, a szövetkezett rendek kincstárnokának 1708-iki levelezései között. Semmi aláírása nincs, s Radvánszkynak teljes czíme alatt, levélmódra lepecsételve, 1708. május havában (mert ekkor táborozott ez, a gyűlésező senatussal és consilium oeconomicummal Eger alatt) küldetett meg az egri táborra. A finom metszetű kis piros gyűrűpecsét czímerpajzsát harántosan átszelő gerendán félhold és csillag, mögötte ugró szarvas. A czímer felső része nem látszik már jól. — Van Beniczky Gáborról még egy hosszú gúnyvers 1709-ből Jósa Mihálytól, — de obscen tartalma miatt mellőznünk kell, bár vannak érdekes részei.)

LABANCZ GÚNYVERS

az Unghvármegyei kuruczokra.

— Pálóczon, 1711. május közepén. —

1. Világbíró Sándor nagy Macedoniát
Elhagyván, mint ősi örökös jószágát,
Szerencse-kerékre feltötte pályáját,
Űzte-fűzte: miként érje feltett czélját?

2. Esze s kincse vala, hatalmas ereje,
Az megindúlásban iffiú elméje,
Kormányozásban vólt Isten vezérlője —
Alig foghatta meg világnak ereje.

3. Száz arcus papiros — hidd, — kevés czélomra,
Nem akarok bízni szint annyit pennámra,
Mit rajczol képíró, hogyha vígyáz arra
Czélozzad, peniczczel jóra jár, vagy balra?...

4. Farkas ha jól lakik, nem fér meg bőriben,
Borbély ha több vizet tölt medenczéjiben
Mint illik: ravaszság már forog szíviben,
Hogy bővebben csalja azt pínzt az erszényben.

5. Titkosok az példák, eszes általérti,
Mit hozzak ebbűl ki? kicsoda? ki kérdi?[1])
Senki becsűletit írásom nem sérti —
Mert az igazmondást senki nem ítéli.

6. Híres pyramisok lám, mind elmúltanak,
Híre volt, s fára dűlt Babilon tornyának;
Nincs emlékezete már híres Trójának,
Érdemét Sodoma vette rossz dolgának.

7. De mít kerengelek tégedet kuruczság!
Nem fére meg benned az nagyravágyóság,
Az aranyalmáig juta kis sokaság....
Bűned megbüntette isteni méltóság.

8. Zsinór útján folya szerencsédnek dolga,
Vártörés por nélkűl, csak szép szódnak hangja;
Az császári echó most resonál: hajda!
Mert az pompás bűznek megesett már zsoldja.

---

[1]) Mind a föntebbi czélzások Bercsényire vonatkoznak.

9. Virtus non quaerere, sed parta tueri;
Kurucz lankadt ebe nyúlat már nem éri,
Az egy Unghvár vára, hogy még fontját méri,[1])
De mars az két úrral![2]) mondani nem méri.

10. Quid ad militiam, — arra semmi gondom, —
Mint az eb hajóban, kiki búsong, tudom.
Felsőbb, alsóbb tisztek mondják, hogy nagy gondom!
Mert grátia nélkűl karótúl tart farom.

11. Most vészed eszedben, hogy szó: nem segítség,[3])
Igért világosság, láthatd, hogy setétség;
Kókó-nak[4]) nem ad helyt idegen nemzetség,[5])
Földi urad nem más, csak Római Felség.

12. Izzadsz most Dobozi[6]), hát te úri-rendség
Az ki beszorúltál[7]) együgyű nemesség!
Sokat közűletek rekesztett csak tisztség,[8])
Nyugszik miattatok adózó szegénység.

13. Ádám, Ádám[9]) hol vagy? lefüggesztett szemmel,
Szívem ha egyezne az te bús szíveddel
Lépted s jártodban is háborgó elméddel, —
Megbántam dolgomat! . . . . így szólnál nyelveddel.

14. Sajnállod Unghvárrá lött szorúlásodot;
Jobb vala elhadnod minden javaidot,
Mint notabénézni változó sorsodot, —
Netalám nehéz lesz szenvedned nájmódot!

15. Búd felejtisire tudom, nolle velle
Commendáns uradnak[10]) űlsz asztala melle,
Borítod ezt mixtum cum melle et felle:
De szíved óhajtoz csak Eperjes fele!

---

[1]) Ebből látszik, hogy a gúnyvers még Unghvár feladása előtt iratott.

[2]) Úgy látszik, a várat kérő Pálffy és Károlyi értetnek.

[3]) Bercsényi bíztatásaira czéloz.

[4]) Koholt hír, hiábavaló hitegetés.

[5]) Az oroszt érti, kit Rákóczi és Bercsényi segélyűl hívának.

[6]) Rákóczi és Bercsényi cancelláriáján gyakran használt tréfás szólam.

[7]) T. i. Unghvárba.

[8]) Az Unghvár-megyei tisztikar t. i. a várba húzódott.

[9]) Csicseri Orosz Ádám előkelő unghi nemesúr értetik.

[10]) Ebeczky István tábornok.

16. Gyakorlatossággal kiáltod csak: nincs, nincs!
Tárházbúl, ládádbúl hogy elfogyott az kincs;
Megboszúlta Isten, mert mi vólt, már az sincs,
Mellyért szíved fogta nyughatatlan bilincs.

17. Kűmíves, praeceptor estek eb ágyábúl,
Az kik javaidot kivötték az falbúl,
Aranyperecz, drága gyűrűt az palaczkbúl, —
Surrexit, non est hic, kár arany-, tallérbúl!

18. Nem utólsó métely embernek házában
Illy nevezetes kárt szenvedni kordélyban;[1])
Mint Jónás nem maradt czethalnak gyomrában:
Fal sem szenvedhette kincsedet magában.

19. Ha mi Unghvártt maradt, — jobb gondját viseljed,
Thesaurus hol van? ott járjon az szíved,
Ha él Magdó, ...[2]) mellé ültetheted, —
Szepesi kamorás urtúl nem féltheted!

20. Él-é még, vagy meghólt kinek neve Ráthy,[3])
Echó azt kiáltja: szegénységet ránti!
Hetvenkét hordóbúl valjon hány bort hánt ki?
Mellynek italjában mondták vólna: troncs ki!

21. Mennyi számban vala bora béhordáskor! . . . .
Noha bű italján port hánt hajdú-bocskor,
Szakács étkit sózta részegségben sokszor —
Mégis annyi bor-szám most, mint vala akkor!

22. Valjon az borsodban nem esett-é musca
Szuszékodbúl? . . . . Jühet segítségűl muszkva!
Parlakban kotolni már elúnta Zsuska:
Borsód, lencséd árán, dörög, nem kell puska!

23. Maradt-é még melly rész melancholiádban?
Ravaszság tanúlni nem mégy Belgiumban;
Mi dolog szenvedni conferentiákban, —
Ebeczky nem akar capituláljásban!

24. Zsubbongva gyűjtött (kis) keresményecskédet
Rekesztve erszényben zárd garaspínzedet;
Egri kapitányi gyűjtött szerdíkedet
Munkácsra locscsantád s fizetéd kincsedet.

---

[1]) Régies kifejezés; annyi mint: véletlenűl, váratlanúl, farkaskaszára.

[2]) Itt egy szó, ú. l. tollhibából, kimaradt.

[3]) Ráthy Gergely unghi alispán.

25. Köszönhetd károdat barna collegádnak
Igazmondó Gyura Horváth barátodnak;[1])
Nincs annak is száma gyűjtött aranyának,
Mert rakása nagyobb, mint Ádám[2]) ólmának.

26. Ennek nagy eszivel még Salamon sem bírt,
Pirított pofával szerez magának hirt;
Hallom, a domina miátta sokat sírt, —
Átkozott szolgáló, nem őrzötte az zsirt!

27. Generál-Perceptor hogy valál táborban,
Sok szegénylegénynek uszkáltál átkában:
Mert bírit elvontad, bézártad zacskódban, —
Lehetetlen, maradj Isten áldásában!

28. Az forintosokat titkon külön rakjad,
Dupla, simplex tallért skatulában zárjad,
S nem úgy, mint azelőtt, talpfa alá ássad,
Pincze szegletiben jól lígyen, meglássad!

29. Quid juvat? ... Ebűl gyült, s ebűl kell elveszni!
Kárpitos falodat más fogja még bírni,[3])
Aranybárány gyapját lesz ki fogja nyírni,
Me miserum! — várj csak, fogsz maholnap sírni!

30. Fogod kiáltanod: hol van Oszmán bátyám
Patyolat, karmazsiny? van-é kordoványkám?
Egyéb török eszköz, skófium-paplonkám? ....
Ez mind elvesz tűlem, — megmaradt az findzsám!

31. Van még egy jó Horváth, kinek Ádám neve,
Ha jámbor Báró is, — lehet még érdeme!
Az Adjutantságnak[4]) noha nyaka szege, —
Csendes tűrísinek subsequál jó vége.

32. Ez vizet nem zavar, nem piszkál szemekben,
Csak megvonta magát biflangos süvegben,
Ha van — iszik; ha nincs, ... görbén néz üvegben;
Ha mégyen is, hátra űl dévány-ülésben.

---

[1]) Pálóczi Horváth György, a kuruczok volt hadi főpénztárnoka.
[2]) Pálóczi Horváth Ádám.
[3]) Horváth György pálóczi kastélya, vagy unghvári háza értetik.
[4]) Muraniczi báró Horváth Ádám t. i. gr. Bercsényinek egyik hadsegéde volt.

33. Deus deposuit de sede potentes, —
Et quid vos speratis cordibus humiles?
In coëlis, non nisi beati simplices,
Várj kicsint devians, hidd, nem messze az lesz!

34. Ősz apa Makai,[1]) bugyog az vír benned,
Jobb volna sztrongálni az Krajnyára menned,
Ruszkák bocskorábúl nyakadra port szedned, —
Mint Unghvár várában henyélned, heverned!

35. Semmi az, hogy hegyen fejéredik az hó,
Az erős húzásban szakad az élt szeg ló;
Tudom, ideiben néked is mondták : hó! ....
Néked már az nem köll, az mi Tormának jó.

36. Pokolban egy ördög, neve Asmodaeus,
Íh ellenségszerző, ebben csak az a jus;
Neved majd nevezem, hagyom, ettűl ne fuss,
Mikor nem küvetted ott elűmented, kuss!

37. Hol vagy Thótfalussy, Grotkovszky és Torma,
Szabó-Asmodaeus? Nevednek ott száma,
Elhiszem, nem esik keresztűl egy szalma,
Mellyet te bé nem fújsz Unghvár várában ma.

38. Ezek az szép nevek mind reád illenek;
Hogy Thótfalussy vagy, — ezzel nem becsűlnek;
Grotkóvszkyt elhagyod, Tormának neveznek, —
Főzzék meg fejedet tormával az ebnek!

39. Hogy Asmodaeus vagy, magad sem tagadod,
Mint éh tyúk az taknyot, mástúl mert úgy várod,
Mit beszél? — azt penig csakhamar béfuvod,
Egy újjnyit vagy íznyit egy singnyinek mondod.

40. Azért ez az áldás, mint az tőke, megasz;
Valahol jársz, reád ugasson az kuvasz,
Lucipernek társa, mert hamissat mondasz,
Sokat mi nem igaz azzal is rágalmaz.

41. Vinkler György peniglen verje meg fejedet :
Miért nem szereted az feleségedet?
Hasábfával rontsa öszve kezeidet,
Végre várkapuig hajtson fel tégedet!

---

[1]) Makay Sámuel, Bercsényi unghvári tiszttartója.

42. Bajúszod süsse fel az fadgyú-gyertyával:
Azért, hogy játszottál ő hitves-társával.
Hogyha Ráthy Gergely hivat szolgáival,
Mondjad: köszvény gyötör, nem birhatsz magaddal!

43. Asmodaeus neved, magad is ördög vagy.
Elméd ugyan csekély, — de az practicád nagy:
Vinkler György peniglen, te magad is ráhagy.
Jobb ember náladnál; kucsod varga, szaladj!

44. Megesett tenéked Barkóczy pinczéje.
Mert Asmodaeusnak nem volt szerencséje,
Izpoznak — gondolá — lészen szelenczéje....
Phuj, kuss! mert érkezett Vinklernek ereje.

45. Rossz ember vólt Szabó, hogy engedte Tormát.
Rosszabb vólt Grotkovszky, Tótfalussy Istvánt
Mért nem segétette, mikor Vinkler hátát
Megkente, dörgölte karját és derekát.

46. Hát te konyhamester, Imre titulussal,[1]
Idegen országra bujdostál nagy hassal?
Meghíztál unghvári híres harminczaddal,
Az kristélyt kerűled te nagy postscriptáddal.

47. Nem vala szerencséd az igazmondásban,
Kollettinél több volt hit az tarisznyában,
Nem fér segítségtek már Litvániában, —
Jól vigyázz magadra, ne juss még csávában!

48. Paszamány s pipite nem sok hasznot hajta,
Az sok drága köntös már idegen csúfja.
Istentelenségben vala minden dolga,
Kiért sokat pörzsöl Lucipernek lángja.

49. Tudom, hogy az népet sok hamis hiteddel,
Nagy teli torokkal, harsongó nyelveddel
Biztatád, ámítád muszkva-segétséggel,
Vagy török apádnak elérkezésével.

50. Ezt magad is látod, hogy csupa hazugság,
Az ki elhiszi is, igen nagy bolondság;
Megemészti pínzed addig Lengyelország —
Míglen megsegíti Unghvárt az muszkvaság!...

[1]) Haraszti Imre volt unghvári harminczados, Bercsényinek különben is kedves embere, és az unghi népfölkelések egyik tevékeny szervezője gúnyoltatik itt.

51. Filelsz te is Zsigó, szolgabiród Tursa,
Eb után az kurta Asmodaeus társa;
Homoki, Tormádat tudod-é, kiássa?
Súgsz-búgsz titkon, — — hogy senki ne lássa.[1])

52. Keresed grátiát bábák tojásával,
Örülsz, mikor futhatsz olajkorsócskáddal,
Vár árkában korpán hízott kárászkával,
Pintek rajtad szikrát hány szilto[2]) pálczával.

53. Van még egy vén jámbor, kiterjedt szakállal,
Ha ősz is, de jámbor, mint pávo farkával,
Kár, hogy az füst fogta; ha még Baranyával[3])
Bírhat, füstöltetni fogja ruszkájával.

54. Hát Havassy pajtás, megfűtt-é az szappan?
Asszonyom, olvad-é zsírod a katlanban?
Urad — hidd — halkörmű, ha ihatik borban;
Ha eszed van, te is törethetsz mozsárban!

55. Komornik Pongrácznak szükség az orvosság:
Elaszott, nem csuda, megfogta sárgaság;
Bizonyos: nem arany, hanem Libertás-ság
Húzta-vonta öszve, — de nem az barátság.

56. Messze esett tűled Excellens[4]) zacskója, —
Quid sit faciendum? Csicsery kopója
Olvadt szerencsédet fel nem hajházhatja;[5])
Titkos czélod vége mi lesz? ki tudhatja!

57. Hát sperma ranarum, félember Zombori!
Ki nagy kevélységgel, hogy valál tábori,
Főstrázsamesterség szívedet még gyötri;
Gondolod, ebszódat nincs, ki szemre veti?

58. Tit-finti csak félrész, mit gondolsz magadban?
Van-é reménséged pillangós kardodban?
Azelűtt jó ázag nem vala házadban, —
Addig játszott az zab s . . . . d lyukájában:

---

[1]) Itt egy szó, tán tollhibából, kimaradt.
[2]) Így; tán sziltő?
[3]) Az öreg Baranyay András unghvári kapitány értetik itt.
[4]) Bercsényire czéloz.
[5]) Csicsery Ferencz — unghi nemes — Rákóczi fővadászmestere volt; talán ő értetik.

59. Meghólt az tyúk, mellyik aranytojást tojta,
Dedalusnak szárnyát napfény olvasztotta,[1])
Icarus ízetlen tollbúl fundált szárnyát
Hanyatt-homlok vonta, végre adott innya.[2])

60. Mintegy valamire kellő mázos csupor:
Kopasz, üres földbűl az bolondság kiforr;
Káposztalevedet másnak mondod: jó bor!
Csináltad barátot, — megszorúltál jókor.

61. Nagy persvasióval bíró kis Patay,
Nem régen származott esküdt Udvarhelyi,
Szolgabírátoknak valátok kopói —
Szegény lakosoknak földig pusztítói.

62. — Elhagyom az többit, mert közelít az Mars,
Felséges királyunk fegyverivel jár ars;
Mit mondasz rövidnap te ellenkező pars?! ....
Javallom, akkor hánts, mikor hámlik az hárs!

63. Tandem aliquando napom már megvidúlt,
Záporesső után derűlésre fordúlt,
Kegyelmes királyunk atyáskodni indúlt, —
Térjen hát eszire ki eddig vólt bódúlt!

64. Az bolyongó juh is tévesztett pásztorát
Örűl ha találja együtt kedves nyáját.
Tovább kiki fussa úgy az ő pálláját,
Hogy ne offendálja kegyelmes királyát!

Datum ibi-ubi, in Castris ad fluvium Mertin positis, Anno et Die incerto.

(*Mokcsay István.*)

(Létezik a b. Radvánszky-könyvtár negyedrétű, különben jeltelen codexébe kötve, egykorú 1711-iki írással; s a közvetlenűl utána következő válaszversezetből kitetszik, hogy szerzője az, kinek nevét zárjel között alája írtuk.)

---

[1]) Itt, úgy látszik, ismét Bercsényire, vagy csak általában a kuruczságra történik gúnyos czélzás.

[2]) T. i. a tengerbe hullott.

„PÁLÓCZI PASQUILLUSNAK REPLICÁJA."

— 1711. május 20—25. —

1. Az tizennyolczadik saeculum kezdetin,
Züldellő májusnak harmadik negyedin
Democritus nagy kaczajt üt az Ongh mentin....
Tegzes Pallást kérdjed: mi lesz vigezetin?

2. Talám Pán, vagy Ceres, vagy Bachus innepel —
Illy nagy processió azért indúlt renddel?
Az nemes Pálóczi Mars színyes népivel
A Galagó mellé érkezik tisztekkel.

3. Vélnéd, hogy Achilles: elől kócsoktollal
Pálóczvári bassa, iszpáijasággal
Akasztófa helyin sereglik nagy számmal....
Miért jött, nem tudják, teretóriával?

4. Nemes Onghvárbúl is látogató marssal,
Azonnal követik, s kérdezik: mi okkal
Érkeztenek volna? S mondják, pachétával,
Iskariótes és Tahy írásával!

5. Egész magyar haza rosszabb két emberrel
Földet nem terhelte s embertelenséggel,
Hamis Poliphemnél álnokabb szívével,
Mint az kis Mokcsay István életével.

6. Nevess bizony méltán tündéres Circével,
Változóbb hitiben Prothaeus testénél,
Heraclitust kérdjed azért Nansidessel
Mikínt bírnak Júdás csalárd beszédivel?

7. Nem illett Pálóczrúl illy díszes pompával
Ez moslékos írást kísírni illy marssal,
Avvagy béküldeni cujonériával, —
Mások illy pasquillust vesztnek nagy titokkal.

8. Immár fordúlj múzsám nemzetséges marsa:
Miért hitiszegett fiad ajakára
Vett s káromol, az ki csak disgrátiára
Szökött tűled minap innet ki Pálóczra.

9. Égen-földen böcsös az állhatatosság:
Ellenben böstölen hitszegés s álnokság;
Most is grátiáját azoknak méltóság
Ajánlja[1]), — de illyeknek bezzeg pironság!

10. Julius, Pompejus, híres Achillessel,
Nagy-Sándor, Melander, az Lycogenessel,
Agamemnon, Jázon, hírekkel-nevekkel
Diadalmaskodnak holtok után ezzel.

11. Írod, Orosz Ádám kárt vallott esettel
Hitetlen szolgáknak tolvajló kezekkel, —
De fel nem akasztja Iskariótessel
Magát, mert bír most is állhatatos észszel.

12. Szánja, de nem bánja, hogy Unghvárban szorúlt:
Állhatatosságért mert jobban részesűlt
Isteni áldásban; mint Cincicus szorúlt
Igen szoros házban, — de napja felderűlt!

13. Kérded: él-é, vagy hólt Gregorius Ráthy?
Itteni nemesség ügyit nem felejti;
Iskariótesnek tetszettek jó téti —
Szikkadt, üreshasú Protheust is inti!

14. Tudják azt mások is, midőn kis Mokcsay,
Pisztráng-abarláson hízott te rossz Tahy,
Vereshasú, kopasz, kétszínű Mocskay —
Moslékos nyelvetek emberségem sérti.

15. Mintegy lustos szajha, hitetlen rút nyelvvel
Engem rágalmaztok f . . os nyelvetekkel:
Noha éh hasotok borommal s étkemmel
Gyakortább jóllakott, mint más tiétekkel.

16. Leguminátokat muszka nem emészti —
Mert nincs, s pinczitekből ritkán mondják: hozz ki!
Tőts bort! mert párotok nincsen-t emlegeti . . . .
Mindkettő abroszát bor nem nedvesíti.

17. Virtus est quaerere et parta tueri;
Barátságotokat ördög is neveti,
Senki nem kóstolta, nem is emlegeti, —
Cacabus Ollával egymást eblegeti.

[1]) Czélzás a Pálffy által az unghváriaknak kinált szathmári béke-pontokra.

18. Az én collegámnak neve: Diadalom,
Igazmondásáért mennyei jutalom
Béri, — de az hamishitűknek: fájdalom,
Pokolbéli nagy kín s örök aggodalom.

19. Nemzetséges igyünk egyik hű embere
Vólt, és nem vólt otthon heverű, mint here;
Nyelvetek — úgy látom — merű terebszdere,
Pínzt s kincset szoktanak bízni jó emberre.[1])

20. Írígy, rágalmazó, ördögi nyelvetek,
Isten ellen való kárhozatos vétek,
Hazugság s csak mocsok minden beszédetek,
Ebrűl-ebre marad az ti emberségtek.

21. Eben az lóhalál tudjátok, hogy nem áll,
Ha úgy vólna: híznék ott sok komondor-áll;
Nem illeti szamárt, elhigyjed, bársony-váll, —
Kapálj kurta, s te is értékeddel hízzál!

22. Itt két jámbor Horváth Ádám van, hidd el bár,
Báró egyik, mondjátok jámbornak — nagy kár!
Nem olly hamis színű, esze s kedve ott jár:
Gazos nyelvetekre ne akadjon most már!

23. Elsű ember nevit erkülcsiben ma ki
Viseli, jobb vólna emberséget neki
Tennél jótétiért, mint rút nyelved sérti, —
Vén kurvát s nem nemes-embert az illeti!

24. Tótfalusi István legfőbb Jonatánod
Vigyorgó Mokcsay, tudd-é, jó barátod
Volt mikor bora vólt, — nem Asmodaeusod ....
Ezt is jótétiért ördögnek ajánlod.

25. Két, három, s még több is vagyon Asmodaeus,
Nem utólsó, mondják, második, Stephanus
Kétszínű Mokcsay s hitetlen Protheus,
Ördögöknek tagja, s mindkettű Thiamus.

26. Sokféle erkölcscsel Protheust követni
Szoktatok, Circével úgy tündíreskedni,
Megcsaló szivekkel s nyelvvel embert ölni, —
Azért Lucipernek fogtok udvarolni.

[1]) Pálóczi Horváth György a volt hadi főpénztárnok értetik.

27. Pinczében hogy nem volt talám szerencséje,
Megtörtént, Venusnak áldozott . . . eb helye!
Megszokott hús-étét farkas elfelejtse —
Nem lehet, Protheus bátor ne nevesse.

28. Átillát Haraszti Imre termetivel
Érdemli s serényen forgó szemeivel,
Jár, kél, — reng a föld is kemény lípísivel . . . .
De ne itílj bár mást, vess számot lelkeddel!

29 Somfánál főtt, süket Tahy Gábor mondja:
Az mi szolgabíránk hogy suttogó vólna?
Az eb, hazugságát Pálóczon ugassa,
Hogy fészkiben rakodik, azt bár kimossa!

30. Pünkösdi királysághoz hasonló tiszti:
Homoky Zsigmondtúl igen-igen félti,
De maholnap abbúl ebrúdon kiveti, —
Csacsogó ebségit most is csak neveti.

31. Vén jámbor Baranyi megőszült szakállát
Ne gazoljad, lássad Salamon mondását,
Vagy Decalogusnak ötödik hagyását
Tanúljad, — s csókold meg Bonasus utólját.

32. Rágalmazó nyelved Havasi nem érti:
Mert az Beszkéden túl most útját követi;
Ebugatás embert testiben nem sérti, —
Vonják ki nyelvedet, mért más embert sérti?

33. Komornikságával Pongrácz Ferencz ámbár
Erszént töltött vólna, nem lenne ollyan kár
Mint fészkit rútító, szárnyaszegett madár . . . .
Júdás és Protheus nevetek lesz immár!

34. Maga abroszához régen törőlközik,
A héjával nála több ember jóllakik,
Mint Mokcsay István szilvásban nem bujik,
Törkölyös párjával úgy nem dicsekedik.

35. Megárt, bizony megárt még nyelveskedéstek,
Agyban-főben vernek pálczával, higyjitek,
Mert vén kuvaszmódra ugattok mint ebek, —
Ennyi sok jó embert kell még tisztelnetek!

36. Mosdatlan írástok Zombori sajnálja,
Hogy ím ő kis ember, bizony megboszúlja;
Irígyli a kuvasz, szénát ha ki bántja:
Noha magát azzal táplálni nem tudja.

37. A mustármag kicsiny, erővel haladja
A nagy török-babot, s orrodat torzsolja;
Hogy ő is kisebb volt, nagy Tahy azt bánja —
Tisztet nem érdemlett, nem is volt pályája.

38. Írásomban ezzel én is véget érek,
Boszús szavaimban nyakára kerítek
A ki amazt írta, s mást nem is illetek,
Hanem az ki ansát adott, ahhoz férek.

39. Versetek izetlen, s erőtlen elmétek,
Hazug, istentelen, mocskos beszédetek;
Búza-vijaszat ér minden mesterségtek . . . .
Nevit ki ezt írta, versben keressétek.

Vége.

(A jeltelen, negyedrétű Radvánszky-codexben, közvetlenűl a megelőző 1711-iki labancz pasquill után, s ugyanazon kézzel beírva.)

BUJDOSÓ RÁKÓCZI.

— Régi népballada. —

(Udvarhelyszék Nyikó-völgye s' Szeged-Makó vidéke.)

Kiállott Rákóczi
A munkácsi sánczra,
Reá támaszkodék
Pántos pallosára.
Reá támaszkodék
Pántos pallosára, —
Reá rivalkodék
Az rézdobosára:

„Dobosom, dobosom,
Udvari dobosom!
Most néked megmondom:
Ne azt verd, hogy: Mars,
mars! . . . .
De azt verd, hogy: Rajta! . . .
Ördög nyúzza anyádat —
Ne úgy verjed dobodat!
Ne úgy verjed, mint eddig:
Isten tudja, hogy lesz, mint?
Hanem úgy verd: Rajta!
Rajta, rajta, rajta!

Úgy verd: a föld rengjen,
Ég is visszazengjen,
A ki él, meghallja, —
Sőt azt is, ki halva
Fekszik, felriaszsza:
Rajta, rajta, rajta!

Én híres vezérim :
Bottyánom, Bercsényim,
Pekrym, Bezerédym.
Kik vagytok vitézim :
Rajta, rajta, rajta —
Utólsó nagy harczra!"

— Halálos, nehéz köd
Mindent búsan béföd;
Jobb is, ha nem látja :
Mert csak szíve fájna —
Tán meg is szakadna . . . .
Dobos már dobolhat,
Rákóczi únszolhat :
Rajta, rajta, rajta! . . . .
A tábor, a tábor
Zászlóit lehajtja
A majthényi páston, —
Szegény kurucz tábor . . . .
Hajh, Károlyi Sándor!

„Hajh, Károlyi Sándor,
Károlyi Sándorom!
Hová lött, hová lött
Az én szép táborom?
Most rejá kérdelek :
Felelj meg érette!
Kénszerítlek letött
Hétszeres hitedre;
Valld bé, ne is tagadd :
Eladtad jó urad!"

— Úgy lészen még dolgod
Néked, mint Júdásnak;
Bosszút áll, nem hagyja,
Igaz maradékja
Hív Esze Tamásnak,
Nagy Bóné Andrásnak, —
Meglásd csak, meglásd csak!

„Nem kérem én az országom,
Inkább világgá bújdosom.
Úgy is tudom már :
El köll mennem már! . . .
Kovácsom, kovácsom,
Udvari kovácsom!

Fordítsd meg a patkót
Hódos paripámon.
Az elejét hátra. —
Ne forduljon vissza! . . .
Úgy sem jövök vissza
Szép Magyarországra!"

„Két országom, népem :
Vitéz magyar, székely.
Az Isten megáldjon!
Patak, istenhozzád, —
Német már a gazdád!
Istenhozzád Munkács :
Engem többé nem látsz,
Legkedvesebb várom! . . .
Én édes hazámot,
Szép Magyarországom
Már többé nem látom, —
Már többé nem látom."

„Eljön még az idő,
Szegény Magyarország —
Megátkozod te még
E keserves órát! . . .
Idegen nemzetnek
Be súlyos a járma;
Régi vezérének
— Tulajdon vérének —
Sírva néz utána,
Sírva néz utána . . ."

„Szeret Magyarország,
Óhajt Erdélyország,
S hóltig szán, hóltig bán, —
Még a gyermekök is
Tudom, visszakíván!
Mikor rég elmentem :
Visszasóhajtatok!
Mikor rég meghóltam,
Akkor is sirattok.
Haló porombúl is
Feltámasztanátok, —
Öszveszednétek még
Porhanyó csontimot! . . ."

„A merre tenger zúg,
A merre a szél jár,
Csillag lehanyatlik, —
Ott nyugszom meg én már.“

— Be szomorún szól a
Rákóczi rézdobja,
Nem mondja már: Rajta!
Rajta, rajta, rajta!...
Hanem azt dobolja,
Messzéről zokogja:
„Szülőföldem, bölcsőm,
Te bús Magyarország!
Immár istenhozzád, —
Immár istenhozzád!“

RÁKÓCZI FERENCZ BÚCSÚDALA.

— 1711. —

1. Bölcsőm, vígasztalóm,
Dajkám és ápolóm:
Szép Magyarországom!...
Jaj, szörnyű fájdalom, —
Meg kell tőled válnom.
Vizeid folyását,
Erdeid nyilását,
Mezeid kalászát,
Lovam lába nyomát
Te áldott földeden
Már többé nem látom.

2. Fúj már az őszi szél,
Sárgúl a falevél,
Rád borúl az nagy tél —
Mikor semmi sem él,
Én árva országom!
Francziák óltalmát
Az lengyelek hadát,
Sorsod javúlását —
Ég bosszúllását
Sötét felhőid közt
Mind hiába várom.

3. Nincs is már énnékem
Semmi reménségem;
Megszakad a szívem
— Azt igen jól érzem —
Érted rab-országom....
Vizeid folyását,
Erdeid nyilását,
Mezeid kalászát,
Lovam lába nyomát
Te áldott földeden
Én sohasem látom.

(Először a „Rozsnyai Hiradó“ 1875-ik évi 14-ik számában közlé, Gy. D. naplójából, azonban a „Te áldott földeden“ helyett „Imádott földeden“ változattal, — a mi nyilván ujítás.)

EGY BUJDOSÓ SZEGÉNYLEGÉNY . . . .

(„Alia cantio, valde dolorosa.“)

— 1711. —

1. Egy bujdosó szegénylegény,
Idegen földön jövevény,
Üldögél az erdők mélyén —
Hogy ne is látná az napfény.[1])

2. Terebély nagy sátoros fa,
Szomorkodván űl alatta;
Sárga levél béhullatja,
Az madár is elsiratja.

3. Fakó lova ott füvelget,
Le sem vötte kantárt, nyerget;
Hegyestőrt az nyergen cserget, —
Ráczot rajta már nem kerget.

4. Fejér abaköpenyegje
Az legénynek leterétve;
Nyakbanvető farkasbőre, —
Bús fejével arra dől le.

5. Sárga levél csak hulldogál,
Bús madárszó csak sírdogál,
Nyugszik ő is, vagy álldogál :
Csak szomorú nótát tanál.

6. „Rossz világ van idehaza,
Bujdosik már az katona,
Édes anyja ha siratja —
Egész világ csak átkozza.

7. Erdők, berkek, vad kősziklák
Bús fejünköt lappongtatják;
Ezek még is bátor tanyák :
Bujdosókat nyúgosztalják.

[1]) E versszak majdnem szórúl-szóra egy Thököly-féle bujdosó énekben is előfordúl, (l. Adalékaim I. köt. 239. l.) úgy látszik, onnét kölcsönöztetett. Népkölteményeknél gyakori eset.

8. Levelét fa csak hullajtja,
Keltünk-jártunk eltakarja.
Kis madárka bús szózatja
Hirünk-nevünk elsiratja....

9. Úgy elmégyek, meglátjátok,
Soha hirem sem halljátok;[1])
De ha még is hallanátok:
Tudom, hogy megsiratjátok!

10. Piros kantár a kezembe,
Piros csizmám a kengyelbe,
Indulok lengyel végekre, —
Búsan nézek hazám fele.

11. Szülőföldem, istenhozzád!....
Az hazám már Lengyelország;
Az hazám már Lengyelország, —
Még is sirva gondolok rád!“

12. S az merre jár lova lába:
Búsúl az erdő utána,
Árnyékot borit reája —
Elbujdosó katonára.

13. Az az árnyék elfedezzen!
Az az ösvény elvezessen!
Szíved mindent elfelejtsen:
Hogy ne fájjon, emlékezzen!

14. — Ez éneket oly időben
Szörzék Ungh vize mentében,
Mikor volnánk menőfélben....
Vezéreljen a jó Isten!

Ámen. Finis.

(A Gyürky-codexből, mely többnyire református egyházi és vallási énekeket, halotti beszédeket tartalmaz.)

[1]) Ez a két sor átszivárgott nehány későbbi népénekbe is, jeléül a dal egykori elterjedettségének.

BUJDOSÓ ÉNEKE.

(„Cantio peregrini.")

— 1711 után. —

1. Szenvedtem eleget,
Hideget, meleget;
Zivatar zúgását,
Vaderdők búgását
Bujdosó koromban
Eleget hallgattam.

2. Nem is volt énnékem
Intő csillagfényem:
Sötét éjtszakákon
Tétova járásom
Hogy merre intézzem? —
Egyedűl, ínségben.

3. Kalahúzom vala
Istennek angyala;
Az földi emberek
Elhagytak engemet.
Berek lappongtatott:
De ember elhagyott!

4. Gyakortább az útban
Sírván leborúltam
Kemény kősziklákra,
Mohos, kidőlt fákra,
Csorgó kútfők felett,
Patak partja mellett:

5. Uram s én Istenem, —
Ne fordúlj ellenem,
Vezéreld járásom,
Szánjad bujdosásom,
Bujdosók Istene,
Én lelkem mindene!

6. Kik voltak barátim
Nékem meghitt társim,
Elhagytak engemet,
Én árva fejemet;
Uram, Te el ne hagyj,
Hóltig vélem maradj!

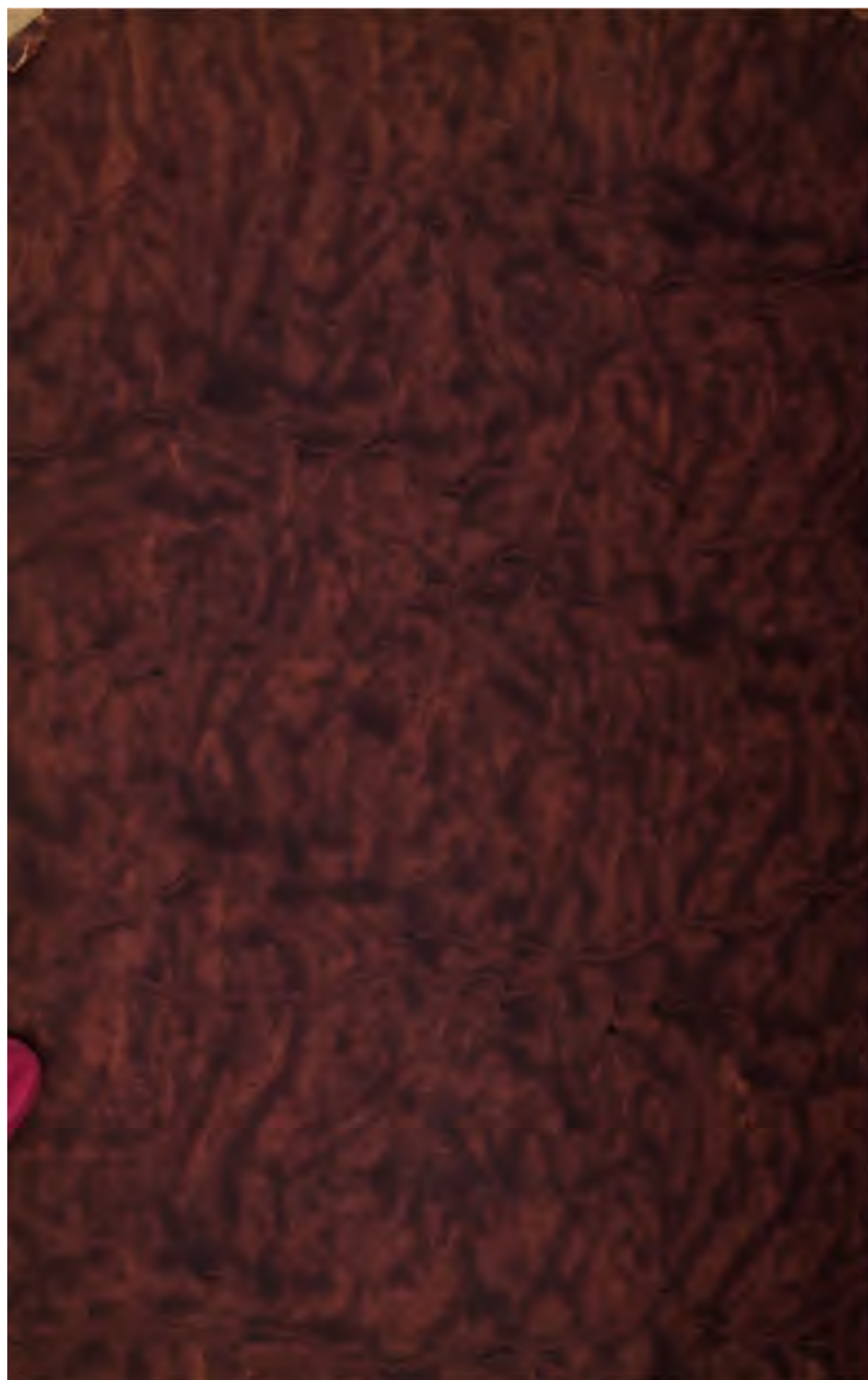
7. S kegyes szárnyid alatt
Bátor nyúgodalmat
Lölt az én bús fejem:
Mert — Te valál velem
Én lelkem mindene,
Bujdosók Istene!

8. Szegény magyar hazám
Volt én szűlő-anyám;
Már sohasem látom
Szép Magyarországom.
Sírhalmom hol leszen?
Te tudod Istenem.

9. Ám, akárhol légyen
Nyúgvásom énnékem,
Bármellyik ég alatt:
Csak Te szent szárnyadat
Hajtsd le hamvaimra —
Bujdosóknak Ura!
Az te szent öledben
Megnyugszom csendesen.
Amen.

(Ugyanezen codexből.)

3 2044 018 752 832

